WYRÓŻNIKI KRAJOBRAZU I ARCHITEKTURY WSI POLSKI POŁUDNIOWO-ZACHODNIEJ

IRENA NIEDŹWIECKA-FILIPIAK

WYRÓŻNIKI KRAJOBRAZU I ARCHITEKTURY WSI POLSKI POŁUDNIOWO-ZACHODNIEJ

WROCŁAW 2009

Autor

dr inż. arch. Irena Niedźwiecka-Filipiak

Opiniodawcy:

prof. dr hab. inż. arch. Elżbieta Trocka-Leszczyńska
dr hab. inż. arch. Krystyna Dąbrowska-Budziło, prof. PK

Redaktor merytoryczny

prof. dr hab. inż. arch. Zuzanna Borcz

Opracowanie redakcyjne

dr Ewa Jaworska

Korekta:

mgr Elżbieta Winiarska-Grabosz
Janina Szydłowska

Łamanie

Alina Gebel

Projekt okładki

Paweł Deska

Monografie LXXV

Publikacja dofinansowana przez MENiS, projekt badawczy nr N N527 1968 33

© Copyright by Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Wrocław 2009

ISBN 978–83–60574–71–3

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU PRZYRODNICZEGO WE WROCŁAWIU
Redaktor Naczelny – prof. dr hab. Andrzej Kotecki
ul. Sopocka 23, 50–344 Wrocław, tel. 071 328–12–77
e-mail: wyd@up.wroc.pl

Nakład 300 + 16 egz. Ark. wyd. 24,0. Ark. druk. 28,5
Druk i oprawa: EXPOL, P. Rybiński, J. Dąbek, Spółka Jawna
ul. Brzeska 4, 87-800 Włocławek

SPIS TREŚCI

1. Wprowadzenie 7

1.1. Zarys problemu 7
1.2. Cel, główne założenia i idea pracy 10
1.3. Zakres terytorialny i czasowy pracy 10
1.4. Metoda pracy 12
1.5. Stan badań 13
1.5.1. Doświadczenia polskie 13
1.5.2. Krajobraz wiejski w dobie powszechnej urbanizacji 16
1.5.3. Wybrane metody analizy krajobrazu 18

2. Programy ochrony krajobrazu wiejskiego 21

2.1. Program Leader 22
2.2. Program Odnowy Wsi 22
2.3. Program Odnowy Wsi w Polsce 24
2.4. Odnowa Wsi a ochrona krajobrazu kulturowego – przykłady europejskie 25
2.4.1. Adaptacja dawnych budynków gospodarczych do nowych funkcji – Konken, Bärweiler (Niemcy) 26
2.4.2. *Wieś łaciata* – Ottenschlag (Dolna Austria) 28
2.4.3. Detal, elewacje, wymiana okien – Mehren, Weidingen (Niemcy) 28
2.4.4. Kolor jako element kształtowania krajobrazu wsi – Obermoschel, Weyarn, wsie w Saksonii (Niemcy) 30
2.4.5. Mała architektura, wiaty przystankowe, trafostacje – Bärweiler, Jettenbach, Konken, Nothweiler (Niemcy) 31
2.4.6. Wody powierzchniowe – Ludwigswinkel (Niemcy) 32
2.4.7. Zieleń – tradycyjne gatunki – Minshausen (Luksemburg), Obermarkersdorf, Elixhausen, Schleedorf (Austria), Jettenbach, Bärweiler (Niemcy) 33
2.4.8. Zieleń – *Wieś różana* – Schmitshausen (Niemcy) 35
2.5. Podsumowanie 35

3. Proponowana metoda kreowania wizerunku wsi 37

3.1. Współpraca między uczelnią a mieszkańcami wsi i władzami lokalnymi 37
3.2. Kreowanie nowego wizerunku wsi 39
3.2.1. Analizy zmierzające do określenia elementów charakterystycznych i wyróżniających wieś 41
3.2.2. Katalog elementów charakterystycznych 49
3.3. Podsumowanie 50

4. Elementy charakterystyczne, wyróżniki wsi 51

4.1. Wstęp 51
4.2. Definicje wyróżnika 52
4.3. Rola wyróżników wsi 53
4.4. Wyróżniki wsi – systematyka 54
4.5. Podział wyróżników wsi przyjęty w opracowaniu 55
4.6. Wyróżniki antropogeniczne 58
4.6.1. Wyróżniki antropogeniczne niematerialne 58
4.6.2. Wyróżniki antropogeniczne materialne 61
4.7. Analiza wyróżników materialnych w wybranej grupie miejscowości 62

5. Szczegółowy opis wybranych materialnych wyróżników antropogenicznych wsi dolnośląskich i opolskich 67

5.1. Układy przestrzenne wsi jako wyróżniki 67
5.1.1. Owalnica – Brzezina, gmina Skarbimierz (Opolszczyzna) 67

5.1.2. Ulicówka – Złotogłowice, gmina Nysa (Opolszczyzna) 70
5.2. Rzeki stanowiące osie kompozycyjne układów przestrzennych wsi 72
5.2.1. Pilszcz, gmina Kietrz (Opolszczyzna) 73
5.3. Place jako wyróżniki wsi 76
5.3.1. Place – centrum wsi 77
5.3.2. Mniejsze place o charakterze miejsc spotkań lub miejsc symbolicznych 80
5.3.3. Place zabaw 82
5.3.4. Boiska sportowe 82
5.4. Zagrody i folwarki jako wyróżniki wsi 84
5.4.1. Zagrody frankońskie 89
5.4.2. Folwarki 94
5.5. Obiekty architektury jako wyróżniki wsi 97
5.5.1. Dominanty 98
5.5.2. Obiekty ważne przez swoją funkcję 108
5.5.3. Obiekty zabytkowe 116
5.5.4. Inne 118
5.6. Materiały budowlane (budulec) jako wyróżniki wsi 118
5.6.1. Budynki murowane tynkowane 119
5.6.2. Budynki murowane, licowane czerwoną cegłą 120
5.6.3. Kamień wapienny jako budulec 122
5.7. Dachy jako wyróżniki wsi 125
5.8. Zdobnictwo jako wyróżnik wsi 126
5.9. Mała architektura jako wyróżnik wsi 131
5.10. Infrastruktura jako wyróżnik wsi 133
5.11. Zieleń jako wyróżnik wsi 134
5.11.1. Parki podworskie 135
5.11.2. Parki wiejskie nowo powstałe 138
5.11.3. Jednorodność zieleni 138
5.11.4. Pojedyncze okazy drzew (solitery) 143
5.12. Wody powierzchniowe jako wyróżniki wsi 146
5.12.1. Zbiorniki wodne, źródła 147
5.12.2. Strzeszów, gmina Wisznia Mała (Dolny Śląsk); Pietna, gmina Krapkowice (Opolszczyzna) 152
5.13. Podsumowanie – wyróżniki wsi w kreowaniu nowego wizerunku wsi i tworzeniu koncepcji planu rozwoju miejscowości 155

6. Metoda sektorowej analizy wnętrz krajobrazowych i panoram 157

6.1. Etap I – wnętrza krajobrazowe – *sektorowa analiza 1* 157
6.2. Etap II – wnętrza krajobrazowe – *sektorowa analiza 2* 165
6.3. S*ektorowa analiza* panoram 168
6.4. Podsumowanie 172

7. Ład przestrzenny i architektoniczny wsi 173

7.1. Ład a planowanie przestrzenne 171
7.2. Ład przestrzenny a odrębność regionalna w Unii Europejskiej 175
7.3. Ład a proces inwestycyjny 176
7.3.1. Systematyka zagadnień związanych z ładem przestrzennym wsi 176
7.4. Podsumowanie 180

8. Wnioski 181

9. Literatura 185

Źródła ilustracji 194

Spis ilustracji 195

Spis tabel 210

Załączniki 219

1. WPROWADZENIE

1.1. ZARYS PROBLEMU

Obszary wiejskie były zawsze nośnikiem tradycji i wskaźnikiem odrębności kulturowej regionów. Sposób zagospodarowania, a co za tym idzie, krajobraz i wygląd wsi stanowiły odzwierciedlenie poziomu kultury i rozwoju gospodarczego danego obszaru. Wsie o odmiennej strukturze, zarówno te o zwartej zabudowie i czytelnych zamkniętych układach przestrzennych, jak i te rozproszone, zdecydowanie różniły się sposobem zagospodarowania od miast i miasteczek tworzących zupełnie inne kompozycje. Obszary wiejskie to przede wszystkim otwarte przestrzenie, zabudowa i zieleń współistniejące przez lata bez większych przeszkód, wynikające bowiem z naturalnego układu i przypisanej im rolniczej funkcji. Zachodzące zmiany – zarówno w sferze materialnej, jak i duchowej mieszkańców tych obszarów – stanowią duże zagrożenie dla utrzymania dotychczasowej specyfiki wsi. Tylko racjonalne i planowe działania, uwzględniające zachowanie ładu przestrzennego, a także związanych z tym różnic pomiędzy miejskim i wiejskim typem zagospodarowania, są w stanie utrzymać lub podkreślić atrakcyjność wsi wraz z jej krajobrazem.

Definiowanie obszarów wiejskich nie jest proste, gdyż istnieją różne możliwości określenia zakresu terenu, który można nazwać wiejskim. W naszym kraju, wg definicji przyjętej w opracowaniach statystyki państwowej są to wszystkie obszary, które leżą poza granicami administracyjnymi miast[1]. Ten punkt widzenia różni się od norm przyjmowanych w Unii Europejskiej, w której obszar wiejski to teren o niskiej gęstości zaludnienia (poniżej 150 mieszkańców/km^2)[2]. Według Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań w 2002 r. w Polsce obszary wiejskie zajmują 93% terenu całego kraju. Zamieszkuje na nich 38,2% ogółu ludności, z czego mniej niż połowa utrzymuje się z rolnictwa. W końcu 2003 r. było 56 769 miejscowości wiejskich (wsie, kolonie, przysiółki i osady)[3].

Jest to ogromny obszar obciążony wielką ilością problemów, które narodziły się wraz ze zmianą funkcjonowania i zanikiem tradycyjnego rolniczego charakteru wsi. Tereny te zawsze były przeciwieństwem zurbanizowanych obszarów miejskich. Sto lat temu określenie różnicy pomiędzy zabudową wsi i miasta nie sprawiłoby przeciętnemu człowiekowi żadnych trudności. Prawie każde miasto kojarzyło się przede wszystkim z rynkiem i jego specyficzną zabudową. Centrum miasta miało zwykle zabudowę zwartą, wysoką bez możliwości spojrzenia w dal. Tylko w miastach o zróżnicowanej rzeźbie terenu istniała możliwość oglądania odległych widoków. Natomiast do wsi przypisane były towarzyszące jej otwarte przestrzenie z polami uprawnymi (wyjątek stanowiły osady leśne) i zieleń pełniąca w niej różnorakie funkcje. Do tego zabudowa niewysoka jedno- albo dwukondygnacyjna, czasem z dominantą wieży kościoła, pałacu, folwarku lub klasztoru. Przemiany zachodzące obecnie na tych obszarach zagrażają bezpowrotną utratą ich specyficznego charakteru. Zmiany te dotyczą nie tylko widzialnej strony przestrzeni, ale również związane są z duchową stroną życia na wsi, jej tradycji i kultury. Jednym z zadań do rozwiązania jest takie zagospodarowanie współczesnych wsi, a także przestrzeni otwartych pomiędzy nimi, aby zabudowa

[1] Tę definicję zastosowano w *Strategii rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007–2013* (*z elementami prognozy do roku 2020*) Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, przyjętej przez Radę Ministrów 29.06. 2005 r., s. 20, www.funduszestrukturalne.gov.pl/informator (18.08.08).

[2] Definicja OECD opiera się na udziale ludności zamieszkującej gminy wiejskie (tj. o gęstości zaludnienia mniejszej niż 150 osób/km^2). Jest to jedyna definicja obszarów wiejskich uznawana na poziomie międzynarodowym. Stosuje ją Rada Unii Europejskiej w decyzji z dnia 20 lutego 2006 r. w sprawie strategicznych wytycznych Wspólnoty dla rozwoju obszarów wiejskich (okres programowania 2007–2013) (2006/144/WE). Regiony podzielono na: z przewagą obszarów wiejskich, w znaczącym stopniu wiejskie lub z przewagą obszarów miejskich, w zależności od gęstości zaludnienia i w oparciu o udział ludności mieszkającej w gminach wiejskich. Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej L 55/22, eur-lex.europa.eu (10.07.2008). Kraje europejskie stosowały zróżnicowane podejście do definicji obszarów wiejskich, używając różnych kryteriów, zarówno demograficznych, jak i prawnych. Na przykład we Francji osady wiejskie to takie, które zamieszkane były przez mniej niż 2 tys. osób, w Danii były to obszary, które nie są miejskie, a wszystkie miejscowości, w których mieszkało 200 lub więcej osób traktowane były jako miejskie. *Charakterystyka obszarów wiejskich w 2005 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Olsztynie, s. 27–28. www.stat.gov.pl/gus/45 (20.08.08.)

[3] *Strategia rozwoju obszarów...*, *op. cit*.

nie rozprzestrzeniała się w sposób spontaniczny bez określonych granic i odpowiednich form na zewnątrz dawnych terenów osiedlowych poszczególnych miejscowości. Uprzemysłowienie rolnictwa, wprowadzanie na wieś nowych, miejskich standardów w budownictwie i infrastrukturze oraz odmiennego stylu życia powodują zacieranie się różnic między wsią i miastem. Procesy te generują zmiany w gospodarowaniu na obszarach wiejskich i niebezpiecznie upodabniają wygląd wsi do miast. Mieszkańcy wsi, dążąc do podniesienia standardu życia, zapominają o miejscu, w którym żyją, przyciągającym swoim klimatem i odmiennością. Tradycyjna forma wsi wykształciła się przecież nie ze świadomego dążenia do piękna czy zachwytu nad urodą krajobrazu, a jednak tradycyjny kształt wsi stwarzał poczucie bezpieczeństwa oraz zapewniał spokój, emanował ładem i sensownością formy nawiązującej do otoczenia. Wynikało to z funkcji, które wieś musiała pełnić. Była ona siedliskiem ludzi uprawiających ziemię oraz zajmujących się chowem zwierząt. W krajobrazie wsi zaczęły pojawiać się również budynki i elementy niezwiązane z rolnictwem, lecz służące potrzebom jej mieszkańców, takie jak miejsca kultu religijnego, karczmy czy kramy. Przez wiele stuleci powstawały struktury przestrzenne połączone z naturalnym krajobrazem i stosunkowo mało agresywne. Obecnie w czasach restrukturyzacji rolnictwa wieś zmienia swój charakter, przestaje być „domem rolnika", staje się siedliskiem ludzi opuszczających miasto lub zrywających więzy z poprzednim zawodem. Większość tych ludzi nie czuje się związana z tradycją, czyli otoczeniem fizycznym i duchowym miejscowości. Coraz częściej potrzeba mieszkania na wsi wynika z chęci opuszczenia miasta lub posiadania własnej posesji. Niestety, w ogromnej większości przypadków potrzeba ta ma charakter bardzo egoistyczny. Ludność przybywająca do wsi przynosi z miasta anonimowość i zamieszanie, a ludność tubylcza bezkrytycznie próbuje upodobnić swoje siedliska do zurbanizowanych terenów, które były symbolem lepszego życia.

Dzisiejsze wsie to osiedla wielofunkcyjne[4], ich dawne rozplanowanie, charakterystyczne dla wsi samorodnych lub zakładanych, nie znajduje odbicia w obecnym planowaniu. Wprowadzanie nowej zabudowy o funkcji nierolniczej pociąga za sobą poważne konsekwencje przestrzenne dla takich miejscowości.

Negatywnym zjawiskiem jest brak uwzględniania tradycji regionalnych w nowo powstającej zabudowie i sposobie zagospodarowania. Podobną tendencję da się zaobserwować w sposobie urządzania zieleni towarzyszącej zabudowie. Dotyczy to zarówno terenów prywatnych, jak i wspólnych należących do gminy. Do nowej zabudowy inwestorzy czerpią wzorce z katalogów tworzonych nie dla poszczególnych regionów kulturowych, ale dla całego kraju. Przez to w wielu miejscach powstają identyczne osiedla, w których wyróżnikami nie są układ zabudowy ani dopasowana do tradycyjnej forma obiektów, zdobnictwo czy zieleń. Nowy krajobraz wsi znaczony jest zabudową stworzoną przez najbardziej ekstrawaganckich inwestorów. Ciasne działki, domy z katalogów, chaotycznie poustawiane, o zróżnicowanej kolorystyce dachów elewacji czy ogrodzeń – oto obraz nowej wsi. Tu uwidaczniają się gusta pojedynczych inwestorów bez uwzględniania zasad, które mogłyby zadecydować o harmonii całości.

Ochrona krajobrazu jest procesem złożonym, gdyż możliwość ingerowania w otaczającą przestrzeń mają zarówno pojedyncze, indywidualnie działające osoby, jak i grupy ludzi czy instytucje. Przemiany krajobrazu wiejskiego nie przebiegają we wszystkich miejscowościach z jednakową intensywnością. Zależy to przede wszystkim od położenia wsi i jej rangi w sieci osadniczej, ale mają na to wpływ także inne czynniki.

Na terenie Dolnego Śląska i Opolszczyzny zachowało się do dnia dzisiejszego wiele miejscowości o czytelnym, dawnym układzie przestrzennym i tradycyjnym krajobrazie. Wsie te położone są zarówno w miejscach atrakcyjnych pod względem turystycznym, jak chociażby region sudecki, ale również na terenie, który nie przyciąga walorami naturalnymi, np. nizinne okolice Wrocławia lub Opola. Równocześnie, za przyzwoleniem zarówno mieszkańców, jak i władz lokalnych, w wielu wsiach zmienia się krajobraz i znika jego dawny, tradycyjny charakter.

Niejednokrotnie we wsiach panuje postawa biernego oczekiwania na coś, na kogoś lub na pomoc finansową z zewnątrz, która według mieszkańców jest jedyną możliwością prowadzącą do rozwoju. Dla młodych ludzi najczęściej jedynym wyborem na przyszłość jest ucieczka do miasta. Wieś, która wcześniej zajmowała się nie tylko produkcją, ale również dystrybucją lokalnych produktów, obecnie stała się rynkiem zbytu dla hurtowni i sklepów sprowadzających artykuły z innych części kraju.

[4] Liczba gospodarstw rolnych, których użytkownicy prowadzili dodatkową działalność pozarolniczą w przeciągu lat 1996–2003, wzrosła o 46% *Krajowy Plan Strategiczny Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013*, lipiec 2007. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa, s. 17.

W badaniach związanych z przeobrażeniami obszarów wiejskich duża część problematyki dotyczy terenów osiedlowych wsi. Można tu zauważyć szereg negatywnych trendów, które prowadzą do zakłócenia ładu w krajobrazie w różnej skali. Dopóki we wsiach nie budowano nic nowego, a taki stan trwał przez długie lata po 1945 r., na terenach Dolnego Śląska i dużej części Opolszczyzny zagrożenie niekorzystnymi przekształceniami krajobrazu wsi było znikome. Obecnie sytuacja się zmieniła, w wielu miejscowościach zaczynają powstawać nowe obiekty, następują remonty i rozbudowy starych. Jest to zjawisko zasadniczo pozytywne, gdyż usprawnia starą substancję budowlaną, jednak brak odpowiednich wzorców i zbytnia samowola inwestorów prowadzi niejednokrotnie do zniekształcenia, czasem bezpowrotnie, dawnego specyficznego dla regionu charakteru miejscowości. Dotyczy to zarówno rozplanowania wsi, jak i jej architektury, detalu czy zagospodarowania działek i terenów zieleni. Rozwój tego rodzaju przyczynia się do zanikania czytelnych granic między zabudową a krajobrazem otwartym[5]. Wynika to często z poszukiwania przez władze gminy terenów pod zabudowę na zasadzie priorytetu związanego jedynie z ekonomią. W efekcie następuje nadmierny rozrost osiedli wiejskich powodujący zanik granic pomiędzy poszczególnymi miejscowościami, a także zatarcie historycznych układów przestrzennych. Dołącza się do tego krajobraz tzw. specjalnych stref ekonomicznych oraz terenów przydrożnych, w którym często powstają obiekty o agresywnych formach i znacznej kubaturze. Można tu podkreślić brak analiz krajobrazowych, które mogłyby pomóc w podejmowaniu prawidłowych decyzji. Jedną z ważniejszych kwestii jest całkowity brak pomysłów na przestrzenną strukturę silnie rozwijających się wsi podmiejskich.

Kolejnym problemem jest to, że często tworzy się nowy układ, stara zaniedbana część centralna wsi sąsiaduje z nową wystawną zabudową mieszkaniową wznoszoną na obrzeżach miejscowości. Jest to spowodowane nieodpowiednim zagospodarowaniem historycznych części wsi, gdzie obiekty gospodarcze w dawnej zabudowie zagrodowej są często zaniedbane z powodu utraty pierwotnej funkcji. Pociąga to za sobą kolejne problemy, gdyż ta nowa zabudowa mieszkaniowa lokalizowana na obrzeżach miejscowości, często również w myśl ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, utrudnia dojazd do pól gospodarzom mieszkającym w centrum wsi, a co za tym idzie – normalne funkcjonowanie gospodarstw.

Na terenach przewidzianych pod nową zabudowę – działki często dzielone są w sposób przypadkowy, bez pomysłu na rozwiązanie przestrzenne. Powstają przy tym małe parcele, zatem nie ma mowy o intymności mieszkańców w nowo powstałych osiedlach. Do tego brak jest na tych terenach dominant przestrzennych, uwzględnienia otwartych przestrzeni wspólnych, ciekawych rozwiązań projektowych, które umożliwiałyby identyfikację z jednoczesnym uwzględnieniem charakteru wsi.

Pomimo podejmowanych niekiedy prób nawiązywania do tradycyjnego charakteru wsi nie lepiej prezentują się poszczególne obiekty zarówno nowe, jak i stare, mała architektura i zieleń. W budynkach wiąże się to często z kątem nachylenia połaci dachowych zbliżonym do 30 stopni, nadmiarem lukarn, brakiem poddasza czy dużą powierzchnią zabudowy. Bagatelizuje się w nich znaczenie detalu, przez co przy wymianie okien następuje zmiana proporcji w stosunku do tradycyjnych, pionowych, na duże, poziome, a także likwidacja dawnych podziałów. Zdarza się, że w niektórych miejscowościach te zmienione okna są bardziej „typowe" niż pierwotne, zachowane jedynie w pojedynczych obiektach. Podczas ocieplania budynków, nakładania nowych tynków na elewacje następuje często likwidacja zdobień, gzymsów, opasek okiennych, co jest wynikiem nieznajomości wartości tych elementów. Również ogrodzenia zamiast stanowić uzupełnienie obiektów i przestrzeni, którą otaczają, tworzą dodatkowe dysonanse poprzez agresywną formę i źle dobrany materiał. Najgorszym rozwiązaniem są wszechobecne ogrodzenia betonowe, dodatkowo duża różnorodność form i kolorów w jednym miejscu to również nie najlepszy pomysł. Regionalizm zastępuje uniformizm prowadzący do sytuacji, w której nie jesteśmy w stanie odróżnić jednej wsi od drugiej. Zjawisko to można porównać do budowania w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia w miastach całej Polski podobnych do siebie wielorodzinnych osiedli mieszkaniowych. Mieszkańcy wsi niejednokrotnie nie zdają sobie sprawy z tego, co jest wartościowe w miejscowościach, w których mieszkają, przez co zafascynowani nowymi pomysłami nie zwracają uwagi, przy lokalizacji nowych obiektów i modernizacji starych, na charakter otoczenia. Stąd na terenie Opolszczyzny i Dolnego Śląska pojawia się typowa dla obszaru całej Polski zabudowa jednorodzinna i usługowa, nieuwzględniająca cech regionalnych.

[5] Na ten sam problem, ale w odniesieniu do małych miast, zwraca uwagę S. Gzell: 1996. *Fenomen małomiejskości*. Wydawnictwo Akapit-DTP, Warszawa, s. 10.

Kolejnym bagatelizowanym elementem w zagospodarowaniu wsi jest zieleń. Jej tradycyjne formy, wysokie drzewa liściaste, wypierane są przez zieleń niską, a także iglastą. Następuje całkowite zakłócenie dawnych proporcji zieleni wysokiej i zabudowy. Dotyczy to zarówno terenów prywatnych, tzn. przedogródków i ogrodów, jak i terenów wspólnych, stylizowanych na miejskie. Negatywnym zjawiskiem jest również likwidacja zbiorników wodnych, które przestały pełnić dawne funkcje użytkowe, a brak jest koncepcji na wykorzystanie ich w nowym zagospodarowaniu, szczególnie terenów należących do gminy.

1.2. CEL, GŁÓWNE ZAŁOŻENIA I IDEA PRACY

Problematyka związana z przemianami krajobrazu wsi jest bardzo złożona i można ją rozważać z wielu różnych punktów widzenia. Dlatego głównym celem pracy było to, aby w efekcie końcowym powstała systematyka elementów charakterystycznych wsi na badanym obszarze, których określenie w poszczególnych miejscowościach może pomóc w wytyczaniu ich przyszłych wizji rozwoju w zgodzie z tradycją regionu. Takie podejście może też pozwolić uniknąć działań prowadzących do chaosu przestrzennego i architektonicznego współczesnych wsi. Równie ważne jest określenie sposobu postępowania, który pozwoliłby społecznościom lokalnym uniknąć błędów, z jakimi spotykamy się dzisiaj zarówno na etapie wykonywania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, jak i wydawania konkretnych decyzji lokalizacyjnych. Określono cele dodatkowe, które mogą w efekcie być pomocne w usystematyzowaniu badań, określeniu stanu aktualnego dotyczącego analizowanego obszaru i tendencji na przyszłość. Cele te można ująć w kilku punktach:

- Analiza przemian krajobrazu wsi na terenie Dolnego Śląska i Opolszczyzny z uwzględnieniem różnic kulturowych i społecznych oraz przerwaniem ciągłości kulturowej w części badanego obszaru.
- Sprecyzowanie podziału na poszczególne elementy składowe wnętrz krajobrazowych.
- Wyodrębnienie i klasyfikacja tzw. elementów charakterystycznych, które powodują identyfikację poszczególnych wsi. Porównanie ze stanem sprzed ok. 100 lat oraz próba sprecyzowania tendencji zmian.
- Określenie przyczyn negatywnych zjawisk i mechanizmów przemian przestrzenno-krajobrazowych powodujących chaos przestrzenny i zanikanie tożsamości wsi. Dotyczy to przyczyn prawnych, planistycznych i projektowych na wszystkich etapach procesu inwestycyjnego.
- Porównanie przeobrażeń krajobrazu wsi w Dolnej Austrii i w wybranych krajach związkowych w Niemczech z procesami zachodzącymi w Polsce.
- Sprecyzowanie istniejących metod przeciwdziałania niekorzystnym tendencjom, ze szczególnym uwzględnieniem wpływu programu Odnowa Wsi na ochronę krajobrazu w analizowanych krajach.
- Sformułowanie wniosków dla Dolnego Śląska i Opolszczyzny wynikających z poprzednich analiz w celu opracowania metod przeciwdziałania błędom w przyszłości.

1.3. ZAKRES TERYTORIALNY I CZASOWY PRACY

Terenem badań jest obszar Dolnego Śląska i Opolszczyzny, głównie w pasie Niziny Śląskiej, częściowo obejmując Przedgórze Sudeckie[6].

Badaniami ogólnymi objęto 45 miejscowości w województwie opolskim oraz 168 na terenie Dolnego Śląska. Bazą do opracowań są analizy tematyczne i katalogi elementów charakterystycznych sporządzane dla poszczególnych miejscowości w ramach programu Odnowy Wsi oraz

[6] Wg regionalizacji fizycznogeograficznej J. Kondrackiego badany teren obejmował część Niżu Środkowoeuropejskiego (Równinę Środkowopolską), część Masywu Czeskiego (Przedgórze Sudeckie), a także Wyżyny Małopolskiej. J. Kondracki: 1965. *Geografia fizyczna Polski.* PWN, Warszawa, s. 256.

w trakcie praktyk studenckich, a także zajęć dydaktycznych prowadzonych pod kierunkiem autorki ze studentami architektury krajobrazu – rok III w latach 2003–2007. W niektórych przypadkach odwołano się do map z początku XIX w., znajdujących się w Archiwum Państwowym we Wrocławiu.

Do badań szczegółowych nad wyróżnikami wsi wyznaczono strefę wokół Wrocławia złożoną z 9 gmin będących w bezpośrednim sąsiedztwie miasta, ze względu na intensywność przemian krajobrazu. Jako drugi obszar wybrano 4 gminy stykające się z poprzednimi, od strony południowo-zachodniej, w których istnieje możliwość rozwoju turystyki (Marcinowice, Mietków, Sobótka) aż po gminę Żarów, ze względu na powstanie w niej podstrefy w ramach Wałbrzyskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej. Na tych dwóch wyznaczonych do badań szczegółowych obszarach przeanalizowano 82 wsie, tj. około 30% z wszystkich znajdujących się tam sołectw. Natomiast z terenu Opolszczyzny do badań szczegółowych przyjęto 45 miejscowości objętych badaniami ogólnymi.

Analizy dotyczą przede wszystkim stanu aktualnego, obejmującego ostatnią dekadę (lata 1998–2008), natomiast w niektórych przypadkach odnoszono się również do stanu sprzed około 100–150 i 200 lat.

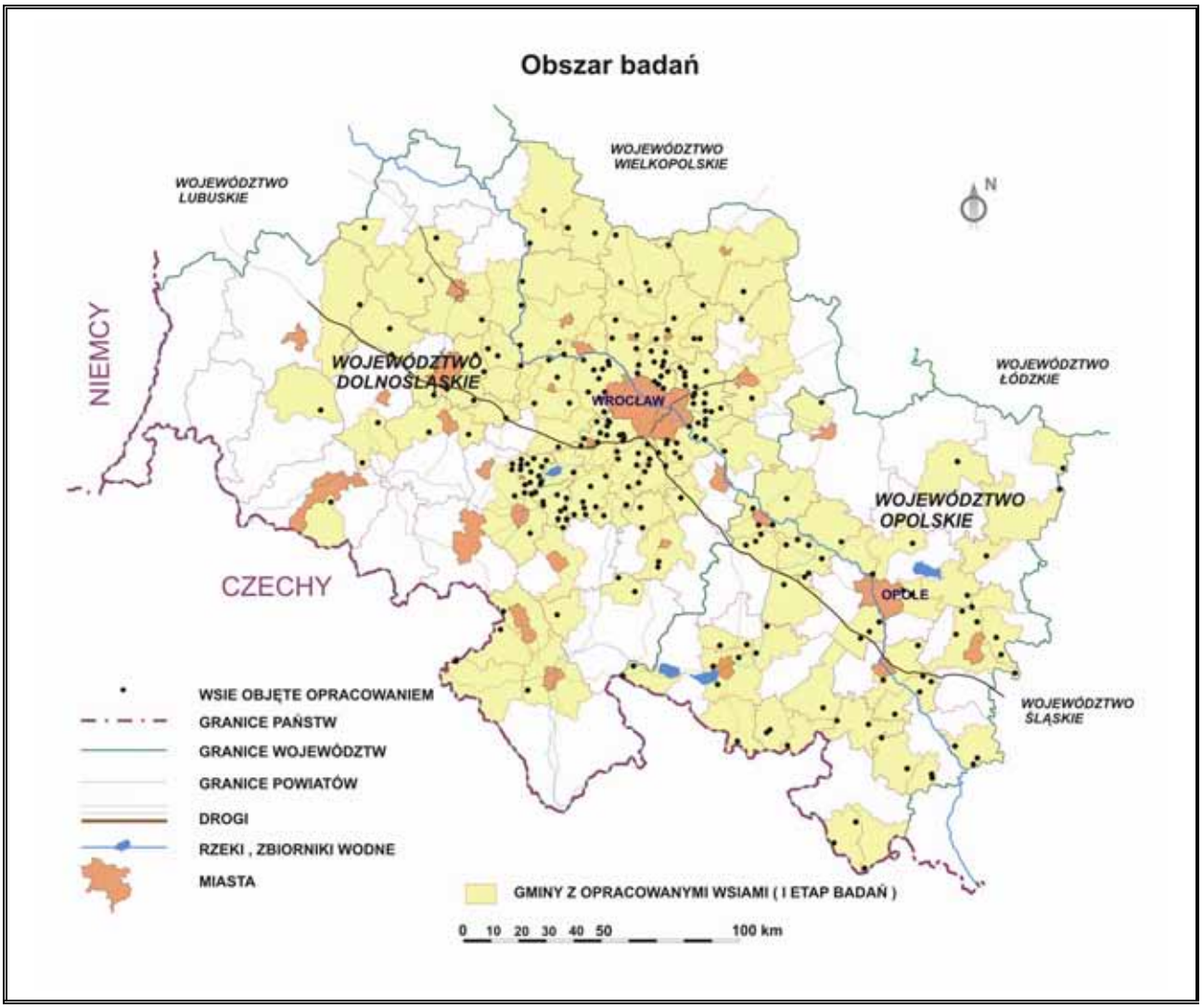

Ryc. 1.1. Zakres terytorialny badań ogólnych, ze wskazaniem wsi badanych w latach 2002–2007
Fig. 1.1. Territorial range of general researches with indication of the villages researched in 2002–2007

1.4. METODA PRACY

Ze względu na wielopłaszczyznową problematykę niniejszej pracy badania prowadzono na kilku etapach. Na pierwszym podjęto próbę powiązania badań naukowych z pracami aktywu wiejskiego i władz lokalnych, co w efekcie pozwoliło na wypracowanie metodyki współpracy pomiędzy uczelnią a mieszkańcami wsi i władzami lokalnymi. Skorzystano tu z doświadczeń wynikających ze współpracy z tymi jednostkami w programie Odnowy Wsi. Równolegle prowadzono działania zmierzające do opracowania metody, dzięki której poprzez analizy przestrzenne i ogólne wsi możliwe byłoby kreowanie nowego wizerunku miejscowości. W tym celu wykonywano graficznie analizy tematyczne oraz katalogi elementów charakterystycznych miejscowości. Sprecyzowano przy tym pojęcie „wyróżnika wsi", dokonano jego klasyfikacji, a także określono jego rolę w kształtowaniu krajobrazu wiejskiego. Na rangę elementów wyróżniających zwracano już uwagę od dawna, z tym że w kształtowaniu przestrzeni dużych i małych miast[7]. Natomiast w opracowaniach dotyczących wsi pojęcie to pojawia się sporadycznie[8]. Następnie wykonano próbę określenia wyróżników dla wybranej grupy miejscowości. Pilotażowo wytypowano wsie o aktywnej społeczności lokalnej znajdujące się w województwie opolskim. W tak zdefiniowanej grupie miejscowości wyznaczono wyróżniki, a następnie przeanalizowano zależności pomiędzy ich rodzajami a położeniem wsi na terenie województwa. Na tym etapie skupiono uwagę przede wszystkim na wyróżnikach materialnych antropogenicznych ze względu na ich największą rolę w kształtowaniu krajobrazu współczesnej wsi. Pozostałe, czyli materialne naturalne, a szczególnie niematerialne mogą stać się tematem kolejnego, osobnego opracowania.

Następnie sprecyzowano, w jaki sposób te szczegółowe badania analityczne, z których wynika m.in. określenie wyróżników dla poszczególnych miejscowości, można wykorzystać w przyszłych działaniach na rzecz rozwoju wsi, a także co zrobić, aby te wyróżniki nie zostały bezpowrotnie zaprzepaszczone.

W dalszej kolejności przeanalizowano rolę poszczególnych elementów składowych wnętrz krajobrazowych w wybranych wsiach. Zaproponowano więc *sektorową analizę* wnętrz krajobrazowych i panoram według graficznej interpretacji fotografii miejscowości. Inspiracją były wcześniejsze prace, które dotyczyły tego zagadnienia[9]. Celem niniejszej pracy było takie określenie wnętrz krajobrazowych, które umożliwiałoby porównanie ich między sobą. W związku z tym opracowano sposób wykonania, proporcje i wielkości poszczególnych wnętrz ujętych na fotografiach, aby można było zestawiać otrzymane wyniki. Następnie obliczano procentowy udział poszczególnych elementów składowych w wizualizacji wnętrz. Przy waloryzacji wnętrz dzielono je na sektory, co było inspiracją do nadania nazwy tej metodzie. Do badań szczegółowych na tym etapie wybrano podmiejską wieś Psary położoną w gminie Wisznia Mała, gdyż charakteryzuje się ona zróżnicowanym zagospodarowaniem. Analizowano w niej wnętrza z podziałem na tradycyjne i współczesne. Podział ten pozwolił na określenie różnic w procentowym udziale poszczególnych elementów wnętrz krajobrazowych w zależności od charakteru wsi. Celem tej części opracowania było wykazanie znaczenia poszczególnych części składowych wnętrz krajobrazowych w zależności od rodzaju wnętrza i wskazanie tych elementów, których udział jest znaczny a bagatelizowany przez mieszkańców czy zewnętrznych inwestorów.

---

[7] Zob. m.in. J.M. Chmielewski: 2001. *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa; W. Czarnecki: 2001. *Moda w architekturze miasta prowincjonalnego*, [w:] Materiały VI Sympozjum w Rybnej, *Moda w architekturze*, s. 285–287; S. Gzell: 1996. *Fenomen małomiejskości*..., *op. cit.*; W. Kosiński: 2000. *Aktywizacja turystyczna małych miast.* Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków; K. Lynch: 1960. *The Image of the City.* Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts, and London, England; K. Pawłowska: 2001. *Idea swojskości miasta*. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków; E. Przesmycka: 2001. *Przeobrażenia zabudowy i krajobrazu miasteczek Lubelszczyzny*. Lublin; K. Wejchert: 1984. *Elementy kompozycji urbanistycznej*. Arkady, Warszawa; H. Zaniewska: 1998. *Polskie miasteczka w okresie transformacji społeczno-gospodarczej*. Instytut Gospodarki Mieszkaniowej, Warszawa.

[8] Pojawia się pojęcie pokrewne – „landmark", zob. m.in. R. Muir: 2004. *The Villages of England*. Thames & Hudson, s. 127.

[9] Zob. m.in. J. Bogdanowski: 1976. *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków; J. Bogdanowski, M. Łuczyńska-Bruzda, Z. Novák: 1979. *Architektura krajobrazu*. PWN, Warszawa-Kraków A. Böhm: 2004. „*Wnętrze*" *w kompozycji krajobrazu, wybrane elementy genezy, analizy porównawczej i zastosowań pojęcia.* Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków; K. Dąbrowska-Budziło: 2002. *Treść krajobrazu kulturowego w jego kształtowaniu i ochronie*. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków; K. Dąbrowska-Budziło: 2007. *Symbolika w kształtowaniu i ochronie krajobrazu*. „Czasopismo Techniczne, Architektura" z. 5-A/2007, s. 129–131; L. Garcia, J. Hernández, F. Ayuga: 2006. *Analysis of the materiale and exterior texture of agro-industrial buildings: a photo-analytical approach to landscape integration*. „Landscape and Urban Planning" 74, s. 110–124; P. Patoczka: 2000. „*Ściany*" *i* „*bramy*" *w krajobrazie*. Monografia 268, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków; K. Wejchert: 1984. *Elementy kompozycji*…, *op. cit.*

Ostatni etap prac powiązano z analizą systemu planistycznego pod kątem przemian krajobrazowych współczesnej wsi, a także procesów inwestycyjnych na tym obszarze. Opracowano w tym celu schemat, który może być pomocny w uchwyceniu i zrozumieniu zależności pomiędzy poszczególnymi elementami terenów osiedlowych wsi a działaniami uczestników procesu inwestycyjnego na różnych jego poziomach. Schemat ten tłumaczy wielość konfliktów, a także pokazuje miejsca, w których można zapobiec błędom popełnianym często przez niewiedzę poszczególnych uczestników procesów inwestycyjnych. Został on wykorzystany do stworzenia podręcznika multimedialnego, który ma pomóc przy podejmowaniu decyzji dotyczących wznoszenia nowych obiektów, modernizacji, remontów i rozbudowy już istniejących, a także zagospodarowania terenu zarówno przy inwestycjach prywatnych, jak również całej wspólnoty wiejskiej.

Ważne było także wskazanie kierunków działań, które są pomocne dla rozwoju obszarów wiejskich oraz pokazanie efektów funkcjonowania programu Odnowy Wsi na zachodzie Europy w celu skorzystania z tych doświadczeń.

1.5. STAN BADAŃ

Poruszana problematyka związana z przeobrażeniami krajobrazu wiejskiego łączy się z wieloma dziedzinami nauki. Istniejący krajobraz jest wynikiem przekształceń zarówno w skali całego kraju, regionu czy powiatu i gminy, jak i poszczególnych miejscowości oraz elementów składowych tworzących ich wygląd zewnętrzny. Procesy te dotyczą sfery związanej bezpośrednio z tematyką poruszaną w tym opracowaniu, czyli przekształceń przestrzennych wynikających z polityki przestrzennej naszego państwa, a także przekształceń gospodarczych, ekonomicznych, socjologicznych i wielu innych dziedzin.

1.5.1. Doświadczenia polskie

W różnych częściach Polski problemy związane z jej krajobrazem pojawiają się z niejednolitym nasileniem, ale wszędzie rodzi się wiele pytań o przyszły wizerunek wsi. Tematyka poruszana w niniejszym opracowaniu jest obszerna. Dotyczy kilku aspektów, którymi zajmują się przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych, m.in. geografowie[10], architekci krajobrazu[11], urbaniści i architekci[12] czy ekonomiści, dotyczy to również przedstawicieli administracji państwowej i władz samorządowych. Publikacje stanowiące wyniki konferencji organizowanych przez te środowiska są szerokim źródłem informacji, w zależności od tematyki wiodącej danego spotkania. Badania prowadzone przez naukowców specjalizujących się w problematyce wiejskiej publikowane są także w wydawnictwach cyklicznych[13].

[10] Zob. m.in. M. Kiełczowska-Zalewska: 1977. *Geografia osadnictwa.* PWN, Warszawa. Sposobem wymiany myśli naukowej, w której dużą część zajmują obszary wiejskie, są cykliczne seminaria naukowe organizowane przez Komisję Krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego w powiązaniu z różnymi środowiskami naukowym. W 2008 r. odbyło się X takie spotkanie w Niepołomicach, a jego tematem wiodącym było: *Zarządzanie krajobrazem kulturowym i kształtowanie społecznych postaw proekologicznych*.

[11] Problematyka związana z krajobrazem wiejskim jest jednym z tematów poruszanych na corocznych międzynarodowych konferencjach FORUM Architektury Krajobrazu organizowanych przez środowisko architektów krajobrazu. I FORUM Architektury Krajobrazu odbyło się w 1998 r. w Krakowie na Politechnice Krakowskiej (z dodatkiem Dydaktyczne w nazwie), kolejne również w Krakowie, natomiast organizatorami następnych były różne ośrodki naukowe, w których rozpoczęto kształcenie na kierunku architektury krajobrazu. Obszarom wiejskim poświęcone było V FORUM w 2002 r. w AR we Wrocławiu, gdzie tematem przewodnim była S*trefa podmiejska*, VI FORUM na KUL w Lublinie w 2003 r. z tematem: *Krajobraz i ogród wiejski* oraz VIII FORUM w 2005 r. na UWM w Olsztynie o temacie: *Krajobraz kształtowany przez kulturę rolną*.

[12] Polska Rada Architektury i Stowarzyszenie Architektów Polskich uznały również za konieczne otwarcie debaty dotyczącej krajobrazu Polski, jakości przestrzeni publicznej i środowiska zamieszkania Polaków. W listopadzie 2006 r. odbyła się w Warszawie konferencja *Krajobraz Polski i polityka*, gdzie sformułowano przesłanie pt. *Polityka jakości architektury, przestrzeni publicznej i krajobrazu – niezbędne warunki osiągania jakości*". Zob. K. Chwalibóg: 2007. *Krajobraz i polityka*. „Urbanista" 1/2007, s. 11–16. Również na Wydziale Architektury Politechniki Białostockiej odbywały się co dwa lata konferencje o wiodącym tytule: *Kierunki planowania przestrzennego i architektury współczesnej wsi*.

[13] W zakresie publikacji szerokie spektrum w dziedzinie rozwoju obszarów wiejskich przedstawiają cykle wydawnicze Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN – od 1992 r. seria „Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa" oraz od 1998 r. kwartalnik „Wieś i Rolnictwo". Od 2001 r. Instytut Architektury Krajobrazu Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu wydaje kwartalnik „Architektura Krajobrazu", w którym również część artykułów poświęcona jest obszarom wiejskim.

Przy rozpatrywaniu rozwoju obszarów wiejskich pojawia się nieodłącznie pojęcie regionalizmu. Jest ono używane w Polsce już od przełomu XIX i XX w.[14]. Jak twierdzi G. Ciołek, przejawy zainteresowania budownictwem wiejskim można zauważyć wcześniej – już od początku XIX w.[15]. Ogromne znaczenie dla tej dziedziny miał Oskar Kolberg, który rozpoczął w Polsce nowoczesne badania etnograficzne, wydając od 1865 r. kolejne tomy *Ludu*[16]. Historię i istotę regionalizmu na terenie naszego kraju w czasie przed- i powojennym poruszają m.in. G. Ciołek, Z. Novák[17]; B. Tondos[18], Z. Borcz[19], Z. Myczkowski[20] i J.C. Żarnowiecka[21].

Istotne jest określenie mapy 7 regionów budownictwa ludowego w Polsce, opracowane przez F. Piaścika, W. Wieczorkiewicza i J. Wiśniewskiego w 1976 r.[22]. Natomiast T. Tłoczek wyróżnia 24 regiony architektoniczne w powiązaniu z typem syntetycznym występującej tam chałupy[23]. Opisy zabudowy regionalnej w Polsce zawierają m.in. prace M. Pokropka[24], I. Tłoczka[25] i W. Wieczorkiewicza[26].

Dla obszarów Małopolski J. Bogdanowski i M. Kornecki opracowali zielone i białe karty będące ogromną skarbnicą wiedzy o zasobach kulturowych wsi, a także tworzone były katalogi form budownictwa np. dla Zespołu Jurajskich Parków Krajobrazowych[27]. Zabudową wsi w południowej Polsce zajmują się również J.W. Rączka[28], B. Górnisiewicz[29] i M. Drożdż-Szczybura[30]. Wartości „Małej Ojczyzny" związanej z indywidualnymi cechami wsi północnej części Polski są tematem badań m.in. B. Lipińskiej i B. Jaszczuk-Skolimowskiej[31] oraz W. Łaguny[32]. Ogromną skarbnicą wiedzy, która przyczynia się do zachowania tradycji regionów w Polsce, jest *Polski Atlas Etnograficzny,* który powstawał w latach 1958–1972, a także komentarze do niego, które ukazały się w latach 90. ubiegłego stulecia[33]. Przyczyny braku skuteczności współczesnego polskiego ruchu regionalistycznego próbuje określić M. Kowicki, który poszukuje nowych możliwości rozwoju dzisiejszej wsi[34].

Współczesne badania regionalizmu na Śląsku, ze szczególnym uwzględnieniem budownictwa w Sudetach, szeroko opisywane były przez zespół badawczy z Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej pod kierunkiem T. Biesiekierskiego[35]. Między innymi E. Trocka-Leszczyńska[36]

---

[14] Pierwszy ukłon w kierunku wartości związanych z ludowością łączy się z J.G. Herderem już pod koniec XVIII wieku. Zwrócił on uwagę na rangę tego pojęcia w tworzeniu kultury narodowej. Jego poglądy wpłynęły na późniejszy rozwój regionalizmu w całej Europie. Samo pojęcie regionalizmu stworzył Władysław Orkan, pod którym rozumiał on: „...ruch kulturowy skierowany na ożywienie i usamodzielnienie prowincji, na wydobycie i uszanowanie jej lokalnych tradycji...". Za: B. Tondos: 1991. *Regionalizm w aspekcie historycznym*, [w:] *Wieś i miasteczko u progu zagłady*. PWN, Warszawa, s. 157. Dla terenów Niemiec na początku XX w. opracowywane były podręczniki ze wskazówkami i przykładowymi budynkami wznoszonymi tradycyjnymi metodami uwzględniającymi regionalizm na danym obszarze, co było bardzo istotnym elementem planowania w tamtym czasie. m.in. *Das Handwerkerhaus*. 1935. Carl Heymanns Verlag, Technischen Staatslehranstalten für Hoch-und Tiefbau. Berlin.

[15] Związane było to z konkursem ogłoszonym przez Warszawskie Towarzystwo Naukowe i pracami dotyczącymi Śląska i Ukrainy, [za:] G. Ciołek: 1984. *Regionalizm w budownictwie wiejskim w Polsce*. Tom 1 (przedruk pracy archiwalnej), „Monografia" 24, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, s. 18.

[16] W kolejnych tomach opisywane są różne regiony. *Ibidem*, s. 18; B. Tondos: 1991. *Regionalizm w aspekcie...*, *op. cit.,* s. 159.

[17] Z. Novák: 1997. *Planowanie regionalne i udział w nim architekta*. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.

[18] B. Tondos: 1991. *Regionalizm w aspekcie...*, *op. cit.,* s. 157–169.

[19] Z. Borcz: 2003. *Architektura wsi*. Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław, s. 25–37.

[20] Z. Myczkowski: 2002. *Tożsamość „dawna" i „nowa" a regionalizm architektoniczno-krajobrazowy*, [w:] *IV Forum Architektury Krajobrazu*. Katowice, s. 74–82.

[21] J.C. Żarnowiecka: 2004. *Przestrzeń informatyczna i architektura regionalna*. Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok, s. 55–70.

[22] Podział na regiony opracowano w Instytucie Architektury i Planowania Wsi Politechniki Warszawskiej, [za:] W. Wieczorkiewicz: 1988. *Budynek mieszkalny na wsi*. Arkady, Warszawa, s. 25.

[23] Za: E. Trocka-Leszczyńska: 1995. *Wiejska zabudowa mieszkaniowa w regionie sudeckim*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław, s. 12.

[24] M. Pokropek: 1976. *Budownictwo ludowe w Polsce*. LSW, Warszawa.

[25] I. Tłoczek: 1980. *Polskie budownictwo drewniane*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław; I. Tłoczek: 1985. *Dom mieszkalny na wsi*, PWN, Warszawa.

[26] W. Wieczorkiewicz: 1988. *Budynek mieszkalny...*, *op. cit.*

[27] M. Łuczyńska-Bruzda, Z. Myczkowski: 1993–1994. *Subregionalizacja cech budownictwa jako przyczynek do kontynuacji tradycji we współczesnej architekturze regionalnej* (*na przykładzie Jurajskich Parków Krajobrazowych*). „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury" T. XXVI, s. 45–57.

[28] J.W. Rączka: 1990. *Architektura drewniana.* Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków.

[29] Zob. m.in. B. Górnisiewicz: 1999. *Geneza, rozwój i prognozowanie wiejskich układów osadniczych.* Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków; B. Górnisiewicz: 1999. *Uwagi na temat zasad kształtowania architektury wiejskiej.* Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.

[30] M. Drożdż-Szczybura: 2000. *Zagroda okólna jako jedna z form przestrzennych tradycyjnej zagrody wiejskiej*. Monografia 273, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.

[31] B. Lipińska: 2002. *Kultura użytkowania przestrzeni – problem degradacji wizualnej krajobrazu wsi*, [w:] *Obszary wiejskie – problemy, projekty, wizje*. Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego, Poznań, s. 45–55; B. Lipińska, B. Jaszczuk-Skolimowska: 2004. *Identyfikacja zasobów dziedzictwa kulturowego wsi i zasad właściwego planowania przestrzennego na terenach wiejskich*, [w:] *Pomorski Program Odnowy Wsi, Doświadczenia gmin w latach 2001–2003*, Gdańsk, s. 275–280.

[32] W. Łaguna: 2005. *Rewitalizacja krajobrazów wiejskich Warmii i Mazur*. Wydawnictwo Wszechnicy Warmińskiej, Lidzbark Warmiński.

[33] Atlas składa się z 7 tematycznych tomów, natomiast komentarze dotyczą tomów 1–5, [za:] J.C. Żarnowiecka: 2004. *Przestrzeń informatyczna...*, *op. cit.*

[34] M. Kowicki: 1997. *Wieś przyszłości jako alternatywa osadnicza miasta*. Monografia 222, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, s. 45–48.

[35] Zob. m.in. T. Biesiekierski, J. Suchodolski, E. Trocka-Leszczyńska: 1999. *Architektura na obszarze Sudetów. Sudety Środkowe, Wschodnie i Przedgórze Sudetów*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.

[36] E. Trocka-Leszczyńska: 1995. *Wiejska zabudowa...*, *op. cit.*

opracowała cechy regionalne budownictwa mieszkaniowego na tym terenie, natomiast J. Suchodolski[37] usługowego. Powstała również Karta Opolska – poradnik dla Opolszczyzny, który uwzględniał cechy regionalne budownictwa drewnianego na tym obszarze[38].

Wiele istotnych badań dotyczących Górnego Śląska wniosły opracowania M. i M. Gładyszów[39]. Analizie podlegał również Śląsk Opolski, który od lat 40. XX w. był w granicach Górnego Śląska[40]. Badania nad kulturą ludową Opolszczyzny kontynuowane są przez Muzeum Wsi Opolskiej, które powstało w 1961 r. Regionalizm oraz przemiany tego obszaru są tematami dociekań naukowych także m.in. K. Hefnera[41] i W. Drobka[42].

W Instytucie Architektury Krajobrazu Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu kontynuuje się obecnie badania dotyczące wsi, które zostały zapoczątkowane w latach 70. ubiegłego stulecia w Instytucie Budownictwa Rolniczego. Z. Borcz[43] opisuje krajobraz i architekturę wsi nizinnych Dolnego Śląska, natomiast ogromną ilość informacji na temat zabudowy i zagospodarowania Sudetów można znaleźć w 21 tomach Słownika geografii turystycznej Sudetów, który został opracowany przez M. Staffę w latach 1989–2008[44]. Analizy I. Niedźwieckiej-Filipiak[45] i Z. Kuriaty[46] dodatkowo dotyczą Opolszczyzny w powiązaniu z programem Odnowy Wsi, natomiast R. i J. Gubańscy[47] zajmują się problemami zabudowań folwarcznych, które również od lat obejmują znaczną część badań G. Balińskiej[48].

Do prawidłowego funkcjonowania obszarów wiejskich potrzebne jest odpowiednie podejście specjalistów, którzy zajmują się zarówno planowaniem w dużej skali (ruralistyka), jak i projektowaniem architektury na potrzeby poszczególnych wsi. Pod koniec ubiegłego stulecia pracowało nad tym wielu naukowców w Polsce (m.in. Z. Borcz, M. Chilczuk, W. Czarnecki, T. Kachniarz, J. Lenard, Z. Pogodziński, A. Rzymkowski, M. Chowaniec, W. Wieczorkiewicz , M. Wiśniewska, H. Zaniewska)[49]. A. Rzymkowski zwraca uwagę na rolę budownictwa inwentarskiego w krajobrazie wsi, co również istotne jest w badaniach A. Bocheńskiego[50].

Problemy rozwoju regionalnego Dolnego Śląska przedstawia S. Ciok, S. Dołzbłasz i A. Raczyk[51], obszarów wiejskich Polski południowo-zachodniej Z. Więckowicz, E. Kuszpit i E. Mrozowicki[52]. Natomiast problemy przekształceń obszarów wiejskich w całej Polsce są tematem prac

---

[37] J. Suchodolski: 1996. *Regionalizm w kształtowaniu formy architektury współczesnej na obszarze Sudetów.* Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.

[38] T. Biesiekierski, S. Bocheński, E. Trocka-Leszczyńska, S. Wiatrzyk, R. Żabiński: 1998. *Architektoniczne kształtowanie krajobrazu ziemi opolskiej, Karta Opolska*. Municipium, Warszawa.

[39] Badania te rozpoczęły się w latach 30. XX w. i kontynuowane były po II wojnie światowej. Zob. m.in. M. Gładysz: 1935. *Góralskie zdobnictwo drzewne na Śląsku*, Kraków; M. Gładysz: 1938. *Zdobnictwo metalowe na Śląsku.* Kraków; M. Gładyszowa: 1978. *Górnośląskie budownictwo ludowe.* Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

[40] Pojęcie Śląsk Opolski lub Opolszczyzna sformułowano w 1922 r. w Polsce dla określenia części rejencji opolskiej. Zob. więcej R. Pysiewicz-Jędrusik, A. Pustelnik , B. Konopska: 1998. *Granice Śląska.* Wydawnictwo „Rzeka", Wrocław, s. 13.

[41] K. Heffner: 1992. *Regionalizm Śląska Opolskiego i jego cechy z punktu widzenia procesów osadniczych*, [w:] *Śląsk Opolski. Region i jego kultura.* (Red. S. Malarski), Wydawnicto Instytut Śląski, Opole, s. 14–30.

[42] W. Drobek, K. Heffner: 1992. *Infrastrukturalne i funkcjonalne czynniki zmian ludnościowych Śląska Opolskiego*. Wydawnictwo PIN Instytut Śląski, Opole.

[43] Zob. m.in. Z. Borcz: 1990. *Budownictwo zagrodowe*. Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław; Z. Borcz: 1999. *Krajobraz nizinnych wsi dolnośląskich*. Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław; Z. Borcz: 2003. *Architektura wsi..., op. cit.*

[44] *Słownik geografii turystycznej Sudetów*. Tom 1–21, (Red. M. Staffa), Wydawnictwo I-Bis, Wrocław.

[45] Zob. m.in. I. Niedźwiecka-Filipiak: 2004a. *Ochrona krajobrazu jako integralny element programu Odnowa Wsi Opolskiej*, [w:] *Krajobraz i ogród wiejski*. Tom 2, Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 137–143; I. Niedźwiecka-Filipiak: 2005a. *Przemiany wizerunku wsi opolskiej pod wpływem odnowy wsi.* „Architektura Krajobrazu" 1–2/2005, s. 18–26.

[46] Zob. m.in. Z. Kuriata: 2005. *Metoda opracowania planu rozwoju miejscowości.* „Architektura Krajobrazu" 1–2/2005, s. 27–33.

[47] Zob. m.in. R. Gubańska: 2005. *Folwarki nizinne Dolnego Śląska od połowy XVIII do XX wieku*. Wydawnictwo AR we Wrocławiu, Wrocław.

[48] Zob. m.in. G. Balińska: 1996. *Racot. Przemiany i zagrożenia zespołów podworskich*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.

[49] Zob. m.in. Z. Borcz: 1985. *Funkcje pozarolnicze wsi dolnośląskiej*. Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Rozprawy Nr 51, Wrocław; M. Chilczuk: 1970. *Osadnictwo wiejskie Polski*. PWN, Warszawa; W. Czarnecki: 2004. *Podstawy ruralistyki z elementami budownictwa wiejskiego*. Wydawnictwo WSFiZ w Białymstoku, Białystok; T. Kachniarz: 1986. *Gminne ośrodki usługowo-mieszkaniowe.* Instytut Kształtowania Środowiska, Warszawa; J. Lenard: 1993. *Budownictwo wiejskie*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa; Z. Pogodziński: 1975. *Planowanie przestrzenne terenów wiejskich*. PWN, Warszawa; A. Rzymkowski, M. Chowaniec: 1972. *Ruralistyka.* Arkady, Warszawa; M. Wiśniewska: 1984. *Planowanie osiedli wiejskich*. Arkady, Warszawa; M. Wiśniewska: 1999. *Osadnictwo wiejskie*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa; H. Zaniewska, A. Pawłat-Zawrzykraj, H. Gloza-Musiał: 2000. *Zagospodarowanie przestrzenne i zabudowa wsi.* Wydawnictwo SGGW w Warszawie, Warszawa.

[50] A. Rzymkowski zwraca uwagę na rolę budownictwa inwentarskiego w krajobrazie wsi. Ten problem porusza również A. Bocheński: 1999. *Wykorzystanie i ochrona naturalnych źródeł ciepła w historycznych i współczesnych rozwiązaniach budownictwa zagrodowego*, [w:] *Wieś polska, współczesne przemiany i rozwój*. Politechnika Krakowska, PAN, ECOVAST, Kraków, s. 19–23.

[51] S. Ciok, S. Dołzbłasz, A. Raczek: 2006. *Dolny Śląsk. Problemy rozwoju regionalnego.* „Studia Geograficzne" 79, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.

[52] Z. Więckowicz, E. Kuszpit, E. Mrozowicki: 1990. *Wyludnianie się i możliwości aktywizacji obszarów wiejskich południowo-zachodniej Polski*. Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Monografie I, NR 201, Wrocław; *Przekształcenia obszarów wiejskich makroregionu południowo-zachodniego*. Tom 1 i 2, 1998. (Red. Z. Więckowicz), Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław.

m.in.: M. Kłodzińskiego[53], K. Heffnera[54] czy K. Duczkowskiej-Małysz[55], J. Tkocza[56] i J. Bańskiego[57]. W ostatnich kilku latach pojawiły się również opracowania wskazujące na rangę planowania przestrzennego w kształtowaniu krajobrazu[58] i ładu przestrzennego obszarów wiejskich[59].

1.5.2. Krajobraz wiejski w dobie powszechnej urbanizacji

Badania nad krajobrazem wiejskim prowadzone są przez naukowców – przedstawicieli wielu dziedzin. Krajobrazy wiejskie, ich rodzaje i problemy z nimi związane opisuje R. Cymerman, J. Falkowski i A. Hopfer[60]. M. Antrop[61] wykazuje, że w ciągu kilku ostatnich stuleci można wydzielić trzy główne okresy, w których zachodziły radykalne przemiany krajobrazu. Pierwszy z nich to okres krajobrazu preindustrialnego, tradycyjnego, który rozpoczął się w XVIII w. i trwał do początku XIX w. Lata rewolucji przemysłowej to kolejny period obejmujący całe XIX stulecie. Ostatni okres to krajobraz postmodernistyczny, nowy podlegający urbanizacji i globalizacji. Krajobraz jest w pewnym sensie jak książka, z której można wyczytać dawne dzieje i historię danego regionu. Każdy z opisanych okresów zostawiał w przestrzeni i krajobrazie czytelny ślad, który można odebrać niejednokrotnie jako pewnego rodzaju przesłanie[62].

Z powodu przemian związanych z rozwojem techniki, a także zwiększeniem standardu życia w miastach, obserwuje się emigrację ludności wiejskiej do miast, o niejednolitym nasileniu w różnych częściach Europy. Na przykład ponad 90% populacji Islandii mieszka obecnie w miastach, a większość ludności na początku zeszłego stulecia była związana z terenami wiejskimi[63]. Jednocześnie na przełomie XIX i XX w. widoczna jest tendencja odwrotna – zainteresowanie ludności miejskiej obszarami wiejskim. Z jednej strony była to nowa forma rekreacji – turystyka związana z atrakcjami położenia geograficznego danego miejsca czy historii różnych miejscowości. Z drugiej zaś to również poszukiwanie raju na ziemi i ucieczka z przepełnionych miast do wymarzonej oazy spokoju. Nasilenie się chęci przenoszenia mieszkańców miast na obszary wiejskie to cecha przypisana najbardziej do ostatniej fazy rozwoju krajobrazu. Na przykład roczny wzrost liczby mieszkańców wsi Luksemburga utrzymuje się już od lat 80. ubiegłego stulecia na poziomie 2%; należy dodać, że tereny wiejskie to ponad 80% powierzchni całego kraju[64]. Jest to związane z możliwościami, które stworzyła decentralizacja w polityce przestrzennej tego państwa.

Życie na wsi coraz bardziej zaczyna przypominać we wszystkich swoich aspektach życie w suburbiach, nawiązujących do obszarów miejskich, a nie wiejskich w tradycyjnym słowa znaczeniu[65]. Ze względu na to, że suburbia nie mają najczęściej żadnego indywidualnego

---

[53] Zob. m.in. M. Kłodziński: 1996. *Problemy przekształceń obszarów wiejskich w kierunku wielofunkcyjności*, [w:] *Wieś i rolnictwo na przełomie wieków*. Wydawnictwo IRWiR PAN. s. 7–23; M. Kłodziński: 1999. *Aktywizacja gospodarcza obszarów wiejskich*. Wydawnictwo IRWiR PAN; M. Kłodziński: 2006. *Aktywizacja społeczno-gospodarcza gmin wiejskich i małych miast.* Wydawnictwo IRWiR PAN.

[54] Zob. m.in. K. Heffner: 2001. *Transformacja układów osadniczych wsi, a wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich*, [w:] *Wieś i rolnictwo na przełomie wieków*. (Red. I. Bukraba-Rylska, A. Rosner), Wydawnictwo IRWiR PAN, s. 109–132; K. Heffner: 1999. *Typologia gmin wiejskich w Polsce według jakości układów osadniczych.* [w:] *Typologia wiejskich obszarów problemowych.* (Red. A. Rosner), Wydawnictwo IRWiR PAN, Warszawa, s. 59–78.

[55] Zob. m.in. K. Duczkowska-Małysz: 1996. *Strategia wielofunkcyjnego rozwoju wsi*. „Wieś i rolnictwo" nr 2 (91).

[56] Zob. m.in. J. Tkocz: 1998. *Organizacja przestrzenna wsi w Polsce*. Katowice.

[57] Zob. m.in. J. Bański: 2007. *Obszary wiejskie w planowaniu przestrzennym*. „Urbanista" 2/2007, s. 10–14; J. Bański: 2008. *Wiejskie obszary sukcesu gospodarczego.* „Studia Obszarów Wiejskich" tom XIV, Warszawa.

[58] Zob. m.in. A. Böhm: 2006. *Planowanie przestrzenne dla architektów krajobrazu, o czynniku kompozycji,* Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków; T.J. Chmielewski: 2001. *System planowania przestrzennego harmonizującego przyrodę i gospodarkę*. Tom 1 i 2, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Lublin; Z.J. Kamiński: 2008. *Współczesne planowanie wsi w Polsce – zagadnienia ruralisty.* Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.

[59] *Nowe zadania planowania miejscowego w kształtowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym obszarów wiejskich.* 2008. (Red. Z. Ziobrowski, J.M. Pijanowski), Instytut Rozwoju Miast, Kraków.

[60] R. Cymerman, J. Falkowski, A. Hopfer, 1992: *Krajobrazy wiejskie*. Wydawnictwo ART, Olsztyn.

[61] M. Antrop: 2005. *Why landscapes of the past are important for the futur.* „Landscape and Urban Planning" 70, s. 21–34.

[62] P. Claval: 2005. *Reading the rural landscapes.* „Landscape and Urban Planning" 70, s. 9–19. Zob. również J. Bogdanowski: 1997. *Procesy osadnicze i przemiany architektoniczno-krajobrazowe* (*1939–1970*), [w:] *Osadnictwo i krajobraz od schyłku średniowiecza po współczesność.* (Red. Z. Noga), Zarząd Jurajskich Parków Krajobrazowych, Kraków, s. 69–76.

[63] G. Ólafsson: 2001. *Plannung für das künftige Europa der Regionen*. „TOPOS" 34/2001, s. 6–11.

[64] A. Frising: 2007. *Zintegrowany rozwój obszarów wiejskich w Luksemburgu,* [w:] *Odnowa wsi w integrującej się Europie*. „Problemy rozwoju wsi i rolnictwa" Wydawnictwo IRWiR PAN, s. 228.

[65] Zob. więcej m.in. J. Dettmar: 2003. *Baukultur: Landschaft als Prozess*. „TOPOS" 44/2003, s. 76–81; P. Claval: 2005. *Reading the rural…*, *op. cit.*; J.K. Stawiarski: 1994. *Przekształcenia wsi podmiejskich,* [w:] *Kierunki planowania przestrzennego i architektury współczesnej wsi.* Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, s. 21–30.

charakteru[66], trzeba pomyśleć, aby obszary oddalone od miast nie podlegały tym samym chaotycznym działaniom, jakim podlegają terytoria podmiejskie[67]. Jeszcze w chwili obecnej nie jest za późno, aby spróbować podkreślić i wydobyć specyficzny, regionalny charakter zabudowy i zagospodarowania terenu wsi w wielu częściach Europy. Interesujące rozwiązanie dla obszarów wiejskich otaczających duże aglomeracje miejskie proponuje A. Dworsky[68]. Dawny rozwój miasta przedstawia graficznie, porównując go do cebuli, w której kolejne warstwy to po sobie następujące obszary od centrum. Ta zwarta struktura powoduje wg niego odcięcie od centrum peryferii i otaczających obszarów przez wzrost odległości. Dla zrównoważonego rozwoju miast uwzględniającego interesy peryferii konieczna jest decentralizacja i stworzenie struktury na zasadzie rozrośniętego kłącza z tworzącymi się kolejnymi centrami połączonymi między sobą siecią dróg i siecią informatyczną. Powinno się polepszyć relacje miasto-otoczenie (Miasto Odpowiedzialne), co wpłynie korzystnie na rozwój obu tych obszarów[69].

Istotne jest również zlikwidowanie bezmyślnej gonitwy za tym, co nowe i miejskie. Takie rozumowanie nie pociąga za sobą odcinania się miasta od wsi. Obydwie te struktury zależne są od siebie i tak naprawdę nie mogą bez siebie dobrze funkcjonować. Również celem nie jest tworzenie skansenów uniemożliwiających normalne funkcjonowanie jego mieszkańcom. To raczej zachęcenie do próby podkreślenia i wyeksponowania w nowym tego, co stare, charakterystyczne dla danego miejsca. Takie działanie dostarczy o wiele więcej siły mieszkańcom wsi, przydatnej do aktywności prowadzącej do rozwoju, jednocześnie z uwzględnieniem tradycji miejsca i poczucia własnej wartości. Interesujące spojrzenie na tę sprawę prezentują archeolodzy krajobrazu[70].

Jak poradzić sobie z nowymi formami zabudowy i zagospodarowania przestrzeni, które są obce we wsiach przez brak tradycyjnego powiązania z rolnictwem? Jak wkomponować w tradycyjny krajobraz wiejski nową masową zabudowę, najczęściej rezydencjalną, z coraz większym nasileniem wkraczającą na wieś i nadającą jej charakter zbliżony do miasta? Problem ten nie jest nowy, w krajach Europy Zachodniej już dawno pojawiły się takie pojęcia jak *suburbian*[71] i *rurban areas*[72], które towarzyszą nieodłącznie miastom i ich ekspansji na przyległe obszary[73]. Obecnie zasięg *rurban areas* znacznie się powiększa. Głównie są to miejsca położone jakby na przedłużeniu suburbii, najczęściej wzdłuż głównych szlaków komunikacyjnych.

Mianem *rurban areas* można również nazwać terytoria wiejskie poddane intensywnemu rozwojowi turystyki. Pojawia się tu problem bazy noclegowej i gastronomicznej, a także zaspokajania wszelakich potrzeb turystów – gości przybywających na wieś. To również infrastruktura w postaci dróg dojazdowych i towarzyszących im obiektów. Nie ma zagrożenia dla krajobrazu w przypadku turystyki w małej skali, chociażby agroturystyki jako pojedynczych gospodarstw prowadzących taką działalność. Są one już przez samą nazwę zobligowane do utrzymania wiejskiego charakteru. Problem ten pojawia się, gdy np. wprowadzamy nową obcą, agresywną funkcję. Szczególną

[66] Badacze, którzy zajmują się obecnie problematyką związaną z suburbiami, to ogromna rzesza specjalistów z całego świata. Część z nich przedstawia E. Bagiński: 2006. *Suburbia jako współczesne formy osadnicze*, [w:] *Sieć osadnicza jako przedmiot badań*. (Red. E. Bagiński). Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław, s. 15; Zob. również: J. Jakóbczyk-Gryszkiewicz: 1998. *Przeobrażenia stref podmiejskich dużych miast. Studium porównawcze strefy podmiejskiej Warszawy, Łodzi i Krakowa*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź; *The Challenge of Suburbia*. 2004. (Guest–edited by Ilka+Andreas Ruby), „Architectural Designe" Vol 74 No 4 July/August 2004; J. Więcław-Michniewska: 2006. *Zabudowa krakowskich suburbiów*, [w:] *Przemiany przestrzeni miast i stref podmiejskich* (Red. J. Słodczyk, R. Klimek), Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 129–140.

[67] Na ten problem zwracają w swych opracowaniach uwagę m.in. J. Archer: 2005. *Architecture and Suburbia, From English Villa to American Dream House*, 1690–-2000. University of Minnesota Press/Minneapolis, London; M. Głaz: 2006. *Przekształcenia agrarne strefy podmiejskiej jako efekt oddziaływania miasta Wrocławia*, [w:] *Przemiany przestrzeni miast i stref podmiejskich* (Red. J. Słodczyk, R. Klimek), Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 153–166; I. Niedźwiecka-Filipiak, Z. Borcz: 2002. *Tendencje rozwoju terenów wiejskich w rejonie Wrocławia*, [w:] *Gospodarka przestrzenna polskich miast i wsi*. (Red. W. Czarnecki, M. Proniewski), Białystok, s. 229–236; S. Staszewska, M. Wdowicka: 2006. *Rozwój budownictwa jednorodzinnego w strefie podmiejskiej Poznania jako przejaw suburbanizacji*, [w:] *Przemiany przestrzeni miast i stref podmiejskich* (Red. J. Słodczyk, R. Klimek), Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 141–152; J. Więcław-Michniewska: 2006. *Zabudowa krakowskich suburbiów*, [w:] *Przemiany przestrzeni miast i stref podmiejskich* (Red. J. Słodczyk, R. Klimek), Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 129–140.

[68] A. Dworsky: 2006. *Recent tendencies in European urbanizm at the guideline of decentralization and sustainability*. Taipei International Healthy Cities Conference, Session 3–1: Green Spacer, Clean Neighborhoods, healthycity.taipei.gov.tw/conference/2006/doc/cs/S3-1(b).pdf. (15.06.08).

[69] B. Szulczewska: 2004. *Koncepcja zrównoważonego rozwoju miasta* [...], [w:] *Społeczno-kulturowe podstawy gospodarowania przestrzenią*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 258.

[70] M. Johnson: 2007. *Ideas of landscape*. Blackwell Publishing, Australia.

[71] *Suburbian area,* suburbia (łac. *Suburbium* = przedmieście) obszary położone na krańcach, peryferiach wielkich miast, podzielone na działki z domkami jednorodzinnymi, zob. *Słownik wyrazów obcych*. 1993. PWN, Warszawa, s. 812.

[72] *Rurban areas* – Nowe zagospodarowanie terenu pomiędzy obszarem rolniczym a granicą suburbiów www.businessdictionary.com/definition/rurban-area.html (2.05.2009).

[73] Wielość nazw form zależności pomiędzy miastem i wsią wymienianych przez badaczy ujmuje m.in. M. Kowicki: 1997. *Wieś przyszłości...*, *op. cit.,* s. 21–22.

uwagę należy zwrócić na obszary, w których turystyka odgrywa główną rolę, aby to, co ma przyciągnąć turystę, w postaci atrakcyjnego krajobrazu, tradycyjnej wsi itp., nie zostało zniszczone przez intensywną urbanizację[74].

Ciekawe rozwiązania projektowe dla suburbiów zaprezentowano w: „Architectural Design" vol. 74 No4 July/August 2004, o przewodnim tytule *The Challenge of Suburbia*. Między innymi przedstawiono projekt *sub-'burb*, na kalifornijskiej pustyni przy wschodniej granicy Los Angeles[75]. Jest to swego rodzaju zielona wyspa/dywan z odsłoniętymi zewnętrznymi ścianami budynków, które przykryte są zielonymi płaskimi dachami tworzącymi jedną płaszczyznę z geometrycznym wzorem poszczególnych obiektów. Nawiązaniem do idei XIX-wiecznych miast-ogrodów jest kolejna propozycja[76] o nazwie *greenurbia*, zaproponowana dla silnie zurbanizowanego Zagłębia Ruhry w Niemczech. Projekt ma na celu jak najmniejszą ingerencję w naturalny grunt, dlatego osiedle składa się z około 10 niewielkich domków o futurystycznych kształtach stojących w zieleni na podporach. Następną koncepcję, która projektowana była dla otwartych przestrzeni w Missisipi, nazwano *agro city*[77]. W tej koncepcji zabudowa jest mieszanką rezydencji i gospodarstw[78]. Jednak mieszkańcy rezydencji mogą włączać się w życie całej wspólnoty poprzez np. trzymanie koni, pszczół, utrzymywanie ogródków warzywnych, drzew owocowych itp. Wspólne tereny zieleni powiększone są dodatkowo przez częściowe udostępnienie dla wszystkich przestrzeni dużych przedogródków.

Współczesne wsie podlegają prawom coraz bardziej zbliżonym do teorii urbanistycznych, związanych z przeobrażaniem się czy tworzeniem miast. Nie są to obecnie osiedla zakładane w związku z uprawianymi przez mieszkańców polami lub prowadzoną działalnością rolniczą. To obszary podobne do suburbiów towarzyszących miastom, tylko w mniejszej skali i o mniejszej intensywności. Nowa zabudowa wszczepiana jest w starą strukturę, burząc dawny wygląd miejscowości[79]. Tylko racjonalne i planowe działania uwzględniające zachowanie ładu przestrzennego są w stanie utrzymać lub podkreślić atrakcyjność obszarów wiejskich wraz z ich krajobrazem. Jak wykazuje J.H.P. van der Vaart[80], nowi osiedleńcy wsi bardziej doceniają ten problem od rdzennych mieszkańców i są skłonni do adaptacji starych struktur budowlanych do nowych funkcji i chętniej w miejscu wyburzonego, starego domu mieszkalnego wybudują budynek o takim samym charakterze i wyglądzie jak poprzedni.

Rozwój obszarów wiejskich jest jednym z istotniejszych elementów polityki krajów Unii Europejskiej. Działanie to jest o tyle ważne, że bez sprawnie funkcjonujących obszarów wiejskich niemożliwe jest prawidłowe funkcjonowanie miast. Te dwie strefy dawniej kojarzone były z zupełnie różnymi elementami zarówno materialnymi – zagospodarowania przestrzennego, jak i sposobem życia mieszkańców, dziś te różnice zacierają się coraz bardziej.

1.5.3. Wybrane metody analizy krajobrazu

W opracowaniach dotyczących odbioru krajobrazu można znaleźć interesujące studia, które są udziałem specjalistów z wielu dyscyplin naukowych. Geografowie znajdują analogię pomiędzy analizami związanymi z krajobrazem a językoznawstwem i jego złożoną strukturą[81]. Jednostki i wnętrza architektoniczno-krajobrazowe (JARK-WAK), opracowane przez J. Bogdanowskiego[82],

---

[74] W latach 2002–2005 prowadzony był projekt badawczy w ramach piątego programu ramowego Wspólnoty Europejskiej *Building New Relatonships in Rural Areas Under Urban Pressure (the RURBAN project)*, w którym brało udział 5 państw europejskich: Holandia, Finlandia, Francja, Węgry i Hiszpania. W ramach tego projektu zajmowano się problematyką związaną z wprowadzaniem na tereny wiejskie tzw. RGS (Rural Goods and Services) w odniesieniu do krajobrazu i rekompensat związanych z urbanizacją. Obszar badań w każdym z państw biorących udział w projekcie obejmował tereny bezpośrednio będące pod wpływem metropolii (M-area) oraz wiejskie obszary turystyczne (T-area) zlokalizowane na wybrzeżu, gdzie procesy związane z presją urbanizacji są największe. Celem projektu było porównanie procesów we wszystkich krajach i określenie zależności. We wnioskach sprecyzowano, że wpływ urbanizacji nie musi w konsekwencji prowadzić jedynie do zagrożeń, jeśli implikuje siłę nabywczą RDS zarówno w sferze prywatnej, jak i państwowej. Więcej: www.rural-urban.org/ (25.11.2007).

[75] Projektanci: W. Jones, D. Jackson, J. Rhee, G. Telosa, A. Lee, K.Murayama, D. Jones, J. Young: *Sub-'burb*. s. 54–59.

[76] Projektanci: J.P. Molestina of Gruppe MDK, W. Lyons Jr: *Greenurbia Or the Return of the Wolves*. s. 60–65.

[77] Projektanci: K. Overmeyer, N. Couling, M. Humann, S. Holtman, J. Kanningiesser, B. Kunst, Ch. Herbert, T. Ort: *New From Suburbia: Agro City*. s. 66–71.

[78] Takim wczesnym, tzw. *rural town*, był Silchester w czasach Imperium Rzymskiego. Zob. G. Taylor: 2007 (1949). *Urban geography, A Study of Site, Evolution, Pattern and Classification in Villages, Towns and Cities*. First published in 1949, Routledge Library Editions: The city, s. 132.

[79] T. Baart: 2000. *Die Lust am Bauen – Bilder aus Hoofddorp*. „TOPOS" 31/2000, s. 59–67.

[80] J.H.P. van der Vaart: 2005. *Towards a new rural landscape: consequences of non-agricultural re-use of redundant farm buildings in Friesland*. „Landscape and Urban Planning" 70, s. 143–152.

[81] P. Claval: 2005. *Reading the…*, *op. cit.*, s. 9–19.

[82] Opis metody m.in., [w:] J. Bogdanowski: 1976. *Kompozycja i planowanie...*, *op. cit.*; J. Bogdanowski: 1991. *Miasteczko i wieś a krajobrazowo-architektoniczna metoda waloryzacji*, [w:] *Wieś i miasteczko u progu zagłady*. PWN, Warszawa, s. 185–205; J. Bogdanowski: 1996. *Projekt standardowego opracowania problematyki ochrony wartości kulturowego krajobrazu i środowiska (w studium do planu i w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego)*. Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, Narodowa Instytucja Kultury, Studia i materiały, „Krajobrazy" 12(24), Warszawa; J. Bogdanowski: 1998. *Konserwacja i ochrona krajobrazu kulturowego (ewolucja metody)*. „Teki krakowskie" VI, Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Krakowie, Kraków.

wykorzystane zostały do ochrony wartości kulturowych przy sporządzaniu studiów zagospodarowania przestrzennego. Zapis znaczeń w krajobrazie z uwzględnieniem analiz określających wartości niematerialne jest tematem opracowań K. Dąbrowskiej-Budziło[83]. Na znaczenie ścian i bram w krajobrazie i jego kompozycji wskazuje m.in. P. Patoczka[84] i A. Böhm[85].

J. Rylke[86] posłużył się metodą fenomenologiczną, wykorzystującą umiejętności rysunkowe i malarskie architektów krajobrazu do opracowania i analiz wnętrz krajobrazowych przestrzeni miejskiej. Studia krajobrazowe są również istotną częścią takiej dyscypliny naukowej jak urbanistyka. Zajmują one wiele miejsca w opracowaniach K. Wejcherta[87], który zwraca uwagę na to, że z postrzeganiem krajobrazu związane są pewne zjawiska, np. takie jak pozorne skracanie odległości, rola światła w ekspozycji. Znajomość tych zależności prowadzi w konsekwencji do podejmowania świadomych decyzji budujących odpowiednio przestrzeń, a nie do działań przypadkowych, chaotycznych i potęgujących nieład. Do opracowań panoram wsi przydatne są również rozwiązania zastosowane w metodzie K. Dąbrowskiej-Budziło[88] przy studium panoram historycznego miasta, mające na celu ochronę istotnych wartości historycznych i kompozycyjnych. Na znaczenie wartości estetycznych krajobrazu, również w odniesieniu do jakości życia, zwraca uwagę K. Wojciechowski[89] i J. Budziło[90].

T. Bajerowski i inni[91] przedstawiają wybrane metody oceny krajobrazu z podziałem na dwa rodzaje – z zastosowaniem metod graficznych oraz na terenowe metody oceny krajobrazu. Inny interesujący przykład analiz krajobrazowych prezentują L. Garcia, J. Hernández, F. Ayuga[92] – naukowcy hiszpańscy. Jest to metoda fotograficzno-analityczna, która zwraca uwagę na rolę obiektów o funkcji rolniczej i przemysłowej w krajobrazie[93]. M. Bietkowski[94] zajmuje się percepcją wizualną, analizując ciąg widoków postrzeganych przez dwojaki rodzaj obserwatorów: szybkich i wolnych lub stojących. Opracowania U. Forczek-Brataniec[95] i A. Sas-Bojarskiej[96] pokazują metody analiz krajobrazu powiązanych z komunikacją. Litewscy naukowcy I. Daujotaitė i G.I. Laukaitytė[97] dokonują próby analizy graficznej panoramy na podstawie zdjęć ujmujących w szerokim zakresie otwarty krajobraz. Graficzne analizy krajobrazowe wykorzystane zostały również przez Ch.L. Krause[98] do sprawdzenia i oceny wpływu współczesnych elektrowni wiatrowych na otaczający krajobraz.

---

[83] K. Dąbrowska-Budziło: 2002. *Treść krajobrazu...*, *op. cit.*

[84] P. Patoczka: 2000. *„Ściany" i „bramy"...*, *op. cit.*

[85] A. Böhm: 2004. *„Wnętrze" w kompozycji...*, *op. cit.*

[86] J. Rylke: 2002. *Fenomenologiczna metoda badania krajobrazu miasta*. „Architektura Krajobrazu" 3–4/2002, s. 4–12.

[87] K. Wejchert: 1984. *Elementy kompozycji...*, *op. cit.*

[88] K. Dąbrowska-Budziło: 1990. *Wśród panoram Krakowa. O przemianie widoków i o tym, jak je ocalić.* Wydawnictwo Literackie, Kraków.

[89] K. Wojciechowski: 1986. *Problemy percepcji i oceny estetycznej krajobrazu.* Wydawnictwo UMCS, Lublin; K. Wojciechowski: 2004. *Miejsce postrzeganego krajobrazu w całościowym ujęciu jakości życia. „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia", Vol. LIX. 13, Sectio B, s. 213–229.

[90] J. Budziło: 1993–1994. *Studia krajobrazowe przy projektowaniu obiektu wolno stojącego.* „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury" T. XXVI, s. 97–111.

[91] T. Bajerowski, A. Biłozor, I. Cieślak, A. Sanetra, A. Szczepańska: 2007. *Ocena i wycena krajobrazu*, Olsztyn, s. 30–59.

[92] L. Garcia, J. Hernández , F. Ayuga: 2006. *Analysis of the materiale…*, *op. cit.*, s. 110–124.

[93] Analizowane elementy to kolor, faktura, forma i lokalizacja w przestrzeni. Autorzy prowadzili badania na terenie Hiszpanii, a w opracowaniu przedstawili m.in. wyniki badań ankietowych przeprowadzonych wśród 150 osób pochodzących z różnych środowisk społecznych, będących we wszystkich przedziałach wiekowych, mających zróżnicowane wykształcenie oraz miejsce zamieszkania. Przedstawiono im 30 fotografii z budynkami o funkcji rolniczej i przemysłowej zlokalizowanymi w krajobrazie otwartym. Jedno z pytań dotyczyło wskazania elementów, które należałoby zmienić, żeby polepszyć integrację obiektu z jego otoczeniem. Te przypadkowo wybrane osoby wytypowały kolor jako element najbardziej dezintegrujący krajobraz (35% przypadków), dopiero w następnej kolejności wskazano lokalizację w przestrzeni (ok. 27%), formę (ok. 19%) i fakturę (17%). Najmniej istotna dla badanych osób była skala obiektu, którą wskazano w 15% sytuacji.

[94] M. Bietkowski: 1999. *Percepcja wizualna przegrody optycznej – na przykładzie krajobrazu wiejskiego*, [w:] *Wieś Polska współczesne przemiany i rozwój*. Materiały Konferencyjne, Politechnika Krakowska, PAN, ECOVAST, Kraków, s. 13–18.

[95] U. Forczek-Brataniec: 2008. *Widok z drogi. Krajobraz percepcji dynamicznej.* Wydawnictwo ELAMED, Katowice.

[96] A. Sas-Bojarska: 2006. *Przewidywanie zmian krajobrazowych w gospodarowaniu przestrzenią z wykorzystaniem ocen oddziaływania na środowisko na przykładzie transportu drogowego*. Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk.

[97] I. Daujotaitė, G.I. Laukaitytė: 2000. *Analysis of landscape picturesqueness and recreational potential of Trakai and its suburbs*. „Urbanistika ir Architektura", t. XXIV Nr 1, s. 24–34.

[98] Ch.L. Krause: 2002. *Our visual landscape. Managing the landscape under special consideration of visual aspects*. „Landscape and Urban Planning" 54(2001), s. 239–254.

2. PROGRAMY OCHRONY KRAJOBRAZU WIEJSKIEGO

Obszary wiejskie są jednym z ważniejszych elementów struktury przestrzennej naszego państwa, gdyż zajmują one ponad 90% jego powierzchni. Na analizowanym terenie procentowy udział ludności wiejskiej w ogóle ludności województwa nie jest jednolity. W województwie dolnośląskim wynosi 28,6%, a w opolskim 47,4%[1]. Problemem tej ludności jest bezrobocie zarówno jawne, jak i ukryte, które można zmniejszyć poprzez stworzenie nowych, niezwiązanych z rolnictwem miejsc pracy. Obecnie obszary wiejskie brane są pod uwagę we wszelkich strategiach i doceniana jest ich rola w kształtowaniu również powierzchni zurbanizowanych. Tylko odpowiednie wyważenie zależności pomiędzy tymi dwoma obszarami może doprowadzić do prawidłowego funkcjonowania całej struktury przestrzennej kraju. Polityka rozwoju wsi staje się coraz ważniejszym elementem polityki nie tylko całej Unii Europejskiej, ale również naszego państwa[2]. Obszary wiejskie brane są pod uwagę zarówno w krajowych strategiach rozwoju, ale również w programach od skali najszerszej (Agenda 21)[3] poprzez zasięg regionalny (Program Lider), aż do działań lokalnych (Program Odnowy Wsi)[4]. Dodatkowe wsparcie w procesie transformacji polskiej wsi poprzez aktywizowanie społeczności wiejskiej może stanowić powstałe w 2002 r. krajowe porozumienie – Forum Aktywizacji Obszarów Wiejskich (FAOW)[5]. Na rzecz rozwoju obszarów wiejskich prężnie działa powstały w 1984 r. Europejski Ruch Odnowy Wsi i Małych Miast ECOVAST. Eksperci z tego stowarzyszenia opracowali w 1994 r. *Strategię dla wiejskiej Europy* – kompendium obejmujące m.in. wskazanie zasad, które należałoby przestrzegać w celu osiągnięcia takiego rozwoju wsi, aby uwzględniał on m.in. ochronę dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego[6].

Obecnie wszystkie działania związane z rozwojem obszarów wiejskich bazują na aktywizacji społeczeństwa lokalnego, bez której, jak pokazuje doświadczenie, nie ma możliwości osiągnięcia sukcesu. Społeczeństwo lokalne jest bezpośrednim uczestnikiem wszelkich procesów i zmian zachodzących w miejscu zamieszkania, więc bez jego inicjatywy, a także akceptacji trudno przeprowadzić, a przede wszystkim utrzymać jakikolwiek projekt związany z rozwojem tych obszarów. W naszym kraju do niedawna najbardziej charakterystyczna była bierna postawa roszczeniowa mieszkańców wsi związana z oczekiwaniem na pomoc z zewnątrz, najlepiej finansową. Wzbudzenie chęci do działania na terenie wsi jest podstawą do dalszych działań. Ma to związek

---

[1] *Strategia rozwoju..., op. cit.*, s. 20.

[2] W założeniach *Krajowego Planu Strategicznego Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013* uwzględniono w zakresie obszarów wiejskich *Strategiczne Wytyczne Wspólnoty dla spójności na lata 2007–2013*, przyjęte przez Radę UE 6 października 2006 r. www.mrr.gov.pl (20.08.08).

[3] *Agenda 21* jest jednym z trzech dokumentów przyjętych na Szczycie Ziemi (Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój" UNCED) w Rio de Janeiro, w czerwcu 1992 r. Składa się ona z 40 rozdziałów i stanowi zbiór zaleceń i wytycznych, które mają zapewnić trwały i zrównoważony rozwój. Agenda stwierdza, że do osiągnięcia sukcesu potrzebna jest współpraca wszystkich narodów, gdyż żaden osobno nie jest w stanie osiągnąć wyznaczonych celów na własną rękę. Podpisało ją ponad 170 krajów ONZ, w tym Polska. Na przełomie sierpnia i września 2002 r. odbył się kolejny Szczyt Ziemi w sprawie zrównoważonego rozwoju, będący podsumowaniem 10 lat, które minęły od I szczytu. www.mos.gov.pl/rio10/1_1.html (20.08.08).

[4] Można tu jeszcze wymienić inicjatywę wspólnotową do roku 2006 Interreg III i jej odpowiednik od roku 2007 – Europejską Współpracę Terytorialną.

[5] FAOW to pierwsze ogólnopolskie porozumienie organizacji działających na rzecz wsi. Organizacje uczestniczące w FAOW współdziałają na rzecz lepszego funkcjonowania polskiej wsi w ramach Unii Europejskiej poprzez aktywizowanie społeczności wiejskich i zwiększanie ich udziału w procesie przemian na wsi, a także promowanie zrównoważonego rozwoju terenów wiejskich. FAOW zostało powołane do życia w grudniu 2002 r. Inicjatorami Forum było 12 organizacji, które jako pierwsze podpisały Deklarację Współpracy. Do września 2005 r. Deklarację tę podpisało 76 organizacji z całej Polski, zarówno o zasięgu ogólnopolskim (wiele z nich to organizacje sieciowe), jak i lokalnym bądź regionalnym. Przez pierwsze trzy lata swego istnienia Forum działało jako struktura nieformalna, a w grudniu 2005 r. FAOW zostało zarejestrowane jako osoba prawna i od tego momentu funkcjonuje jako związek stowarzyszeń. www.faow.ecms.pl (20.08.08). Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego (ZPORR) powstał w celu stworzenia warunków wzrostu konkurencyjności regionów i przeciwdziałania marginalizacji niektórych obszarów w taki sposób, aby sprzyjać długofalowemu rozwojowi gospodarczemu kraju, jego spójności ekonomicznej, społecznej i terytorialnej oraz integracji z Unią Europejską (UE).

[6] Zob. E. Dziekońska: 1999. *ECOVAST wobec lokalnej Agendy 21 priorytety – ze szczególnym uwzględnieniem odnawialnych źródeł energii*, [w:] *Wieś Polska, współczesne przemiany i rozwój*. Materiały Konferencyjne, Politechnika Krakowska, PAN, ECOVAST, Kraków, s. 47–54 i [w:] E. Raszeja: 2002. „*Strategia dla wiejskiej Europy*" *– założenia i koncepcja działania*. Materiały Kongresowe I Polskiego Kongresu Odnowy Wsi, Opole, s. 16–19.

z podnoszeniem jakości życia, ale również z wyglądem poszczególnych miejscowości[7]. W Polsce istnieją jeszcze różnego rodzaju fundacje i inicjatywy, które mają za zadanie wspieranie społeczeństw lokalnych i rozwoju wsi[8].

2.1. PROGRAM LEADER

Program Leader został uruchomiony w Unii Europejskiej w 1991 r. Do roku 2006 państwa członkowskie i regiony prowadziły niezależne działania[9], natomiast od roku 2007 program Leader został zintegrowany z ogólną polityką unijną w zakresie rozwoju obszarów wiejskich. Przenosi się to również na działania na poziomie poszczególnych krajów członkowskich. W Polsce w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 cała OŚ 4 została poświęcona wdrażaniu programu Leader. Trudno się dziwić takiemu podejściu Unii Europejskiej do działań promowanych przez program Leader. Przede wszystkim bazuje on na inicjatywie oddolnej, której znaczenie jest niepodważalne, ale to nie wszystko. Polega on na zorganizowaniu lokalnych grup działania (LGD), mających za zadanie koordynowanie wszelkich poczynań związanych z podniesieniem konkurencyjności i atrakcyjności obszaru, na którym funkcjonują. W programie Leader nie ma nakazów, nie ma odgórnych zaleceń, co należy zrobić, aby osiągnąć sukces. Raczej są to sugestie, w jaki sposób poszukać inności i atrakcyjności na danym obszarze. Promocją jest już nazwa, która w pewien sposób różnicuje regiony, a jednocześnie wskazuje na wyróżnik i element, który może stymulować jego przyszły rozwój. Nazwy „Fundacja Partnerstwo Doliny Środkowej Odry" i „Fundacja Dolina Baryczy" wskazują na mocne oddziaływanie rzeki w przynależących gminach, „Fundacja Kwiat Lnu" to obszar, w którym znajdują się dawne ośrodki tkaczy. Można by wymieniać jeszcze wiele innych przykładów, gdzie nazwy mają za zadanie szybko wskazać, co LGD wyróżnia, jest to po trosze chwyt marketingowy, inspirujący tworzenie nowych projektów podporządkowanych tej naczelnej idei, a co za tym idzie, podnosi konkurencyjność obszaru, którego dotyczy[10]. Do wszystkich działań wciągane są lokalne firmy, przedsiębiorstwa, osoby prywatne, wszyscy ci, którzy mogą przyczynić się do rozwoju lokalnego.

2.2. PROGRAM ODNOWY WSI

Doskonałym uzupełnieniem programu Leader na szczeblu lokalnym jest program Odnowy Wsi, również związany z możliwością korzystania z funduszy unijnych. Jednak nie pieniądze są w nim najważniejsze. Obydwa te programy stawiają przede wszystkim na człowieka i jego aktywność. Różnica między nimi polega na zakresie działań. Odnowa Wsi dotyczy raczej jednej lub kilku miejscowości, natomiast program Leader zajmuje się rozwojem o zasięgu regionalnym.

Odnowa Wsi to przede wszystkim takie działania społeczności lokalnej, które zmierzają do poprawy bytu, warunków życia mieszkańców, znalezienia nowych możliwości zarobkowania, poprawy jakości infrastruktury. Jest ona jedną z możliwości ożywienia terenów wiejskich w bardzo szerokim zakresie. Istotą programu Odnowy Wsi jest jego wieloaspektowość. To nie tylko

[7] Pozytywne przykłady działania na rzecz rozwoju obszarów wiejskich z wykorzystaniem inicjatywy oddolnej pochodzą również z krajów, w których jeszcze nie ma sprawnie funkcjonującego programu Odnowy Wsi ani Leader. W Rosji od pewnego czasu zaczęto zwracać uwagę na poprawę bytu mieszkańców wsi, a także na zachowanie jej dziedzictwa kulturowego. Działa tu projekt village TOS (Territorial Organs of Self-government) activities within the Bereginya Project, finansowany ze środków Unii Europejskiej. Objęto nim wieś Yorkino położoną w rejonie Archangielska. Mieszkańcy, w większości bezrobotni lub czasowo zatrudniani w pobliskim Kushkopolu, jeszcze do 2000 r. pogrążeni byli w beznadziejnej apatii. Program, którym zostali objęci, miał za zadanie przede wszystkim uaktywnić lokalne społeczeństwo, bez narzucania czegokolwiek czy przymusu. Oparty jest on raczej na pokazaniu możliwości i jeśli trafi na społeczność, która tego potrzebuje, daje bardzo dobre efekty. Obecnie utworzone jest w Yorkino miejsce spotkań mieszkańców w jednym z domów, obozy letnie dla dzieci w innym, dawniej opuszczonym, z nauką tkania na tradycyjnych krosnach. Życie mieszkańców się odmieniło, a piękna stara zabudowa z drewnianych bali ma szansę być kolejnym elementem wzmacniającym indywidualność tej wsi. Więcej na ten temat w G. Tiurin, 2003: *An Experience in Positive Life Attitude, View from „New-Yorkino"*. Institute for Social and Humanistic Initiatives, Archangel.

[8] Zob. więcej W. Idziak: 2004. *O odnowie wsi.* Wydawnictwo Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa, s. 33.

[9] W tym czasie były trzy generacje programu Leader: Leader I 1991–1993, Leader II 1994–1999 i Leader + 2000–2006.

[10] Jest siedem kluczowych cech podejścia Leader: 1. Lokalne strategie rozwoju dla danego terytorium, 2. Oddolne opracowywanie i wdrażanie strategii, 3. Lokalne publiczno-prywatne partnerstwa LGD, 4. Zintegrowane i wielosektorowae działania, 5. Innowacja, 6. Współpraca, 7. Tworzenie powiązań. Zob. *„Podejście „Leader": podstawowy poradnik* ec.europa.eu/agriculture/rur/leaderplus/pdf/ library/methodology/ leader_approach_pl.pdf, s. 7–14. (20.08.08).

dbałość o bezpośrednie otoczenie, elewacje budynków, porządkowanie przestrzeni publicznej, ale również pielęgnowanie dawnych tradycji lub tworzenie nowych. W tym wszystkim istotną rolę odgrywa ochrona dziedzictwa kulturowego zarówno jego materialnej, jak i niematerialnej strony. Z jednej strony jest to specyficzny krajobraz i architektura, z drugiej zwyczaje, święta i tradycje, przekazywane z pokolenia na pokolenie. To także wzmacnianie więzi międzyludzkich, które we współczesnym zurbanizowanym świecie zupełnie zanikają. Pobudzenie aktywności lokalnej nie jest sprawą prostą, jednakże jeden pozytywny przykład jest często początkiem lawinowo następujących po sobie pozytywnych zmian. Oczywiście sam oddolny ruch nie byłby możliwy bez wsparcia i koordynacji ze strony jednostek nadrzędnych, w postaci gminy czy odpowiednich urzędów.

Odnowa Wsi rozpoczęła się w Niemczech w latach 70. ubiegłego stulecia. Była to odpowiedź na problemy, które zaczęły pojawiać się na obszarach wiejskich. Dotyczyło to powszechnej unifikacji i urbanizacji oraz zanikania tradycji i tożsamości regionalnej. Jednak początki ruchu odnowy wsi to Bawaria i Badenia-Wirtenbergia już w latach 60. ubiegłego stulecia[11]. Były to działania związane z komasacją gruntów, a także przemianami dotyczącymi warunków życia i gospodarowania. Jednak w niedługim czasie zaczęto sporządzać równolegle plan odnowy wsi uwzględniający wszystkie aspekty życia na wsi łącznie z zachowaniem dziedzictwa kulturowego i jej krajobrazu. W kolejnych latach program Odnowy Wsi znajdował coraz większą rzeszę zwolenników w pozostałych krajach Europy. Podczas dwóch ostatnich Europejskich Kongresów Odnowy Wsi gospodarze obchodzili jubileusze. W roku 2005 było to 20-lecie programu Odnowy Wsi w Dolnej Austrii, a w 2007 r., dziesięciolecie w województwie opolskim[12].

W Austrii program Odnowy Wsi przebiegał na 3 etapach. Pierwszy, który trwał do połowy lat 90. ubiegłego stulecia, nazywany jest odnową fasad[13]. W kolejnej dekadzie zaczęto większą uwagę zwracać na stronę duchową społeczeństwa, by w ostatnim okresie spojrzeć jeszcze szerzej, spójnie z *Agendą 21*, na kształtowanie więzi międzyludzkich. Obecnie w wielu projektach zwraca się uwagę na problemy różnych grup społeczeństwa zamieszkującego we wsiach. Bardzo ważni są tu ludzie starsi. Tworzone są tzw. „wsie pokoleniowe", jak np. w miejscowości Elixhausen, położonej w rejonie Salzburga. Założenie jest takie, aby ludzie ci włączani byli w funkcjonowanie wspólnot wiejskich, a nie od nich izolowani. Przejawia się to w ich pracy na zasadzie wolontariatu, np. w przedszkolach, gdzie mają bezpośredni kontakt z małymi dziećmi. Przy tym obie strony czują się zaakceptowane i potrzebne, gdyż relacja dziadkowie-dzieci jest jak najbardziej naturalna. Do tego zmniejszają się koszty opłat miesięcznych, co przenosi się pozytywnie na budżet domowy mieszkańców. Budowane są również domy dla ludzi starszych. W Regionie Pojezierza Salzburskiego, obejmującym 10 gmin, działa już 7 takich obiektów. Są one często lokalizowane w centrum miejscowości, nie na jej uboczu, w celu podkreślenia rangi ludzi starszych w funkcjonowaniu wspólnoty wiejskiej. W Matsee jest to obiekt z wielofunkcyjną salą, wykorzystywaną do różnych imprez i spotkań wszystkich mieszkańców wsi, co ma wspomóc integrację pokoleń we wsi. Jednocześnie wdrażane są inne projekty, związane np. z turystyką na bazie trzech jezior i zamku.

W 1988 r. zawiązane zostało Europejskie Stowarzyszenie Rozwoju Obszarów Wiejskich i Odnowy Wsi (ARGE), z siedzibą we Wiedniu zrzeszające poszczególne regiony i państwa realizujące program Odnowy Wsi. Dzięki temu stowarzyszeniu następuje wymiana doświadczeń i kontakt pomiędzy poszczególnymi regionami. Realizowane jest to na kilku płaszczyznach. Stowarzyszenie to organizuje spotkania wszystkich członków na kongresach odbywających się co pięć lat. Pierwszy kongres miał miejsce w 1987 r. w Krems w Dolnej Austrii, a szósty, ostatni, w Kamieniu Śląskim w Polsce w 2007 r. Innym instrumentem wsparcia jest organizowany co dwa lata konkurs

[11] Idea programu Odnowy Wsi w R. Wilczyński: 2003. *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce.* Fundacja Fundusz Współpracy Program Agro-Info, Poznań.

[12] Program ten realizowany jest obecnie między innymi w Niemczech, Austrii, Luksemburgu, Czechach, na Węgrzech, w Słowacji, Słowenii, Belgii i Polsce. W realizacji programów istnieją pewne różnice. Na przykład w Dolnej Austrii kładzie się główny nacisk na stronę duchową życia wiejskiego, na kształtowanie więzi międzyludzkich, natomiast w Niemczech priorytetem jest polepszenie i podniesienie jakości życia. Końcowy efekt jest taki sam – aktywizacja całego społeczeństwa wiejskiego. Przykłady działań zob. m.in. A. Diener: 2003. *Beratung privater Bauherrn durch den Dorferneuerungsbeauftragten der Kreisverwaltung, Möglichkeiten und Instrumente der Ortsbildpflege und Ortsbildgestaltung in der Dorferneuerung, 21.* Informationsveranstaltung des Landkreistages Rheinland – Pfalz in Zusammenarbeit mit dem Ministerium des Inneren und für Sport, Mainz; *Patrimoine d'Avenir, Denkmäler der Zukunft*. 2003. Ruralité-Environnement-Développement (R.E.D.), Metz; *International best practice 2004*. „Dorferneuerung international" nr 16/2004, Wien.

[13] Zob. m.in. P. Schawerda: 2004. *Die Rolle der Europäischen ARGE Landentwiclung und Dorfererneuerung im Dorferneuerungsprozess In Europa*. Materiały Kongresowe II Polskiego Kongresu Odnowy Wsi, Gdańsk-Szymbark, s. 29 i A. Dworsky: 2007. *Zasady planowania na potrzeby programów odnowy wsi w krajach zachodnich*, [w:] *Odnowa wsi w integrującej się Europie*. Problemy rozwoju wsi i rolnictwa, Wydawnictwo IRWiR PAN, s. 236.

Europejska Nagroda Odnowy Wsi[14]. W każdej jego edycji ustalane jest wiodące hasło, np. w roku 2004 motto konkursu brzmiało: „Wychodząc naprzeciw wyzwaniu unikatowości". ARGE organizuje również różnego rodzaju szkolenia i objazdy studyjne dla przedstawicieli zainteresowanych regionów po obszarach, w których idea programu Odnowy Wsi uwieńczona została sukcesem[15].

2.3. PROGRAM ODNOWY WSI W POLSCE

W Polsce od roku 1991 wykonano lokalnie pierwsze próby wdrażania niektórych idei programu Odnowy Wsi na terenie dawnego województwa legnickiego. Jednakże dopiero od 1997 r. województwo opolskie zaczęło z sukcesem wprowadzać w szerokim zakresie ideologię związaną z ruchem odnowy wsi. Było to o tyle trudniejsze, że początkowo pozbawione finansowania ze środków unijnych. Wstępne działania zainspirowane były doświadczeniami z Nadrenii-Palatynatu, ze względu na nawiązaną współpracę. Województwo opolskie wypracowało własną metodę, dzięki której skutecznie realizuje się program na terenie całego województwa do dziś. Inicjatywa oddolna, wypływająca od mieszkańców wsi, jest podstawą i początkiem, a realizacja następuje za pomocą różnych instrumentów wsparcia. Mechanizm działania programu oparty jest na uruchomieniu wszelkich zasobów własnych wspólnoty, z wykorzystaniem pomocy płynącej z gminy, regionu oraz funduszy zewnętrznych, w tym z Unii Europejskiej.

Opolski program Odnowy Wsi przebiega według 4 faz: inicjalnej, początkowej, zaawansowanej i całościowej[16]. Wszelkie działania koordynowane są w skali województwa przez Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego, na poziomie gminy przez osobę nazywaną koordynatorem gminnym, działającą z ramienia urzędu, oraz moderatorów pomagających wykreować nowy wizerunek wsi i ukierunkować działania jej mieszkańców. Natomiast początek funkcjonowania programu we wsi to uchwała rady sołeckiej o utworzeniu grupy odnowy. Podobnie jak w ARGE organizowany jest tu corocznie konkurs „Piękna Wieś Opolska" w zakresie trzech tematów: najpiękniejsza wieś, najpiękniejsza zagroda i najlepszy projekt odnowy wsi. Innym instrumentem wsparcia jest od 2001 r. współpraca z Uniwersytetem Przyrodniczym we Wrocławiu[17], a od 2006 – z Uniwersytetem Wrocławskim.

Początkowo niektóre ze sołectw, zgłaszających się do udziału w programie, miały ścisłe powiązania z Europą Zachodnią. Społeczność tych miejscowości posiadała tradycyjnie rozbudzoną aktywność, a program pomógł im w ukierunkowaniu działań przyspieszających rozwój. Jednakże kolejno przyłączały się miejscowości, w których aktywność była dopiero rozbudzana. Teren Opolszczyzny nie jest jednorodny pod tym względem. Wsie, w których mieszkańcy kontynuują tradycje od stuleci, to wschodni i częściowo południowy obszar, natomiast pozostałe tereny zasiedlone zostały w okresie powojennym przez ludność napływową pochodzącą z różnych regionów. Te pewnego rodzaju pionierskie osady cechują się bardziej tworzeniem nowych wzorców na bazie różnorodnych kultur niż zachowaniem tradycji i uznanych przez pokolenia sposobów

[14] Konkurs o Europejską Nagrodę Odnowy Wsi prowadzony jest co dwa lata od 1990 r. Biorą w nim udział miejscowości z krajów będących członkami ARGE, jak również z Norwegii, Belgii i Holandii. Informacje na temat szóstej, siódmej i ósmej edycji konkursu w *Grenzen uberschreiten Europaischer Dorferneuerungspreis 2002*. „Dorferneuerung international" nr 15/2002, Europaische Arge Landentwiclung und Dorferneuerung 2001–2002, Wien oraz w wydawnictwie Europäische ARGE Landentwiclung und Dorferneuerung *„Aufbruch zur Einzigartigkeit" Europäischer Dorferneuerungspreis 2004*.

[15] We wrześniu 2003 r. odbył się objazd studyjny pod hasłem „Długofalowy rozwój obszarów wiejskich" po Nadrenii-Palatynacie oraz Luksemburgu. Wzięło w nim udział około 40 zainteresowanych przedstawicieli nie tylko członków ARGE, ale również między innymi Rosji, Litwy i Rumunii. Więcej w *Dorferneuerung, International best practice,* nr 16/2004. W 2005 r. objazd studyjny organizowany przez ARGE odbył się po Opolszczyźnie i Saksonii, natomiast w 2007 r. był to region Salzburga w Austrii i Bawaria.

[16] R. Wilczyński: 2003. *Odnowa wsi perspektywą...*, *op. cit.*, s. 189; R. Wilczyński: 2007. *Specyfika opolskiego programu odnowy wsi*, [w:] *Odnowa wsi w integrującej się Europie. „*Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa", Wydawnictwo IRWiR, PAN, s. 181–193.

[17] Od 2001 r. rozpoczęła się współpraca Urzędu Marszałkowskiego Województwa Opolskiego z Instytutem Architektury Krajobrazu Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu (dawna nazwa Akademia Rolnicza we Wrocławiu). Działania te przebiegają na kilku płaszczyznach. Pierwsza to inwentaryzacje i projekty wykonywane corocznie podczas praktyk studenckich dla 10 wsi laureatów konkursu „Piękna Wieś Opolska". Druga to szkolenia dla liderów, moderatorów i koordynatorów gminnych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego wsi i tradycyjnego krajobrazu wiejskiego. Trzecia to doradztwo i przygotowanie poradników i opracowań mających na celu pomoc wszystkim tym, którzy zainteresowani są ochroną tradycyjnych zasobów opolskiej wsi. Zob. m.in. I. Niedźwiecka-Filipiak: 2002a. *Wieś Pilszcz jako przykład aktualnego tematu w ramach programu Odnowa Wsi.* Materiały Kongresowe I Polskiego Kongresu Odnowy Wsi, Opole, 58–61; I. Niedźwiecka-Filipiak: 2003. *Program Odnowy Wsi w opracowaniach Akademii Rolniczej we Wrocławiu. „*Architektura Krajobrazu" 1–2/2003, s. 45–53; Z. Borcz, I. Niedźwiecka-Filipiak: 2005. *Ochrona krajobrazu kulturowego w programie Odnowy Wsi w odniesieniu do krajów Unii Europejskiej*. „Przegląd Komunalny" 7/2005, s. 35–40. I. Niedźwiecka-Filipiak: 2005b. *Kreowanie wizerunku wsi w Programie Odnowy Wsi.* „Przegląd Komunalny" 7/2005, s. 44–47; Z. Kuriata: 2005. *Metoda opracowania...*; *op. cit.* s. 27–33; I. Niedźwiecka-Filipiak: 2007–2008. *Krajobraz wsi odnowionej*. Podręcznik multimedialny, *www.krajobrazwsiodnowionej.eu.*

organizacji przestrzeni wokół siebie. Sytuacja ta nie przeszkodziła w poszukiwaniach tradycji, próbach znalezienia pomysłu na integrację społeczności we wspólnej pracy, konkursach czy zabawie oraz tworzeniu strategii rozwoju miejscowości. Obecnie wsie te uczestniczą w konkursach na „Piękną Wieś Opolską" na równi z tymi, w których ludność kultywuje tradycje od wieków.

W 2001 r. zapoczątkowany został Program Odnowy Wsi Pomorskiej. W następnym roku program ten ruszył pilotażowo w województwie śląskim i na mniejszą skalę, można powiedzieć punktowo, w województwie zachodniopomorskim i kujawsko-pomorskim, gdzie powstawały wsie tematyczne, ze szkołami pełniącymi rolę ośrodków rozwoju wsi[18]. Od 2004 r. próby realizacji tego programu objęły Dolny Śląsk i pozostałe regiony Polski[19]. Odnowa Wsi realizowana była w latach 2004–2006 jako działanie w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturalizacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich", działanie 2.3 „Odnowa wsi oraz zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego". W tej edycji programu zrealizowano w województwie dolnośląskim w sumie 76 projektów[20]. Ich tematyka wiązała się głównie z kategorią: „Budowa, adaptacja lub remont połączony z modernizacją oraz wyposażenie obiektów publicznych pełniących funkcje kulturalne" (49 projektów). W drugim rzędzie realizowano projekty z grupy „Kształtowanie i zagospodarowanie centrów wsi, urządzanie terenów zielonych i wypoczynkowych oraz zagospodarowanie zbiorników i cieków wodnych" (14 projektów). Wśród zrealizowanych projektów były oryginalne pomysły mające na celu promocję wsi, np. adaptacja ruin kamiennego kościoła na wieżę widokową, miejsce spotkań i lapidarium we wsi Podgórki w gminie Świerzawa.

Natomiast w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 Odnowa Wsi znalazła się jako jeden z punktów w działaniach Osi 3 – „Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej", pkt. 3.4 „Odnowa i rozwój wsi".

W celu wymiany doświadczeń i propagowania idei programu Odnowy Wsi w Polsce organizowane są co dwa lata Kongresy Odnowy Wsi. Pierwszy odbył się w 2002 r. w miejscowości Górażdże, a organizatorem był Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego. Drugi Kongres, który miał miejsce w Szymbarku, organizowany był przez Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego[21].

2.4. ODNOWA WSI A OCHRONA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO – PRZYKŁADY EUROPEJSKIE

Działania w ramach programu Odnowy Wsi są wieloaspektowe. Mają one wzmocnić duchową stronę życia na wsi, zwyczaje, tradycje i więzi międzyludzkie. Zmierzają również do poprawy warunków życia poprzez znalezienie możliwości zarobkowania w pozarolniczej sferze gospodarki, a także poprawy infrastruktury. Ich celem jest również ochrona dziedzictwa kulturowego w postaci tradycyjnego krajobrazu wsi specyficznego dla danego regionu. Ten ostatni aspekt jest istotny z punktu widzenia architektury krajobrazu. Jego znaczenie doceniano już od początków funkcjonowania Odnowy Wsi, dlatego interesujące jest określenie wpływu, jaki miały działania prowadzone w ramach programu na wygląd miejscowości w krajach europejskich[22].

Program Odnowy Wsi znajduje odbicie w wyglądzie zewnętrznym miejscowości, najczęściej przede wszystkim w pierwszej fazie jego trwania (około 10 lat). Odnowa Wsi jest procesem niekończącym się, a więc późniejsze działania również związane są z jej wyglądem, ale skierowane są raczej na zachowanie określonego wcześniej charakteru zabudowy i zagospodarowania terenu. Poniżej kilka przykładów miejscowości uczestniczących w programie Odnowy Wsi na terenie

[18] W. Idziak: 2004. *O odnowie wsi*..., *op. cit*., s. 33.
[19] Od roku 2004 Instytut Architektury Krajobrazu UP we Wrocławiu wykonuje opracowania dla wsi województwa dolnośląskiego.
[20] *Odnowa Wsi na Dolnym Śląsku*. 2008, Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego.
[21] Pojawiają się także publikacje i materiały promocyjne mające na celu przybliżenie idei programu Odnowy Wsi. Można tu wymienić m.in. M. Konopka, 2001: *Każde miejsce opowiada swoją historię, czyli rzecz o dziedzictwie wiejskim.* Wydawnictwo Fundacja Fundusz Współpracy, Poznań; Wilczyński R.: 2003. *Odnowa wsi perspektywą*..., *op. cit.*; W. Idziak, 2004: *O odnowie wsi*..., *op. cit.*; W. Idziak: 2008. *Wymyślić wieś od nowa*. *Wioski tematyczne.* Wydawnictwo „Alta Press", Koszalin; B. Kamiński, R. Kamiński, R. Wilczyński: 2007. *Na wsi odnowa*. Wydawnictwo Krajowe Stowarzyszenie Sołtysów, Konin; *Odnowa Wsi na Dolnym Śląsku., op. cit.*
[22] Przykłady pochodzą z podróży studyjnych organizowanych przez ARGE oraz Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego w latach 2003–2007.

Austrii, Niemiec i Luksemburga, w których znajdujemy pozytywne przykłady ochrony krajobrazu kulturowego m.in.:

- adaptację dawnych budynków gospodarczych na nowe funkcje,
- ekspozycję materiału budowlanego,
- zachowanie tradycyjnego detalu na elewacjach, wymianę okien bez zmiany proporcji otworów i podziałów,
- zastosowanie koloru jako elementu kształtowania krajobrazu wsi,
- dostosowanie współczesnej małej architektury do zabudowy wsi,
- wykorzystanie wód powierzchniowych we wsi do kreowania nowego wizerunku miejscowości,
- utrzymywanie tradycyjnych gatunków drzew owocowych i liściastych na terenie wsi,
- wprowadzenie róż jako elementu charakterystycznego miejscowości.

2.4.1. Adaptacja dawnych budynków gospodarczych do nowych funkcji – Konken, Bärweiler (Niemcy)

Na terenie Opolszczyzny i Dolnego Śląska jest wiele dawnych budynków składowo-gospodarczych, stodół. Czasem nadaje się im nową funkcję, szczególnie w gospodarstwach agroturystycznych, jednakże najczęściej obiekty te niszczeją i są likwidowane. We wsiach niemieckich znajdujemy różne przykłady adaptacji tych obiektów i wprowadzenia nowych funkcji. Dzięki temu dawny charakter wnętrz krajobrazowych jest utrzymany. Jest to możliwe ze względu na wsparcie finansowe takich inwestycji z programu Odnowy Wsi również w inwestycjach prywatnych. Wieś Konken, znajdująca się w powiecie Kusel w Nadrenii-Palatynacie, jest bardzo dobrym przykładem działania na skalę całej wsi, a nie tylko pojedynczej inicjatywy. W miejscowości tej zabudowa jest dość specyficzna ze względu na to, że większość obiektów stanowią budynki zespolone mieszkalno-gospodarcze o dużych gabarytach, ustawione kalenicowo do drogi. Wszystkie te obiekty zostały zaadaptowane na nowe funkcje nierolnicze, przede wszystkim mieszkaniowe, handlowe i usługowe. Niektóre z nich nabrały charakteru ekskluzywnych rezydencji (ryc. 2.1), jednak zachowana jest dawna bryła, proporcje, forma bramy wjazdowej, dzięki czemu utrzymany został specyficzny klimat. Takie podejście charakterystyczne jest dla wszystkich budynków w tej miejscowości (ryc. 2.2; 2.3). Zwracano również uwagę na proporcje i podziały okien, w miarę możliwości nawiązując do ich dawnych kształtów. Wieś uczestniczy w programie Odnowy Wsi od 1986 r. Obecnie realizowany jest tam projekt „Dom przy Szlaku Kulinarnym", którego elementem jest adaptacja dawnego budynku stodoły na obiekt, na którego parterze zlokalizowana będzie placówka handlowa, a na piętrze pomieszczenia wykorzystywane przez całą wspólnotę wiejską[23]. W miejscu tym przewiduje się sprzedaż płodów rolnych w celu wsparcia i propagowania produktu lokalnego (ryc. 2.4).

Innym interesującym przykładem jest miejscowość Bärweiler w Niemczech, w której zorganizowano plac wiejski, w miejscu gdzie dawniej znajdowało się gospodarstwo. Było ono w tak złym stanie technicznym, że podjęto decyzję o wyburzeniu budynków i przejęciu terenów przez gminę. W miejscu dawnych zabudowań wzniesiono drewnianą altanę, która nawiązuje swym kształtem do tego, co było tam wcześniej, a także do otaczającej pozostałej zabudowy. Teren znajduje się na lekkim podwyższeniu, można tu organizować koncerty, spotkania, festyny, mieści się tu również plac zabaw dla dzieci (ryc. 2.5).

[23] Wieś Konken była opracowana w ramach zajęć i praktyk studenckich przez Universität Kaiserslautern. Analizy zostały wydane w formie książkowej *Entwurfsdokumentation Konken SS 95*. 1996, Ortsentwicklungs-und Ortserneuerungsplanung, Materialen zur Raum-und Umweltplanung Nr. 83, Universität Kaiserslautern.

Tabela 2.1. Adaptacja dawnych budynków gospodarczych do nowych funkcji
Table 2.1. Adaptation of former farm buildings for new functions

Ryc. 2.1. Adaptacja stodoły na budynek mieszkalny, Konken, 2004
Fig. 2.1. A barn adaptation into a residential building, Konken, 2004

Ryc. 2.2. Adaptacja budynku zespolonego na budynek mieszkalny, Konken, 2004
Fig. 2.2. Compound building adaptation into a residential building, Konken, 2004

Ryc. 2.3. Budynek mieszkalny ze sklepem w parterze, Konken, 2004
Fig. 2.3. Adaptation of a residential building with a shop in the ground floor, Konken, 2004

Ryc. 2.4. Dom przy szlaku kulinarnym, Konken, 2004
Fig. 2.4. A house on a culinary route, Konken, 2004

Tabela 2.2. Nowe zagospodarowanie miejsca po dawnym budynku gospodarczym
Table 2.2. New management of the former farm building

Ryc. 2.5. Plac wiejski z altaną, Bärweiler, 2004
Fig. 2.5. A village square with a gazebo, Bärweiler, 2004

2.4.2. *Wieś łaciata* – Ottenschlag (Dolna Austria)

Jako interesujące rozwiązanie nasuwa się wieś Ottenschlag położona w Austrii, w której wykorzystano budulec jako element scalający wizerunek wsi, a zarazem będący jej elementem charakterystycznym. Jest to niewielka miejscowość, mająca niespełna 500 mieszkańców, która wyróżnia się utrzymaną w jednolitym charakterze zabudową.

Tabela 2.3. Ekspozycja materiału budowlanego
Table 2.3. Exposition of building material

Ryc. 2.6. i 2.7. Kamienie widoczne w elewacjach we wsi Ottenschlag, 2003
Fig. 2.6. and 2.7. Stones visible in the elevation of the houses in Ottenschlag village, 2003

Kamień wyeksponowany w elewacjach występuje również w okolicznych miejscowościach, jednak tak jednolita zabudowa utrzymana jest w całości przede wszystkim w tej jednej wsi (ryc. 2.6; 2.7). W elewacjach budynków kamień uwidacznia się poprzez wymalowane na biało spoiny, a jest to na tyle rygorystycznie przestrzegane w całej miejscowości, że w nowych budynkach o konstrukcji ceglanej, tynkowanych, motyw ten jest malowany sztucznie, co tworzy z bliska dość kontrowersyjny efekt. Jednak wieś swym wyglądem przyciąga turystów i potocznie nazywana jest *łaciatą wsią*.

2.4.3. Detal, elewacje, wymiana okien – Mehren, Weidingen (Niemcy)

Wsie niemieckie, podobnie jak polskie, przechodziły fascynację wymianą okien na plastikowe i bez podziałów. Jednak nastąpił obecnie kolejny etap przemian, powrót do dawnych proporcji i podziałów okien, szczególnie w obszarach o chronionym krajobrazie. Jest to również powrót do dawnej technologii produkcji okien – drewnianej w rejonie Nadrenii–Palatynatu (tab. 2.4).

Jako przykład może posłużyć budynek zespolony w dawnej zagrodzie we wsi Weidingen, w którym wykonano remont w latach 80. ubiegłego stulecia (ryc. 2.8a). W jego części mieszkalnej wymieniono okna na jednopłaszczyznowe, natomiast w części gospodarczej zastosowano okna o szerokości większej od wysokości z asymetrycznym podziałem na dwie i trzy części. W 1992 r. zmienił się właściciel, który zdecydował się na adaptację tego budynku na pokoje dla letników. W obecnym projekcie w elewacji powrócono do tradycyjnych okien z podziałem na cztery części i wysokości większej od szerokości (ryc. 2.8b). Podobnie było w Mehren w okazałym trójkondygnacyjnym budynku mieszkalno-usługowym, znajdującym się w centrum miejscowości, postawionym w 1822 r. Przy remoncie i adaptacji w 1994 r. powrócono do tradycyjnego podziału w oknach i zdobnictwa elewacji. Wyczyszczono i wyeksponowano detale z piaskowca, a także zlikwidowano wybudowaną w 1968 r. dobudówkę z płaskim dachem, w której znajdował się sklep (ryc. 2.9–2.12)[24].

[24] M.L. Niewodniczanska: 2000. *Neue Nutzung in alten Gebäuden ein Wettbewerb im ländlichen Raum*. Ein Wettbewerb der internationalen Vereinigung R.E.D, s. 88, 116–117.

Tabela 2.4. Tradycyjny detal na elewacjach
Table 2.4. Traditional detail on elavations

a)

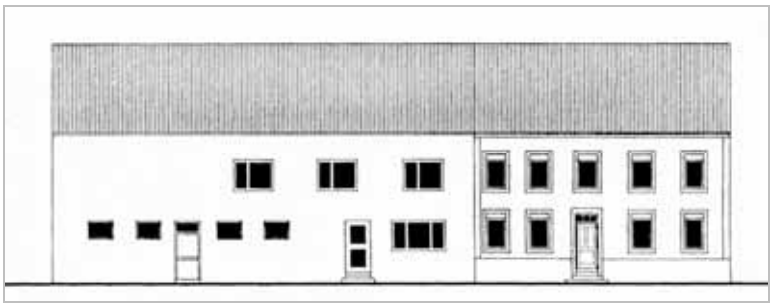

b)

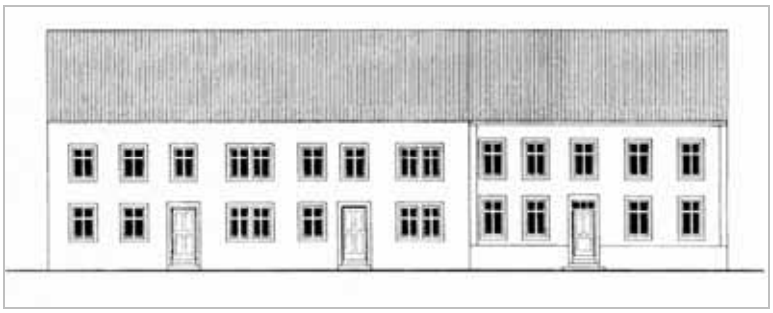

Ryc. 2.8. Elewacja budynku zespolonego w Weidingen: a) okna bez podziałów przed zmianą, 1980, b) projekt z tradycyjnym podziałem w oknach, 1995
Fig. 2.8. Elevation of a joint building in Weidingen: a) windows without division before changing, 1980, b) project with traditional division in windows, 1995

Ryc. 2.9.i 2.10. Mieszkalno-usługowy budynek w centrum wsi Mehren przed renowacją, 1990
Fig. 2.9. and 2.10. Residential and service building in the centre of Mehren village before renovation, 1990

Ryc. 2.11. i 2.12. Ten sam mieszkalno-usługowy budynek w centrum wsi Mehren po renowacji, 1994
Fig. 2.11. and 2.12. The same and a service building in the centre of Mehren village after renovation, 1994

W Austrii motywacją do wymiany okien na drewniane, o odpowiednich proporcjach, jest zwrot różnicy w kosztach wymiany pomiędzy oknem plastikowym i drewnianym przez Urząd Ochrony Zabytków (jednostkę rządową).

2.4.4. Kolor jako element kształtowania krajobrazu wsi – Obermoschel, Weyarn, wsie w Saksonii (Niemcy)

Kolor jest istotnym elementem, który przy użyciu jednorodnej tonacji barwnej może scalić prawie każdą strukturę. Równocześnie zestawienie dużej ilości kontrastowych barw w jednym miejscu powoduje odczucie chaosu i nieporządku. Przenosi się to także na teren wsi. Jednolita kolorystyka dachów budynków we wsiach tworzy spójną całość widoczną w panoramach miejscowości z daleka, szczególnie w pofalowanym terenie, np. Obermoschel w Austrii (ryc. 2.13). Jest ona specyficzna dla materiałów, które stosowano w danym regionie (np. dachówka ceramiczna – kolor czerwony, łupek – kolor szary).

Tabela 2.5. Kolor jako element kształtowania krajobrazu wsi
Table 2.5. Colour as an element of shaping a village landscape

Ryc. 2.13. Jednolita kolorystyka dachów w Obermoschel, 2004
Fig. 2.13. Uniform colours of roofs in Obermoschel, 2004

Ryc. 2.14. Osiedle domów jednorodzinnych w Weyarn, 2007
Fig. 2.14. Detached housing estate in Weyarn, 2007

a)

b)

c)

Ryc. 2.15. Przykłady zastosowania kolorystyki elewacji nawiązującej do kolorów ziemi:
a) ciepłe barwy kondygnacji przyziemia i piętra, b) i c) zbyt duży kontrast pomiędzy zimnym odcieniem zieleni na piętrze i bielą parteru
Fig. 2.15. Examples of using colours on elevations connected to earth:
a) warm colours on ground floor and first floor, b) and c) too obvious contrast between a cold shade of green on the first floor and white on the ground floor

Dotyczy to również wnętrz miejscowości, w których widoczne są elewacje budynków, ogrodzenia oraz zieleń itp. W miejscowości Weyarn w Bawarii w osiedlu współczesnych domów jednorodzinnych zastosowano ujednoliconą kolorystykę, wynikającą m.in. z użytych materiałów – dachówka, białe, otynkowane elewacje i naturalne ciemne drewno zastosowane do wykończenia elewacji budynków, ogrodzeń i małej architektury w otoczeniu. Uzyskano w ten sposób spójne wnętrza o jednolitym charakterze (ryc. 2.14).

W Saksonii opracowano specjalny podręcznik, w którym autorzy, nawiązując do barw natury, wskazują odpowiednie palety barwne specyficzne dla regionów (ryc. 2.15). Uwzględniono przy tym kolory ziemi, kolorystykę pól, specyficznej zieleni, a także fauny, pojawiającej się w postaci np. stada owiec [25]. Zaprezentowane przykłady palet barwnych wykorzystanych w różnych miejscowościach pokazują możliwości wkomponowania nowych obiektów, czasem o innej formie, jednak przez odpowiednią kolorystykę pasujących do otoczenia[26].

2.4.5. Mała architektura, wiaty przystankowe, trafostacje – Bärweiler, Jettenbach, Konken, Nothweiler (Niemcy)

Zachowanie tradycyjnego krajobrazu wiąże się często z dbałością o szczegóły i z umiejętnością wprowadzania nowych, obcych obiektów w stare struktury, ale z tak dobraną formą i wykończeniem, aby całość współgrała z otoczeniem. We wsiach austriackich i niemieckich, które prezentowano na objazdach studyjnych w latach 2003–2007, wszystkie nowe obiekty, nawet o niewielkiej kubaturze, traktowane były z dużą dbałością. Nie stanowiły sztampowych, plastikowych, tanich rozwiązań znajdowanych na stronach internetowych. Zarówno forma tych obiektów, odpowiednie ustawienie i wykończenie decydowały o tym, że pasowały do otoczenia, w którym były lokalizowane (tab. 2.6).

Trzeba tu zwrócić uwagę na trafostacje, które w niczym nie przypominają nowych trafostacji słupowych stawianych współcześnie na polskich wsiach. Są to małe proporcjonalne budyneczki będące miniaturami tych, które znajdują się w ich bezpośrednim otoczeniu. Nie są ani dominantami, w negatywnym tego słowa znaczeniu, ani nawet akcentami. Są po prostu doskonałym uzupełnieniem wnętrza, w którym się znajdują. Zresztą taka jest ich rola – służebna, nie dominująca, a więc po co podkreślać ich obecność w tym miejscu (ryc. 2.20; 2.21).

Tabela 2.6. Mała architektura, wiaty przystankowe, trafostacje
Table 2.6. Small architecture, bus stop shelters, trafostations

Ryc. 2.16. Przystanek autobusowy we wsi Nothweiler, 2004
Fig. 2.16. A bus stop in Nothweiler village, 2004

Ryc. 2 17. Wkomponowany w otoczenie przystanek autobusowy we wsi Bärweiler, 2004
Fig. 2.17. A bus stop composed into the surroundings in Barweiler village, 2004

[25] Kolejne elementy stanowiące podstawę do tworzenia palet barwnych użytych przez autorów to czas, oświetlenie, a także człowiek, który wprowadza różne elementy do wnętrz krajobrazowych – zob. E. Berndin, A. Mehnert, F. Mehnert: *Sächsisches Land-Farbenbuch, Staatsministerium für Umwelt und Landwirtschaf.*

[26] Podobne ujęcie w zestawieniach palet barwnych powiązanych z krajobrazem prezentuje J. Tarajko-Kowalska, P. Kowalski: 2007. *Kształtowanie harmonii wizualnej między krajobrazem a architekturą w oparciu o kolor*. Czasopismo Techniczne, Architektura, Zeszyt 18/2007, z. 5-A/2007, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, s. 99–101.

Tabela 2.6. Mała architektura, wiaty przystankowe, trafostacje c.d.
Table 2.6. Small architecture, bus stop shelters, trafostations continuation

Ryc. 2.18. Wiata przystankowa we wsi Konken, 2004
Fig. 2.18. A bus stop shelter in Konken village, 2004

Ryc. 2.19. Wiata przystankowa we wsi Jettenbach, 2004
Fig. 2.19. A bus stop shelter in Jettenbach village, 2004

Ryc. 2.20. Trafostacja zlokalizowana w pobliżu kościoła we wsi Nothweiler, 2004
Fig. 2.20. Power transformer station located in the neighbourhood of the church in Nothweiler village, 2004

Ryc. 2.21. Trafostacja we wsi Konken, 2004
Fig. 2.21. Power transformer station in Konken village, 2004

2.4.6. Wody powierzchniowe – Ludwigswinkel (Niemcy)

Wieś Ludwigswinkel w Niemczech położona jest na terenie, w którym dominują wody powierzchniowe w różnych postaciach. Jest tu kompleks stawów, przepływająca niewielka rzeka, znajdują się również tereny podmokłe i zalewowe. Tę nie zawsze przyjazną dla miejscowości naturę postanowiono wykorzystać jako element wiodący we wszystkich projektach realizowanych we wsi. Przede wszystkim źródła wyeksponowano w postaci 11 żeliwnych studni, z których dodatkowo tryska woda. Najpiękniejsza trójstopniowa znajduje się na centralnym placu, obok dawnej szkoły zaadaptowanej na budynek wielofunkcyjny – miejsce spotkań mieszkańców. Całość wraz z placem i studnią tworzy centrum miejscowości (ryc. 2.24).

Wieś dodatkowo ma służyć jako miejsce wypoczynku rodzinnego[27]. W tym celu przystosowano stawy na łowiska, kąpieliska i miejsce, gdzie można popływać łódkami (ryc. 2.25). Stworzono również ścieżkę do spacerowania na boso. Są na niej różne atrakcje, począwszy od możliwości przejścia po trawie i piasku, poprzez spacer po miejscu, w którym teren był zawsze podmokły (błotna ścieżka, ryc. 2.22), a skończywszy na przejściu po dnie niewielkiej rzeki (ryc. 2.23).

[27] Zob. więcej W. Zuber: 2004. *Erfahrungs – und Informationsaustausch*. „Dorferneuerung international" nr 16/2004, Wien, s. 7–15.

Została ona do tego specjalnie przystosowana, ma wygodne zejścia po schodkach, poręcze dla ludzi starszych, a także są przy niej miejsca ze stołami i siedziskami do piknikowania. We wsi znajduje się również spory plac zabaw dla dzieci, podobnie utrzymany w wodnej stylistyce, wraków okrętów, łodzi i lin. Wieś tak, jak zaplanowano, jest miejscem ciekawym i przyciągającym z okolicy całe rodziny.

Tabela 2.7. Wykorzystanie wód powierzchniowych do kreowania nowego wizerunku miejscowości
Table 2.7. Using surface waters for creating a new image of the place

Ryc. 2.22. Dawne mokradło wykorzystane na błotną ścieżkę, Ludwigswinkel, 2003
Fig. 2.22. Former marsh exploited as a swamp patch, Ludwigswinkel village, 2003

Ryc. 2.23. Rzeka przystosowana do spacerowania, Ludwigswinkel, 2003
Fig. 2.23. A little river adjusted for walking, Ludwigswinkel village, 2003

Ryc. 2.24. Jedna z 11 żeliwnych studni w Ludwigswinkel, 2003
Fig. 2.24. One of the 11 cast iron wells in Ludwigswinkel, 2003

Ryc. 2.25. Staw, miejsce wypoczynku rodzinnego, Ludwigswinkel, 2003
Fig. 2.25. A pond, place of family leisure, Ludwigswinkel, 2003

2.4.7. Zieleń – tradycyjne gatunki – Minshausen (Luksemburg), Obermarkersdorf, Elixhausen, Schleedorf (Austria), Jettenbach, Bärweiler (Niemcy)

W wielu miejscowościach, które prezentowane były jako wzorcowe przykłady projektów realizowanych w programie Odnowy Wsi, zwracało uwagę zagospodarowanie zielenią (tab. 2.8). Dominowały w nich tradycyjne gatunki liściaste, a także drzewa owocowe, nie tylko w zagospodarowaniu otoczenia budynków, ale również terenów wspólnych czy skwerów (tab. 2.9).

Tabela 2.8. Drzewa liściaste i pnącza
Table 2.8. Leaf trees and creepers

Ryc. 2.26. Zieleń w panoramie wsi Münshausen, 2003
Fig. 2.26. Greenery in Münshausen panorama, 2003

Ryc. 2.27. Drzewa wzdłuż rzeki w centrum wsi Obermarkersdorf, 2005
Fig. 2.27. Trees along the river in the center of Obermarkersdorf village, 2005

Ryc. 2.28. Jarzębina przy przy placu spotkań, Jettenbach, 2004
Fig. 2.28. A rowan tree at the meeting square, Jettenbach, 2004

Ryc. 2.29. Pnącza na specjalnej podporze, Bärweiler, 2004
Fig. 2.29. Creepers on a special support, Bärweiler, 2004

Tabela 2.9. Zieleń tradycyjna, drzewa owocowe
Table 2.9. Traditional greenery, fruit trees

Ryc. 2.30. Drzewa owocowe na skwerze, Elixhausen, 2007
Fig. 2.30. Fruit trees in a square, Elixhausen, 2007

Ryc. 2.31. Jabłoń na skwerze, Schleedorf, 2007
Fig. 2.31. Fruit trees in a square, Schleedorf, 2007

W sytuacji gdy brakowało miejsca na posadzenie drzew lub krzewów, często stosowano pnącza, które wspierały się na murach budynków albo na specjalnych podporach. Były to elementy montowane pomiędzy budynkami (ryc. 2.29) lub w kształcie niezależnej bramy. Pnącza, które zasłaniały te konstrukcje, tworzyły bardzo interesujące wnętrza w miejscach dawniej pozbawionych zieleni.

2.4.8. Zieleń – *Wieś różana* – Schmitshausen (Niemcy)

W miejscowości Schmitshausen motywem przewodnim stały się róże. Są one sadzone przez mieszkańców na prywatnych posesjach, skwerach i przy budynkach użyteczności publicznej, w celu podkreślenia strefy wejściowej.

Tabela 2.10. *Wieś różana*
Table 2.10. *Rose Village*

Ryc. 2.32. Róże we wnętrzu wsi, Schmitshausen, 2004
Fig. 2.32. Roses in the interior of the village, Schmitshausen, 2004

Ryc. 2.33. Róże podkreślające wejście do budynku, Schmitshausen, 2004
Fig.2.33. Roses underlining building entrance, Schmitshausen, 2004

Ryc. 2.34. i 2.35. „Ogród Róż" odgrodzony od cmentarza niewielkim murem (po prawej), Schmitshausen, 2004
Fig. 2.34. and 2.35. A rose garden separated from a cemetery with a low wall (on the right), Schmitshausen, 2004

Róże nadają miejscowości charakterystyczny wygląd, szczególnie w porze kwitnienia, gdyż są nieodłącznym elementem zagospodarowania większości miejsc we wsi. Intrygującym rozwiązaniem jest pomysł zorganizowania kompleksu cmentarza, kaplicy z przyległym do niej terenem jako miejsca nazwanego „Ogrodem Róż" z wydzielonym obszarem wystawienniczym (ryc. 2.34 i 2.35). Ten niewielki teren graniczący niskim murem z cmentarzem, również ukwieconym różami, sprzyja spotkaniom w ciszy i spokoju, w otoczeniu pięknie zaprojektowanym, przy zastosowaniu różnorodnych gatunków róż.

2.5. PODSUMOWANIE

Istnieje wiele możliwości działań na obszarach wiejskich, które prowadzone są w zgodzie z dziedzictwem kulturowym i powodują jednocześnie rozwój miejscowości. Te zastane wartości odpowiednio wykorzystane i wyeksponowane mogą się przyczynić do poprawy wizerunku wsi, nadania jej takiego wyglądu, który jest niepowtarzalny i wyróżnia ją od innych miejscowości. Powyższe przykłady z Niemiec, Austrii i Luksemburga pokazują zrealizowane projekty, które przyczyniły się do wyeksponowania różnorodności krajobrazu poszczególnych miejscowości.

3. PROPONOWANA METODA KREOWANIA WIZERUNKU WSI

3.1. WSPÓŁPRACA MIĘDZY UCZELNIĄ A MIESZKAŃCAMI WSI I WŁADZAMI LOKALNYMI

Do badań związanych z przemianami krajobrazu wsi opracowano metodę analiz przestrzennych opartą na doświadczeniach związanych z pracami prowadzonymi we wsiach województwa opolskiego i dolnośląskiego. W trakcie prac podjęto próbę powiązania badań naukowych z działaniami aktywu wiejskiego i władz lokalnych[1]. W efekcie opracowano metodę współpracy trzech pionów: uczelni, społeczności wiejskiej i władz lokalnych. Ten rodzaj współdziałania sprawdzono na przykładzie około 100 wsi z województwa opolskiego i dolnośląskiego[2]. Schemat (ryc. 3.1) wyjaśnia sposób pracy zespołów składających się ze studentów, a także pracowników uczelni.

Za pion uczelni (prawa strona schematu) w tym przypadku uważa się grupę pracowników i studentów, głównie kierunku architektury krajobrazu. Pion ten może być zastąpiony zespołem projektowym spoza uczelni, złożonym z architektów, planistów i architektów krajobrazu. Pod pojęciem władz lokalnych (lewa strona schematu) rozumie się Urząd Marszałkowski, który patronuje programom odnowy wsi, prowadzi akcje na rzecz pozyskiwania funduszy unijnych, organizuje szkolenia liderów i inne działania zmierzające do rozwoju wsi. Jednak władze lokalne to przede wszystkim Urzędy Gmin będące rzecznikiem mieszkańców poszczególnych miejscowości. Społeczność wiejską reprezentują liderzy, tj. osoby najbardziej zaangażowane w działanie na rzecz rozwoju swojej wsi (środkowa część schematu). Wśród liderów może znajdować się sołtys, ale nie jest to regułą.

Ze schematu wynika, że najważniejszym elementem jest wieś, która nie bez powodu znajduje się na szczycie całego układu. Na początku powinna zaistnieć wśród mieszkańców chęć zmiany i działania. Czasem jest to inicjatywa osób, które od lat mieszkają na terenie tej miejscowości, a także nowych mieszkańców wsi. Istotne jest, aby była to na tyle silna osobowość, ażeby jednoczyła jak największą grupę ludzi, mobilizując ją do wspólnych działań na rzecz wsi. Może być to również zespół ludzi, który chce coś zmienić na lepsze. W ten sposób powstaje grupa liderów, która zgłasza chęć uczestnictwa w programie Odnowy Wsi, podejmując odpowiednią uchwałę rady sołeckiej. Od tego momentu działania liderów koordynowane są przez przedstawiciela z ramienia Urzędu Gminy, a patronat nad całością ma Urząd Marszałkowski, który organizuje różnego rodzaju szkolenia zarówno dla liderów wiejskich, jak i koordynatorów gminnych. Urząd Marszałkowski nawiązuje również współpracę z odpowiednią jednostką, w tym przypadku uczelnią, która prowadzi działania mające na celu opracowanie koncepcji planu rozwoju miejscowości z uwzględnieniem ochrony dziedzictwa kulturowego wsi. Inicjatywa współpracy może również wypływać z Urzędów Gmin, do których należą poszczególne miejscowości.

---

[1] Podobne próby powiązania działalności naukowej, w ramach programu odnowy wsi z terenem, podejmował Universität Kaiserslautern w Niemczech. Opublikowano opracowanie m.in. dla miejscowości Konken *Entwurfsdokumentation Konken…*, *op. cit.* Na terenie Bawarii również podejmowano takie działania, np. specjaliści z Technische Universität w Monachium przeanalizowali zasoby kulturowe wsi Weyarn, zlokalizowanej przy zjeździe z autostrady A8. Ze względu na atrakcyjne położenie zainteresowane terenami pomiędzy wsią i autostradą były duże firmy, które postanowiły zlokalizować tam kompleks obsługi TIR-ów, stacje benzynowe i hipermarkety. Wieś natomiast ma duży, dobrze utrzymany kompleks klasztorny, widoczny z daleka poprzez dominantę wieży kościoła i kubaturę obiektów, co było argumentem przeciwko sprzedaży tych terenów.

[2] Instytut Architektury Krajobrazu Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu współpracuje od 2001 r. z Urzędem Marszałkowskim Województwa Opolskiego w ramach programu Odnowy Wsi. Dodatkowo wypracowane wcześniej metody badań sprawdzane były również od roku 2004 na bazie miejscowości województwa dolnośląskiego, a także pilotażowo pojedynczych miejscowości z innych województw. Wypracowana metoda pozwala na sprawne działania oraz przynosi wiele korzyści wszystkim zainteresowanym stronom. Badania te prowadził zespół w składzie: dr inż. arch. Irena Niedźwiecka-Filipiak i dr inż. Zbigniew Kuriata.

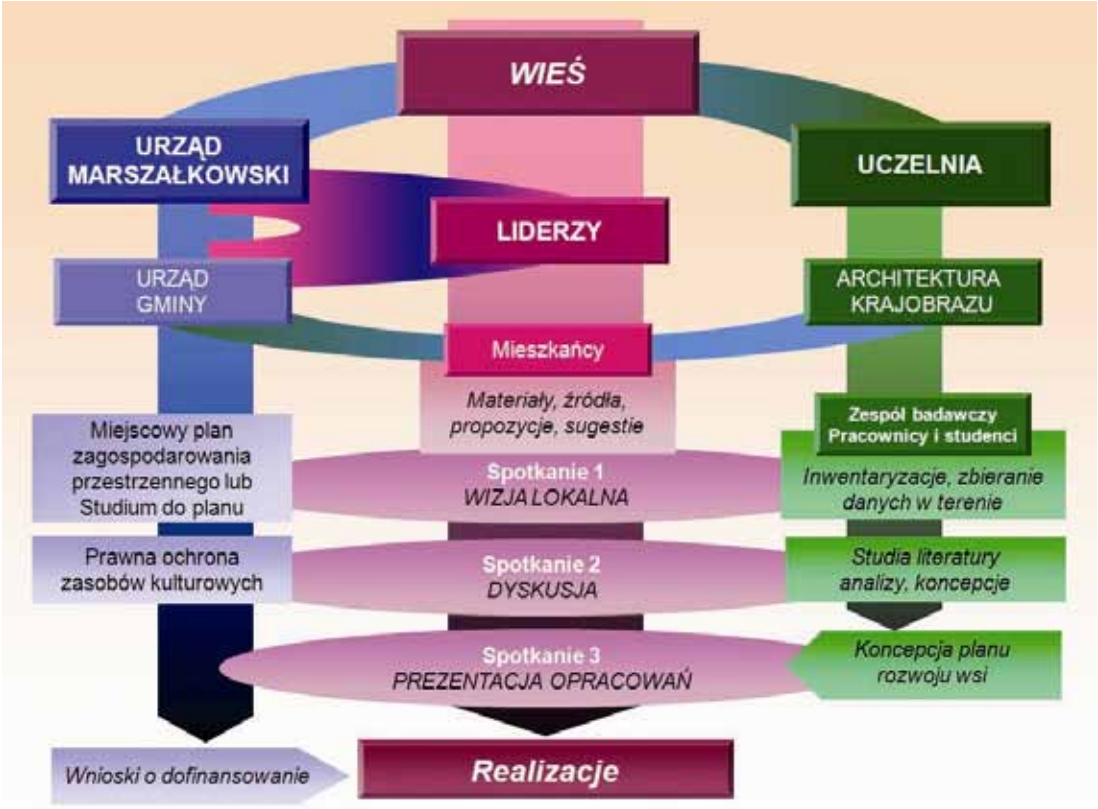

Ryc. 3.1. Schemat opisujący metodę współpracy uczelni z aktywem wiejskim i władzami lokalnymi
Fig. 3.1. A scheme describing the method of co-operation of the university with village activists and local authorities

W 49 wsiach z terenu Opolszczyzny aktywność mieszkańców była na wysokim poziomie, gdyż obejmowała wsie, które Urząd Marszałkowski typował na podstawie wyników corocznego konkursu „Piękna Wieś Opolska". Była to forma nagrody dla 10 najlepszych miejscowości w kategorii „Najpiękniejsza wieś". Natomiast w pozostałych analizowanych miejscowościach mieszkańcy dopiero zaczynali się uaktywniać i rozwijać swoją świadomość. Działalność prowadzona przez uczelnię przyczyniła się w tych wsiach do wzrostu zainteresowania i poczucia tożsamości z miejscem zamieszkania.

Jednym z założeń programu Odnowa Wsi jest aktywny udział mieszkańców we wszelkich działaniach prowadzonych na terenie ich miejscowości. Współpraca ze społecznością lokalną jest bardzo istotnym elementem procesu inwestycyjnego. Włączenie świadomego, aktywnego społeczeństwa we wszystkie jego etapy pozwala uniknąć konfliktów, często uniemożliwiających wprowadzanie nowych inwestycji, w których nie uwzględnia się interesów wszystkich zainteresowanych stron[3]. Z tego powodu całość prac opiera się na trzech spotkaniach, w których aktywny udział biorą mieszkańcy wsi. Pierwsze to przyjazd studentów i opiekunów naukowych do miejscowości. Jest on poprzedzony wizytą w Urzędzie Gminy, gdzie zostają przekazane mapy oraz wszelkie potrzebne materiały, informacje i istniejące opracowania. Podczas pierwszego pobytu we wsi mieszkańcy goszczą studentów w swoich domach, zapewniając noclegi i wyżywienie. Przy wspólnych posiłkach powstaje integracja ze społecznością lokalną, a podczas spotkań i inwentaryzacji, wykonywanych przez studentów w całej miejscowości, następuje swobodniejsza artykulacja potrzeb i pomysłów przez wszystkich jej mieszkańców.

Drugie spotkanie to kolejny przyjazd do wsi w celu przekonsultowania koncepcji projektów i wizji rozwoju dla miejscowości wypracowanych przez zespół z uczelni, na podstawie analiz materiałów i danych zebranych podczas pierwszej wizyty. W efekcie powstaje szereg analiz tematycznych z wnioskami, katalog elementów charakterystycznych, określone są słabe i mocne

[3] K. Pawłowska, 2007: *Konflikty wokół ochrony i kształtowania krajobrazu oraz sposoby ich rozwiązywania*, [w:] Czasopismo techniczne, Architektura, z. 5-A/2007, s. 70–72.

strony miejscowości oraz wizja rozwoju z koncepcją planu rozwoju miejscowości, a także koncepcje projektowe miejsc wybranych z planu rozwoju. Wszystkie te składowe opracowania mają na celu kreowanie wizerunku wsi, w którym uwzględnione są wszelkie elementy dziedzictwa kulturowego zachowane w tej miejscowości.

Ostatnie spotkanie to prezentacja opracowań przez studentów-autorów przed wszystkimi zainteresowanymi przedstawicielami wsi, władz lokalnych, Urzędu Marszałkowskiego i uczelni.

Współpraca przeprowadzana w taki sposób niesie korzyści dla wszystkich zaangażowanych stron:

a) Mieszkańcy wsi:

- dowiadują się o unikatowych wartościach architektonicznych i krajobrazowych swojej miejscowości;
- poprzez spotkania, dyskusje wyrażają swoje opinie i potrzeby;
- współuczestniczą w powstawaniu opracowań i projektów, co jest podstawowym założeniem programu Odnowy Wsi;
- na postawie opracowań i projektów mogą starać się o dofinansowanie realizacji inwestycji z różnych źródeł, nie tylko z programu Odnowy Wsi.

b) Studenci:

- pracują w realnych warunkach dla prawdziwych inwestorów;
- uczą się obserwacji, wrażliwości na otoczenie, spostrzegawczości i oceny;
- uczą się kreatywności, rzetelności, wyrażania swoich myśli (publiczna, końcowa prezentacja projektu) oraz współpracy z ludźmi, społecznością lokalną w czasie dyskusji, spotkań, zbierania danych, konsultacji;
- mają poczucie odpowiedzialności za podjęte decyzje projektowe;
- wiedzą, że istnieje możliwość realizacji ich projektów, co dodatnio wpływa na motywację w pracy twórczej;
- nabywają doświadczenia zawodowego.

c) Uczelnia:

- pozyskuje materiały do badań, ma w ten sposób realny poligon doświadczalny;
- ma lepszy, bardziej wszechstronny sposób kształcenia;
- następuje połączenie nauki z praktyką.

3.2. KREOWANIE NOWEGO WIZERUNKU WSI

Metoda związana z opracowaniami przestrzenno-architektonicznymi wsi, mająca na celu kreowanie nowego wizerunku miejscowości, sprawdzana była dodatkowo na zajęciach kursowych ze studentami III roku kierunku architektura krajobrazu. W ten sposób w ciągu sześciu lat (2002–2007) opracowaniami objęto około 200 wsi (ryc. 3.2). Trzeba dodać, że większość z tych, które poddane były analizie na zajęciach kursowych, nie uczestniczyła w programie Odnowy Wsi, co wiązało się często z brakiem zaangażowania mieszkańców w jakiekolwiek działania na rzecz ich miejscowości, a także ze sceptycznym i niedowierzającym podejściem do prac studenckich. Dlatego badania prowadzone we wsiach na terenie Opolszczyzny są najbardziej reprezentatywne dla całej metody, natomiast pozostałe miejscowości są próbą sprawdzenia jej w warunkach odmiennych.

Wykonane opracowania pomagają mieszkańcom wsi i władzom lokalnym w określeniu elementów wartościowych pod względem architektoniczno-krajobrazowym w poszczególnych miejscowościach. Mogą one posłużyć jako załącznik przy staraniach o dofinansowanie nie tylko w ramach Odnowy Wsi, ale również i innych programów unijnych. Szersze spojrzenie na miejscowość jest możliwe dopiero po przeprowadzeniu dogłębnej analizy istniejących zasobów. Większość wsi nie ma obecnie aktualnych, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, które mogłyby być podstawą do podjęcia jakichkolwiek spójnych działań zakrojonych na większą skalę. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego wykonywane są często jedynie dla fragmentu miejscowości, w którym planowana jest inwestycja. Nie daje to żadnej gwarancji zachowania pełnego wizerunku całej miejscowości. Proponowane opracowania pod kątem analiz krajobrazowych,

historycznych, czy zachowania dziedzictwa kulturowego mogą być pomocne w tworzeniu w przyszłości takich całościowych planów. W konsekwencji będą zapobiegać narastaniu bałaganu przestrzennego, wprowadzaniu nowych, obcych elementów pasujących do innego zupełnie miejsca i otoczenia, związanych z obcą kulturą i tradycją, co przede wszystkim znajduje odbicie w krajobrazie danej miejscowości. Potrzeba uświadomienia społecznościom lokalnym wartości posiadanego dziedzictwa jest jednym z ważniejszych czynników stymulujących rozwój.

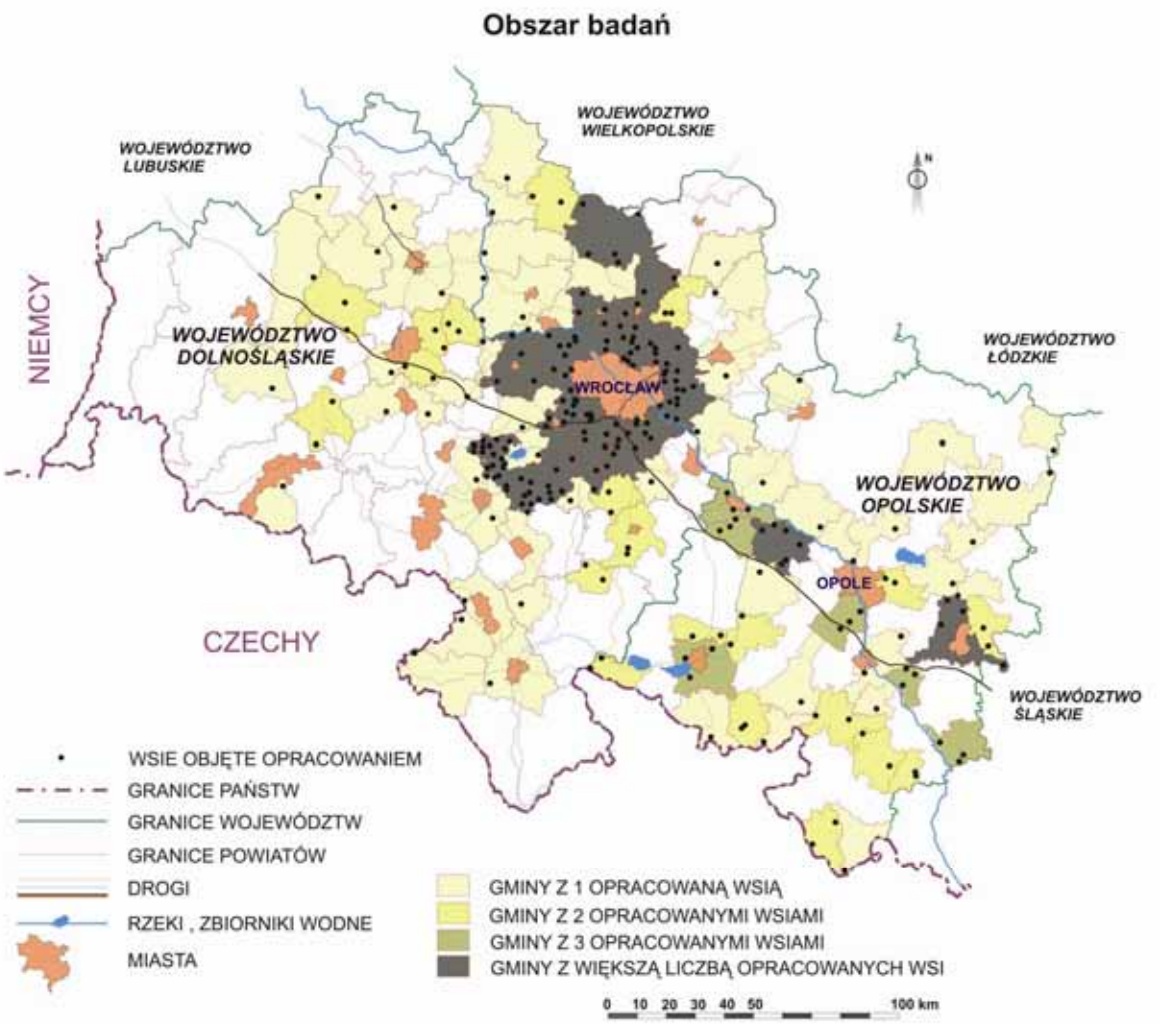

Ryc. 3.2. Lokalizacja wsi objętych badaniami w latach 2002–2007
Fig. 3.2. Location of the villages included in researches in 2002–2007

Opracowania takie mogą również być doskonałą pomocą przy tworzeniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, w przypadku ich braku dla danego obszaru.

W skład wykonywanego opracowania wchodzą (ryc. 3.3):

- Inwentaryzacje tematyczne z analizami zmierzające do określenia słabych i mocnych stron miejscowości.
- Katalog elementów charakterystycznych.
- Wizja rozwoju mająca na celu kreowanie nowego wizerunku wsi, z koncepcją planu rozwoju miejscowości.
- Koncepcje projektowe wybranych miejsc.

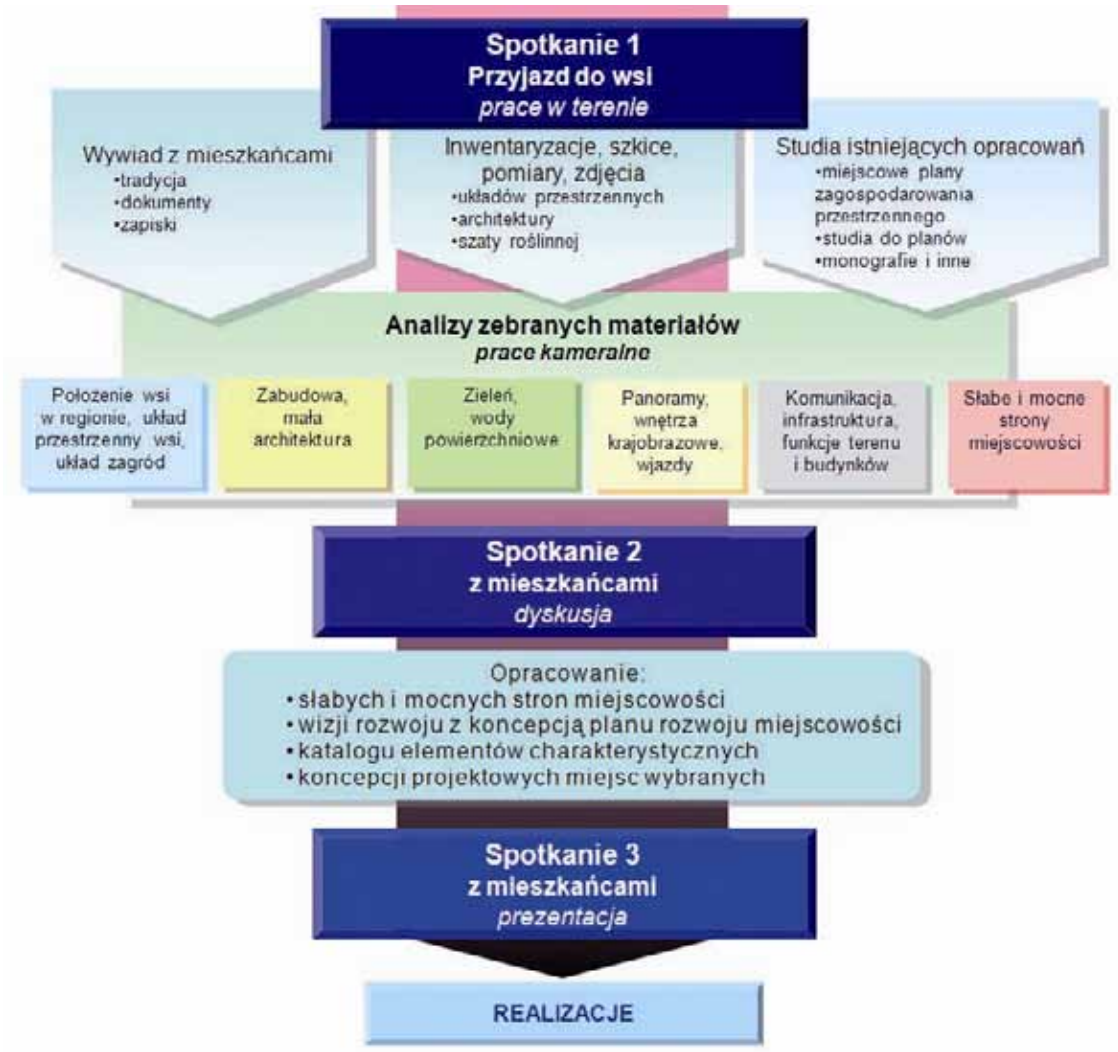

Ryc. 3.3. Schemat opisujący metodę kreowania nowego wizerunku wsi z uwzględnieniem ochrony dziedzictwa kulturowego
Fig. 3.3. A scheme describing a method of creating a new village image taking into consideration cultural heritage

3.2.1. Analizy zmierzające do określenia elementów charakterystycznych i wyróżniających wieś

Najczęściej, przy pierwszym kontakcie z miejscowością, nie można jednoznacznie określić, co wyróżniałoby ją od innych, które znajdują się w okolicy. Jednakże zdarza się, że jest to proste, szczególnie dla osób, które zajmują się problematyką wiejską, mają duże doświadczenie lub od dłuższego czasu obserwują różne miejscowości w obrębie jakiegoś specyficznego obszaru. Bywa, że wnioski nasuwają się w trakcie rozmów z mieszkańcami lub władzami lokalnymi, które podczas spotkań wprowadzają w specyficzny klimat miejscowości wynikający albo z historii i tradycji, lub problemów, czy potrzeb.

Słabe i mocne strony miejscowości związane są między innymi z dziedzictwem kulturowym i krajobrazem wsi, ale to również sprawy związane z niematerialną stroną życia wiejskiego. Do ich określenia konieczne jest przeprowadzenie inwentaryzacji stanu istniejącego poszczególnych miejscowości i wnikliwych analiz zebranego materiału.

W prowadzonych badaniach na wstępie zbierano informacje w terenie (spotkanie 1), studiowano literaturę i określano, jakie opracowania dla badanej miejscowości zostały już wykonane w zakresie historii, fizjografii i dokumentów planistycznych. Z kolei przystępowano do realizacji analitycznej części badań, w której zajmowano się układami przestrzennymi, zabudową całego

osiedla i poszczególnych zagród oraz innymi elementami tworzącymi wieś. W efekcie powstawały plansze o formacie 50x70 cm lub jego wielokrotności, które zawierały mapy inwentaryzacyjne, mapy wnioskowe, wykresy, opisy i zdjęcia, w następujących zakresach tematycznych:

A. Analiza **położenia miejscowości** w regionie, w tym powiązań komunikacyjnych i funkcjonalnych.

B. Analiza dotycząca **funkcji terenu i budynków** (ryc. 3.4a). W miarę możliwości precyzowano, które gospodarstwa aktualnie prowadzą działalność rolniczą.

C. Analizy związane z **zabudową**:

a) Wiek budynków. Założono trzy przedziały czasowe: przed 1945 rokiem, lata 1945–1980, po 1980 r. Podział ten wynika ze specyficznych różnic w charakterze zabudowy w tych latach. Pierwszy okres (do roku 1945) to we wsiach przede wszystkim zabudowa zagrodowa o budynkach najczęściej z dwuspadowymi dachami. Lata 1945–1980 to czas, w którym nowe budynki, stawiane we wsiach to obiekty typowe dla całej Polski – zbliżone do formy sześcianów, kryte płaskim dachem. W ostatnim czasie (po 1980 r.) zaczęto budować obiekty charakteryzujące się przede wszystkim rozdrobnieniem formy i dużą różnorodnością zarówno w kolorystyce, detalu, jak i kształtach dachów.

Dodatkowo prowadzono obliczenia procentowe z podziałem na budynki mieszkalne i budynki gospodarcze w celu sprecyzowania wieku substancji budowlanej we wsi. Tak zebrane dane umożliwiały określenie najstarszej części wsi oraz tendencji w kierunkach jej rozbudowy z prognozą na przyszłość (ryc. 3.4b).

b) Stan techniczny budynków. Określono trzy kategorie: stan dobry (budynki nowe, wyremontowane, przebudowane itp.), średni oraz zły. Dodatkową grupę stanowiły ruiny.

Procentowe zestawienia dla budynków mieszkalnych i gospodarczych umożliwiały definicję cech specyficznych miejscowości. Oprócz map inwentaryzacyjnych tworzono również mapy wnioskowe, na których wyznaczano obszary z najlepszym i najgorszym stanem technicznym budynków.

c) Materiał użyty do budowy ścian. Przyjęto podział budynków na: murowane tynkowane, murowane licowane cegłą, drewniane, mieszane, inne.

Opisywano wszystkie budynki znajdujące się na terenie wsi. Procentowe zestawienia tworzone były osobno dla budynków mieszkalnych, gospodarczych i innych.

Wraz z mapami inwentaryzacyjnymi na planszach umieszczano mapy wnioskowe z zaznaczeniem skupisk obiektów zbudowanych z tego samego materiału, a także obiektów wyróżniających się (ryc. 3.5a).

d) Ustawienie budynków względem drogi – szczytowe lub kalenicowe. Na mapach wnioskowych wyznaczano fragmenty wsi o jednakowym ustawieniu budynków względem drogi, tworzącym harmonijne pierzeje ulic (ryc. 3.7a).

e) Dachy. Analizowano kształt dachu, rodzaj pokrycia i barwę w budynkach mieszkalnych i gospodarczych. Pod pojęciem kształtu rozumiano kąt nachylenia i liczbę połaci. Podawano również procentowe zestawienia. Obok mapy inwentaryzacyjnej przedstawiano mapy wnioskowe, na których wyznaczono obszary z budynkami o jednakowych cechach dotyczących dachów (ryc. 3.5b; 3.6a).

D. Analizy dotyczące **infrastruktury technicznej**, w tym komunikacji. Zaznaczano klasę dróg, rodzaj nawierzchni, chodniki, ciągi rowerowe, parkingi. Na mapach wnioskowych zamieszczano ocenę stanu technicznego nawierzchni i miejsca o największym natężeniu ruchu kołowego i pieszego (ryc. 3.8a).

E. Analizy związane z **zielenią i wodami powierzchniowymi**. Przyjęto trzy rodzaje przedogródków: tradycyjne, współczesne i mieszane, a dla pokrycia działki za zabudową: ogród, sad, warzywnik, pole uprawne, nieużytek. Zaznaczano zieleń wzdłuż wszystkich ciągów komunikacyjnych we wsi oraz pojedyncze drzewa cenne ze względu na wiek lub ustawienie w krajobrazie, również wartościowe z powodu oryginalnego wyglądu (z określeniem gatunków). Zieleń na terenach wspólnych – placach, skwerach, parkach – określano bez szczegółowych inwentaryzacji, zwracając uwagę na stan zagospodarowania całości i ewentualnie na dominujące gatunki (ryc. 3.6b; 3.7b).

Zaznaczano wszystkie cieki wodne, z określeniem, gdzie znajdują się uregulowane brzegi, zejścia do wody czy mostki. Nanoszono stawy znajdujące się na terenach wspólnych oraz miejsca po zbiornikach wodnych zasypanych. Zaznaczano miejsca o dobrym lub złym zagospodarowaniu brzegów. Nanoszono również zbiorniki wodne na terenach prywatnych z uwzględnieniem oczek wodnych.

Obok map inwentaryzacyjnych umieszczano mapy wnioskowe z ujęciem procentowym i obszarami problemowymi.

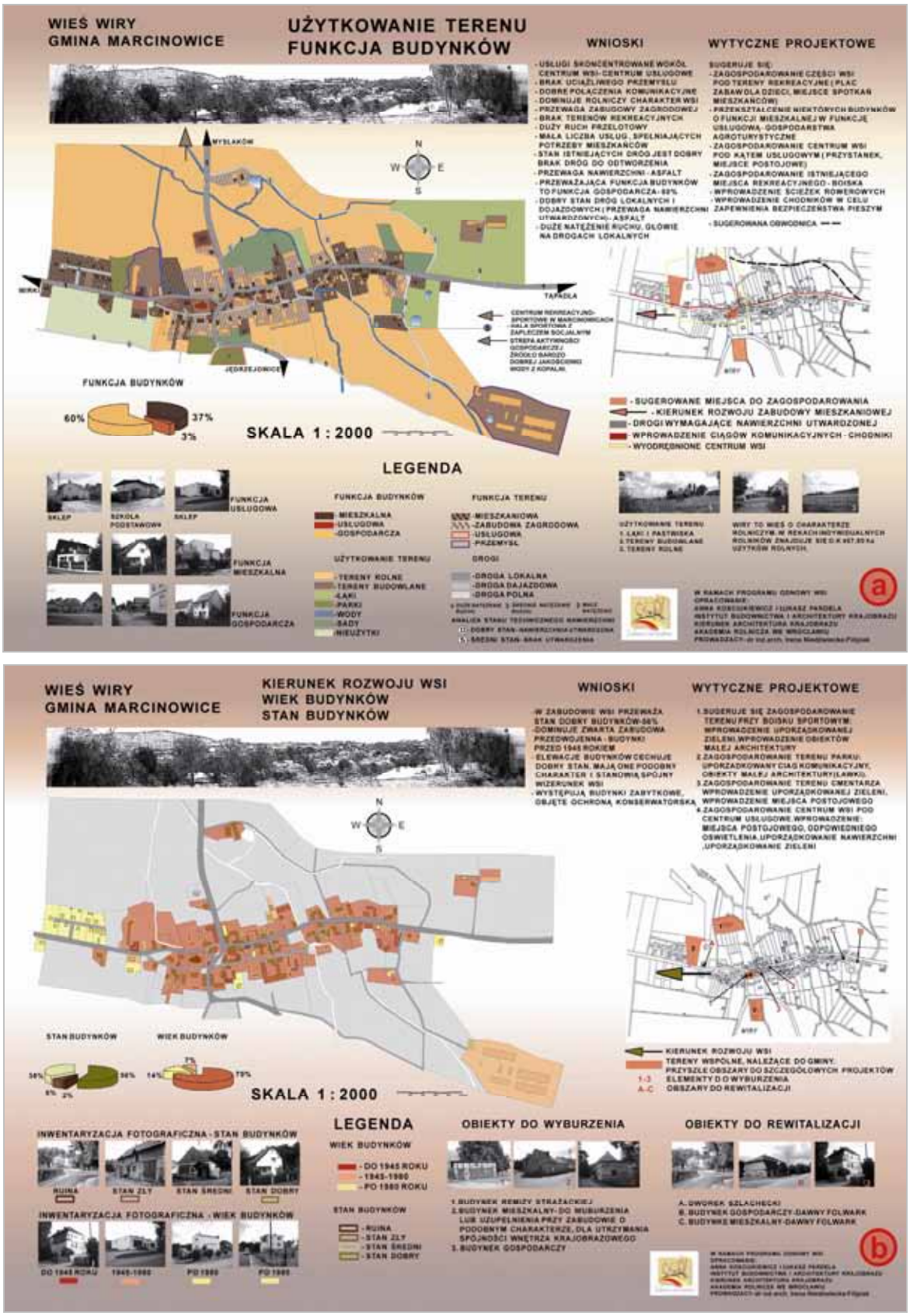

Ryc. 3.4. Przykładowe plansze zawierające analizy: a) funkcji terenu i zabudowy, b) wieku i stanu budynków, Wiry (gmina Marcinowice), 2003
Fig. 3.4. Exemplary charts including analyses of: a) the terrain and building functions, b) age and state of the buildings, Wiry (Marcinowice commune), 2003

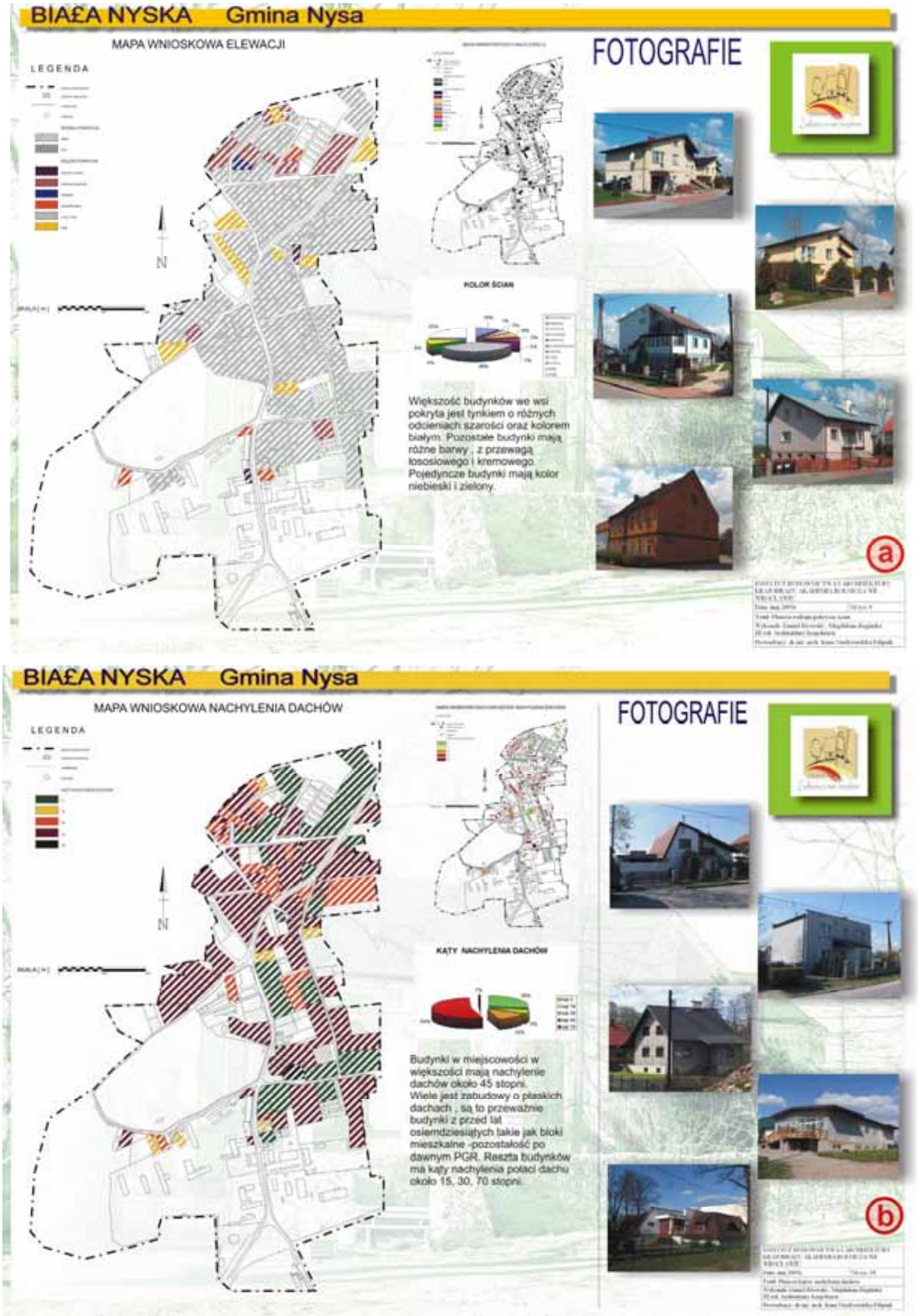

Ryc. 3.5. Przykładowe plansze zawierające analizy: a) kolorów ścian, b) kątów nachylenia dachów, Biała Nyska (gmina Nysa), 2003
Fig. 3.5. Examples of analysis tables of: a) colours of walls, b) roof angles, Biała Nyska (Nysa commune), 2003

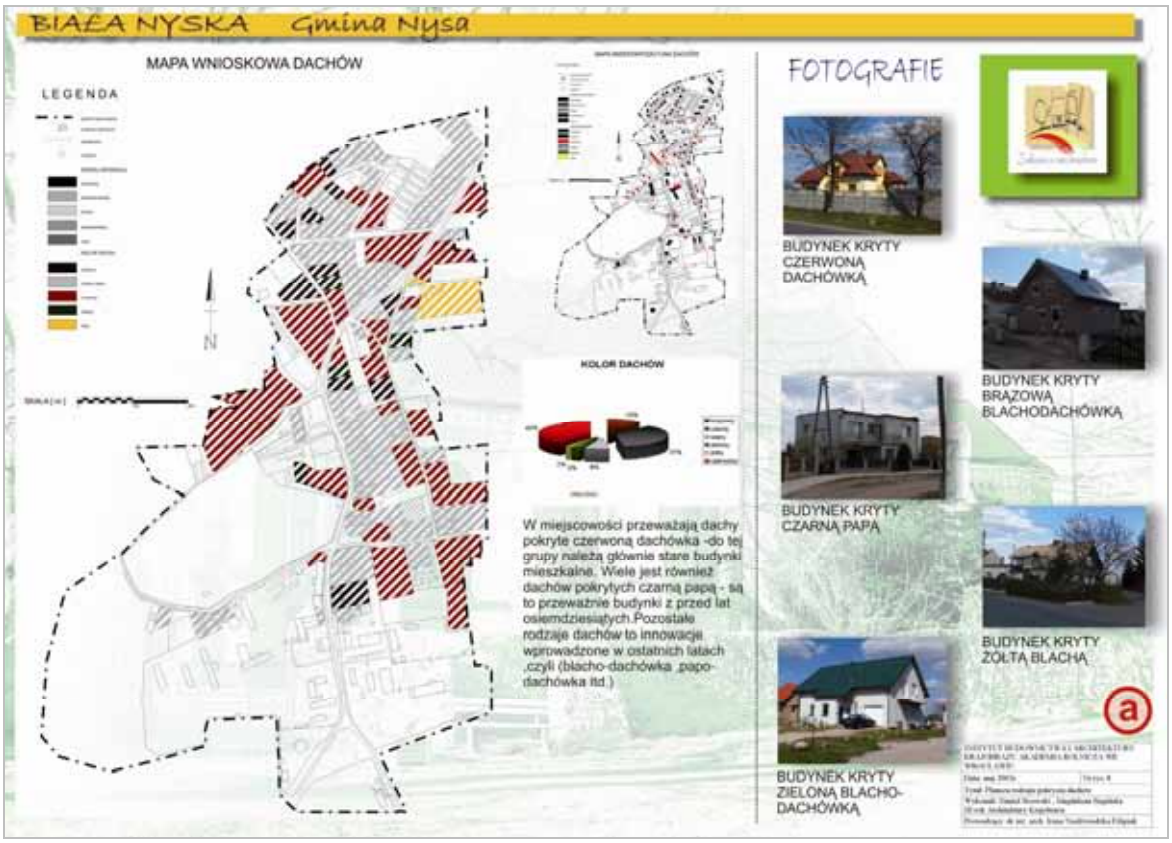

Ryc. 3.6. Przykładowe plansze zawierające inwentaryzacje i analizy w zakresie: a) dachów, b) zieleni i ogrodzeń, Biała Nyska (gmina Nysa), 2003
Fig. 3.6. Exemplary charts including stock taking and analyses within: a) limits of roofs, b) greenery and fences, Biała Nyska (Nysa commune), 2003

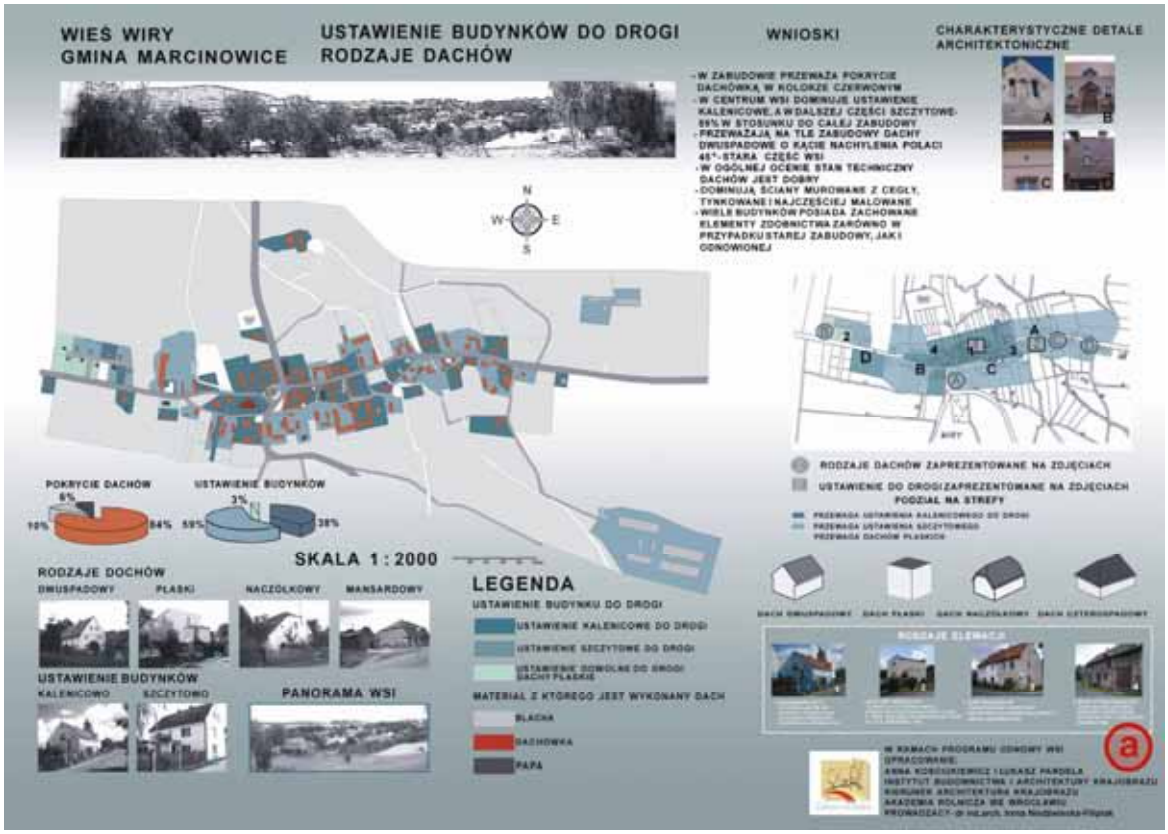

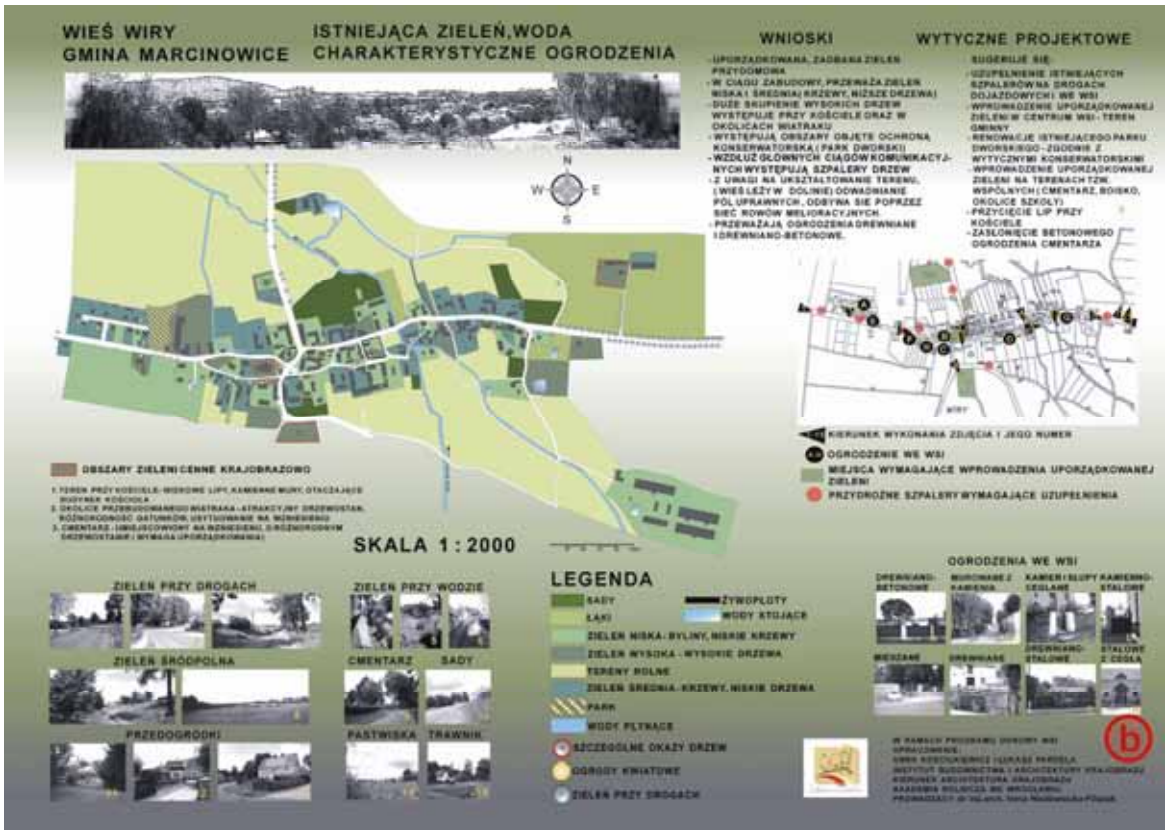

Ryc. 3.7. Przykładowe plansze zawierające analizy: a) ustawienia budynków i rodzajów dachów, b) zieleni i wody, Wiry (gmina Marcinowice), 2003
Fig. 3.7. Examples of analysis tables of: a) location of buildings and types of roofs, b) greenery and water, Wiry (Marcinowice commune), 2003

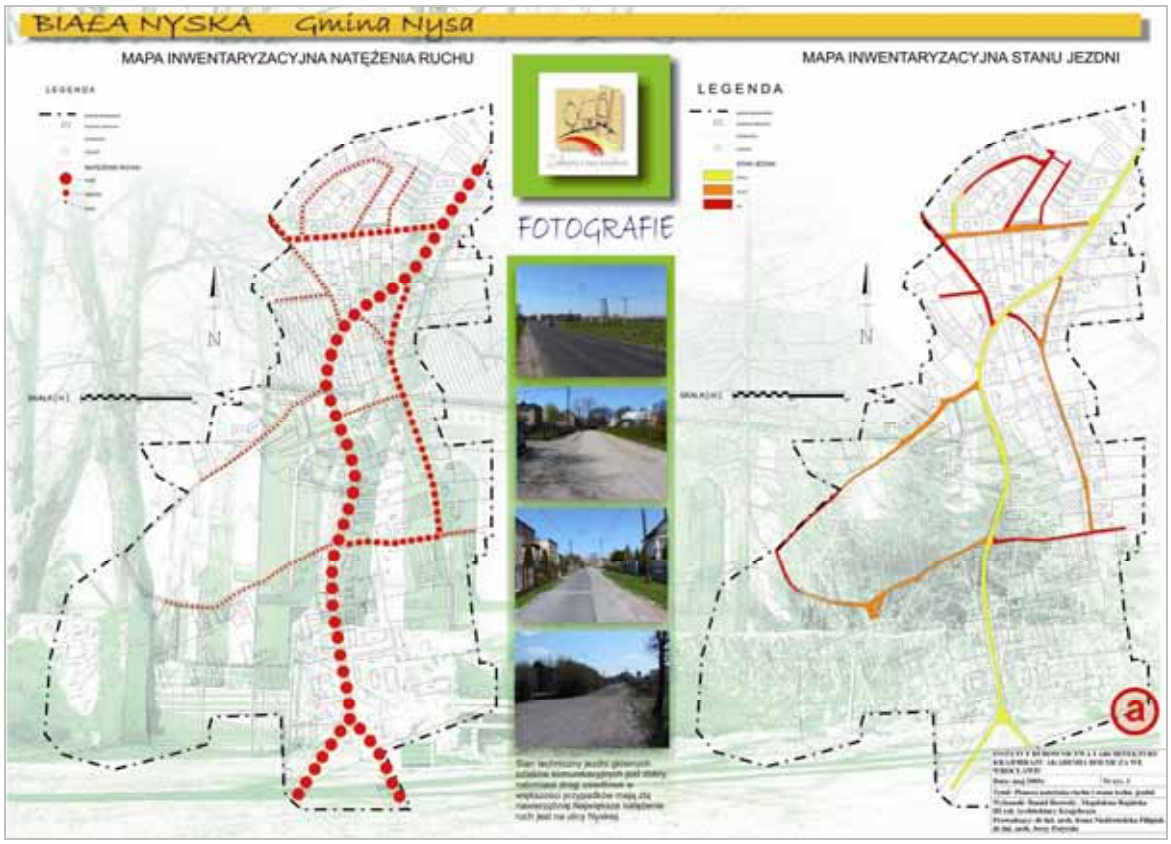

Ryc. 3.8. Przykładowe plansze zawierające analizy dotyczące: a) komunikacji, b) wnętrz krajobrazowych, Biała Nyska (gmina Nysa), 2003
Fig. 3.8. Exemplary charts including analyses of: a) communication, b) landscape interiors, Biała Nyska (Nysa commune), 2003

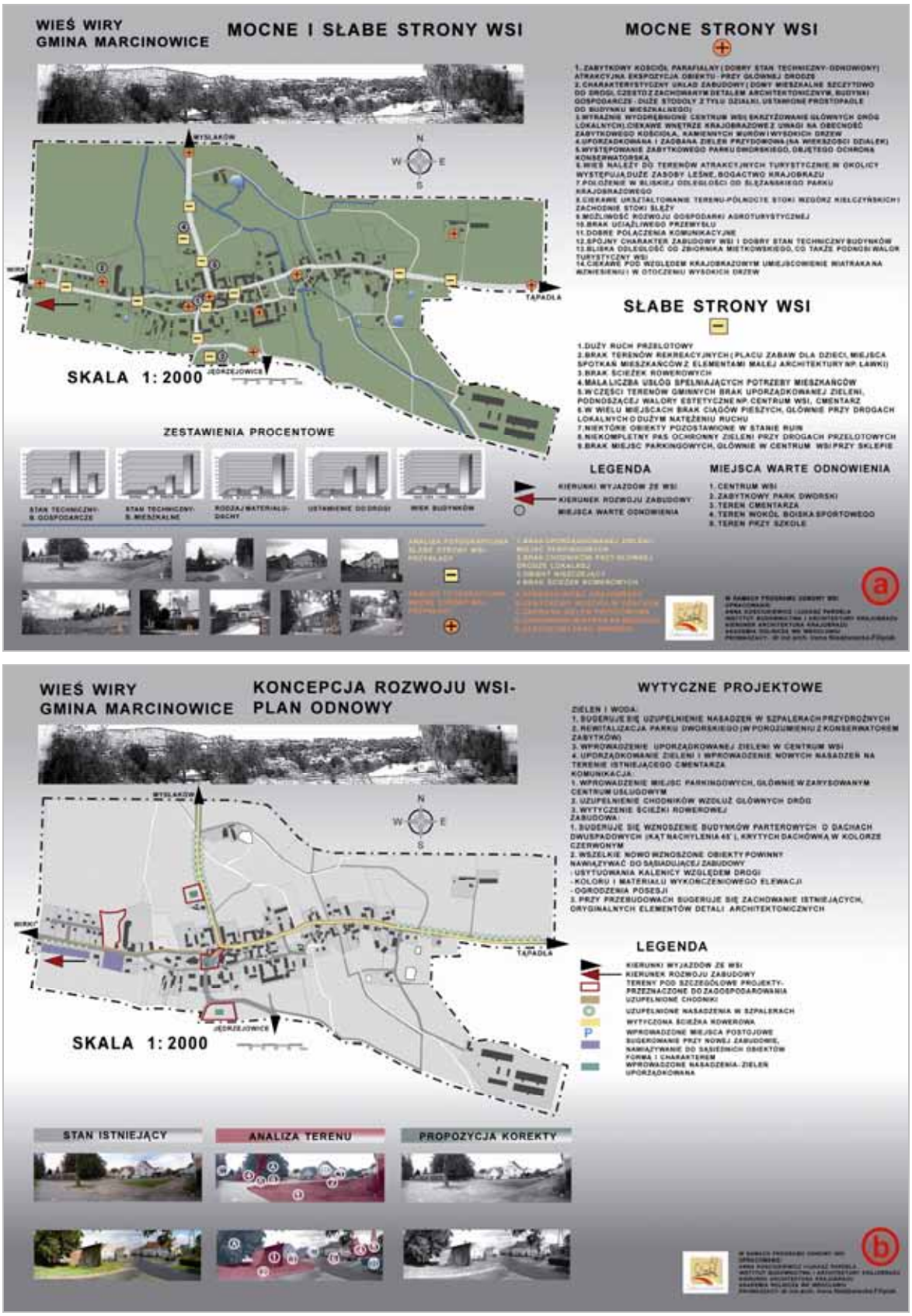

Ryc. 3.9. Plansze przedstawiające: a) mocne i słabe strony miejscowości, b) wizję rozwoju wsi, Wiry (gmina Marcinowice), 2003
Fig. 3.9. Tables presenting: a) strong and weak sides of a town, b) a vision of development of a village, Wiry, (Marcinowice commune), 2003

F. Panoramy i wnętrza krajobrazowe, które przede wszystkim dotyczyły wjazdów do wsi, również tych miejsc w okolicy, skąd wieś jest widoczna. Wnętrza wsi do analiz lokalizowano na głównej drodze prowadzącej przez wieś, w miejscach problemowych lub w tych, które ujęły swoim pięknem. Przemyślenia przedstawiano w postaci trzech zdjęć z nakładkami:

- stan istniejący,
- analiza z pokazaniem miejsc negatywnych i pozytywnych,
- nakładka z propozycją korekty.

Ta część opracowania odgrywa istotną rolę, ponieważ w celu uniknięcia działań chaotycznych powinny być analizy prowadzone zarówno na dwuwymiarowych planach, jak również w trzecim wymiarze, który jest niezbędny przy wszelkich działaniach związanych z krajobrazem. Jest to o tyle ważne, że wjazdy do wsi są jednym z elementów stanowiących o ogólnym wizerunku wsi[4].

Wszelkie analizy wykonywane na planie, płasko, dają mieszkańcom wsi jedynie pojęcie statystyczne o problemie. Często nie potrafią oni wyobrazić sobie konsekwencji dla całego krajobrazu wsi, które wynikają z niewielkich nawet działań, chociażby spowodowanych zmianą ogrodzenia czy wycięciem drzewa w ogródku. Przy pomocy tych analiz można uświadomić mieszkańcom, że to, co wydaje się być dobre na pojedynczej posesji, może wpłynąć niekorzystnie na wygląd przestrzenny całej ulicy (ryc. 3.8b).

G. Słabe i mocne strony miejscowości. Na tej planszy umieszczano mapę wnioskową zbiorczą, na której zbierano wszystkie wnioski z poprzednich plansz i analiz tematycznych z podziałem na: pozytywne i negatywne dla miejscowości, ustawiane od najważniejszych do najmniej istotnych (ryc. 3.9a).

H. Wizja rozwoju miejscowości. Stanowiła odpowiedź na pytania i problemy wynikające z wcześniejszych analiz. Zamieszczano tu pomysł na przyszłość wsi oraz propozycje zmian dotyczących sposobu zagospodarowania terenów wspólnych, sugestie dotyczące działań na terenach prywatnych zmierzające do kreowania spójnego wizerunku miejscowości (ryc. 3.9b).

3.2.2. Katalog elementów charakterystycznych

Równolegle do części graficznej na planszach opracowań zmierzających do określenia nowego wizerunku wsi tworzono katalog elementów charakterystycznych, w którym zbierano wszystkie informacje w formie zestawień tematycznych. Celem tej części opracowania jest określenie, co wieś wyróżnia, ale również wskazanie za pomocą opisanych przykładów istniejących błędów oraz potencjalnych, których w przyszłości należy unikać, a także przykładów dobrych działań ze sprecyzowaniem, co przyczynia się do pozytywnych efektów.

W katalogu informacje podawane były w formie graficznej (zdjęcia, szkice, schematy, wykresy) z krótkimi opisami wyjaśniającymi treść rysunków i zdjęć. Do opisu w katalogach korzystano również z plansz i map, które pomagały w precyzowaniu wniosków dotyczących miejsc we wsi o jednakowym charakterze zabudowy lub zagospodarowania, a także miejsc najbardziej problematycznych, chaotycznych. W katalogach przyjęto, analogicznie do zakresów tematycznych plansz, następujące działy tematyczne:

A. Położenie miejscowości i rys historyczny

W tej części zamieszczano informacje o regionie i uwarunkowaniach wynikających z położenia analizowanej miejscowości w sieci osadniczej oraz usytuowanie w naturalnym krajobrazie. Przedstawiano tu historię miejscowości, dołączano opisy podane przez mieszkańców lub osoby, które znają miejscowość, dołączano w miarę możliwości stare zdjęcia, szkice, mapy albo inne opracowania z podaniem źródła. Ważną częścią tego działu było opisanie tradycji, zwyczajów, regionalnych strojów, obrzędów lub imprez cyklicznych, a także osobowości we wsi, tzn. ludzi aktywnych, którzy działają na rzecz wsi, mają wiedzę na temat regionu lub są interesujący z innych względów.

B. Układ przestrzenny miejscowości

Określano kształt przestrzenny miejscowości i obecne tendencje rozwoju na podstawie planszy z wiekiem budynków. Opisywano pierzeje ulic o jednolitym ustawieniu budynków do drogi, a także te, przy których budynki ustawiono chaotycznie.

[4] Niestety, szczególnie w strefie podmiejskiej, to właśnie przy wjazdach do wsi sytuowane są hale hurtowni lub zakładów wytwórczych, komisy sprzętu samochodowego albo inne obce w formie obiekty, które zakłócają, najczęściej bezpowrotnie, dawną harmonię tych miejsc.

C. Zabudowa

Ten rozdział rozpoczynał się zestawieniem charakterystycznych rodzajów działek zagrodowych w ujęciu historycznym. Zamieszczano tu również opis i lokalizację poszczególnych typów działek we wsi, a także określano, w których z nich prowadzona jest obecnie działalność rolnicza.

Następnie opisywano budynki, z podziałem na różne rodzaje zabudowy, w zależności od pełnionej dawniej lub obecnie funkcji. Zwracano uwagę na formę, materiał budowlany, kolorystykę i detal architektoniczny. Przy opisach i wnioskach korzystano z opracowań na mapach. W końcowej części – w podsumowaniu – podawano przykłady pozytywne i negatywne działań współczesnych. Opisy wykonywano osobno dla każdej grupy tematycznej dotyczącej: budynków mieszkalnych, budynków gospodarczych, budynków użyteczności publicznej, detalu architektonicznego, małej architektury z ogrodzeniami.

D. Infrastruktura

W katalogu przedstawiano przede wszystkim elementy infrastruktury widoczne w krajobrazie miejscowości. W komunikacji dotyczyło to opisu dróg, chodników, parkingów, dróg rowerowych z uwzględnieniem rodzaju nawierzchni, stanu technicznego i bezpieczeństwa. W zakresie energetyki dział ten wiązał się z opisem dawnych i współczesnych trafostacji, słupów itp. Opisywano tu wszelkie elementy infrastruktury mające znaczenie dla krajobrazu wsi.

E. Zieleń i woda

W dziale tym wyodrębniano zieleń, która nasadzana była historycznie i tę, która jest efektem mody i naśladownictwa w ostatnich latach. Opisywano charakterystyczne typy przedogródków z podziałem na tradycyjne i współczesne lub mieszane i zagospodarowanie działki za budynkami. Ujmowana tu była charakterystyczna zieleń na terenach wspólnych, wzdłuż ciągów komunikacyjnych, na placach, skwerach, w parkach itp. Ważne dla krajobrazu wsi były opisy indywidualnych okazów drzew lub krzewów interesujących ze względu na wiek, oryginalny wygląd czy ustawienie we wnętrzu krajobrazowym (tworzące dominantę, akcent, zamknięcie wnętrza krajobrazowego, uzupełniające ściany wnętrza krajobrazowego itp.), tu również w podsumowaniu określano gatunki charakterystyczne oraz wskazywano te działania mieszkańców, które przyczyniały się do poprawy wizerunku wsi.

W dziale tym opisywano także rodzaje wód powierzchniowych, w tym stawów o różnej funkcji (hodowlane, młyńskie, ozdobne, zbiorniki przeciwpożarowe, oczka wodne) czy cieków wodnych przepływających przez wieś lub w jej pobliżu. W miarę możliwości lokalizowano zlikwidowane, nieistniejące już dziś zbiorniki wodne, stare młyny wodne, opisywano stan wody, brzegów, zieleń towarzyszącą itp. Tu również wskazywano działania negatywne i pozytywne mieszkańców.

F. Panoramy i wnętrza krajobrazowe, jeśli nie były ujęte w formie plansz.

G. Słabe i mocne strony miejscowości. Przy pomocy analizy oceniano zasoby miejscowości. Część opisowa do planszy o tym samym tytule.

H. Wizja rozwoju miejscowości. Część opisowa do planszy o tym samym tytule.

3.3. PODSUMOWANIE

Powyżej zaprezentowano metodę, przy pomocy której inwentaryzowano i analizowano poszczególne miejscowości w celu określenia elementów charakterystycznych i wyróżniających konkretne wsie. Badania te prowadzone były głównie pod kątem architektoniczno-krajobrazowym, ale również w pewnym stopniu uwzględniały one duchową stronę życia wiejskiego, która łączy się nierozerwalnie ze stroną materialną, co zapisywano w katalogach elementów charakterystycznych. Wskazywano również na działania mieszkańców, które burzą ład przestrzenny we wsi, ale również na te, które poprawiają jej wizerunek. Katalogi wraz z planszami tworzyły bogaty zbiór informacji, analiz i wniosków, które nie tylko pokazywały istniejące zasoby, ale również wskazywały potencjał, który może być wykorzystany w przyszłości. Głównym celem było znalezienie elementów wyróżniających daną wieś spośród wielu innych miejscowości, także zdefiniowanie tych wyróżników, które są charakterystyczne w regionie. Miały one pomóc w określeniu wizji rozwoju miejscowości, uwzględniającej jej najmocniejsze atuty i najważniejsze wyróżniki. Każda wieś jest inna, a więc nie jest możliwe zastosowanie szablonu, dającego jednoznaczny i pewny wynik. Można jednak zastosować zaprezentowany schemat postępowania, który pomoże stwierdzić, co dla danej miejscowości jest najważniejsze.

4. ELEMENTY CHARAKTERYSTYCZNE, WYRÓŻNIKI WSI

4.1.WSTĘP

Jednym z celów niniejszego opracowania jest określenie i klasyfikacja tzw. wyróżników wsi, które umożliwiają identyfikację poszczególnych miejscowości. Dotyczą one sfery materialnej i niematerialnej życia wiejskiego. Jednakże autor skupia się przede wszystkim na wykazaniu wartości wizualnych tych elementów, natomiast dogłębne analizy niematerialnych wartości życia wiejskiego powinny stać się uzupełnieniem opracowanym przy współpracy z socjologami, historykami czy ekonomistami.

Skala wsi jest nieporównywalna z miejską, jednakże dzisiejsze zasady związane z projektowaniem osiedli wiejskich przybliżają się do standardów miejskich. Dawny kształt wsi, wielkość i forma zabudowań stawianych na jej terenie wynikały z pełnionej przez nią funkcji rolniczej. Obecnie zanika ta dawna, dominująca funkcja we wsi na rzecz mieszkalnej, usługowej lub przemysłowej. W wielu miejscowościach tylko nieliczni mieszkańcy to rolnicy, pozostali poszukują nowych źródeł zatrudnienia poza rolnictwem, przez co powstają osiedla wielofunkcyjne, w których często brak jest pomysłów na nowe rozwiązania przestrzenne. Nie ma przy tym działań zmierzających do identyfikacji danego ośrodka, bez których wkracza nijakość i chaotyczna „pseudoswoboda". Podobnie jak miejskie osiedla z lat 70. XX w., które są identyczne we wszystkich częściach naszego kraju. Brak w nich dominant, akcentów czy innych elementów powodujących identyfikację. Składają się z budynków o takich samych formach, w ten sam sposób wykończonych i względem siebie ustawionych. Ze współczesną wsią jest podobnie. Zarówno osiedla powstałe w latach 60. czy 70. ubiegłego stulecia, w których budynki mają kształt przysłowiowych kostek, tak i powstające współcześnie nie są specyficzne w danym regionie, ale identyczne na terenie całego kraju. Czasem rozróżniane są jedynie przez dziwaczność formy lub jaskrawość kolorystki poszczególnych obiektów, a nie przez układ całego zespołu budynków, ich przemyślaną formę związaną z cechami regionalnymi czy ciekawe zagospodarowanie terenu. Przy tym wsie, które zachowały dawny układ przestrzenny i charakter zabudowy, są bez trudu rozpoznawalne już na podstawie kilku fotografii.

Dlatego tak ważne jest określenie elementów wyróżniających wieś, które pomogłyby nie tylko w jej aktualnej identyfikacji, ale również w przyszłych działaniach i inwestycjach podporządkowanych całościowej wizji miejscowości uwzględniającej jej specyficzny charakter. Nie oznacza to tworzenia skansenu, który jedynie zachowuje to, co istnieje. Elementy charakterystyczne mają być inspiracją do tworzenia obiektów nowych uwzględniających współczesne standardy, jednak spójnych z tym, co zostało już wcześniej stworzone[1]. Elementy charakterystyczne miejscowości można nazwać **wyróżnikami**.

[1] Podobne problemy dotyczące tego zagadnienia rozwiązano w Politechnice Krakowskiej, opracowując karty krajobrazowe wsi i tzw. wzorniki architektoniczne, które również łączą się nierozerwalnie z elementami charakterystycznymi miejscowości. Karty krajobrazowe, które są składnikiem katalogów dla wsi w Jurajskim Parku Krajobrazowym, opisano m.in. w M. Łuczyńska-Bruzda, Z. Myczkowski: 1991. *Karty krajobrazowe wsi jako próba regionalizacji współczesnego budownictwa na obszarze Jurajskich Parków Krajobrazowych*, [w:] *Wieś i miasteczko u progu zagłady*. PWN, Warszawa, s. 219–233; Z. Myczkowski: 1993–1994. *Tradycja i kanon miejsca a konieczność integracji badań w regionalizmie architektoniczno--krajobrazowym na przykładzie Doliny Prądnika.* „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury" T. XXVI, s. 113–126. Natomiast wzór uproszczonej karty krajobrazowej umożliwiającej szybsze zebranie informacji zmierzających do opracowania wytycznych do projektowania podaje J. Bogdanowski, D. Grudniewicz: 1993–1994. *Uproszczona Karta Krajobrazowa Wsi dla Katalogu Form Budownictwa.* „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury" T. XXVI, s. 59–70. Również w innych regionach naszego kraju podejmowano podobne prace. Dla Opolszczyzny opracowano poradnik, w którym zawarto szereg kart katalogowych dotyczących zagadnień związanych z zabudową wiejską – T. Biesiekierski, S. Bocheński, E. Trocka-Leszczyńska, S. Wiatrzyk, R. Żabiński: 1998. *Architektoniczne kształtowanie...*, *op. cit.*

4.2. DEFINICJE WYRÓŻNIKA

Według *Słownika języka polskiego* wyróżnik to swoista cecha coś wyróżniająca[2].

Synonimem wyróżnika jest **identyfikator** (łac. *identitas* – tożsamość), czyli: znak rozpoznawczy, np. plakietka z imieniem i nazwiskiem, symboliczne oznaczenie pewnego obiektu w językach programowania lub urządzenie telefoniczne służące do rozpoznawania łącza wejściowego[3].

Pojęcie **wyróżnik** często obecnie funkcjonuje w dziedzinie informatyki, gdyż chętnie używane jest przez informatyków, którzy stosują je zamiennie z jednoznacznym identyfikatorem lub markerem[4].

Pośrednio pojęcia **wyróżnika** i **jednoznacznego identyfikatora** wkroczyły również do innej dziedziny – administracji rządowej – w sposobie sporządzania dokumentów elektronicznych[5]. Tu również istnieje pojęcie jednolitego identyfikatora będącego elementem wyróżnika umożliwiającego jednoznaczną identyfikację wzoru elektronicznego[6].

Wyróżnik to również pojęcie matematyczne – wyróżnik wielomianu.

Definicja wyróżnika, która dotyczyła przestrzeni informatycznej, odpowiada roli elementu charakterystycznego rozumianego jako wyróżnik w przestrzeni wiejskiej.

Można przyjąć, że:

Określenie WYRÓŻNIK zastosowane w niniejszym opracowaniu oznacza identyfikator, w rozpatrywanej przestrzeni wiejskiej, służący do określania zasobów w poszczególnych miejscowościach w celu odróżnienia ich od siebie.

W literaturze związanej z architekturą krajobrazu pojawia się pojęcie pokrewne: **miejsce magiczne**[7] i **miejsce niezwykłe**, które dotyczy przestrzeni publicznej miasta. K. Pawłowska[8] określa je jako takie miejsce, które nie tylko stwarza okazję do spotkań ludzi, ale którego znaczenie jest szczególnie duże i polega na czymś więcej niż prosta szansa spotkania. Cechą wyróżniającą takich miejsc jest oryginalność formy, funkcji lub treści.

Wiejskie elementy charakterystyczne były często tematem przedwojennych widokówek, początkowo litograficznych, następnie fotograficznych[9]. Przedstawiano na nich najciekawsze obiekty i miejsca we wsiach, jak również panoramy i widoki wsi widziane z daleka. Były to elementy, które prezentowano w celu pokazania specyfiki poszczególnych miejscowości. Na widokówkach znajdowały się najczęściej różnego rodzaju obiekty albo całe kompleksy obiektów, które swą charakterystyczną formą, wykończeniem lub detalem nawiązywały do tradycji miejscowości, której dotyczyły. Obiekty te były spójne pod wieloma względami pomimo pełnionych przez nie niejednokrotnie bardzo różnych funkcji. Miały podobną formę, wykończenie i detal architektoniczny,

---

[2] *Słownik języka polskiego*. 1986, tom 3, s. 842.

[3] Hasło opracowano na podstawie *Słownik wyrazów obcych*. 2001, (red. I. Kamińska-Szmaj), autorzy: M. Jarosz i zespół, Wydawnictwo Europa, za: portalwiedzy.onet.pl (15.02.2008).

[4] Jednoznaczny identyfikator, wyróżnik, UI (ang. Unique Identifier, uniquifier), identyfikator niepowtarzalny w rozpatrywanej przestrzeni nazw. Jednoznaczne identyfikatory są automatycznie wytwarzane przez systemy operacyjne, znajdują szerokie zastosowanie do identyfikowania zasobów systemów rozproszonych. Jednoznaczny identyfikator, hasło opracowano na podstawie Z. Płoski: 1999. *Słownik Encyklopedyczny – Informatyka*. Wydawnictwo Europa, za: portalwiedzy.onet.pl (15.02.2008).

[5] Tutaj wyróżnik to: element struktury logicznej dokumentu elektronicznego służący do automatyzacji obsługi pism w formie elektronicznej, a w szczególności pozwalający na automatyczne ich przekazywanie według kompetencji właściwym organom.
podpiselektroniczny.pl/repozytorium/opinie/ZasadyTworzeniaWyroznika_1_0.pdf (18.05.2008).
W informatyce określono również sposób wykorzystania wyróżnika obrazkowego w tworzeniu stron HTML.
www.kurshtml.boo.pl/css/wyroznik_obrazkowy,wykazy.html-15k (18.05.2008).

[6] Dz.U. Nr 151 Poz. 1078 pkt 8.

[7] Teoria *miejsc magicznych* polega na założeniu, że w każdym kwadracie o boku 1 km^2 istnieje co najmniej jedno takie miejsce, które jest w stanie stać się nowym ośrodkiem centralnym. Zob. E. Heczko-Hyłowa: *Plan Wielkiego Paryża*. 1990. „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury" T. XXVI, s. 34–35.

[8] K. Pawłowska: 2001. *Idea swojskości*..., *op. cit*., s. 103–110.

[9] Rozkwit widokówek drukowanych typograficznie miał miejsce od 1895 r. do wybuchu I wojny światowej. Za: E. Oficjalska: 2003. *Pozdrowienia z. Portret dawnej wsi opolskiej*. Muzeum Wsi Opolskiej, Opole. Bardzo ciekawe zestawienie porównawcze krajobrazów w Belgii w latach 1904, 1980 i 2004 na podstawie dawnych fotografii i widokówek oraz zdjęć zaprezentował P. Uyttenhove i inni: 2004: *Recollecting Landscapes. Herfotografie, geheugen en transformacie 1904–1980–2004*. Autorzy uwidoczniają przemiany krajobrazu wiejskiego, a także w wielu przypadkach jego postępującą urbanizację.

a także często kolorystykę. W pierwszej połowie XX w. prawie każda wieś dolnośląska i opolska miała swoje widokówki. Najczęściej pojawiały się na nich:

- budowle sakralne, kościoły katolickie i ewangelickie,
- szkoły katolickie i ewangelickie,
- pałace i dwory,
- gospody, zajazdy i sklepy,
- poczty, stacje kolejowe,
- obiekty przemysłowe zarówno duże, np. cukrownie, cementownie, jak i małe zakłady produkujące na skalę lokalną,
- wnętrza wsi z pierzejami ulic, placami,
- pomniki, miejsca pamięci,
- panoramy wsi widoczne z daleka.

Celem rozpowszechniania tych widokówek była przede wszystkim reklama dla całych miejscowości, a także pokazywanych firm. Są one dziś wspaniałym materiałem historycznym ukazującym dawną wieś i pozwalającym określić przemiany, którym uległa.

4.3. ROLA WYRÓŻNIKÓW WSI

Miasto europejskie, którego korzenie sięgają średniowiecza, ma rynek – miejsce stanowiące punkt odniesienia dla całej przestrzeni. Jest to element krystalizujący plan miasta, który spełnia również rolę jednego z łatwych do zapamiętania, czytelnych znaków[10]. Duże miasta to skomplikowane struktury przestrzenne i zależności pomiędzy nimi. Bliższe wsi są małe miasta, których losy są często powiązane z obszarami wiejskimi, ponieważ jednostki te pełniły niejednokrotnie funkcję zaplecza do obsługi rolnictwa w regionie. Obserwacja małych miast pozwala zdefiniować ściśle ich charakterystyczne cechy, grupujące się w trzech zakresach tematycznych obejmujących po pierwsze małe miasto jako całość, po drugie odnoszące się do poszczególnych problemów przestrzennych oraz do jego mieszkańców[11].

Określenie elementów charakterystycznych wsi, jej wyróżników, mogłoby być podstawą do zapewnienia ładu przestrzennego w poszczególnych miejscowościach. Ich znaczenie jest ogromne, szczególnie obecnie, gdy rozbudowujące się wsie przybierają najczęściej formę wielodrożnic o przypadkowym układzie przestrzennym, które nie mają odniesienia do żadnych lokalnych ani regionalnych wzorców.

W ogólnym zarysie znaczenie wyróżników wsi można ująć w następujących punktach:

- porządkowanie przestrzeni,
- wskazywanie punktów orientacyjnych w przypadku rozbudowanych jednostek,
- identyfikacja miejsca zarówno w skali miejscowości, jak również regionu,
- tworzenie dominant przestrzennych,
- rola emocjonalna, wzmacniająca więzi międzyludzkie – miejsca spotkań,
- elementy krystalizujące plan wsi (odpowiednik elementów krystalizujących plan miasta),
- wzbogacanie tożsamości miejsca – znaczenie symboliczne.

Usystematyzowanie elementów charakterystycznych i opisanie możliwości ich wykorzystania w rozwoju wsi może okazać się przydatne dla społeczności lokalnej, która często nie potrafi dostrzec piękna w tym, co jest najbliżej i z czego korzysta codziennie. Większość mieszkańców wie o obiektach zabytkowych typu kościół, natomiast nie dostrzega wartości zabudowań gospodarczych, zdobnictwa czy specyficznej we wsi zieleni. Określenie wyróżników wsi może przyczynić się do tego, że mieszkańcy docenią swoją wieś i będą potrafili zadbać o jej przyszły wizerunek.

[10] Rynek jest jednym z elementów krystalizujących plan miasta, które stanowią o tym, że miasto ma czytelne znamiona – K. Wejchert: 1984. *Elementy kompozycji...*, *op. cit.,* s. 50–55.

[11] Więcej szczegółów na ten temat w S. Gzell: 1996. *Fenomen małomiejskości...*, *op. cit*., s. 7–10.

4.4. WYRÓŻNIKI WSI – SYSTEMATYKA

Systematyka elementów charakterystycznych wydaje się z pozoru sprawą prostą. Jednakże, jeśli wniknąć głębiej w problematykę, okazuje się, że elementy charakterystyczne mogą być określane wg wielu kryteriów. Najprościej opisać je w ten sposób, że w trakcie szybkiego objazdu po miejscowości to, co zauważymy i zapamiętamy, jest właśnie elementem charakterystycznym. Pozornie – tak. Sprawdza się to w wielu przypadkach. Są to różnego rodzaju dominanty czy akcenty, zauważalne nawet ze znacznej odległości. Najłatwiej jest dostrzec obiekty o dużej, wybijającej się z otoczenia kubaturze, np. kościoły stanowiące dominanty, gospodarstwa wielkotowarowe, dawne folwarki znajdujące się najczęściej na obrzeżach miejscowości lub klasztory cystersów, które nie są typowe, ale również znajdują się w badanych miejscowościach[12]. Co jednak należy rozumieć przez element charakterystyczny – wyróżnik wsi? Stanowi obiekt zarówno historyczny, np. zabytek, kościół, jak i współczesny – nowa świetlica, szkoła o wybijającej się kubaturze i formie. Może to być element, który jest wytworem człowieka albo natury, może być dominantą przestrzenną, ale również drobnym powtarzalnym elementem w postaci materiału użytego do budowy ścian czy gustownie dobranej małej architektury. W każdej miejscowości jest to zupełnie inny, indywidualny przypadek. Utkwi nam czasami w pamięci ładne zagospodarowanie placu, a niekiedy jaskrawy kolor elewacji i przesadnie rozbudowany, dziwaczny dach jakiegoś budynku mieszkalnego. Tutaj pojawia się pytanie, czy dwa ostatnie wymienione przypadki są tym elementem charakterystycznym, który chcemy powielać w przyszłości. Intuicyjnie zaklasyfikujemy je do niezalecanych, złych elementów wyróżniających daną miejscowość. A przecież mieszkaniec, który ten obiekt budował, jak najbardziej miał na celu wyróżnienie się, nie chciał być jak inni, a przede wszystkim często nie chciał być „wieśniakiem". Jednak ta chęć, dość powszechna nie tylko w czasach dzisiejszych, nie zawsze jest potrzebna i nie zawsze realizowana właściwymi środkami. Z drugiej strony zdarza się również, że początkowo trudno jest wyodrębnić we wsi coś, co mogłoby być jej elementem charakterystycznym. Po pierwsze – dopiero bliższe przyjrzenie się i dogłębna inwentaryzacja zasobów pomaga w ich określeniu. Po drugie – trzeba wziąć pod uwagę zjawisko względności wartości, które jest dodatkowym utrudnieniem w ocenie i wyborze tych elementów. Jest to związane z procesem percepcji krajobrazu, który jest zjawiskiem złożonym i szacowanie wartości zależy w nim od wielu czynników, chociażby nastroju i samopoczucia w danej chwili[13].

Dodatkowo, określenie elementów charakterystycznych wynika w pewnym stopniu również z oczekiwań osób, które próbują je określić, w zależności od stopnia powiązania emocjonalnego z miejscowością. Możemy wyodrębnić tutaj następujące podmioty:

- stali mieszkańcy wsi,
- osoby przejeżdżające przez wieś tranzytem,
- osoby przyjeżdżające do wsi na czas krótki,
- osoby przyjeżdżające do wsi na dłużej niż jeden dzień.

Pierwsze i najważniejsze w tych rozważaniach to oczekiwania mieszkańców wsi, przede wszystkim tych, którzy żyją w niej z pokolenia na pokolenie. Takie osoby wiedzą o wielu ciekawych miejscach i obiektach, a także wydarzeniach związanych z miejscem, w którym mieszkają. Doceniają wartość zabytków, takich jak kościół, dwór, cmentarz lub kapliczka, które są opisane i umieszczone w rejestrze zabytków. Dla tej części mieszkańców istotne są więzi międzyludzkie, tradycja i dawne obyczaje.

Ludność zamieszkała jako „kontynuatorzy" stanowi tylko niewielką część mieszkańców wsi południowo-zachodniej Polski. Po II wojnie światowej na terenie Dolnego Śląska i częściowo Opolszczyzny nastąpiło przerwanie ciągłości kulturowej[14]. Dawni mieszkańcy opuścili swe domostwa,

[12] Ujęcie to można przyrównać do krzywej wrażeń, której istota polega na określeniu elementów wnętrz urbanistycznych, które wybijają się z otoczenia, tworząc napięcia emocjonalne u widza, opisanej przez K. Wejcherta: 1984. *Elementy kompozycji...*, *op. cit.,* s. 171–184.

[13] Istotę percepcji krajobrazu jako procesu, a także znaczenie nauki o znakach – semiotyki, dla analizy owej percepcji, omawia szeroko K. Dąbrowska-Budziło: 2002. *Treść krajobrazu...*, *op. cit.,* s. 70–120.

[14] Zob. m.in. A. Nasz: 1970. *Przemiany kulturowo-społeczne we wsi dolnośląskiej po drugiej wojnie światowej*, [w:] *Wieś dolnośląska.* „Prace i materiały etnograficzne" Tom XX, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław; H. Wesołowska: 1989. *Podłoże historyczne współczesnej kultury wsi dolnośląskich. Próba charakterystyk*i, [w:] *Wieś dolnośląska*. (Red. E. Pietraszek), Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław, s. 27–97.

a na ich miejsce sprowadzili się nowi, z Kresów Wschodnich i centralnej Polski[15]. Przez długie lata mieszkańcy ci żyli w poczuciu tymczasowości i niepewności. Przekładało się to na brak inwestycji, negację wartości kulturowych zastanego materialnego dziedzictwa, a także często na nieobecność sfery duchowej życia wiejskiego. Dopiero ostatnie lata spowodowały wzrost świadomości znaczenia wsi z jej obyczajami i tradycjami w rozwoju nie tylko obszarów wiejskich, ale również całych regionów[16]. W tej sytuacji wyróżniki wsi to takie elementy, które mogą stać się inspiracją do stworzenia nowych wizji rozwoju miejscowości, co dałoby mieszkańcom możliwości znalezienia nowych źródeł utrzymania, a także podniesienia standardu życia.

Zupełnie inne są oczekiwania osób ze wsią bezpośrednio niezwiązanych, które przez nią jedynie przejeżdżają lub przybywają do niej na czas krótki. Zarówno w pierwszym, jak i w drugim przypadku osoby te zainteresowane są przede wszystkim jak najwyższym komfortem drogi. Wieś staje się uciążliwością, chociażby z powodu ograniczenia prędkości, przechodzących tamtędy ludzi czy biegających zwierząt. Piękno krajobrazu wsi jest jedynie dodatkiem, oczywiście zauważalnym, ale zaledwie dodatkiem. Dla takich osób wyróżnikami będą tylko elementy wyraźnie wybijające się z otoczenia kubaturą, formą lub kolorem[17].

Kolejna grupa osób – to te, których pobyt we wsi połączony jest z odpoczynkiem, turystyką albo rekreacją np.:

- wypoczynek w gospodarstwie agroturystycznym,
- pobyt w stadninie koni lub innym gospodarstwie specjalizacyjnym,
- uczestnictwo w imprezie zorganizowanej przez mieszkańców wsi np.: dożynki, Święto Ziemniaka, Złota Kosa, Zawody Drwali, Zawody Piłki Prądowej itp.,
- zwiedzanie zabytków (wieś na szlakach turystycznych),
- odwiedziny u rodziny.

Oczekiwania tych osób łączą się ze wsią, która ma „wiejski charakter". Po przyjeździe spodziewany jest spokój, wolno biegnący czas, brak pośpiechu i otoczenie nawiązujące lub przypominające tradycyjną wieś. Wyróżniki związane są w tym przypadku z elementami charakterystycznymi, które nadają miejscowości wygląd powodujący odczucie wiejskości.

Geneza powstawania wyróżników wsi ma podwójne korzenie. Wynika to z naturalnie istniejącego środowiska przyrodniczego oraz dążenia człowieka do nieustannego przekształcania i przystosowywania na własne potrzeby zastanego miejsca. Działalność ludzka również związana jest z dwoma wymiarami życia. Dotyczy to także wsi. Ich mieszkańcy zaspokajają potrzeby zarówno bytowe (materialne), jak i te związane z życiem duchowym (niematerialne). Kryteria podziału wyróżników wsi mogą być więc różne i zależą od przyjętej systematyki.

4.5. PODZIAŁ WYRÓŻNIKÓW WSI PRZYJĘTY W OPRACOWANIU

Zasadniczo wyróżniki można podzielić na dwie grupy wynikające ze sposobu ich powstania: **naturalne (przyrodnicze)**, czyli stworzone przez naturę i **antropogeniczne**, czyli będące dziełem człowieka (ryc. 4.1)[18]. Do pierwszej z tych grup należą następujące elementy:

- formy ukształtowania terenu (teren płaski, pofalowany, górzysty),
- pokrycie terenu – skały, głazy, gleby,
- szata roślinna (lasy, grupy zieleni, pojedyncze okazy drzew – solitery),
- wody powierzchniowe (rzeki, strumienie, źródła, jeziora, zbiorniki wodne),
- świat zwierząt,
- powietrze, klimat.

[15] Na terenie Opolszczyzny największy procent pochodzenia miejscowego ludności mają tereny położone w środkowo-wschodniej części województwa (powyżej 60%), natomiast zachodnia część to obszar zamieszkały głównie przez ludność napływową. Pochodzenie miejscowe ludności nie przekracza tu 2,5% R. Wilczyński: 2003. *Odnowa wsi...*, *op. cit.,* s. 4, [za:] K. Heffner: 1993. *Oppelner Schlesien. Der Bevolkerungs – und Raumumgestaltungsverlauf des Dorfbesiedlungssystems.* PIN Instytut Śląski w Opolu, Opole.

[16] Niemałą rolę spełnił w podniesieniu świadomości roli obszarów i dziedzictwa wiejskiego program Odnowy Wsi, który został zapoczątkowany w latach 70. ubiegłego stulecia w Bawarii i Badenii-Wirtenbergii, niem. Dorferneuerung.

[17] Liczba zarejestrowanych przez nie obrazów jest znacznie mniejsza niż w przypadku osób spacerujących. Zob. więcej M. Bietkowski: 1999. *Percepcja wizualna...*, *op. cit.,* s. 13–18.

[18] Podział ten wynika częściowo z definicji krajobrazu w ujęciu estetycznym i społeczno-kulturowym. T. Bajerowski, A. Biłozor, I. Cieślak, A. Sanetra, A. Szczepańska: 2007. *Ocena i wycena...*, *op. cit.,* s. 11–12.

Wyróżniki naturalne to przede wszystkim ciekawe ukształtowanie terenu, na którym znajduje się wieś, przez co może być ona widoczna z daleka (usytuowanie na wzgórzu). To także wznoszące się, wijące uliczki przy położeniu na pofalowanym terenie. Jako wyróżniki ogromną rolę odgrywają widoczne ze wsi wzgórza lub góry, a także skały i głazy narzutowe. Gleby mogą stać się wyróżnikiem poprzez kolor, który nadaje specyficzną tonację barwną krajobrazowi (brązy, czerwienie, żółcie w zależności od rodzaju podłoża)[19]. W szacie roślinnej wyróżnikiem wsi mogą być lasy i zieleń śródpolna, a także pojedyncze drzewa – ostańce. W wyróżnikach związanych z wodami powierzchniowymi znajdują się przede wszystkim naturalne cieki wodne i zbiorniki wodne, które najczęściej były jedną z przyczyn lokalizacji wsi właśnie w tym miejscu. Tutaj również przypisano różnego rodzaju źródła, np. wód zdrojowych.

We współczesnym krajobrazie wiejskim jest już niewiele elementów, które można nazwać naturalnymi w prawdziwym tego słowa znaczeniu, ale były one istotne w momencie wyboru miejsca na lokalizację wsi i są jednym z ważniejszych czynników wpływających na jej krajobraz[20].

Ryc. 4.1. Ogólny podział wyróżników wsi
Fig. 4.1. General division of the village distinguishing marks

Natomiast wśród wyróżników **antropogenicznych** można wyróżnić dwie grupy wynikające ze sfer życia człowieka: **niematerialne i materialne**. W pierwszej z nich zawiera się wszystko to, co wiąże się ze stroną duchową życia wiejskiego. Począwszy od rutynowych czynności związanych z prowadzeniem gospodarstwa, w przypadku mieszkańców zajmujących się rolnictwem, a na wszelkiego rodzaju imprezach, zwyczajach, a także sferze religijnej skończywszy. Jest to ważna część życia mieszkańców wsi, bez której obumierają więzi międzyludzkie, a co za tym idzie – unikatowy wiejski charakter[21]. Zanik więzi międzyludzkich jest charakterystyczny dla społeczności miejskich, a przede wszystkim wielkomiejskich, gdzie ludzie żyją anonimowo, nic o sobie nie wiedząc. Nawet najbliżsi sąsiedzi nie znają się nawzajem i nie utrzymują ze sobą najczęściej żadnych kontaktów. Dodatkowym, ważnym zagadnieniem jest poczucie bezpieczeństwa, które zależne jest również od odpowiednich więzi społecznych, gdyż anonimowość w znacznym stopniu wpływa na wzrost przestępczości[22]. Tradycyjna wieś to społeczność, w której wszyscy się znają i „wszystko o sobie wiedzą". Każdy nowy przybysz lub mieszkaniec to „obcy", który podlega bacznej obserwacji nie tylko najbliższego otoczenia, ale również całej społeczności. To zjawisko zanika w przypadku wsi podmiejskich, w których tworzone są osiedla domów jednorodzinnych i w nich obserwujemy zachowania podobne raczej do typowo miejskich. Trzeba dodać, że ci nowi mieszkańcy wsi z reguły nie robią nic, aby zintegrować się z lokalną społecznością. Dla nich najczęściej to jest tylko wygodne miejsce zamieszkania.

[19] A.M. Szymski przyjmuje czynniki naturalne w postaci światła, barwy, kontrastu światłocienia, powtarzalności, skali i zakresu widzenia, cyklicznej zmienności pór roku, czasu jako czynnika wzrostu roślinności. Zob. więcej A.M. Szymski, R. Dawidowski: 2006. *Architektura krajobrazu*, Wydawnictwo Walkowska, Szczecin, s. 74–77.
[20] Więcej m.in. [w:] Z. Novák: 1997. *Planowanie regionalne...*, *op. cit.*, s. 55–135; Z. Pogodziński: 1975. *Planowanie przestrzenne...; op. cit.* s. 521–522; W. Czarnecki: 2004. *Podstawy ruralistyki...*, *op. cit.* s. 10–11.
[21] W. Grabski: 2004. *Historia wsi w Polsce*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 24–25.
[22] B. Czarnecki, W. Siemiński: 2004. *Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni publicznej.* Wydawnictwo Difin, Warszawa, s. 16–19.

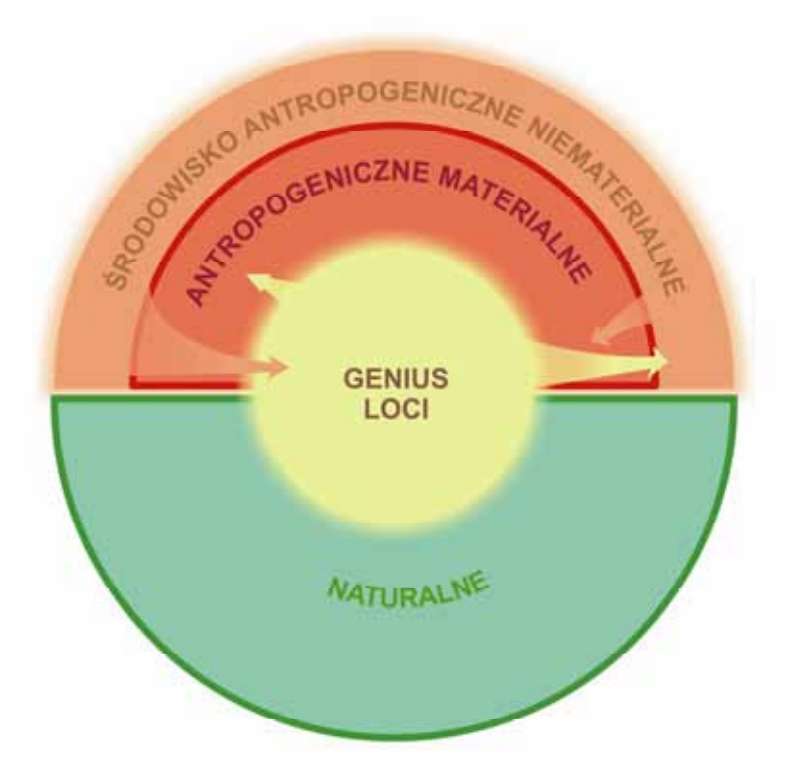

Ryc. 4.2. Schemat zależności wpływu sfery niematerialnej życia mieszkańców wsi na jej wizerunek
Fig. 4.2. A scheme of dependence of immaterial influence zone of inhabitants life onto the village image

W drugiej grupie ujęto wyróżniki materialne, które rozumie się jako elementy widoczne w krajobrazie wsi, mające znaczenie dla jej wizualnej strony, tj.:

- układy przestrzenne wsi, układy zabudowy,
- zabudowa,
- infrastruktura,
- zieleń,
- wody powierzchniowe,
- ukształtowanie terenu.

Najbardziej charakterystyczne elementy to różnego rodzaju dominanty, które zauważalne są w panoramach miejscowości z daleka. Jest to między innymi wieża kościoła wybijająca się nad zabudowę i zieleń wsi, bryła pałacu czy dworu lub zabudowania folwarków dominujące kubaturą poszczególnych obiektów nad otoczeniem. To również zabudowa spójna w całej miejscowości, z pierzejami ulic o jednakowym ustawieniu budynków, kolorystyce dachów i ścian. Wyróżnikiem może być także materiał użyty do budowy domów, ich konstrukcja czy detal. Mogą być to obiekty dawne i współczesne. W grupie wyróżników materialnych znajdują się również elementy związane z zielenią i ukształtowaniem terenu. Są to np. parki podworskie, aleje i szpalery albo pojedyncze okazy drzew malowniczo usytuowane na terenie wsi. To także zbiorniki wodne położone wewnątrz miejscowości lub na jej obrzeżu oraz cieki mające wpływ na jej kształt przestrzenny albo będące miejscem rekreacji i wypoczynku. W tej grupie znajdują się również charakterystyczne układy pól uprawnych z zielenią śródpolną, a także będące wynikiem działalności człowieka – kamieniołomy, kopalnie. Przyjęto, że brane są tu pod uwagę te elementy kształtujące krajobraz, które są w obszarze zabudowanym (terenach osiedlowych) wsi, jak również te, które widoczne są ze wsi, a znajdują się na zewnątrz miejscowości, np. góry, las, kapliczka na rozdrożu, ciekawa zieleń śródpolna itp.

Zależności pomiędzy elementami charakterystycznymi – wyróżnikami krajobrazu wiejskiego pokazano na schemacie (ryc. 4.2). Wartości niematerialne, tzw. *genius loci* [23] przenikają się z elementami materialnymi, które składają się na wizualną stronę krajobrazu wsi. Życie we wsi,

[23] *Genius loci* (łac.), duch opiekuńczy danego miejsca, wg *Słownik wyrazów obcych*. 1993, PWN, Warszawa. W mitologii rzymskiej przedstawiany jako wąż. We współczesnym świecie pojęcie to utożsamiane jest jako tradycja danego miejsca.

jej tradycja kultywowana przez wieki lub będąca wynikiem współczesnych działań jest częścią składową tradycji i indywidualnych cech regionu, w którym znajduje się rozpatrywana wieś. Jest to sfera życia mieszkańców wsi, która w znacznym stopniu wpływa na wygląd miejscowości i przeobrażenia w zakresie elementów antropogenicznych i naturalnych. To, co człowiek tworzy i w jaki sposób przekształca swoje otoczenie, jest odbiciem jego wewnętrznych potrzeb i charakteru, potrzeb i tradycji całej społeczności wiejskiej, w której żyje, a także tradycji całego regionu.

Szczegółowy podział wyróżników w obu przyjętych głównych grupach pokazano na kolejnym schemacie (ryc. 4.3).

Ryc. 4.3. Szczegółowy podział wyróżników wsi
Fig. 4.3. Detailed division of the village distinguishing marks

4.6. WYRÓŻNIKI ANTROPOGENICZNE

Wyróżniki antropogeniczne materialne i niematerialne mają na siebie wpływ i wzajemnie się uzupełniają. Chociażby miejsca spotkań mieszkańców, kultu religijnego lub miejsca symboliczne, które wliczone są do wyróżników materialnych, a powstały ze względu na potrzeby niematerialnej strony życia mieszkańców wsi.

4.6.1. Wyróżniki antropogeniczne niematerialne

Wśród wyróżników niematerialnych wsi można wydzielić następujące grupy:

- aktywni mieszkańcy,
- wyznanie,
- tradycja, zwyczaje lokalne, więzi międzyludzkie,
- imprezy cykliczne,
- turystyka.

Do tej części wyróżników można również przypisać te, które związane są z cechami formy lub substancji, silnie oddziałującymi na sferę duchową, np. unikatowość, odrębność, wyjątkowe piękno, historyczność.

Aktywni mieszkańcy, aktywny region

Aktywność mieszkańców, a także poczucie tożsamości z miejscem, w którym żyją i mieszkają, są niezbędne do prawidłowego funkcjonowania wsi. Łączy się to z wrażeniem swojskości, której ogromną rolę widzi się nie tylko na terenach wiejskich, ale również miast[24]. Aktywizacja społeczności lokalnej jest ważna, gdyż mieszkaniec wsi jest po pierwsze inicjatorem wszelkich działań, uczestniczy w powstawaniu projektów i pomysłów, bierze czynny udział w ich realizacji, a potem w eksploatacji. Okazuje się, że tylko świadome, aktywne lokalne społeczeństwo może być szansą dla wsi przyszłości, która rozwinie się, nie tracąc tożsamości[25].

Aktywni mieszkańcy mają ogromne znaczenie dla rozwoju i funkcjonowania miejscowości, jeśli są zainteresowani nie tylko własnym zyskiem, ale również dobrem ogółu. Przejawem takiej aktywności może być początkowo porządkowanie miejsc wspólnych we wsi i prowadzenie wszelakich prac na rzecz wspólnoty wiejskiej. Jest to także organizacja imprez jednoczących mieszkańców, ale również takich, które skierowane są na przyciągnięcie ludzi z zewnątrz i pozyskanie środków finansowych, wykorzystywanych następnie do kolejnych działań zmierzających np. do poprawy wizerunku wsi. Aktywność mieszkańców to także uczestnictwo w zespołach łączących ludzi o podobnych zainteresowaniach, najczęściej muzycznych, w oddziałach Ochotniczej Straży Pożarnej, w kole gospodyń wiejskich lub w wydawaniu lokalnej gazetki informacyjnej. Łączy się to ze spotkaniami społeczności wiejskiej, które powodują integrację, przyczyniają się do wymiany myśli, doświadczeń oraz do powstawania nowych pomysłów budujących przyszłość wsi. Powinno się to odbywać w miejscach spotkań, które są do tego odpowiednio przystosowane i umożliwiają zgromadzenie się większej liczby osób na neutralnym gruncie. Ich znaczenie dla wsi jest ogromne w sferze niematerialnej, ponieważ miejsca takie wzmacniają więzi, umożliwiają kontakty, niezależne spotkania i dyskusje. Mogą mieć one znaczenie dla wizualnej strony miejscowości poprzez ciekawe zagospodarowanie i formę obiektów. Mieszkańcy spotykają się tam, aby przedyskutować plany na przyszłość, ale również, aby miło spędzić czas na zabawie lub na realizacji pasji w różnych kołach zainteresowań. Miejsca spotkań są jednym z ważniejszych elementów, które przyczyniają się do dobrego funkcjonowania społeczności wiejskiej[26]. W wielu miejscowościach Dolnego Śląska w chwili obecnej zupełnie brakuje miejsc, w których mieszkańcy mogliby się spotykać w otwartej, publicznej przestrzeni lub w jakichkolwiek innych obiektach. Dawne kluby rolnika i świetlice wiejskie najczęściej przestały funkcjonować, a nowe nie powstały. Kościoły i szkoły, remizy strażackie stanowiące tradycyjne miejsca spotkań nie znajdują się we wszystkich miejscowościach. Można zorganizować spotkanie na prywatnych posesjach, ale jest to działanie jedynie zastępcze i chwilowe. Dopiero w ostatnim czasie miejsca takie zaczęły się pojawiać ze względu na wdrażanie programu Odnowy Wsi, w którym kładzie się duży nacisk na organizację miejsc integrujących mieszkańców. We wsiach na terenie Opolszczyzny, ze względu na to, że program ten funkcjonuje już od ponad 10 lat, sytuacja jest nieco lepsza[27].

Sama aktywność mieszkańców nie wystarczy jednak do osiągnięcia pełnego sukcesu. Ważne jest, aby aktywny był również region. Wsparcie uzyskane od władz samorządowych lub różnego rodzaju instytucji działających na rzecz regionu może pomóc mieszkańcom, a także wskazać możliwości w ich kolejnych działaniach[28].

---

[24] Swojskość kojarzy się przede wszystkim ze wsią, jednakże okazuje się, że pojęcie to jest równie ważne dla miasta. Tutaj także może ono wzmocnić więzi z miejscem zamieszkania i poczucie tożsamości miejsca mieszkańców. Zob. K. Pawłowska: 2001. *Idea swojskości...*, *op. cit.,* s. 117–140. Znaczenie tożsamości miejsca w kształtowaniu krajobrazu szeroko opisuje również Z. Myczkowski, 2003: *Krajobraz wyrazem tożsamości w wybranych obszarach chronionych w Polsce.* Monografia 285, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.

[25] Jedną z możliwości wykorzystania aktywności mieszkańców wsi jest Program Odnowy Wsi, dla którego inicjatywa oddolna mieszkańców wsi jest podstawą i niezbędnym elementem do rozpoczęcia działań. Ludzie, którzy do niego przystępują, zaczynają od porządkowania otoczenia własnych posesji, następnie zagospodarowywania skwerów. Równocześnie organizują miejsca spotkań w obiektach, które już istnieją lub przystosowują do tego celu pomieszczenia w budynkach wcześniej pełniących inne funkcje. Jest to ważne działanie, gdyż tworzy się w ten sposób jakby serce wsi, które inicjuje kolejne prace i aktywizuje społeczeństwo.

[26] Zob. więcej I. Niedźwiecka-Filipiak: 2006b. *Miejsca spotkań we współczesnej wsi*, [w:] *Odnowa Polskiej Wsi.* Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok, s. 155–164.

[27] W tym województwie w 2007 r. w programie Odnowy Wsi brało udział 59 spośród 65 gmin (w roku 2006 bezpośrednio uczestniczyło 376 sołectw). Dane zaczerpnięto z biuletynu informacyjnego *10 lat Programu Odnowy Wsi w województwie opolskim 1997–2007,* 2007, wydanego przez Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego.

[28] Mogą to być Lokalne Grupy Działania, które powstały w ramach pilotażowego programu Leader+ lub różnego rodzaju stowarzyszenia, które mają na celu promocję regionu.

Wyznanie

Innym istotnym elementem wyróżników niematerialnych jest wyznanie mieszkańców wsi, co – podobnie jak w poprzednio omawianej aktywności – łączy się nierozerwalnie z miejscami spotkań wyznawców wiary. Kościoły i kapliczki będące materialnym przejawem tej części duchowego życia mieszkańców wsi są jednym z ważniejszych wyróżników krajobrazu wiejskiego w jej wizualnej postaci.

Tradycja, zwyczaje

Na Dolnym Śląsku i częściowo na Opolszczyźnie nastąpiło przerwanie ciągłości kulturowej po drugiej wojnie światowej. Znaczna część mieszkańców analizowanego terenu została wysiedlona, a nowi to ludność napływowa o różnorodnych zwyczajach i tradycjach. Na terenie całego Dolnego Śląska i zachodniej części Opolszczyzny[29] powstał w ten sposób obszar wielokulturowy, w którym dopiero teraz tworzone są nowe obrzędy i zwyczaje. Stanowią one mieszaninę różnych kultur, mających pochodzenie polskie, śląskie i niemieckie, typowych dla regionów, z których ludność przybyła.

W centralnej i wschodniej części Opolszczyzny, która zamieszkana jest w głównej mierze przez ludność autochtoniczną, zachowało się w wielu miejscach sporo ciekawych obrzędów i zwyczajów związanych z folklorem i tradycją Śląska Opolskiego[30]. Dotyczy to przede wszystkim miejscowości, w których jest przewaga ludności zamieszkałej od pokoleń z niewielką domieszką ludności przybyłej z innych regionów. Zdarza się, że dzisiejsze tradycje są wynikiem wymieszania się różnych kultur, ale zdecydowanie ta część Opolszczyzny kultywuje dawne tradycje, charakterystyczne dla tego regionu. Nie można przecenić roli dawnych zachowań, gdyż wspólnota społeczna za pomocą obrzędów, zwyczajów, wierzeń, pieśni, pogadanek przekazywanych z „dziada pradziada" zachowuje własną odrębność wśród innych grup społecznych. W ten sposób mieszkańcy Opolszczyzny chronili swoją tożsamość podczas burzliwej historii, w której niemałą rolę odegrały akcje germanizacyjne ludności śląskiej. Pielęgnowanie tradycji opiera się najczęściej na stwierdzeniu, że „zawsze tak się robiło, tak postępowało", co jest wytłumaczeniem niepodlegającym żadnej dyskusji[31]. Łączy się to z przywiązaniem do tego, co swojskie, odrębne. Ważny jest również stosunek mieszkańców wsi do odziedziczonej formy krajobrazu, w tym do sposobu budowania.

Imprezy cykliczne

Jeden z ważniejszych elementów życia społeczności wiejskiej stanowią imprezy cykliczne, które na stałe wpisują się w życie miejscowości. Mają one często zasięg i oddziaływanie znacznie szersze niż tylko dana wieś. Ze względu na powtarzalność i atrakcyjność tematyczną stają się, z upływem lat, imprezami o charakterze międzynarodowym, dzięki czemu znane są nie tylko poszczególne miejscowości, ale również region, w którym się znajdują. Bardzo ciekawe imprezy tego typu organizowane są na terenie Opolszczyzny, a część z nich jest zainspirowana działaniami w ramach programu Odnowy Wsi. Są to pomysły czerpane z dawnych prac rolników, drwali lub zupełnie nowe, abstrakcyjne, bez odniesienia do tradycyjnego życia na wsi. Wspiera je Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego w postaci „Konkursu na organizację przedsięwzięć promujących idee Odnowy Wsi". Czynny udział w organizacji tych imprez biorą często członkowie Ochotniczych Straży Pożarnych. Imprezy cykliczne organizowane na terenie Opolszczyzny, które na stałe wpisały się w kalendarz życia regionu, to m.in.:

---

[29]Obszar ten dzieli się na dwie części, ze względu na pochodzenie ludności napływowej. Na ziemiach powiatów głubczyckiego, opolskiego oraz w rejonie Niemodlina i Kluczborka dominuje ludność przesiedlona z Kresów Wschodnich, natomiast na obszarze powiatów namysłowskiego, brzeskiego, w rejonie grodkowskim i nyskim przeważa ludność z innych terenów Polski. Więcej na ten temat [w:] R. Wilczyński 2003, *Odnowa wsi perspektywą ..., op. cit.,* s. 67–74.

[30] We wsi Wasiłowice, położonej w gminie Biała, w województwie opolskim, jak w wielu innych miejscowościach tego regionu, funkcjonuje z powodzeniem do dnia dzisiejszego 9 różnych zwyczajów i obrzędów. Sześć związanych z życiem rodzinnym, natomiast trzy z funkcjonowaniem całej społeczności wiejskiej. Obrzędy rodzinne w tej miejscowości przenoszą się również na życie całej społeczności wiejskiej. Są to: Chrzest Św., „roczek", Pierwsza Komunia Św., „inicjacja szkolna" i jej rekwizyty, ślub i obrzędy weselne, „Abraham", czyli jubileusz 50-lecia urodzin, a zwyczaje związane z życiem całej społeczności to: dożynki, „darcie pierza", a także pożegnanie starego i powitanie nowego roku. W innych miejscowościach są jeszcze takie zwyczaje jak: „palenie żuru", „polterabend", „wodzenie niedźwiedzia", „rosemontag" czy „pogrzebanie basa". Studentka kierunku architektura krajobrazu Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu opisała kultywowane we wsi do dziś obrzędy na podstawie opowieści jednej ze starszych mieszkanek miejscowości Wasiłowice Barbary Barysz. Praca inżynierska M. Bany: 2007, *Zagospodarowanie terenów wspólnych we wsi Wasiłowice gmina Biała*. promotor I. Niedźwiecka-Filipiak, maszynopis, s. 20–29.

[31] L. Pełka: 1989. *Rytuały, obrzędy, święta*. Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa.

- „Złota kosa" w Piątkowiczach, gmina Łambinowice – turniej żniwowania metodami tradycyjnymi. Organizowany corocznie od 2002 r. na przełomie lipca i sierpnia, ma na celu kultywowanie dawnych metod pracy na polu.
- „Zawody drwali" – organizowane od 2000 r. we wsi Bobrowa, gmina Rudniki. Obecnie zawody te mają zasięg międzynarodowy, uczestniczą w nich zawodnicy z Polski, Czech, Słowacji, Niemiec, Szwecji i Francji.
- „Zawody Piłki Wodno-Prądowej o Puchar Burmistrza Korfantowa" – odbywające się we wsi Przechód. Turniej polegający na grze piłką poruszaną za pomocą strumienia wody z sikawek strażackich na rzece. Głównym organizatorem jest OSP Przechód. Impreza ściągająca do wsi uczestników z Polski Czech i Niemiec, a także gości z całego regionu.

Turystyka

W wyróżnikach niematerialnych wsi wyodrębniono osobno turystykę, ze względu na to, że jej znaczenie dla możliwości rozwoju wsi jest bardzo duże. Na terenie Dolnego Śląska i Opolszczyzny znajduje się wiele obszarów atrakcyjnych pod względem turystyki zarówno weekendowej, jak i urlopowej (długoterminowej). Część z nich nie ma jeszcze dobrze rozwiniętej bazy noclegowej, gastronomicznej czy informacyjnej, co stwarza nowe możliwości rozwoju dla poszczególnych miejscowości i jej mieszkańców[32].

4.6.2. Wyróżniki antropogeniczne materialne

Wyróżniki antropogeniczne materialne są ważnym elementem kształtującym krajobraz wsi. Sprecyzowano je na podstawie wieloletnich badań prowadzonych we wsiach w województwie opolskim i dolnośląskim. Istotną częścią tych prac były analizy planistyczne oraz bardziej szczegółowe, dotyczące różnych zakresów tematycznych związanych z wizualną stroną miejscowości, jej architekturą, zielenią itp. (por. rozdz. 3).

Wśród wyróżników antropogenicznych można wydzielić następujące grupy (ryc. 4.3; załącznik nr I):

- **Układ przestrzenny**. A w nim specyficzne układy pól, zachowane formy osiedli wiejskich, charakterystyczne układy budynków w zagrodzie, place stanowiące centra miejscowości i czytelne pierzeje ulic.
- **Zabudowa**. W tej grupie zawarto wyróżniające się w krajobrazie wsi obiekty, np. dominanty, akcenty, a także obiekty ważne przez swoją funkcję, np. miejsca spotkań. Tu również ujęto materiał budowlany, który narzuca kolorystykę i charakter wnętrz krajobrazowych, jednolitą formę budynków we wsi, jednakowy rodzaj i pokrycie dachów, oryginalne zdobnictwo oraz małą architekturę wraz z wiatami przystankowymi o ciekawej dopasowanej do lokalnego charakteru architekturze.
- **Infrastruktura**. Zaliczono tu elementy związane z infrastrukturą, które widoczne są w krajobrazie wsi, np. trafostacje wieżowe i drogi z tradycyjną nawierzchnią typu bruk. Tu również przypisano przebiegające obok miejscowości drogi o znaczeniu regionalnym i wyższym, które umożliwiają rozwój miejscowości.
- **Zieleń.** W tej grupie ujęto lasy nasadzone przez człowieka, zieleń śródpolną, parki podworskie, współczesne parki wiejskie, skwery, aleje, szpalery – także drzew owocowych wzdłuż dróg polnych, grupy zieleni wyróżniające się we wsi, tworzące akcenty i pojedyncze krzewy, drzewa, mające znaczenie w widokach na zewnątrz wsi. Tu przypisano również jednolitą zieleń w przedogródkach i ogrodach nawiązującą do tradycyjnego zagospodarowania wsi oraz cmentarze.
- **Wody powierzchniowe**. Tu zawarto wszelkiego rodzaju zbiorniki wodne znajdujące się na terenie wsi o różnym przeznaczeniu, np. stawy młyńskie, zbiorniki ppoż., zbiorniki wodne będące wynikiem działalności człowieka, w tym glinianki, zbiorniki powstałe po zalaniu kamieniołomów czy piaskowni, cieki wodne, np. młynówki. W tej grupie ujęto także małą architekturę związaną z wodą, np. mostki nad ciekami, rowami biegnącymi wzdłuż dróg łączące posesje z komunikacją.

[32] Dokumentem określającym podstawowe priorytety operacyjne, działania i zadania w zakresie rozwoju turystyki na szczeblu województwa dolnośląskiego jest *Program rozwoju turystyki dla województwa dolnośląskiego,* opracowany przez Polską Agencję Rozwoju Turystyki S.A. w Warszawie. Obejmuje on lata 2004–2013. Jego aktualizacja wykonana została w styczniu 2009 r. Warto podkreślić, iż uwzględnia ona podział regionu na 12 Dolnośląskich Subregionów Turystycznych, które będą odgrywały główną rolę w kontekście realizowania projektów turystycznych, w tym budowania produktów turystycznych na bazie opracowanych Koncepcji Subregionalnych Produktów Turystycznych. Szanse rozwoju turystyki wiejskiej i agroturystyki na Dolnym Śląsku przedstawia m.in. M. Głaz, P. Tomczak: 2007. *Wybrane aspekty przyrodnicze funkcjonowania turystyki wiejskiej na Dolnym Śląsku*, [w:] *Przyrodnicze uwarunkowania rozwoju obszarów wiejskich.* „Studia Obszarów Wiejskich" tom XII, s. 161–172.

4.7. ANALIZA WYRÓŻNIKÓW MATERIALNYCH W WYBRANEJ GRUPIE MIEJSCOWOŚCI

Przeanalizowano szczegółowo wyróżniki materialne w wybranych wsiach województwa dolnośląskiego i opolskiego. Na wstępie pilotażowo objęto badaniami miejscowości z województwa opolskiego, które były opracowane przez autorkę w latach 2002–2007 (ryc. 4.4). Jest to specyficzny rodzaj wsi ze względu na to, że uczestniczą one w Programie Odnowy Wsi, a społeczeństwo lokalne wykazuje się dużą aktywnością w działaniach na rzecz swoich miejscowości.

Dla wszystkich wsi wykonano inwentaryzację stanu istniejącego, w tym: zabudowy, infrastruktury, zieleni, wody – ich analizę, ocenę, zestawienie słabych i mocnych stron miejscowości z propozycją wizji rozwoju i planu odnowy wsi. Do tego tworzono katalog elementów charakterystycznych, w którym znajduje się opis wszystkich elementów składowych krajobrazu wsi ze wskazaniem na te, które można uznać za ważne, a przede wszystkim wyróżniające daną miejscowość. Brano pod uwagę jedynie te elementy, które widoczne były w krajobrazie miejscowości – materialne antropogeniczne i naturalne.

Na podstawie tych opracowań określano dla każdej analizowanej wsi wyróżniki, których liczba w badanych miejscowościach wahała się od 2 do 9, w zależności od jej atrakcyjności. Przyjęto trójstopniową skalę wyróżników, w zależności od ich rangi dla krajobrazu:

1. Wiodące,
2. Wspomagające,
3. Uzupełniające.

Stwierdzono, że **wyróżniki wiodące** to takie elementy, które są na tyle dominujące w krajobrazie wsi, że można je wykorzystać do kreowania w przyszłości wizerunku wsi pod względem przestrzennym, architektonicznym i wizualnym. Może być to każdy z wymienionych w załączniku nr 1 elementów tworzących krajobraz miejscowości. W niektórych miejscowościach przy określeniu wyróżnika wiodącego nie było żadnych wątpliwości, ale były również takie wsie, w których trudno było wybrać ze wszystkich wyróżników jeden wiodący. Przyjęto, że każda, nawet najmniej atrakcyjna miejscowość powinna mieć taki jeden główny wyróżnik, który jest elementem krajobrazu związanym lub nawiązującym do jej tradycji. Ze względu na duże zaawansowanie części miejscowości w działaniach w ramach programu Odnowy Wsi niektóre z badanych wsi miały już sprecyzowany, przed rozpoczęciem badań, wyróżnik wiodący, któremu mieszkańcy starali się podporządkować wszelkie działania społeczności lokalnej. W takiej sytuacji określano wyróżniki wspomagające i uzupełniające.

Wyróżnik wspomagający to taki element krajobrazu wsi, którego ranga jest prawie tak samo ważna jak wyróżnika wiodącego. Najczęściej wraz z wyróżnikiem wiodącym precyzuje on charakter miejscowości. Przyjęto, że w każdej miejscowości obydwa wyróżniki, czyli wiodący i wspomagający, powinny być określone po to, aby stworzyć wizerunek wsi, któremu będą podporządkowane dalsze działania. Może być to pomocne w uniknięciu chaosu i zbyt dużemu rozproszeniu w pomysłach na projekty tworzone w obrębie danej miejscowości w przyszłości.

Wyróżniki wiodące i wspomagające są najważniejszymi elementami charakteryzującymi daną miejscowość. Czasem ich rola jest prawie równorzędna i można je traktować razem.

Do elementów charakterystycznych **uzupełniających** zaliczamy wszystkie te, które są ważne, ale nie mają tak istotnego znaczenia jak dwa pierwsze. W każdej miejscowości może być ich więcej niż jeden. Według subiektywnej oceny autorki zaledwie cztery z 45 badanych miejscowości miały tylko dwa pierwsze wyróżniki, tzn. wiodący i wspomagający, natomiast trudno było w nich wyodrębnić wyróżniki uzupełniające (Bierawa, Dzbańce Osiedle, Krzanowice, Ostrożnica). Natomiast najwięcej wyróżników wspomagających wsi, w liczbie 8, miał Kamień Śląski.

W przyjętej do analizy grupie wsi opolskich (zał. nr 2) największy udział we wszystkich przyjętych rodzajach wyróżników mają wyróżniki antropogeniczne, około 80% (ryc. 4.5).

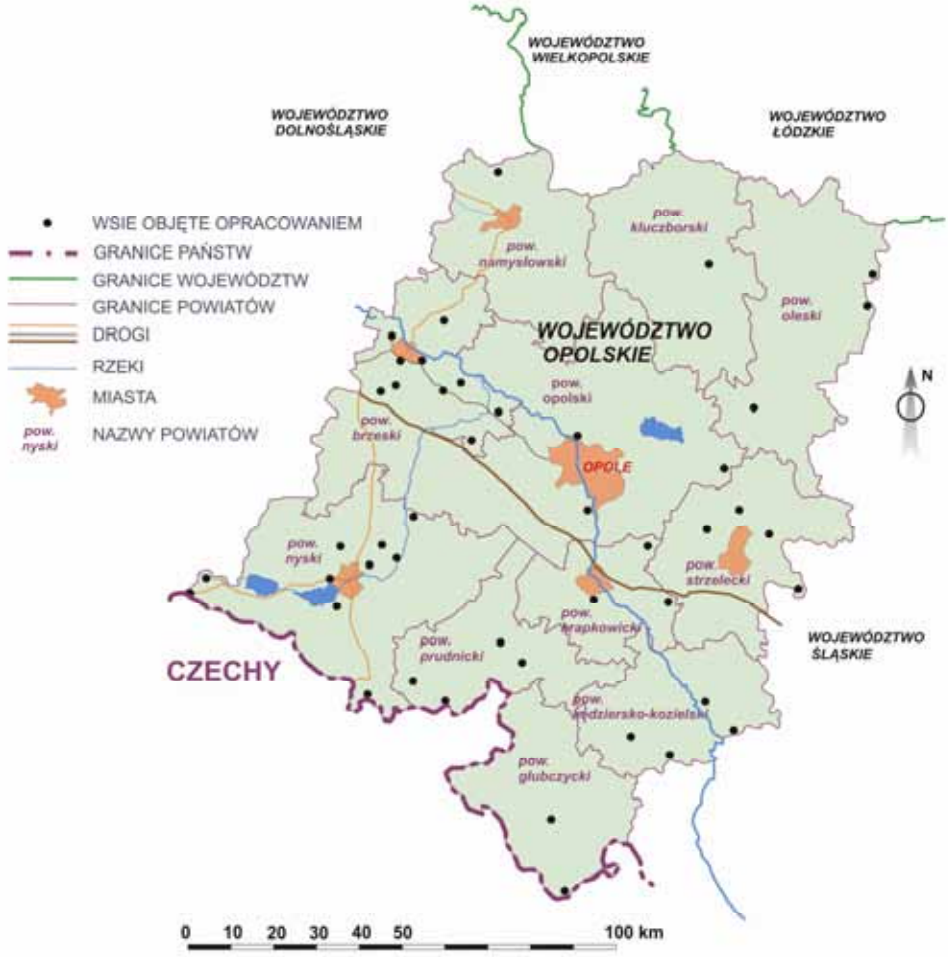

Ryc. 4.4. Lokalizacja miejscowości wybranych do analizy wyróżników wsi
Fig. 4.4. Location of villages chosen for analysis of villages' distinguishing marks

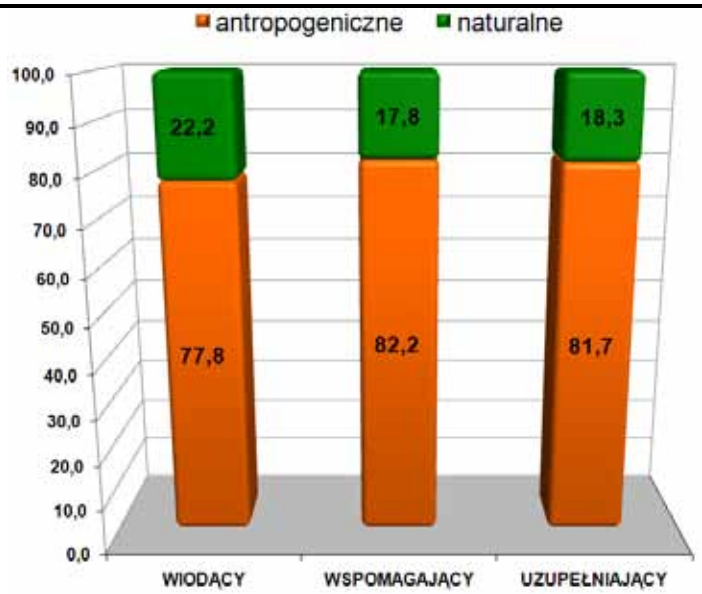

Ryc. 4.5. Procentowy udział wyróżników antropogenicznych i naturalnych we wsiach opolskich
Fig. 4.5. A percentage share of antropogenical and natural distinguishing marks in Opole villages

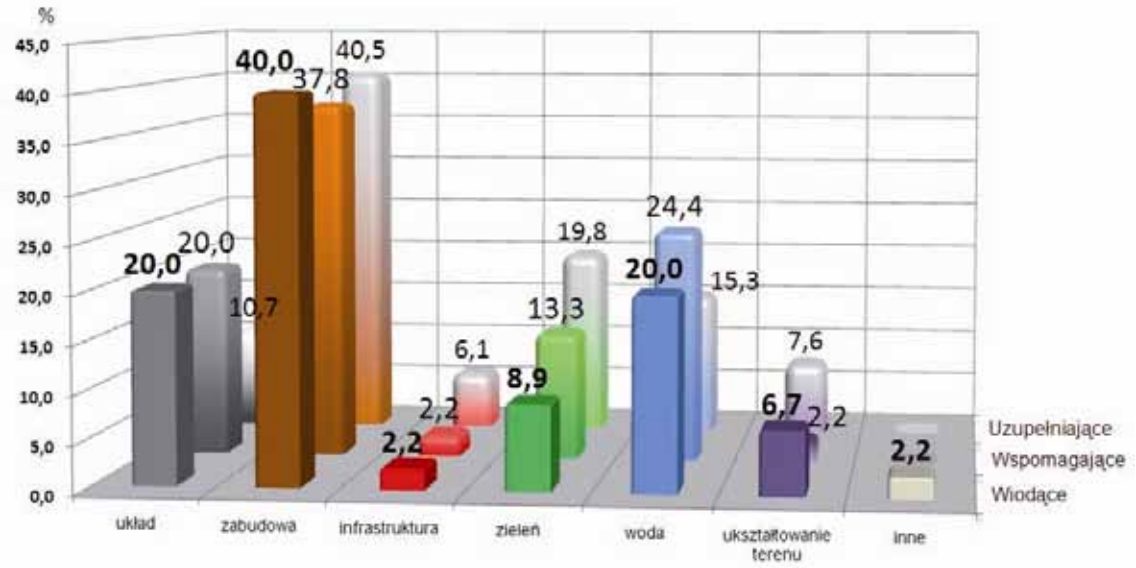

Ryc. 4.6. Procentowy udział poszczególnych rodzajów wyróżników materialnych według podziału szczegółowego
Fig. 4.6. A percentage share of individual types of material distinguishing marks, according to detailed division

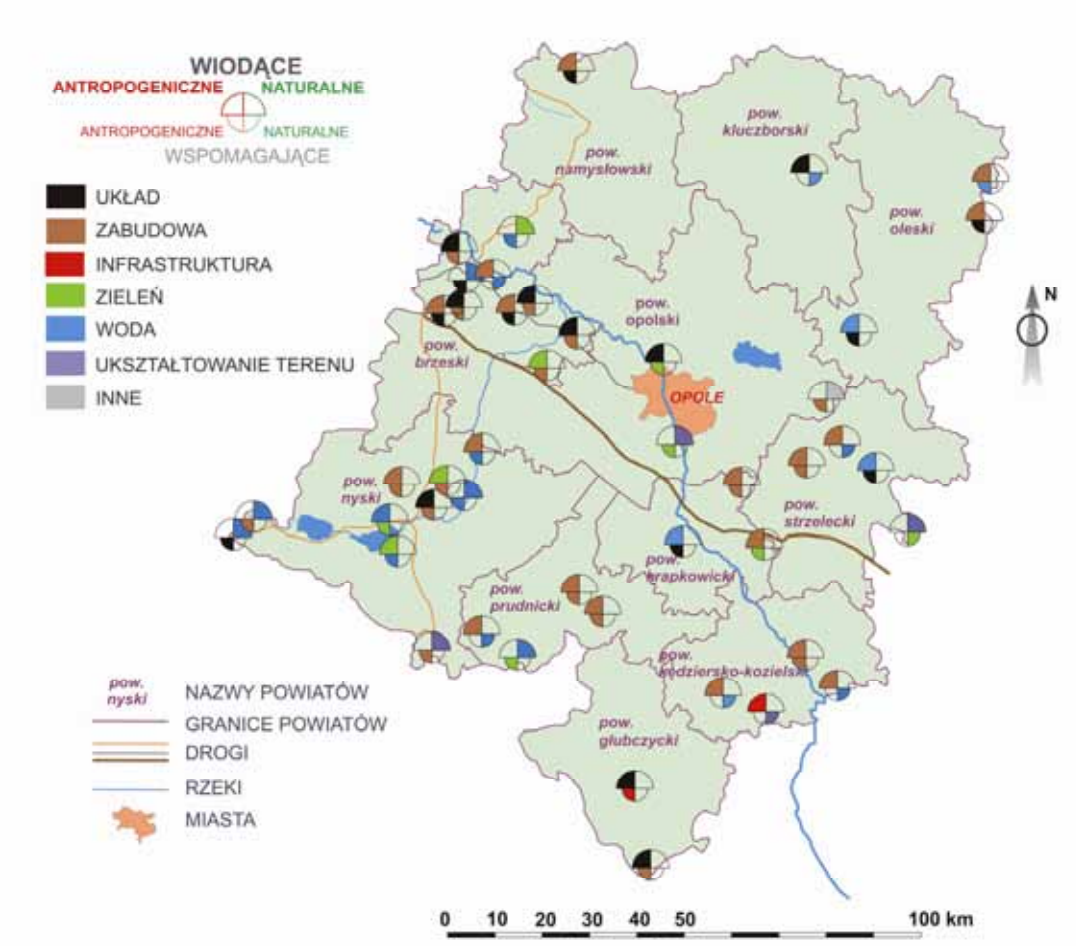

Ryc. 4.7. Graficzna interpretacja wyróżników wiodących i wspomagających wsi dla 45 miejscowości wybranych do analizy z województwa opolskiego
Fig. 4.7. A graphic interpretation of leading and supporting distinguishing marks for 45 villages in Opole voivodeship chosen for analysis

W kolejnej analizie zsumowano wyróżniki antropogeniczne i naturalne w następujących grupach tematycznych: układ, zabudowa, infrastruktura, zieleń, woda i ukształtowanie terenu. Podział ten jest widoczny na schemacie pokazującym szczegółową strukturę wyróżników wsi w postaci jednokolorowych pasów poziomych łączących te same rodzaje wyróżników w poszczególnych grupach (zał. nr 1). Celem tego kroku było stwierdzenie, która z tych grup odgrywa największą rolę w krajobrazie wybranych wsi jako wyróżnik. Wyniki pokazano na wykresie (ryc. 4.6).

Na podstawie tego zestawienia można stwierdzić, że w analizowanych miejscowościach najważniejszym wyróżnikiem we wszystkich kategoriach jest zabudowa (ok. 40%). Jako wiodący i wspomagający istotny jest układ i woda, których udział wynosi ok. 20%. Wraz ze spadkiem rangi wyróżnika wzrasta znaczenie zieleni i infrastruktury.

Stworzono graficzną interpretację tych wyróżników dla wszystkich miejscowości i zaznaczono je na mapie w celu określenia ich rozkładu na obszarze województwa (ryc. 4.7). Z mapy tej wynika, że układ wsi jest najczęściej powtarzającym się wyróżnikiem zarówno wiodącym, jak i wspomagającym w zachodniej części województwa, m.in. w powiecie brzeskim. Zabudowa ma duże znaczenie na całym analizowanym obszarze, jednak w charakterze wyróżników wiodącego i wspomagającego dominuje w południowej części wojewówdztwa. Natomiast najwięcej miejscowości, w których wyróżnikiem jest woda, znajduje się w południowo-zachodniej Opolszczyźnie, co związane jest z atrakcyjnymi zbiornikami wodnymi znajdującymi się na tym obszarze.

Podobne zestawienia tabelaryczne wyróżników materialnych wykonano następnie dla wybranych do badań szczegółowych 82 miejscowości z Dolnego Śląska (załączniki nr 3 i 4). Badaniami objęto strefę wokół Wrocławia złożoną z 9 gmin będących w bezpośrednim sąsiedztwie miasta i 4 gminy stykające się z poprzednimi, od strony południowo-zachodniej, w których istnieje możliwość rozwoju turystyki (Marcinowice, Mietków, Sobótka) aż po gminę Żarów, ze względu na powstanie w niej podstrefy w ramach Wałbrzyskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej (ryc. 4.8).

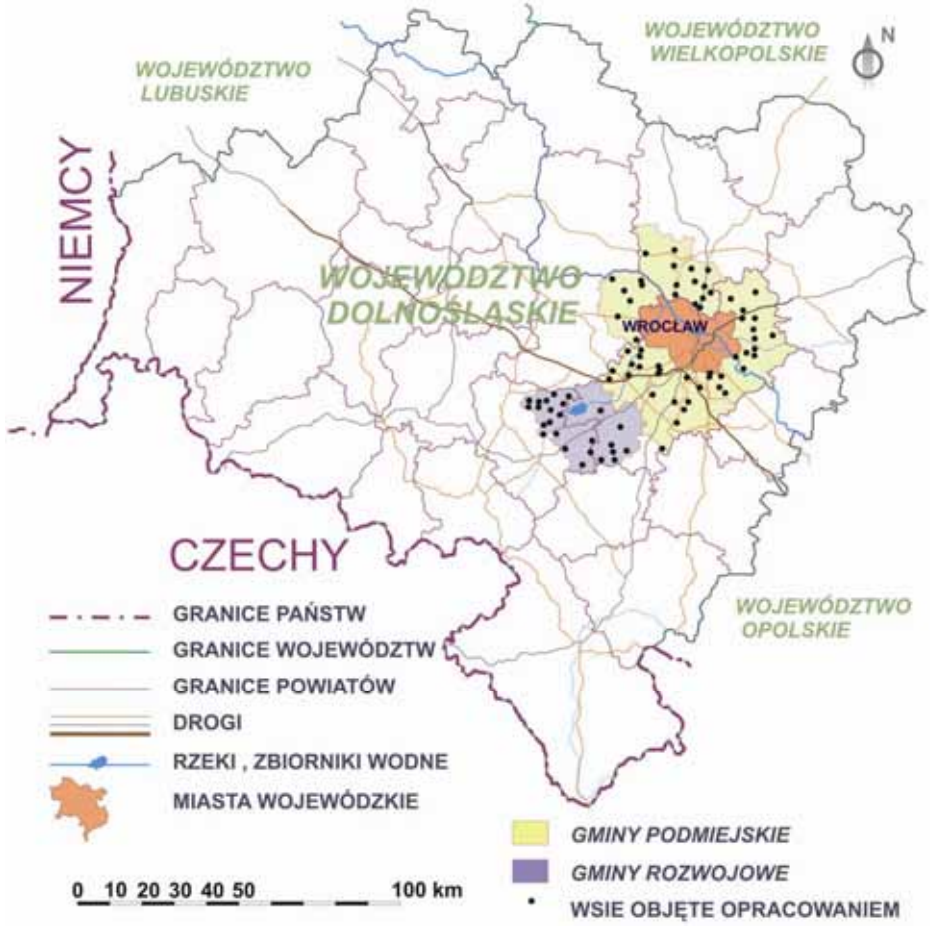

Ryc. 4.8. Lokalizacja 82 miejscowości wybranych do badań szczegółowych wyróżników z województwa dolnośląskiego
Fig. 4.8 Location of 82 villages chosen for analysis of villages' distinguishing marks in Wrocław voivodeship

5. SZCZEGÓŁOWY OPIS WYBRANYCH MATERIALNYCH WYRÓŻNIKÓW ANTROPOGENICZNYCH WSI DOLNOŚLĄSKICH I OPOLSKICH

W poniższym opisie główną uwagę poświęcono wyróżnikom antropogenicznym materialnym, ze względu na to, że są one efektem działania człowieka, a jednocześnie mają pozytywny wpływ na wygląd miejscowości. Dzięki temu można wskazać na kierunki przedsięwzięć w przyszłości zmierzające do poprawy strony wizualnej miejscowości. Należy dodać, że wyróżniki wsi nie muszą być elementami dawnymi, historycznymi. Mogą to być współczesne działania lub wytwory, które jednak najczęściej podporządkowane są tradycji miejsca i zasadom ładu przestrzennego, co z reguły gwarantuje harmonię.

5.1. UKŁADY PRZESTRZENNE WSI JAKO WYRÓŻNIKI

Wyróżnikiem wiodącym wsi może stać się jej zachowany, dawny czytelny układ przestrzenny, lecz także taki, który powstał współcześnie i jest zrealizowany wg czytelnej idei przejawiającej się w ładzie przestrzennym całego osiedla. Na całym analizowanym obszarze Opolszczyzny i Dolnego Śląska jest wiele miejscowości, które powstały w średniowieczu, a ich układ przestrzenny zachował się do dziś i stał się wyróżnikiem wsi. Natomiast trudno jest wskazać przykłady nowych rozwiązań przestrzennych, które można by uznać jako wyróżniające daną miejscowość, gdyż nowa zabudowa dostawiana jest do starych układów w sposób przypadkowy i chaotyczny, co w efekcie tworzy struktury, które nie mogą być potraktowane jako wyróżnik miejscowości.

Dolny Śląsk i Opolszczyzna wchodzą w skład historycznej dzielnicy – Śląska, która składa się z dwóch głównych części: Dolnego Śląska (zachodnia część) i Górnego Śląska (wschodnia część) rozdzielonych Ziemią Opolską o wyraźnych wpływach Wielkopolski, tzw. *pasmem przejściowym*[1]. Wsie na tym terenie powstawały w różnym czasie, a na ich kształt przestrzenny wpływało położenie geograficzne, układ i typ własności, funkcje, jakie spełniały i dynamika ich rozwoju[2]. Osadnictwo na terenie Śląska powstawało w kilku okresach[3]:

1. Osadnictwo wczesnośredniowieczne od VI w. do poł. XIII w.
2. Średniowieczny okres lokacji nowych wsi od połowy XIII w. do połowy XVI w.
3. Osadnictwo okresu późnego feudalizmu od połowy XVI w. do połowy XVIII w.
4. Osadnictwo okresu kapitalistycznej reformy wsi od II połowy XVIII w. do II wojny światowej.
5. Osadnictwo okresu powojennego po 1945 r.

Naukowcy dokonywali klasyfikacji osiedli wiejskich według różnych kryteriów[4]. W latach 70. ubiegłego stulecia M. Chilczuk wyznacza 3 grupy wsi ze względu na kryterium koncentracji zabudowy[5]:

- **Zwarte**, o średniej odległości między zagrodami 30 m, maksymalnej – 45 m. Do grupy tej zalicza wsie placowe (okrąglice, owalnice i wsie rynkowe), wsie jednoosiowe (ulicówki, rzędówki, łańcuchówki i wsie przydrożne), wsie wieloosiowe (widlice, wielodrożnice), wsie nieregularne.
- **Skupione**, o średniej odległości pomiędzy zagrodami od 50 do 70 m, maksymalnej– 200 m. W tej grupie występują wsie osiowe, przysiółkowe i zespoły przysiółków.

---

[1] E. Trocka-Leszczyńska E.: 1995. *Wiejska zabudowa..., op. cit.,* s. 18.

[2] *Nowe zadania planowania miejscowego w kształtowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym obszarów wiejskich.* 2008 (Red. Z. Ziobrowski, J.M. Pijanowski), Instytut Rozwoju Miast, Kraków, s. 91.

[3] E. Trocka-Leszczyńska: 1995. *Wiejska zabudowa..., op. cit.,*. s. 24–44.

[4] J. Burszta szeroko opisuje różne rozplanowania i formy wsi powstałe od czasów średniowiecznych do współczesnych. Zob. więcej J. Burszta: 1958. *Od osady słowiańskiej do wsi współczesnej*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław. Natomiast H. Szulc dokonuje przeglądu opracowań dotyczących typologii morfologicznych osiedli wiejskich począwszy od okresu międzywojennego. Zob. więcej H. Szulc: 1995. *Morfogeneza osiedli wiejskich w Polsce.* „Prace geograficzne" nr 163, PAN Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, Warszawa, s. 9–17.

[5] Zob. M. Chowaniec: 1986. *Zarys teorii i zasad kształtowania osiedli i terenów wiejskich.* Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, s. 165–168.

- **Rozproszone**, w której odległości pomiędzy zagrodami osiągają 120–180 m. Zalicza się tu wszystkie pozostałe osiedla o regularnym i nieregularnym rozproszeniu.

T. Kachniarz dokonuje próby systematyki formalno-fizjonomicznej opartej na kryterium zewnętrznej formy rozwoju przestrzennego. Wyróżnia przy tym wsie o charakterze punktowym, liniowym, złożonym i powierzchniowym[6].

W zależności od sposobu powstania wsi można podzielić je na dwie grupy[7]:

- **Samorodne** – tworzone żywiołowo, bez ustalonego planu. Zaliczono tu okrąglice, owalnice, przydrożnice, wielodrożnice, wsie o nieregularnym kształcie z zabudową zlokalizowaną wzdłuż kilku ciągów ulic, widlice, przysiółki i samotnice.
- **Zakładane** – zorganizowane według określonego planu. Okolnice, łańcuchówki, rzędówki, szeregówki, regularne w kształcie pięcioboku, kwadratu, koła, rozproszone i współczesne.

Według genetyczno-geometrycznej klasyfikacji wsi Kiełczowskiej-Zalewskiej z lat 60. ubiegłego stulecia na obszarze Dolnego Śląska i Opolszczyzny w obrębie Niziny Śląskiej dominują wsie skupione średniej wielkości (20–100 domów mieszkalnych) o śródpolnym położeniu zabudowań, węzłowym układzie dróg przeważnie pochodzenia feudalnego, a w zachodniej części pojawiają się wsie małe i przysiółki ze znaczną domieszką osiedli rozproszonych nowszego pochodzenia. Na terenie Sudetów i Pogórza Sudeckiego większość wsi to wsie skupione duże, które mają powyżej 100 domów mieszkalnych o układzie wydłużonym dolinno-rzędowym, przeważnie pochodzenia feudalnego, a także wsie średniej wielkości skupione, o węzłowym układzie dróg, starszego pochodzenia, powstałe w wyniku reform agrarnych i wylesienia (XIX i XX w.)[8].

Współczesne formy osiedli wiejskich w przeważającej części wywodzą się z historycznie ukształtowanych wsi jeszcze w XIII–XVII w.[9] Z biegiem lat zmieniały one kształty w wyniku podziałów rodzinnych gruntów i działek budowlanych lub też przez wykup czy scalanie gruntów i rozbudowę istniejących struktur. Część wsi współczesnych to dawne małe miasta, które utraciły prawa miejskie. Z. Borcz[10] stosuje do współczesnych wsi podział na: wsie o układzie liniowo-pasmowym, o zabudowie rozproszonej, skupionej, o tradycjach miejskich (z charakterystycznym dawnym rynkiem) i osiedla podmiejskie z intensywną nową zabudową mieszkaniową.

Poniżej zaprezentowane zostanie kilka przykładów wsi, dla których układ przestrzenny jest na tyle ważny, że stał się wyróżnikiem wiodącym, w ocenie Autora.

5.1.1. Owalnica – Brzezina, gmina Skarbimierz (Opolszczyzna)

Najwcześniejsza wzmianka o wsi Brzezina pochodzi z 1227 r., z nazwą Bresin. Leży ona na Szlaku Polichromii Brzeskich, co związane jest z tym, że w 18 miejscowościach położonych w okolicach Brzegu odkryto bądź udokumentowano istnienie gotyckich malowideł. Jest to największe skupisko zabytków tego typu w Polsce.

Wieś ta ma kształt owalnicy[11] (ryc. 5.1; 5.2). Owalnice to wsie z niwowym układem gruntów. Forma ta była dość rozpowszechniona w okresie kolonizacji na prawie niemieckim w Wielkopolsce, na Pomorzu i Śląsku. J. Burszta[12] podaje, że na Śląsku było około 500 wsi owalnicowych, z czego 350 na prawie niemieckim. Pisze, że „owalnicowy kształt wsi był – co jeszcze dzisiaj można w terenie stwierdzić – harmonijny, miły dla oka, a równocześnie celowy i dogodny". Forma owalnicy podobna jest również do niektórych wsi z okresu kolonizacji fryderycjańskiej, w których ulica rozszerza się wrzecionowato, a w środku znajduje się kościół, kaplica lub sadzawka. Jednak te drugie mają regularniejsze układy zabudowy[13].

---

[6] Za: E. Trocka-Leszczyńska: 1995. *Wiejska zabudowa*..., *op. cit*., s. 47.

[7] E. Mrozowicki, Z. Pogodziński, Z. Więckowicz: 1992. *Planowanie przestrzenne i projektowanie terenów wiejskich*. Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław, s. 191.

[8] Za: M. Chowaniec: 1986. *Zarys teorii*..., *op. cit*., s. 164.

[9] Na obszarach Opolszczyzny przeważają nadal owalnice i ulicówki, z tym że na terenach położonych po lewej stronie Odry większość to owalnice, natomiast po prawej ulicówki. Zob.: M. Gładyszowa: 1978. *Górnośląskie budownictwo*..., *op. cit*., s. 48–49.

[10] Z. Borcz: 2000. *Infrastruktura terenów wiejskich*. Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław, s. 20.

[11] Około połowa wsi w powiecie brzeskim, do którego należy Brzezina, ma tę formę przestrzenną. W miejscowościach o kształcie owalnicy wewnątrz wsi znajduje się wrzecionowaty, owalny plac zwany nawsiem, który zlokalizowany jest obecnie pomiędzy dwiema drogami. Jedna z nich ma z reguły większą rangę, jest główną drogą przebiegającą przez wieś, natomiast druga jest mniej ważna, z gorszą nawierzchnią, mniej uczęszczana. Na terenie nawsia, które pierwotnie miało służyć całej osadzie, znajdowały się często zbiorniki wodne, zieleń, a z czasem pojawiała się zabudowa, najczęściej biedoty wiejskiej nieposiadającej gruntu i małorolnych. Czasem lokalizowano tam karczmę, kościół i inne obiekty służące całej społeczności wiejskiej.

[12] J. Burszta: 1958. *Od osady*..., *op. cit*., s. 58.

[13] G. Ciołek: 1984. *Regionalizm w budownictwie*..., *op. cit*. Tom 1, s. 76.

Tabela 5.1. Owalnica, Brzezina, gmina Skarbimierz, Opolszczyzna
Table 5.1. Village built on the plan of an oval, Brzezina, Skarbimierz commune, Opole villages

Ryc. 5.1. Fragment mapy z lat 1870–1880
Fig. 5.1. A fragment of a map from 1870–1880

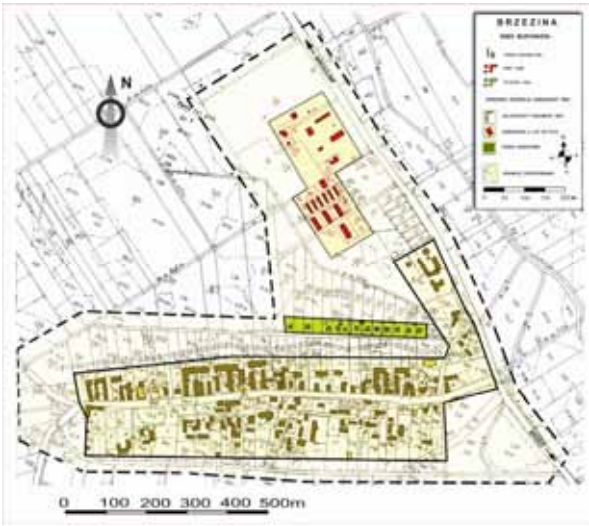

Ryc. 5.2. Mapa z wiekiem budynków, 2005
Fig. 5.2. An elaboration from 2005, age of buildings

Ryc. 5.3. Widok na nawsie (po lewej stronie) z kalenicowo ustawioną zabudową. Szczytowo ustawione budynki mieszkalne należą do zagród zlokalizowanych po drugiej stronie drogi. Widok z wieży kościoła, 2005
Fig. 5.3. A view of "nawsiw" (on the left) with a building situated on a ridge way and residential buildings, belonging to farms located on the side of the outer road, situated in a peak way. A view from the church tower, 2005

Ryc. 5.4. Regularna pierzeja ulicy ze szczytowo ustawionymi budynkami mieszkalnymi. Zwraca uwagę jednolitość form i kolorystyki obiektów, 2005
Fig. 5.4. A regular frontage of a street with peak set residential buildings. The uniformity of colours and form of objects and the shape, slope and colour of roofs catches the viewer's attention, 2005

Ryc. 5.5. Domy jednorodzinne, powstałe po 1980 r., 2005
Fig. 5.5. A row of one family houses built after 1980, 2005

Ryc. 5.6. Osiedle domów wielorodzinnych wybudowane dla pracowników PGR, 2005
Fig. 5.6. A settlement of blocks of flats built for state farm workers, 2005

We wsi Brzezina nawsie zostało zabudowane, jak miało to miejsce w większości wsi owalnicowych[14]. Obecnie znajduje się tam przedszkole i piekarnia oraz budynki mieszkalne usytuowane kalenicowo do obu dróg. Kościół zlokalizowany jest w środkowej części wsi przy lekkim przewężeniu centralnego placu, jednak nie w jego obrębie, a od zewnętrznej strony drogi. Zabudowa dawnych zagród wokół niego tworzy regularne pierzeje równo ustawionych szczytowo do drogi budynków mieszkalnych (ryc. 5.3; 5.4). Większość budynków ma zachowaną tradycyjną bryłę. Zwraca również uwagę jednolitość kolorystyki i formy obiektów oraz kształtu, nachylenia i koloru dachów. Jedynie pojedyncze obiekty odbiegają od przyjętych dawniej standardów.

Na północ od dawnej wsi wybudowano w latach 70. ubiegłego stulecia osiedle domów wielorodzinnych dla pracowników PGR (ryc. 5.6). Są to 4 trzykondygnacyjne budynki, takie same jak stawiane w tym czasie we wsiach na terenie całej Polski. Trzecim elementem w układzie wsi jest ciąg domów jednorodzinnych wybudowanych pomiędzy wsią a osiedlem bloków wielorodzinnych przy dawnej drodze zagumiennej (ryc. 5.5).

Wyróżnikiem wiodącym dla Brzeziny jest jej układ przestrzenny – owalnica. Dotychczas dwie najnowsze części miejscowości nie wpływają negatywnie na jej główną, najstarszą część, gdyż są od niej oddalone. Należy mieć tylko nadzieję, że dalsza rozbudowa wsi nie zatrze uporządkowania charakterystycznego dla owalnicy.

5.1.2. Ulicówka – Złotogłowice, gmina Nysa (Opolszczyzna)

Miejscowość wzmiankowana była już w początkach XIV w., jej dawna nazwa to Groß Neundorf, a forma przestrzenna to ulicówka (ryc. 5.7). Istotnym elementem zagospodarowania wsi jest duża przestrzeń wypełniona zielenią pomiędzy budynkami znajdującymi się po obu stronach głównej ulicy, dzięki czemu we wsi nie czuje się dominacji zabudowy nad zielenią. Dodatkowo nasadzenia z lip i zachowane rowy odwadniające doskonale uzupełniają to wnętrze (ryc. 5.8; 5.9).

Budownictwo, które pochodzi z XVIII w., jest tzw. *budownictwem frankońskim*. Pojawiło się ono na terenie dawnych powiatów głubczyckiego, raciborskiego, grodkowskiego i nyskiego, czyli w południowo-zachodniej części Opolszczyzny[15]. Najokazalsze budynki stawiane w ten sposób znajdują się w okolicy Nysy i Grodkowa. Złotogłowice są tego bardzo dobrym przykładem. Budynki mieszkalne i gospodarcze mają dużą kubaturę i bogate zdobnictwo. Interesujące jest to, że nie ma tu ogromnego rygoru przejawiającego się tylko szczytowym ustawieniem budynków mieszkalnych do drogi. Część domów ustawiona jest również kalenicowo, jednak wszystkie zabudowania utrzymane są w jednej linii.

Złotogłowice nie zmieniły swojego kształtu przestrzennego od wielu lat pomimo położenia w stosunkowo niewielkiej odległości 2 km od granic miasta Nysa. Dla tej miejscowości wyróżnikiem wiodącym jest jej forma przestrzenna – ulicówka, która do dziś jest czytelna, a wspomagającym jest zdobnictwo budynków mieszkalnych. We wsi charakterystycznym elementem są również dawne zagrody. Jednak stały się jedynie wyróżnikiem uzupełniającym ze względu na to, że takiego nagromadzenia bogatego zdobnictwa budynków mieszkalnych nie spotyka się w innych miejscowościach.

---

[14] Było to wynikiem prób zagęszczania zabudowy. W wielu wsiach na terenie Śląska podział łanów został zahamowany po XIV w. przez feudalne zakazy dzielenia gospodarstw chłopskich, tak że wieś śląska nie mogła się rozrastać i zagęszczać. Zob. J. Burszta: 1958. *Od osady...*, *op. cit*. s. 70–73.

[15] *Budownictwo frankońskie* pojawiło się na terenie Opolszczyzny w XVIII w. (nazwa przyjęta została przez naukowców niemieckich). Z importu pochodziło samo rozplanowanie zagród, wywodzące się jak gdyby z wąskich działek średniowiecznej wsi lokacyjnej. Natomiast indywidualne zdobnictwo powstawało w poszczególnych miejscowościach i pomimo swej rustykalnej formy można doszukać się w nim elementów barokowych, a także klasycystycznych, T. Chrzanowski, M. Kornecki: 1974. *Sztuka Śląska Opolskiego. Od średniowiecza do końca w. XIX.* Kraków, s. 443. Nazwa *zagroda frankońska*, *dom frankoński* pojawiały się w opracowaniach z dziedziny regionalizacji typów wiejskiej zabudowy od końca XIX w. Meitzen określa typ *domu frankońskiego* występującego na terenie Niemiec i Polski, w tym na obszarze Śląska. W latach 30. XX w. opracowano mapę, gdzie zabudowa *środkowoniemiecka* i *austriacka* (tzw. *frankońska)* to zagroda wielobudynkowa z budynkiem mieszkalnym ustawionym szczytem do drogi, a stodołą zamykającą podwórze od strony pól. Zob. więcej E. Trocka-Leszczyńska: 1995. *Wiejska zabudowa...*, *op. cit.,* s. 69–71.

Tabela 5.2. Ulicówka, Złotogłowice, gmina Nysa, Opolszczyzna
Table 5.2. Ribbon development, Złotogłowice, Nysa commune, Opole region

Ryc. 5.7. Mapa z 1884 r.
Fig. 5.7. A map from 1884

Ryc. 5.8. Wnętrze wsi z szeroką przestrzenią pomiędzy dwoma ciągami zabudowy, 2005
Fig. 5.8. A village interior with a wide space between two rows of buildings, 2005

Ryc. 5.9. Widok z wieży kościoła w kierunku zachodnim na wnętrze wsi, 2005
Fig. 5.9. A view from a church tower in a westerly direction towards a village interior, 2005

5.2. RZEKI STANOWIĄCE OSIE KOMPOZYCYJNE UKŁADÓW PRZESTRZENNYCH WSI

Wsie lokowane nad strumieniami, rzekami obejmowały zabudową ciek lub znajdowały się obok w układzie pasmowym, narzuconym kierunkiem przepływającej wody. Czasem zabudowa miała charakter nieuporządkowany i dochodziła do brzegów rzek. Niejednokrotnie jednak, ze względu na to, że wody wylewały, tworzono pas ochronny wzdłuż rzeki, a zabudowę odsuwano na bezpieczną odległość. Badania wykazały również, że cieki wodne, podobnie jak układ komunikacji, są elementem dość stabilnym we wsiach. Jedynie czasem zmienia się ich charakter ze względu na zarastanie brzegów oraz zanieczyszczenie wody. Położenie wsi względem cieków wodnych można określić wg przyjętego schematu zobrazowanego w tabeli 5.3:

- *obok*, gdzie tereny osiedlowe wsi nie stykają się bezpośrednio z przepływającą w niewielkiej odległości rzeką; taka sytuacja najczęściej spotykana jest w przypadku większych rzek;
- *poprzecznie*;
- *wzdłuż*, gdy ciek przepływa przez środek miejscowości;
- *wzdłuż przy wsi*.

Największe znaczenie dla krajobrazu wsi mają dwa ostatnie przypadki, w których ciek widoczny jest w miejscowości, co narzuca sposób zabudowy wsi (tereny zalewowe), specyficzny rodzaj zieleni i infrastruktury. W krajobrazie tym występują różnego rodzaju mostki prowadzące do poszczególnych posesji w przypadku rzeki płynącej wzdłuż drogi biegnącej przez wieś (ulicówki, łańcuchówki itp.)[16].

Cieki wodne przepływające wzdłuż terenów osiedlowych wsi spotyka się najczęściej na terenach górskich i podgórskich. Takim przykładem jest wieś Kamienica w gminie Paczków, w której strumień płynie wzdłuż całej miejscowości, a po obu jego stronach znajdują się drogi, z których jedna pełni funkcję drogi głównej prowadzącej przez wieś.

Tabela 5.3. Schematy położenia wsi względem cieków

Table 5.3. Schemes of the village location according to sewers

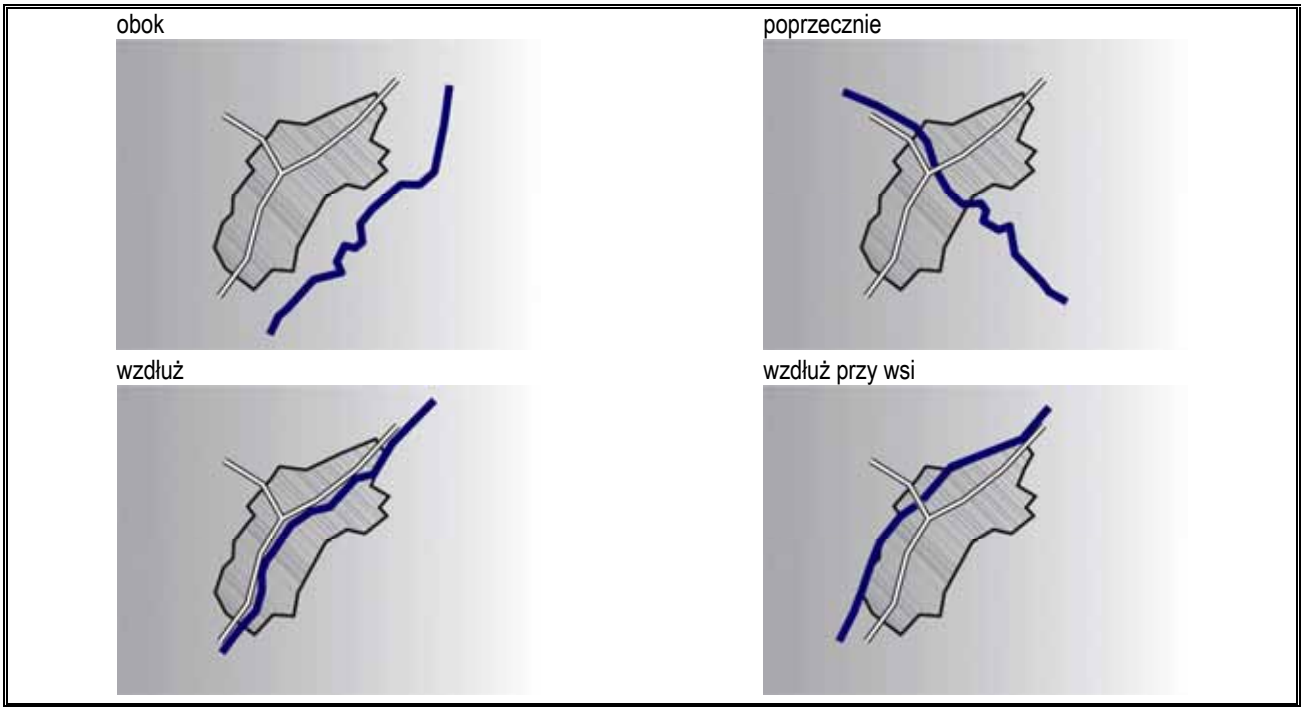

[16] Według przeprowadzonych badań wynika, że w 14 miejscowościach z 44 miejscowości przeanalizowanych znajduje się ciek wodny: z czego ponad połowa (8) znajduje się obok miejscowości, z pozostałych dwie mają ciek usytuowany „poprzecznie", a pozostałe wzdłuż miejscowości. Podobnie wykazano w badaniach przeprowadzonych w gminie Pakosław z województwa wielkopolskiego graniczącej od północy z dolnośląską gminą Milicz. Tutaj w 9 miejscowościach z analizowanych 17 z całej gminy znajduje się ciek, z czego 6 usytuowanych jest wg przyjętych kryteriów „obok". Szerzej badania te opisano w rozdziale 5.12. *Wody powierzchniowe jako wyróżnik wsi*. A. Pancewicz dla miast zastosowała 9 lokalizacji względem rzek. Zob. A. Pancewicz: 2004. *Rzeka w krajobrazie miasta*. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice, s. 54.

Jedna z opracowywanych miejscowości to wieś Piątkowice położona w gminie Łambinowice. W jej przypadku wartością najważniejszą, wyróżnikiem wsi jest malownicze usytuowanie wzdłuż rzeki Nysy. Tereny położone nad wodą mogą być wykorzystane jako promenady spacerowe, ścieżki rowerowe z miejscami odpoczynku. Powstał pomysł utworzenia po jednej stronie rzeki, na bazie przestrzeni wokół starego młyna, przystani kajakowej wraz z wypożyczalnią sprzętu wodnego, a po drugiej łowiska z miejscem wypoczynku dla całej rodziny wędkarza.

5.2.1. Pilszcz, gmina Kietrz (Opolszczyzna)

Rzeka może stać się wyróżnikiem wsi ze względu na to, że niejednokrotnie ma ona wpływ na kształt przestrzenny miejscowości. Jedną z takich wsi jest Pilszcz, który położony jest w powiecie głubczyckim, w gminie Kietrz, przy granicy z Czechami. Sołectwo Pilszcz obejmuje wieś oraz Zakład Rolny zlokalizowany na północ od miejscowości. Wieś, której dawne nazwy brzmią: Belchiz (1185 r.), Pilicz (1337 r.), Piltsch (do 1945 r.), liczyła w 2001 r. około 900 mieszkańców. W przeszłości była to wieś typowo rolnicza, w dniu dzisiejszym niewielki procent ludności zamieszkałej w starej części wsi utrzymuje się z rolnictwa[17].

We wsi głównym elementem kompozycyjnym jest rzeka Ostra, dawniej zwana Rybim Rowem, która dzieli tereny zabudowane na 2 symetryczne części, obsługiwane dwiema równoległymi do przepływającej wody, niezależnymi ulicami (ryc. 5.10). Dodatkowe trzy, poprzeczne do nich drogi wyznaczają 4 kwartały zwane dawniej dzielnicami: Owsa, Jęczmienia, Żyta i Pszenicy. Z biegiem czasu określenia te przeniesiono na nazwy ulic, do dziś funkcjonują dwie z nich: Owsiana i Jęczmienna. Cechą istotną jest przeznaczenie całej środkowej części wsi, będącej terenem zalewowym, na sady, w których lokalizowane były piekarniki do wypieku chleba i suszenia owoców, co widoczne jest na mapie z 1880 r. (ryc. 5.11). Od strony zewnętrznej wyznaczających ten teren ulic usytuowane były w ścisłym porządku konkretne zagrody, o wąskich działkach, będące przykładem *budownictwa frankońskiego*[18].

Rzeka w porównaniu z czasami współczesnymi była szersza, miała uregulowane brzegi, mieszkańcy korzystali z możliwości pływania po niej kajakami, co dziś nie jest możliwe chociażby ze względu na zanieczyszczenie wody. Uzupełnieniem całości wsi był zadbany staw. Wszystkie opisywane elementy są znane z widokówek publikowanych na początku ubiegłego stulecia. Dodatkowym atutem miejscowości były ścieżki usytuowane wzdłuż rzeki i połączone co pewien czas drewnianymi mostkami, umożliwiającymi szybkie przejście na drugą stronę, np. w celu udzielania pomocy sąsiedzkiej w przypadku pożaru.

W wyniku działań podczas drugiej wojny światowej, a także z powodu zmiany rangi wsi po 1945 r., zabudowa miejscowości uległa znacznemu zniszczeniu, gdyż zachowało się jedynie około 35% wcześniejszych obiektów (ryc. 5.12; 5.13). Do dziś pozostały nieliczne z zabytkowych budynków, a zlikwidowane sady nad rzeką powodowały przez lata trudności w odczytaniu dawnego układu wsi. Zmniejszenie rangi przepływającej rzeki, która z powodu zarośnięcia brzegów, zlikwidowania mostków i ciągów spacerowych również przez długie lata była niezauważalna w krajobrazie miejscowości, pogłębiało jeszcze jej chaos przestrzenny[19]. Obecnie niektóre części ulic mają częściowo zachowany, zwarty charakter pierzei. Niestety, zupełnie uległy likwidacji dawne chodniki, biegnące bezpośrednio wzdłuż linii zabudowy (ryc. 5.14; 5.15), a przedogródki nie są zagospodarowane jak pierwotnie. Wiele zagród we wsi zlikwidowano, a na ich miejsce wstawiono obiekty, które zdecydowanie zakłócają otoczenie (ryc. 5.16). Jednak część zabudowań po przeprowadzeniu remontów może jeszcze być w przyszłości wizytówką Pilszcza. Wieś do chwili obecnej uległa takiemu zniszczeniu, że dopiero penetracja źródeł historycznych[20] pomogła w zrozumieniu jej pierwotnego kształtu.

---

[17] Ze względu na położenie geograficzne wieś miała możliwość rozwoju, ale również narażona była na częste, niszczycielskie przemarsze wojsk. Znajduje się ona w odległości około 4 km od miasta Opawa w Czechach, z którą do czasów wojny miała bardzo dobre połączenia komunikacyjne. Od końca XVIII w. liczba mieszkańców stale wzrastała: 1783 r. – 955 mieszkańców, 1845 r. – 1359, a w 1910 r. – 1406 mieszkańców. Po 1945 r. sytuacja wsi uległa zmianie, gdyż granica i przejście zostały zamknięte, wówczas okazało się, że Pilszcz położony jest daleko od wszelkich innych ośrodków oferujących pracę i usługi.

[18] Szerzej zagroda z tej miejscowości opisana jest w części poświęconej zagrodzie i folwarkom jako wyróżnikom wsi.

[19] Wieś ma projekt oczyszczalni ścieków, niestety jeszcze niezrealizowany, przez co nadal większość nieczystości odprowadzanych jest bezpośrednio do rzeki. Przez długie lata rzeka była zaniedbana, wnętrze wsi zarośnięte, ogrody zlikwidowane. Cały układ wsi był przez to zupełnie nieczytelny.

[20] Nieocenionej pomocy udzielił mieszkaniec wsi ś.p. Walter Misnankin, który urodził się przed II wojną światową w Pilszczu i był autochtonem. Wiele pamiętał z całego swojego życia, jak wyglądała dawniej wieś, jak funkcjonowała i jak to wszystko się zmieniło po 1945 r. Użyczył również bardzo cennego przedwojennego opracowania wykonanego przez profesora z Politechniki Gliwickiej. Podobnie jak autorka profesor ten przebywał w Pilszczu na warsztatach ze studentami, a efektem było wykonane opracowanie: W. Mat: 1930. *Piltsch ein deutches Dorf.* Gleiwitz. Zamieszczone tam szkice i opisy posłużyły jako baza, z którą porównywano stan obecny.

Tabela 5.4. Rzeka jako oś kompozycyjna układu przestrzennego wsi Pilszcz, gmina Kietrz, Opolszczyzna, plany
Table 5.4. The river as a spatial set composition axis Pilszcz, Kietrz commune, Opole district, plans

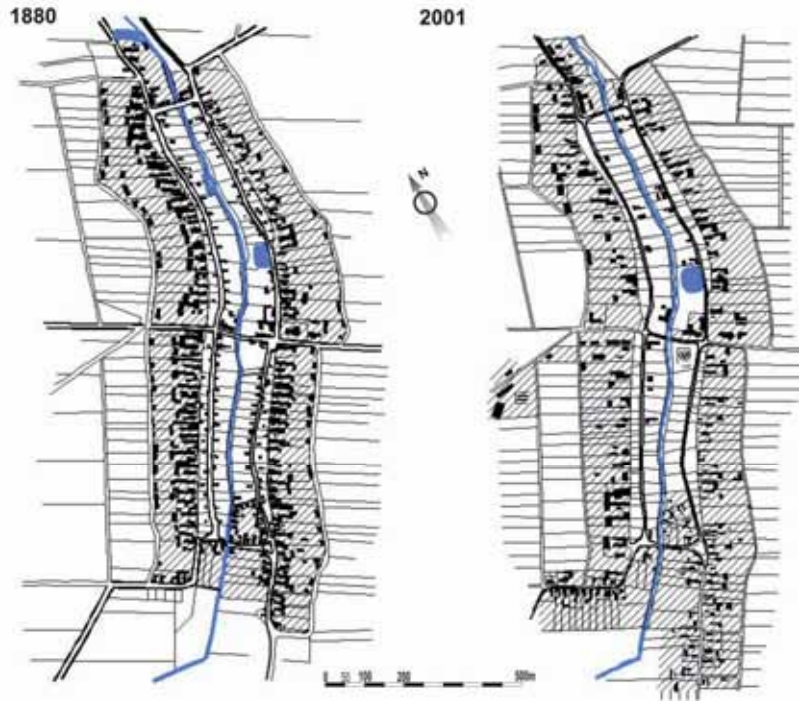

Ryc. 5.10. Porównanie zabudowy wsi Pilszcz w latach 1880 i 2001
Fig. 5.10. A comparison of Pilszcz village buildings in 1880 and 2001

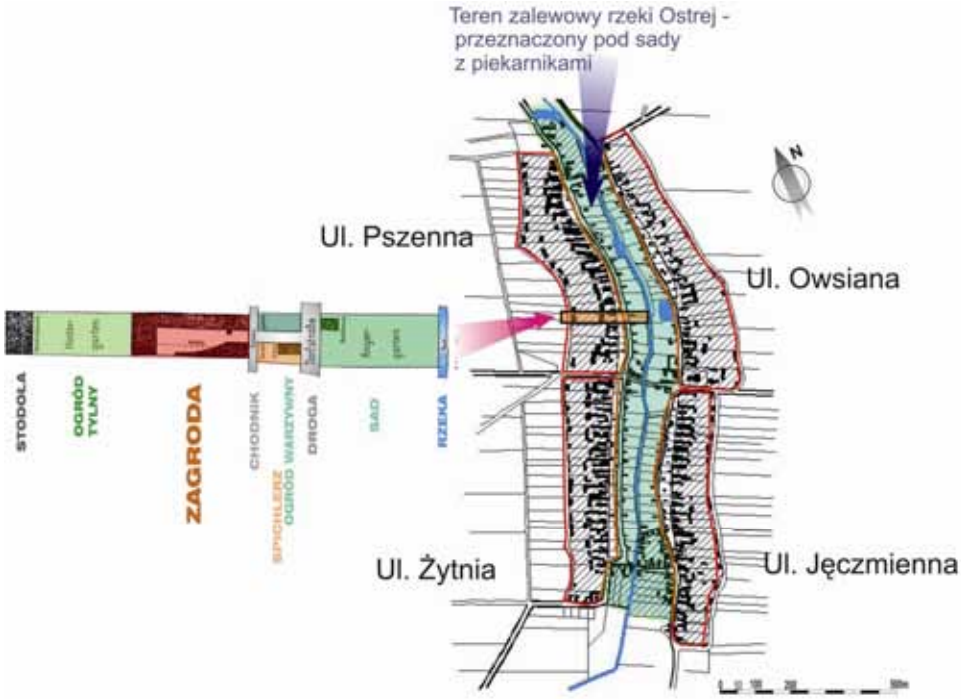

Ryc. 5.11. Schemat układu przestrzennego zabudowy wsi Pilszcz. Ulicom nadano nazwy czterech, dawnych dzielnic: Pszenicy, Owsa, Jęczmienia i Żyta, 1880
Fig. 5.11. A scheme of spatial set of Pilszcz village buildings. The streets are named after four, former districts: Pszenica, Owies, Jęczmień and Żyto (Wheat, Oats, Barley, Rye), 1880

Tabela 5.5. Rzeka jako oś kompozycyjna układu przestrzennego wsi, Pilszcz, gmina Kietrz, Opolszczyzna, widoki
Table 5.5. The river as a spatial set composition axis Pilszcz, Kietrz commune, Opole district, views

Ryc. 5.12. Widok z wieży kościoła na ul. Jęczmienną, początek XX w. Zwarta zabudowa z wąskimi działkami zagród frankońskich
Fig. 5.12. A view from a church tower towards Jęczmienna treet, beginning of the 20th century. Compact architecture with narrow allotments on Franconien farms

Ryc. 5.13. Widok z wieży kościoła na ul. Jęczmienną, 2001
Fig. 5.13. A view from a church tower towards Jęczmienna street, 2001

Ryc. 5.14. Chodnik pomiędzy zwartą pierzeją budynków połączonych bramami a przedogródkiem, lata międzywojenne
Fig. 5.14. A pavement between a compound frontage of buildings connected by gateways and front gardens, interwar period

Ryc. 5.15. Ulica Jęczmienna, 2001
Fig. 5.15. Jęczmienna street, 2001

Ryc. 5.16. Budynek mieszkalny w formie sześcianu, typowej dla lat 70. XX w. odbiega od proporcji brył tradycyjnej zabudowy tej części miejscowości, 2001
Fig. 5.16. A residential building in the shape of a cube, characteristic for the 70s of the previous century, completely differs from the traditional development of this part of the village, 2001

Od kilku lat we wsi wiele się zmieniło. Mieszkańcy dostrzegli walory miejscowości i zaczęli wykorzystywać je w swoich działaniach[21]. Tereny nadrzeczne powoli ulegają zagospodarowaniu. W centrum miejscowości nad rzeką utworzono park Schumana, do którego włączony zostanie w przyszłości przylegający staw. Planowane, na terenach nadrzecznych, nasadzenie drzew owocowych w celu odtworzenia gatunków tradycyjnych podniesie walory miejscowości. Przewidywane jest również wyeksponowanie jednej z *zagród frankońskich* w celu udostępnienia zwiedzającym. Dużym atutem miejscowości, położonej dawniej „na końcu świata", jest otwarcie granic i możliwość od marca 2008 r. przejazdu samochodem do czeskiego miasta Opawy. Jest to wydarzenie, na które mieszkańcy czekali już od dawna. Stworzy to możliwość rozwoju ruchu turystycznego łączącego Polskę i Czechy, w którym Pilszcz będzie odgrywał rolę zaplecza.

Po przeprowadzeniu analiz określono, że wyróżnikiem wiodącym dla miejscowości jest jej układ przestrzenny, a wspomagającym są zagrody, gdyż obydwa te elementy w Pilszczu łączą się i tworzą niepowtarzalną kompozycję.

5.3. PLACE JAKO WYRÓŻNIKI WSI

Jednoznaczne zdefiniowanie placu nie jest sprawą prostą ze względu na rozmaitość przestrzeni, jaka kryje się pod tym pojęciem[22]. Plac jako niezabudowany teren kojarzy się najczęściej z miastem[23], ale nie mniejszą wartość ma plac wiejski, którego znaczenie jest równie ważne dziś, jak i w czasach historycznych, choć często odmienne w obydwóch przypadkach.

Lokalizacja placów we wsiach jest uwarunkowana układem przestrzennym miejscowości oraz pośrednio ukształtowaniem terenu. We wsiach owalnicowych i okolnicach był to środkowy plac zwany nawsiem, który użytkowany był wspólnie przez całą wspólnotę wiejską. Jego rola zanikała powoli ze względu na stopniowe zabudowywanie tego terenu. W przypadku widlic lub wielodrożnic place mieściły się najczęściej przy rozgałęzieniach i skrzyżowaniach dróg. Podobnie we wsiach ulicowych lokalizacja placu wiązała się ze zbiegiem lub skrzyżowaniem dróg. Jeśli zdarzały się place we wsiach łańcuchowych, typowych dla terenów górzystych, to były one niewielkich rozmiarów i mieściły się pomiędzy drogą i przepływającym równolegle ciekiem wodnym. We wsiach rozproszonych lokalizacja placów była różna.

Dawne funkcje placu wiejskiego to:

- handlowa – miejsce, gdzie odbywał się targ lub jarmark;
- gospodarcza – miejsce związane z czerpaniem wody ze zbiorników wodnych znajdujących się na placu, miejsce pojenia i pobytu zwierząt;
- kultowa – związana najczęściej z obiektami kultu religijnego, tj. kapliczka, krzyże pokutne, kościół itp.;
- obronna – obrona przed nieprzyjacielem, ochrona bydła i drobiu przed dzikimi zwierzętami (w nocy);
- organizacyjna – miejsce sądów mieszkańców, miejsce zbierania się ludności;
- społeczna – miejsce spotkań i zabaw.

Obecne funkcje placów wiejskich można ująć w następujących punktach:

- społeczna – miejsca spotkań różnych grup wiekowych lub zainteresowań mieszkańców, ale również przyjezdnych; z reguły zlokalizowane są przy obiektach użyteczności publicznej;
- reprezentacyjna – najczęściej dotyczy terenu przed ważnymi obiektami, będącymi wizytówką wsi;
- ozdobna – miejsce, które ma na celu podniesienie wartości estetycznej otoczenia;

---

[21] Dużą pomocą dla mieszkańców były opracowania będące efektem warsztatów zorganizowanych przez Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu oraz liderów wiejskich ze wsi Pilszcz. Odbyły się one w dniach 12–14 października 2001 r. i miały na celu określenie cech charakterystycznych miejscowości pod względem architektury i ukształtowania przestrzennego. Brali w nich udział studenci architektury krajobrazu – pod opieką I. Niedźwieckiej-Filipiak i budownictwa – pod opieką Z. Kuriaty.

[22] R. Blazy: 2004. *Znaczenie placów śródmieścia Bytomia we współczesnym życiu miasta.* Monografia 316, Seria Architektura, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, s. 7–10.

[23] „Plac jest to niezabudowany teren w mieście (lub osadzie), spełniający różne funkcje, np. węzła komunikacyjnego przy zbiegu wielu ulic, terenu podjazdowego przed budynkami użyteczności publicznej, postoju dla pojazdów, rynku targowego", wg *Słownik wyrazów obcych*. 1993. PWN, Warszawa, s. 666.

„Plac – duża, wolna przestrzeń w mieście, powstała najczęściej przy zbiegu lub skrzyżowaniu ulic, zwykle otoczona zabudową architektoniczną; pełni różne funkcje, np. miejsca zebrań publicznych, postoju pojazdów, rynku targowego, węzła komunikacyjnego i in., ...", wg *Słownik języka polskiego.* Tom II L-P, 1979, (red. M. Szymczak), PWN, Warszawa, s. 681.

- handlowo-usługowa – plac jako targowisko lub przestrzeń przed sklepem oraz przy innych obiektach usługowych;
- rekreacyjna – pełnią ją miejsca odpoczynku, relaksu i rozrywki dla mieszkańców wsi oraz przyjezdnych, np. plac zabaw dla dzieci, boisko;
- sportowa – place, na których znajdują się miejsca do uprawiania różnych dyscyplin sportowych, np. boisko sportowe.

W wielu sytuacjach place pełnią kilka funkcji równocześnie. Przykładowo, centralny, duży plac jako miejsce spotkań może pełnić zarówno funkcję społeczną – miejsce spotkań, rekreacyjną – plac zabaw, reprezentacyjną i ozdobną jako miejsce podnoszące walory estetyczne otoczenia.

5.3.1. Place – centrum wsi

Place nie mają znaczenia jako wyróżniki wiodące, jednakże te, które tworzą centra miejscowości – odpowiedniki miejskiego rynku – mogą mieć najważniejszą wartość w miejscowościach, w których brak jest innych elementów charakterystycznych. Często ich ogromną rolą jest stworzenie miejsca spotkań mieszkańców wsi, co łączy się z pogłębianiem więzi międzyludzkich i integracją całego społeczeństwa wiejskiego.

Przykładem wielofunkcyjnego, centralnego placu we wsi, będącego między innymi miejscem spotkań, może być plac w miejscowości Wiry (tab. 5.6). Wieś położona jest w gminie Marcinowice na Dolnym Śląsku, w otulinie parku krajobrazowego góry Ślęży. Najdawniejsze wzmianki pochodzą z XII i XIII w., kiedy przeszła z rąk prywatnych na własność klasztoru NMP na Piasku we Wrocławiu. Dawne nazwy to Viuri (1193 r.), Wiri (1209 r.), Langewier (1638 r.), Groβ Wierau (do 1945). Wieś ma dość złożony układ przestrzenny przypominający ulicówkę, a na skrajach łańcuchówkę. W centrum jest zabytkowy kościół parafialny św. Michała Archanioła, wzmiankowany już w 1250 r., a na obrzeżu miejscowości ruiny renesansowego dworu z przełomu XVI i XVII w. wraz z resztkami parku[24].

We wsi tej dominuje stara zabudowa przedwojenna ok. 80% wszystkich budynków, po 1980 r. powstało zaledwie 7% budynków, tworzących skupisko na wschodnim obrzeżu miejscowości, które nie mają wpływu na wizerunek głównej części wsi. W centrum miejscowości, na skrzyżowaniu głównych dróg znajduje się plac, wokół którego skupiają się najważniejsze obiekty usługowe w postaci kościoła, szkoły, sklepu, a także dawnego zajazdu (tzw. gasthausu). Jest tu również przystanek autobusowy, a dawniej była stara remiza strażacka (ryc. 5. 20).

Warte podkreślenia jest również to, że w południowej części placu znajduje się pomieszczenie w dawnych zabudowaniach gospodarczych należących do kościoła, zaadaptowane samodzielnie przez młodzież na miejsce spotkań. Znalazła się w nim także kawiarenka internetowa[25] (ryc. 5.18; 5.19). Mieszkańcy przystąpili do programu odnowy wsi w roku 2004.

Po analizach zasobów miejscowości jako główny projekt zaplanowano zagospodarowanie centrum miejscowości. W projekcie uwzględniono zagospodarowanie całego placu z wprowadzeniem altany jako miejsca spotkań na świeżym powietrzu, miejsc parkingowych, nowego przystanku autobusowego oraz tablicy informacyjnej historyczno-turystycznej (ryc. 5.21). Miejsce to przez mieszkańców nazywane jest rynkiem i jest dla tej miejscowości wyróżnikiem wiodącym.

Taki centralny, ważny plac znajduje się również we wsi Kamień Śląski w gminie Gogolin na Opolszczyźnie. Miejscowość położona jest w niecce między doliną rzeki Odry a Górą św. Anny. Najstarsze udokumentowane wzmianki o wsi pochodzą z początku XII w. Sama nazwa wsi jest określeniem typowo topograficznym i nawiązuje do naturalnego podłoża[26]. Dawne nazwy miejscowości to: Magno Kamien (1697 r.), Mega Stein (1736 r.), natomiast do 1945 r. miejscowość nazywała się Groβ Stein. Jej historia łączy się początkowo z wieloletnim władaniem rodu Odrowążów, a następnie od XVIII w. rodziny von Larisch i Straschwitz[27].

[24] Zob. więcej: *Słownik geografii turystycznej Sudetów*: 2005. (red. M. Staffa), Tom 20, *Masyw Ślęży, Równina Świdnicka, Kotlina Dzierżoniowska*, Wydawnictwo I-Bis, Wrocław, s. 618–623; *Gmina Marcinowice. Historia i współczesność*. 2006, (red. L. Szpilakowska, K. Rusin), Stowarzyszenie „Ziemia Marcinowicka", Marcinowice, s. 105–107.

[25] Inicjatywa wypłynęła ze strony księdza będącego liderem miejscowości, natomiast młodzież wszelkie prace wykonała sama.

[26] *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska.* 1988, (red. H. Borek), Warszawa-Wrocław, s. 135.

[27] Zob. Z. Glaeser: 2004. *Kamień Śląski. Szmaragd opolskiej ziemi.* Wydawnictwo Świętego Krzyża w Opolu, Opole.

Tabela 5.6. Rynek wiejski, Wiry, gmina Marcinowice, Dolny Śląsk
Table 5.6. A village Market Square, Wiry, Marcinowice commune, Lower Silesia

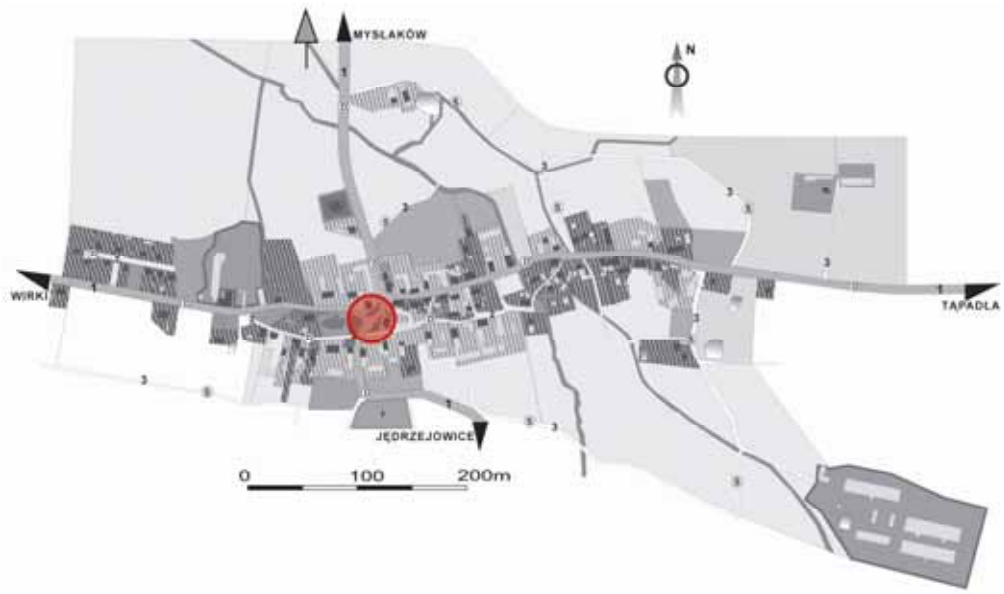

Ryc. 5.17. Lokalizacja placu z kościołem i miejscem spotkań młodzieży
Fig. 5.17. Location of a square, a church and a youth meeting place

Ryc. 5.18. Dawny budynek gospodarczy należący do kościoła. Jedno z pomieszczeń zaadaptowane przez młodzież na salę spotkań z kawiarenką internetową, 2004
Fig. 5.18. A former farm building belonging to the church. One of the rooms was adapted for a meeting place with an Internet cafe, 2004

Ryc. 5.19. Wnętrze młodzieżowej sali spotkań z widokiem na barek, 2004
Fig. 5.19. An interior of the youth meeting place with a view to a cabinet, 2004

Tabela 5.6. Rynek wiejski, Wiry, gmina Marcinowice, Dolny Śląsk c.d.
Table 5.6. A village Market Square, Wiry, Marcinowice commune, Lower Silesia continuation

Ryc. 5.20. Widok na plac spotkań – rynek wiejski, 2004
Fig. 5.20. A view to a meeting place – a village Market Square, 2004

Ryc. 5.21. Wizualizacja proponowanych zmian
Fig. 5.21. A visualization of proposed changes

Podłużny plac, który stanowi centrum miejscowości – namiastkę miejskiego rynku – położony jest na lekkim pochyleniu terenu, z jednej strony zamknięty dominantą kościoła na niewielkim wzniesieniu, z drugiej murem założenia pałacowo-parkowego (tab. 5.7). Nawiązuje on zagospodarowaniem i stylem do małego miasta, ale jest to wynikiem nowej funkcji Kamienia Śląskiego jako uzdrowiska i ośrodka turystyczno-rekreacyjnego. Uzupełnieniem całego wnętrza jest staw otoczony wierzbami i ławeczkami. Po drugiej stronie kościoła znajduje się drugi, mniejszy placyk pełniący rolę miejsca spotkań mieszkańców. Miejsce to ma charakter reprezentacyjny i ozdobny. Wokół obu placów i w ich pobliżu znajdują się wszystkie najważniejsze miejsca i obiekty tej miejscowości.

Plac ten nie jest jednak, tak jak było we wsi Wiry, wyróżnikiem wiodącym, a jedynie uzupełniającym, gdyż Kamień Śląski jest wyjątkowo bogaty w elementy charakterystyczne, które można ująć jako wyróżniki wsi. Za najważniejszy element charakterystyczny w tej miejscowości uznano materiał budowlany, gdyż większość obiektów budowana była w niej z kamienia wapiennego, charakterystycznego dla tej okolicy. Ekspozycja tego materiału w budynkach i małej architekturze powoduje ujednolicenie całego wizerunku wsi[28]. Natomiast wspomagającym wyróżnikiem są obiekty związane z bogatą historią tej miejscowości. Jest ich tutaj bardzo dużo i pełnią ważną rolę. Kaplica Św. Jacka jest miejscem, do którego przychodzą pielgrzymki, co łączy się ze Św. Jackiem z rodu Odrowążów, który się tu urodził, ale również z błogosławionymi Czesławem i Bronisławą, których dzieciństwo także związane jest z tą miejscowością. Kaplica znajduje się przy zamku w otoczeniu pięknego parku. Obecnie zamek stanowi Centrum Kultury i Nauki Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.

[28] Więcej na ten temat w części poświęconej wyróżnikom wsi – zabudowa, materiał budowlany.

Tabela 5.7. Główny plac, Kamień Śląski, gmina Gogolin, Opolszczyzna
Table 5.7. A main square, Kamień Śląski, Gogolin commune, Opole district

Ryc. 5.22. Widok od strony zamku, 2007
Fig. 5.22. A view from the castle, 2007

Ryc. 5.23. Plac spotkań wiejskich za kościołem, 2005
Fig. 5.23. A meeting place behind the church, 2005

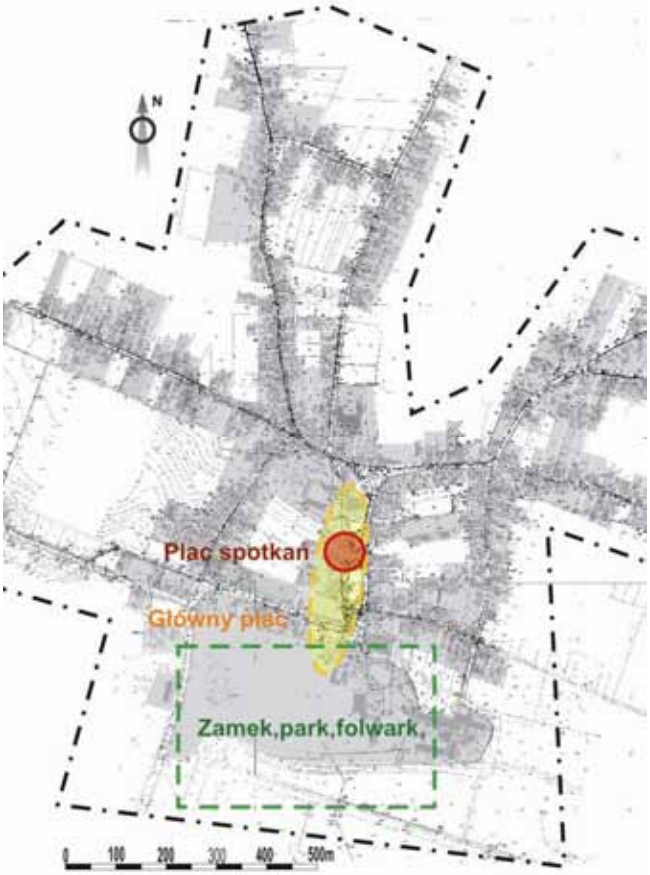

Ryc. 5.24. Usytuowanie omawianych placów
Fig. 5.24. Localization of the discussed squares

5.3.2. Mniejsze place o charakterze miejsc spotkań lub miejsc symbolicznych

W wielu wsiach istnieją takie miejsca, które mają znaczenie dla mieszkańców zarówno ze względu na rangę wydarzeń, związanych niejednokrotnie z pobytem znaczących w historii osobistości, jak również z małymi historiami łączącymi się bezpośrednio z życiem mieszkańców[29]. Obszary te są często niewidoczne i tylko przekazywane z pokolenia na pokolenie informacje i legendy istnieją w świadomości ludzkiej. Warto jest te historie przenieść na wizualną stronę poszczególnych wsi, dzięki czemu nie ulegną one zapomnieniu i podkreślą czasem już niejasną tożsamość tych miejsc, które mogą też sprawić, że będzie się te wsie kojarzyć, rozróżniać od innych (tab. 5.8). Miejsca takie możemy podzielić na:

- upamiętniające krótki pobyt ważnych osobistości;
- związane z wydarzeniami historycznymi, które miały miejsce w tej wsi;
- pomniki stawiane na skwerach ku czci poległych w wojnach mieszkańców danej miejscowości;
- upamiętniające miejsce urodzenia lub życia we wsi osób znanych;
- związane z osobami, które wycisnęły niepowtarzalne piętno na mieszkańcach wsi i na miejscowości;
- upamiętniające kataklizmy, np. powódź;
- upamiętniające dawny sposób życia mieszkańców.

[29] Na rolę symboliki w kształtowaniu i ochronie krajobrazu wskazuje m.in. K. Dąbrowska-Budziło: 2002. *Treść krajobrazu...*, *op. cit.* i 2007. *Symbolika w kształtowaniu...*, *op. cit.*, s. 129–131.

Przykładem takiego placu o ciekawej symbolice nawiązującej do historii miejsca jest tzw. „Kozi Rynek" znajdujący się we wsi Żyrowa w gminie Zdzieszowice. Miejsce to znajduje się niedaleko cmentarza na skrzyżowaniu ulic. Postawiono tu żeliwną kolumnę z figurą kozy, która była nieodłącznym elementem żywego inwentarza większej części mieszkańców przyległych ulic. Oprócz tego kozy gromadziły się na tym placu, stąd inspiracja do postawionego tu pomnika i nazwy placu. Obok umieszczono wózek ręczny z beczką do wożenia wody pitnej na pamiątkę zaopatrywania w ten sposób mieszkańców okolicy w wodę przez ponad 170 lat[30]. Całość, mimo może trochę kontrowersyjnej formy, jest miejscem przyciągającym uwagę i upamiętniającym historię tej części wsi (ryc. 5.26).

Tabela 5.8. Miejsca symboliczne
Table 5.8. Symbolic spots

Ryc. 5.25. Placyk ze „Studzionką" i dębem posadzonym przez cesarza Niemiec Wilhelma II w 1911 r., Żyrowa (gmina Zdzieszowice), 2003
Fig. 5.25. A square with "Studzionką" and an oak tree planted by the emperor of germany Wilhelm the 2nd in 1911, Żyrowa (Zdzieszowice commune), 2003

Ryc. 5.26. Plac zwany Kozim Rynkiem, Żyrowa (gmina Zdzieszowice), 2003
Fig. 5.26. A square called Kozi Rynek (Goat Market), Żyrowa (Zdzieszowice commune), 2003

Ryc. 5.27. Kozi Rynek we wsi Łaziska (gmina Jemielnica), 2008
Fig. 5.27. Kozi Rynek in Łaziska village (Jemielnica commune), 2008

Ryc. 5.28. Plac z pomnikiem postawionym dla upamiętnienia powodzi w 1997 r., która zniszczyła wieś, Pietna (gmina Krapkowice), 2005
Fig. 5.28. A square with a monument which is in rememberace of a flood in 1997 that destroyed the village, Pietna (Krapkowice commune), 2005

[30] Wózek ręczny z beczką do wożenia wody pitnej ze „Studzionki" ustawiono w 2000 r., natomiast kolumnę żeliwną z figurą kozy – w roku 2001. Projekt wg mieszkańca wsi J. Szołtyska. Zob. J. Szołtysek: 2002. *Siedem wieków kalendarium historii Żyrowej, Oleszki, parafii Jasiona i sanktuarium na Górze Świętej Anny*. Żyrowa.

Kolejnym interesującym miejscem-placem w tej miejscowości jest tzw. Studzionka – jedna z trzech zabytkowych kapliczek, która dodatkowo pełni rolę studni ze źródłem wody pitnej[31] – oraz znajdujący się w pobliżu dąb szypułkowy posadzony w 1911 r. przez cesarza Niemiec Wilhelma II na pamiątkę jego pobytu w pałacu. Motyw kozy został również wykorzystany we wsi Łaziska, gdzie powstał także plac nazywany „Kozim Rynkiem". W miejscowości Pietna miejscem symbolicznym jest placyk obok stawu z postawionym pomnikiem dla upamiętnienia powodzi w roku 1997 r. (ryc. 5.28)[32].

5.3.3. Place zabaw

Place zabaw pojawiają się w różnych częściach wsi[33]. Mogą być zlokalizowane przy boiskach sportowych, przy szkołach lub przedszkolach, ale także zupełnie niezależnie, np. na skwerach, przy przystankach autobusowych, świetlicach (tab. 5.9). Pojawiają się we wsiach coraz częściej ze względu na to, że nie wymagają one ani zbyt dużych powierzchni, ani nakładów finansowych. Nie są one wyróżnikami wiodącymi we wsiach, ale są ważnym miejscem spotkań najmłodszej części mieszkańców wsi.

Tabela 5.9. Place zabaw
Table 5.9. Playgrounds

Ryc. 5.29. Plac zabaw w Małkowicach (gmina Kąty Wrocławskie) z wysoką zielenią i ogrodzeniem utrzymanym w charakterze miejscowości, 2005
Fig. 5.29. A playground in Małkowice (Kąty Wrocławskie commune) with high greenery and a fence preserved in the style matching the village climate, 2005

Ryc. 5.30. Plac zabaw na skwerze przed sklepem we wsi Kalno (gmina Żarów), 2008
Fig. 5.30. A playground in the square in front of the shop in Kalno village (Żarów commune), 2008

5.3.4. Boiska sportowe

Lokalizacja terenów sportowych we wsiach uzależniona jest od możliwości związanych z typem zabudowy wiejskiej. Teren sportowy powinien znajdować się w odległości, która jest łatwo osiągalna przez większość mieszkańców wsi. Jest to utrudnione w przypadku wsi rozproszonych lub ciągnących się kilometrami wzdłuż jednej drogi[34]. Na obszarach wiejskich tereny sportowe to przede wszystkim boiska do gry w piłkę nożną, które znajdują się w prawie każdej większej miejscowości. Usytuowane są najczęściej na obrzeżu wsi, również w miarę możliwości przy szkołach (tab. 5.10). Lokalizacja boisk sportowych wewnątrz terenów osiedlowych wsi często jest utrudniona ze względu na brak odpowiednio dużej wolnej przestrzeni (tab. 5.11).

[31] Dwufunkcyjna tzw. „Studzionka" zaopatrywała w wodę mieszkańców nie tylko Żyrowej, ale również okolicy, gdyż jej źródło nigdy nie wysychało. Legenda głosi, że źródło połączone jest z Jasną Górą. Za: J. Szołtysek: 2001. *Opowieści i zdarzenia z okolic Grzbietu Chełmskiego.* Żyrowa.
[32] Wysokość obelisku jest równa z najwyższym poziomem wody, która zalała wieś.
[33] Na obszarach wiejskich place zabaw pojawiają się początkowo na terenie parków przypałacowych. We wsi Zastruże w latach 20. XIX w. zorganizowano w parku plac zabaw, w którym karuzele i huśtawki napędzane były wiatrakiem. T. Ciesielski: 2006. *Żarów. Historia miasta i gminy*. Żarów, s. 387.
[34] *Urządzenia sportowe. Planowanie, projektowanie, budowa, użytkowanie.* 1982, (red. R. Wirszyłło), Arkady, Warszawa, s. 43.

Zdarzają się również lokalizacje na terenie parków podworskich, na polanach, szczególnie gdy w pałacu znajdowała się lub jest aktualnie szkoła[35]. Takie rozwiązania nie należą do najlepszych i powinny być dopuszczalne jedynie pod fachowym nadzorem konserwatorskim.

Tabela 5.10. Boiska sportowe zlokalizowane na obrzeżu wsi
Table 5.10. Sports grounds situated at the edge of the village

Ryc. 5.31. Teren sportowy wielofunkcyjny. Boisko do piłki plażowej, w tle boisko do piłki nożnej z ziemnymi trybunami we wsi Złotogłowice (gmina Nysa), 2004
Fig. 5.31. A beach ball pitch, in the background a football pitch with green ground tribune in Złotogłowice village (Nysa commune), 2004

Ryc. 5.32. Boisko sportowe zlokalizowane poza terenem wsi Kamienica (gmina Paczków):
a) widok z budynkiem zaplecza na tle panoramy wsi, 2005, b) lokalizacja
Fig. 5.32. A sports field located outside the area of Kamienica village (Paczków commune):
a) a view with a building of infrastructure with the panorama of the village in the background, 2005, b) location

[35] We wsi Szczepanów, położonej w gminie Środa Śląska w województwie dolnośląskim, w roku 2004 boisko znajdowało się na polanie w parku, który jest częścią zabytkowego założenia pałacowo-parkowego. Nie spełniało ono żadnych wymogów technicznych ani oczekiwań ze strony mieszkańców wsi. Z tego powodu postanowiono zagospodarować dwa nowe miejsca. Jedno położone w pobliżu starego założenia pałacowo-parkowego, które graniczy z terenem opracowania. Drugie znajduje się przy szkole i przeznaczono je na imprezy bardziej kameralne. Pierwsze z nich ma być wyposażone w boisko do piłki nożnej, o standardowych wymiarach, boisko do koszykówki, które w momencie organizowania imprezy będzie płytą do tańczenia. Poza tym będzie się tam znajdował budynek wielofunkcyjny z wiatą, plac zabaw, boisko do siatkówki plażowej, korty tenisowe i parking na 35 samochodów osobowych z możliwością parkowania dwóch autobusów. Drugie boisko na terenie przy szkole jest mniejsze i w samym centrum miejscowości, dlatego jego zagospodarowanie będzie podporządkowane przede wszystkim mieszkańcom wsi. Zob. J. Potyrała: 2005. *Opracowanie koncepcji rozwoju Szczepanowa w Programie Odnowa Wsi.* „Przegląd Komunalny" 7/2005, s. 48–50.

Czasem boisko we wsi to jedynie dwie bramki, świadczące o funkcji danego terenu i wolna przestrzeń pomiędzy nimi porośnięta trawą, bez wyraźnych granic. Jednak najczęściej współczesne boiska sportowe we wsiach są miejscami wielofunkcyjnymi, wykorzystywanymi na:

- miejsce treningów dla Ludowych Zespołów Sportowych;
- spotkania młodzieży, która spędza tam wolny czas na „bieganiu za piłką" lub zabawie na placach zabaw towarzyszącym boiskom;
- zawody sportowe, duże imprezy dla mieszkańców wsi lub o zasięgu regionalnym, np. dożynki, festyny.

Tabela 5.11. Boiska sportowe wewnątrz terenów osiedlowych wsi
Table 5.11. Sports grounds inside settlement areas of the village

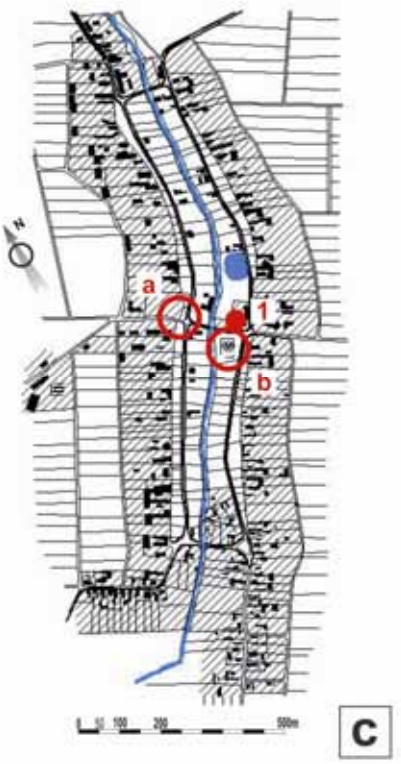

Ryc. 5.33. Boiska sportowe we wsi Pilszcz: a) boisko do piłki nożnej przy świetlicy, 2002, b) boisko szkolne, na terenie zalewowym przy rzece, 2006, c) lokalizacja – 1. Szkoła
Fig. 5.33. Sports fields in Pilszcz village: a) a football pitch near a youth club, 2002, b) school sports field , on the flooding area of a river, 2006, c) location – 1. The school

Wielofunkcyjne tereny sportowe pełnią również bardzo ważną rolę jako miejsca spotkań mieszkańców wsi. We wsi Pilszcz boiska sportowe znajdują się w samym centrum miejscowości. Jedno z nich – zlokalizowane przy świetlicy (ryc. 5.33) – wykorzystywane jest przy organizacjach różnego rodzaju imprez lokalnych dla mieszkańców wsi i regionalnych, ściągających ludzi z okolicy.

5.4. ZAGRODY I FOLWARKI JAKO WYRÓŻNIKI WSI

Zagroda jest najbardziej typowym elementem zabudowy wiejskiej. Jej wielkość, a także forma i kształt przestrzenny wynikają z pełnionej funkcji. Powstawała ona jako samodzielne gospodarstwo przystosowane do produkcji roślinnej i zwierzęcej różnego rodzaju. Wielkość zagrody zależała od wielu czynników naturalnych i antropogenicznych, w tym ukształtowania terenu, klimatu, warunków glebowych, a także kształtu wsi, wielkości działek przewidzianych pod zabudowę, typu prowadzonej działalności czy zamożności gospodarza[36].

[36] Zob. m.in.: Z Borcz: 1995. *Przeobrażenia zagród w obrębie osiedli wiejskich Dolnego Śląska.* Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie, Zeszyt 43, Kraków, s. 357–366; Z. Borcz: 2003. *Architektura wsi...*; *op. cit.*; G. Ciołek: 1984. *Regionalizm w budownictwie...*, *op. cit.*

Tabela 5.12. Zabudowa zagrodowa, przykładowe schematy zagród występujących w analizowanych miejscowościach

Table 5.12. Farm buildings, exemplary schemes of farms located in the analyzed places

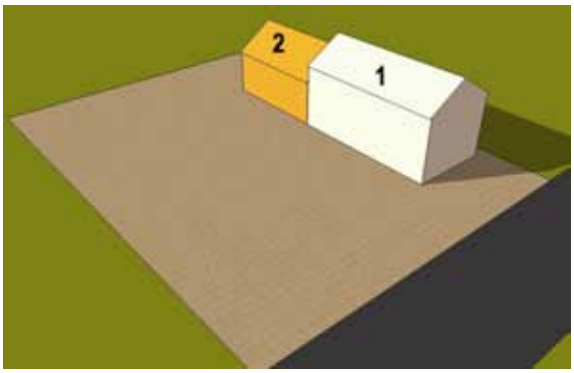

Ryc. 5.34. Zagroda tradycyjna, jedno- lub dwubudynkowa
Fig. 5.34. A traditional farm, composed of one or two buildings

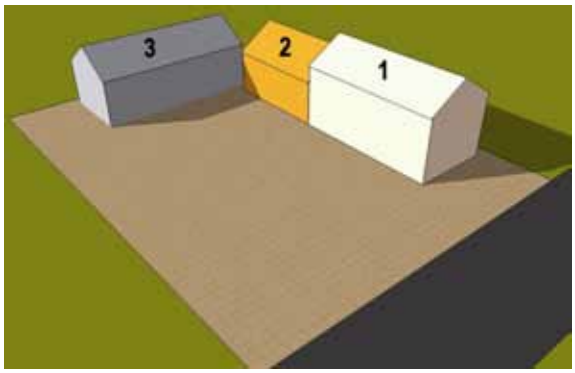

Ryc. 5.35. Zagroda tradycyjna, trzybudynkowa półotwarta
Fig. 5.35. A traditional farm, with three buildings, semi opened

1) budynek mieszkalny 2) budynek inwentarski 3) budynek składowo–gospodarczy
4) budynki pozostałe, silosy, wiaty itp.

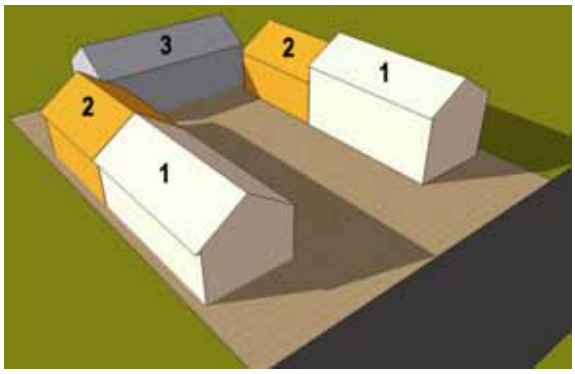

Ryc. 5.36. Zagroda tradycyjna, wielobudynkowa półotwarta z dwoma budynkami mieszkalnymi od strony drogi (Opolszczyzna)
Fig. 5.36. A traditional farm, multi-building , semi opened with two residential buildings from the road side (Opole district)

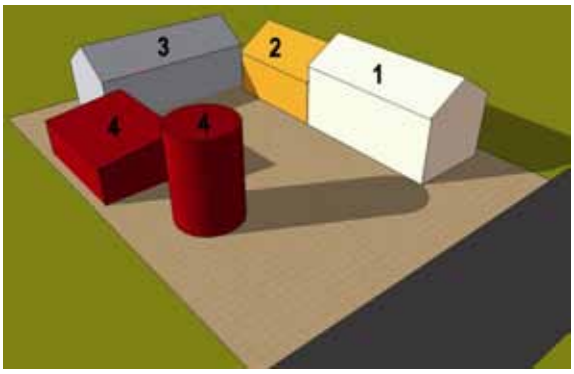

Ryc. 5.37. Zagroda tradycyjna zmodernizowana
Fig. 5.37. A traditional farm, modernized

Ryc. 5.38. Współczesna działka zagrodowa o formie obiektów nawiązującej do tradycyjnej
Fig. 5.38. A modern farm allotment where the form of the objects refers to a traditional one

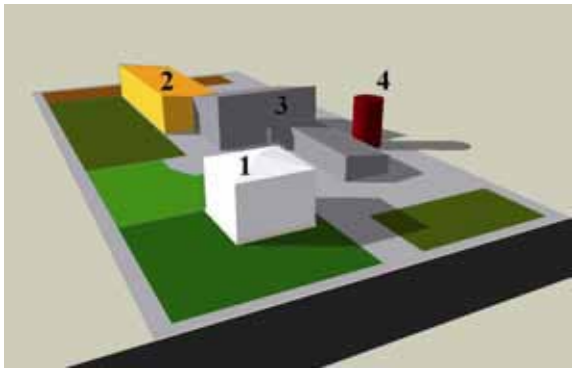

Ryc. 5.39. Współczesna działka zagrodowa z obiektami, które nie nawiązują do specyfiki badanego regionu
Fig. 5.39. A modern farm allotment with an object which does not refer to the specific of the researched region

Obecnie nowa zabudowa zagrodowa jest stawiana bardzo rzadko. Najczęściej rolnicy bazują na dawnych zabudowaniach, w miarę potrzeby modernizując stare obiekty lub dobudowując nowe. Współczesne budownictwo związane z produkcją rolniczą to raczej duże fermy lub gospodarstwa wielkoobszarowe.

Na obszarze Opolszczyzny i Dolnego Śląska zachowało się w wielu wsiach jeszcze sporo tradycyjnych zagród pomimo utraconej pierwotnej funkcji rolniczej (tab. 5.12). Regularnie ustawione wzdłuż dróg porządkują przestrzeń i nadają indywidualny charakter miejscowościom. Na terenie Opolszczyzny w północnej części wielkość działek zagrodowych jest generalnie mniejsza od tych, które znajdują się na południu. Taką granicą jest rzeka Odra, która dzieli Opolszczyznę na dwie części: lewobrzeżną z urodzajniejszymi, przeważnie pszenno-buraczanymi glebami i prawobrzeżną, w której dominują grunty liche i piaszczyste.

W prawobrzeżnej części Opolszczyzny zagrody miały tylko jeden budynek mieszkalny, w razie potrzeby zamieniano dawny chlew na *wycużnik (wyłamek)*[37], a obok stawiano nowy (XIX w.). Na tym terenie zdarzało się sytuowanie budynków mieszkalnych kalenicowo do drogi. Natomiast lewobrzeżna Opolszczyzna, na zachód od Odry, charakteryzuje się dominacją zagród w kształcie wydłużonego prostokąta, najczęściej z dwoma budynkami mieszkalnymi usytuowanymi szczytami do drogi (ryc. 5.36), które połączone były z budynkami gospodarczymi, całość zamykała usytuowana prostopadle stodoła[38].

We wsiach na Dolnym Śląsku spotykamy różne typy dawnych zagród. W większości nie ma tu jednak tradycji stawiania na jednej działce dwóch budynków mieszkalnych, jak ma to miejsce na znacznej części Opolszczyzny. Najczęściej znajdują się tu zagrody dwu-, trzy- i wielobudynkowe półotwarte, rzadziej jednobudynkowe lub wielobudynkowe zamknięte[39].

Tabela 5.13. Strefy w zagrodzie tradycyjnej i współczesnej
Table 5.13. Spheres in a traditional and modern farm

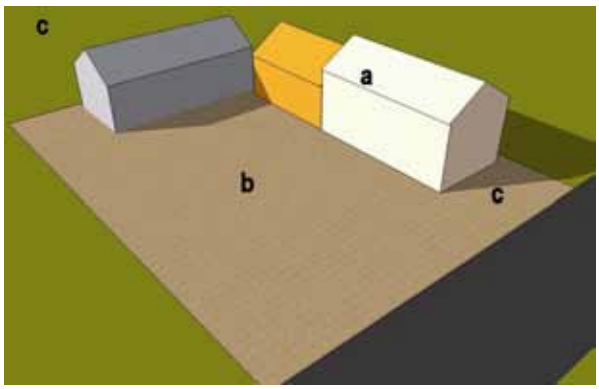

Ryc. 5. 40. Części zagrody na tradycyjnej działce zagrodowej:
a) część zabudowana, b) część komunikacyjno-gospodarcza,
c) część uprawowo-ozdobna
Fig. 5.40. Parts of a farm in a traditional farm allotment:
a) built part, b) communication and farming part,
c) arable and decorative part

Ryc. 5.41. Współczesna działka zagrodowa o formie obiektów nawiązującej do tradycyjnej zabudowy:
A) część mieszkalna, B) część gospodarcza,
C) część magazynowania nieczystości i odpadów,
D) czasem wyróżnia się jeszcze jedną strefę – produkcyjną
Fig. 5.41. A modern farm allotment with the form of objects referring to a traditional one: A) residential part, B) farming part,
C) waste storage part, D) a production zone can sometimes be distinguished

[37] Nazwy *wycużnik*, *wyłamek* jako określenie drugiego budynku mieszkalnego w zagrodzie przeznaczonego dla starszych rodziców i dalszych krewnych bez ziemi przyjęto za: T. Chrzanowski, M. Kornecki: 1974. *Sztuka Śląska...*, *op. cit.* , s. 433.

[38] Więcej na temat szczegółów związanych z zabudową zagrodową Opolszczyzny, [w:] E. Gil: 1985. *Z badań muzeum wsi opolskiej nad drewnianym budownictwem ludowym Opolszczyzny*. „Opolski Rocznik Muzealny" Tom VIII, Wydawnictwo Instytutu Śląskiego w Opolu, Opole; M. Gładyszowa: 1978. *Górnośląskie budownictwo…*, *op. cit*.

[39] Typy zagród przyjęto za: E. Trocka-Leszczyńska: 1995. *Wiejska zabudowa...*, *op. cit.*, s. 73–75; W. Wieczorkiewicz: 1995. *Planowanie przestrzenne osadnictwa wiejskiego*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 61.

Na tych tradycyjnych działkach zagrodowych można było zawsze wydzielić następujące części zagrody (ryc. 5.40):

a) część zabudowana, w tym budynki mieszkalne, budynki inwentarskie, budynki składowo-gospodarcze (stodoły), inne obiekty, np. spichlerze, silosy, piece do wypieku chleba, płyty gnojowe;
b) część komunikacyjno-gospodarcza, a w niej podwórze gospodarcze, przejazdy, przejścia, obiekty i urządzenia pomocnicze, wybiegi dla zwierząt;
c) część uprawowo-ozdobna, w której znajdują się uprawy ozdobne i część wypoczynkowa, czasem ze zbiornikiem wodnym, zieleń ochronna, uprawy użytkowe, mała architektura, w tym ogrodzenia, gołębnik.

Jednak do prawidłowego funkcjonowania współczesnej działki zagrodowej konieczne jest zachowanie odpowiedniego podziału na strefy, różniącego się od tradycyjnego, w których zapewnione będą warunki do pracy, zamieszkania i odpoczynku. Zmiana oczekiwań mieszkańców wsi nastąpiła ze względu na rozwój techniki, rozwój cywilizacyjny i zmianę stylu życia wszystkich ludzi. Przy zagrodach tradycyjnych, modernizowanych wprowadzenie tych nowych stref jest często utrudnione, a wręcz niemożliwe (ryc. 5.37). Natomiast nowo stawiana zagroda w celu bezkolizyjnego jej użytkowania powinna mieć uwzględnione następujące strefy (ryc. 5.38; 5.41):

a) część mieszkalna: dom, przedogródek (ogródek reprezentacyjno-ozdobny), ogród rekreacyjno-wypoczynkowy; część ta jest odzwierciedleniem potrzeb właściciela i jego rodziny;
b) część gospodarcza: budynki inwentarskie z wybiegami dla zwierząt, budynki składowe, silosy, garaże i wiaty; wielkość i rozplanowanie obiektów zależy od rodzaju działalności prowadzonej przez rolnika;
c) część magazynowania nieczystości i odpadów; najczęściej lokalizowana na tyłach działki;
d) czasem wyróżnia się jeszcze jedną – strefę produkcyjną, w której znajdują się tereny takie jak sad, warzywnik, szklarnie itp.

Nowe zagrody budowane są na terenie Dolnego Śląska i Opolszczyzny bardzo rzadko. Często forma obiektów, które wchodzą w ich skład, odbiega od charakteru otaczającej zabudowy, ponieważ przede wszystkim stawia się na funkcjonalność, a nie na tradycyjny wygląd obiektów, kojarzący się z zacofaniem (ryc. 5.39).

Tabela 5.14. Przemiany tradycyjnego charakteru wsi, z regularnie ustawionymi zagrodami i stodołami zamykającymi podwórza gospodarcze od strony pól Obórki, gmina Skarbimierz, Opolszczyzna

Table 5.14. Transformations of a traditional character of a village according to the located farm grounds and barns which close farm yards from field sides Obórki, Skarbimierz commune, Opole district

Ryc. 5.42. Plan wsi z początku XIX wieku
Fig. 5.42. A plan of a village from the beginning of the 19th century

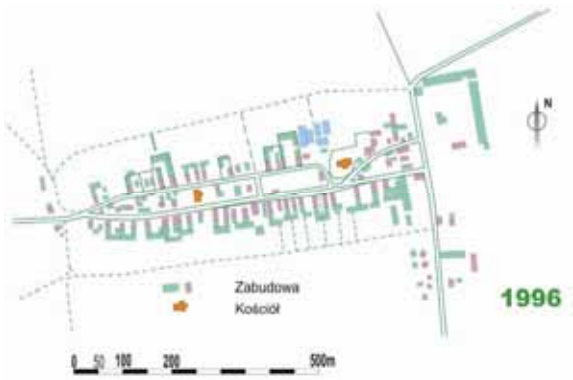

Ryc. 5.43. Stan wsi z roku 1996, obecnie nie istnieją zabudowania folwarczne, pozostał pałac i resztki parku. W nawsiu wybudowano drugi, murowany kościół
Fig. 5.43. An estate dating from 1996, presently farming buildings do not exist, a palace and remains of a park remain. Another, brick church was built in ''nawsie''

Tabela 5.14. Przemiany tradycyjnego charakteru wsi, z regularnie ustawionymi zagrodami i stodołami zamykającymi podwórza gospodarcze od strony pól,
Obórki, gmina Skarbimierz, Opolszczyzna c.d.

Table 5.14. Transformations of a traditional character of a village according to the located farm grounds and barns which close farm yards from field sides
Obórki, Skarbimierz commune, Opole district continuation

Ryc. 5.44. Tradycyjnie usytuowana stodoła zamyka widok na pola, 2005
Fig. 5.44. A traditionally situated barn closes a view on fields, 2005

Ryc. 5.45. Zaburzenie tradycyjnego charakteru zamkniętego wnętrza wsi poprzez utworzenie otwarcia widokowego na pola. W tle widoczna ruina stodoły, 2005
Fig. 5.45. A disturbance of the traditional, closed village character through creation of a view opening onto fields. The ruin of a barn is visible in the background, 2005

Ryc. 5.46. a, b. Regularne pierzeje ulic przy nawsiu, 2004, 2005
Fig. 5.46. a, b. Regular frontages of the streets at "nawsie", 2004, 2005

Zagrody rzadko występowały w analizowanych miejscowościach jako wyróżniki wiodące. Jednak są one bardzo istotnym elementem kształtującym wieś, co widoczne było przy opisywaniu układów przestrzennych miejscowości. Przedstawiane formy osiedli wiejskich wspomagane były opisem zagród, które są głównym elementem składowym terenów zabudowanych wsi.

Problemem na analizowanym obszarze jest to, że dawna zabudowa zagrodowa w większości wsi nie pełni obecnie funkcji rolniczej, jedynie funkcję mieszkaniową, rzadziej usługową. Z tego powodu dawne budynki gospodarcze, a przede wszystkim stodoły, są obiektami na tych działkach

zbędnymi, a więc właściciele nie widzą potrzeby ich restaurowania. W wyniku tego zabudowania te popadają w ruinę, a w końcowym efekcie są wyburzane. Ma to wpływ na wygląd całych miejscowości, szczególnie tych, w których dawna zabudowa zagrodowa stanowi znaczny procent terenów osiedlowych całej wsi, a dodatkowo budynki ustawione są w regularnym porządku wzdłuż dróg.

Taki od wieków uporządkowany ciąg zabudowy ma wieś Obórki, w której przeważają zagrody półotwarte trzy- i wielobudynkowe, z jednym lub dwoma budynkami ustawionymi szczytowo do drogi. Od strony pól zamknięcie zagród tworzą stodoły, których większość nie pełni obecnie swej pierwotnej funkcji, dlatego powoli zaczynają znikać, przez co tworzą się obce wcześniej otwarcia widokowe na otaczające wieś pola (tab. 5.14).

Można polemizować, czy jest to zjawisko negatywne, jednak zdecydowanie proces ten zmienia charakter wnętrza wsi. Symulację zmian przedstawiają schematy na rycinach 5.47 i 5.48.

Tabela 5.15. Schemat degradacji zabudowy spowodowanej likwidacją stodół na tradycyjnych działkach zagrodowych trzybudynkowych

Tab. 5.15. A scheme of degradation of buildings caused by removing barns on traditional three building farm plots

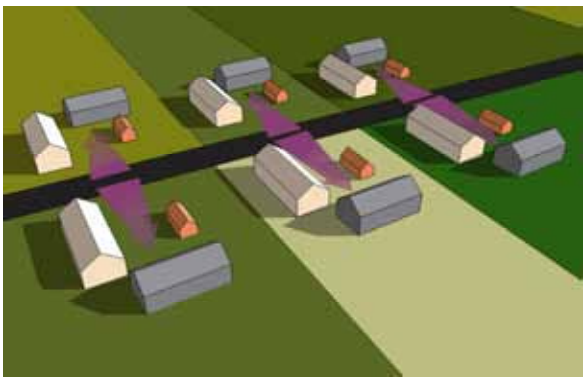

Ryc. 5.47. Tradycyjna zabudowa, stodoły zamykają podwórza gospodarcze od strony pól
Fig. 5.47. A traditional development, barns close the view onto fields

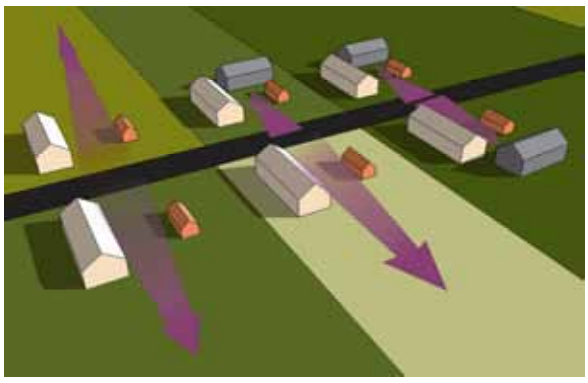

Ryc. 5.48. Zabudowa po usunięciu stodół, nowy układ z otwarciem widoku na pola
Fig. 5.48. The development after removing barns, a new set with an opening to an outside view

5.4.1. Zagrody frankońskie

Jednym z ciekawszych przykładów zagród, które w dużym stopniu wpływają na kształt przestrzenny wsi, są zagrody frankońskie, nabierające indywidualnych cech w poszczególnych miejscowościach badanego obszaru Opolszczyzny. Pojawiają się one jako wyróżniki we wsi Pilszcz, a także w Złotogłowicach. Trzeba dodać, że jest to specyficzna odmiana tego rodzaju zabudowy, dla której przyjęto w tym opracowaniu to właśnie określenie[40].

Budownictwo murowane we wsiach Opolszczyzny zaczęto stosować najwcześniej w jej lewobrzeżnej części, wypierając dawne drewniane konstrukcje. Pojawiło się ono w XVIII w. na terenie dawnego powiatu głubczyckiego, raciborskiego, grodkowskiego i nyskiego, czyli w południowo-zachodniej części Opolszczyzny[41]. Cechą charakterystyczną było rozplanowanie zagrody, co przenosiło się na ukształtowanie urbanistyczne całych wsi, z indywidualnymi cechami wypracowanymi na miejscu. Zagroda frankońska była to najczęściej wąska działka z jednym lub dwoma szczytowo ustawionymi od ulicy budynkami mieszkalnymi, połączonymi ozdobną bramą. Na ich przedłużeniu znajdowały się budynki gospodarcze, a całość od pól zamknięta była stodołą. Najokazalsze budynki stawiane w ten sposób znajdują się w okolicy Nysy i Grodkowa.

[40] E. Trocka-Leszczyńska wskazuje na autorów, którzy używali tej nazwy, a także podważali jej stosowanie ze względu na niejednoznaczność. Na przykład do końca XIX w. Meitzen używał nazwy *dom frankoński* dla określenia typów domów na terenie Niemiec, Polski, a także Śląska. Za nim Otto Gruner w 1896 r. stwierdził występowanie na Śląsku zagród typu frankońskiego, najczęściej o czworobocznym układzie budynków. W okresie międzywojennym do zabudowań występujących na terenie Śląska stosowano określenia *zagroda frankońska* lub *środkowoniemiecka*, dla zagród, w których budynek mieszkalny usytuowany jest szczytem do drogi, budynek inwentarski znajduje się naprzeciw niego, natomiast stodoła zamyka całość od strony pól. Określenie to zaczęto podważać jako niejednoznaczne pod koniec okresu międzywojennego. E. Trocka-Leszczyńska, 1995: *Wiejska zabudowa*..., *op. cit*., s. 69–74.

[41] T. Chrzanowski, M. Kornecki: 1974. *Sztuka Śląska*..., *op. cit*., s. 443–444.

Pilszcz, gmina Kietrz (Opolszczyzna)

Najciekawszy przykład indywidualnie przekształconej zagrody frankońskiej znajduje się we wcześniej opisywanej wsi Pilszcz[42]. Element ten jest wyróżnikiem wspomagającym dla układu przestrzennego miejscowości. W tej wsi charakterystyczny jest układ całej działki zagrodowej

Tabela 5.16. Zagroda frankońska, Pilszcz, gmina Kietrz, Opolszczyzna
Table 5.16. Franconian farm, Pilszcz, Kietrz commune, Opole district

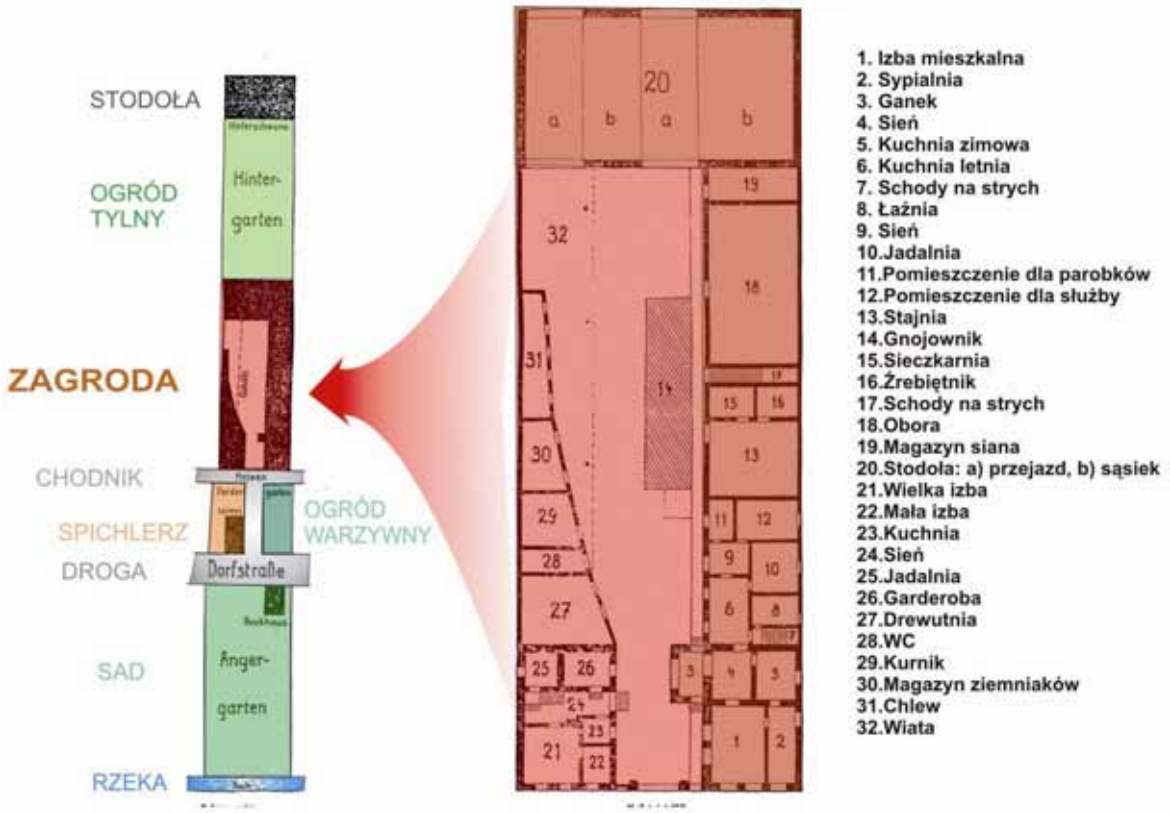

Ryc. 5.49. Zagroda frankońska we wsi Pilszcz
Fig. 5.49. A Franconian farm in Pilszcz village

Ryc. 5.50. Ulica Żytnia, lata międzywojenne Na pierwszym planie przedogródek z altaną i spichlerzem, początek XX wieku
Fig. 5.50. Żytnia street, interwar years. The front garden with a gazebo and a granary in the foreground

Ryc. 5.51. Elewacja od strony ulicy. Między budynkami widoczny mur z bramą przejazdową oraz jedną lub dwiema furtami
Fig. 5.51. A street side elevation. A wall with a vehicular gate and 1 or 2 wickets

[42] Historię i układ przestrzenny wsi opisano w rozdz. 5.1.3.

należącej do jednego gospodarza. Od strony rzeki znajdował się na niej sad, ograniczony z drugiej strony ulicą, w obrębie którego umieszczane były piece do wypieku chleba i suszenia owoców. Za drogą zlokalizowany był mały przedogródek ze spichlerzem, a czasem altanką dla gospodarzy. Pomiędzy tą częścią a właściwą zabudową tworzącą zwartą pierzeję znajdował się utwardzony chodnik, z którego prowadziły wejścia do poszczególnych posesji (tab. 5.16).

Tabela 5.16. Zagroda frankońska, Pilszcz, gmina Kietrz, Opolszczyzna c.d.
Table 5.16. Franconian farm, Pilszcz, Kietrz commune, Opole district continuation

Ryc. 5.52. Fragment zachowanej pierzei ulicy Wojska Polskiego, dawniej Żytniej. Zlikwidowany chodnik oddzielający zabudowę od przedogródka ze spichlerzem, 2001
Fig. 5.52. A fragment of the preserved frontage of Wojska Polskiego street, former Żytnia. A liquidated pavement separating buildings from the front garden with a granary, 2001

Ryc. 5.53. Ulica Wojska Polskiego, dawna Żytnia, 2007
Fig. 5.53. Wojska Polskiego street, former Żytnia, 2007

Właściwa część zagrody zwanej *frankońską* miała typowy dla niej układ, w którym na wąskiej działce, od strony wjazdu usytuowane były szczytowo dwa budynki. Jeden z nich, z reguły wyższy i dalej połączony z zabudowaniami gospodarczymi, przeznaczony był na mieszkanie dla gospodarzy, natomiast drugi, tzw. *wycużnik* (*wyłamek*), zajmowany był przez rodziców i pozostałą część rodziny. Za stodołą znajdował się tzw. ogród tylny, a za nim całość zamykała kolejna stodoła z przejazdem bezpośrednim na pola.

Istotnym elementem oblicza przestrzennego całej ulicy było zdobnictwo, które dotyczyło elewacji budynków i muru bramnego, w którym oprócz bramy wjazdowej znajdowała się jedna lub dwie furtki. Oba budynki miały reprezentacyjną formę elewacji szczytowych, połączonych murem, bogato zdobionym pilastrami, gzymsami, ślepym arkadowaniem, pozornymi balustradami tralkowymi itp. (ryc. 5.51).

Niestety, do dnia dzisiejszego zachowało się niewiele zagród, które mają dawny układ. Przede wszystkim brak jest chodnika odcinającego właściwe zagrody od przedogródków ze spichlerzami (inaczej zwanymi *soułkami*). Z dawnych spichlerzy pozostały jedynie dwa nieduże obiekty, dzięki którym możemy zapoznać się z ich dawną formą (ryc. 5.54; 5.56). Spichlerze były obiektami drewnianymi, o konstrukcji zrębowej, ze ścianami obrzuconymi na zewnątrz gliną[43]. Rozplanowane były na rzucie kwadratu lub prostokąta, najczęściej dwukondygnacjowe z luźno nałożonym dwuspadowym, czasem czterospadowym-namiotowym dachem krytym łupkiem (ryc. 5.55). Obydwa zachowane obiekty objęte są ochroną konserwatorską. Zachował się jeden piec do wypieku chleba i suszenia owoców w sadzie od strony rzeki (ryc. 5.57; 5.58). Również nie ma we wsi najpiękniejszych przykładów ozdobnych bram wjazdowych, widocznych na starych widokówkach. Pojedyncze drugie stodoły od strony pól zachowały się jedynie w północno-zachodniej części miejscowości. Jednak te zagrody, które istnieją do dziś, świadczą o oryginalnym pięknie dawnej wsi (ryc. 5.52, 5.53). Z tego powodu planuje się we wsi ekspozycję z funkcją muzeum jednego takiego kompleksu.

[43] E. Gil: 1967. *Spichlerze Opolszczyzny*. Muzeum Wsi Opolskiej w Opolu-Bierkowicach, WAG, PSP, Kraków; *Polski Atlas Etnograficzy*. 1965. T.II. Budownictwo. Mapy 83, 84, 85, 86, karta XXXV.

Tabela 5.17. Spichlerze, piece, Pilszcz, gmina Kietrz, Opolszczyzna
Table 5.17. Granary, stoves, Pilszcz, Kietrz commune, Opole district

Ryc. 5.54. Spichlerze w przedogródkach, początek XX wieku
Fig. 5.54. Granaries in the front garden, state from the beginning of the 20th century

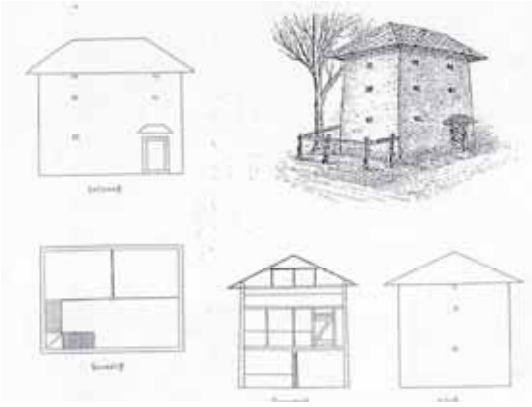

Ryc. 5.55. Szkic typowego spichlerza,
Fig. 5.55. Sketch of a typical granary

Ryc. 5.56. Jeden z dwóch zachowanych spichlerzy we wsi, 2001
Fig. 5.56. One of the two preserved granaries in the village, 2001

Ryc. 5.57. Jedyny zachowany piec do wypieku chleba i suszenia owoców, 2001
Fig. 5.57. The only preserved stove for baking bread and drying fruit, 2001

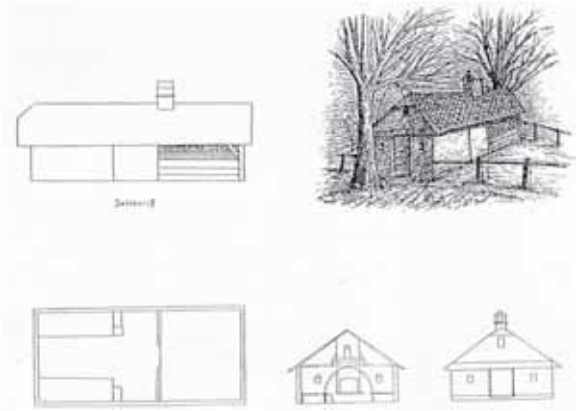

Ryc. 5.58. Szkic typowego pieca lokalizowanego w sadzie nad rzeką
Fig. 5.58. Sketch of a typical stove located in an orchard near the lake

Złotogłowice, gmina Nysa (Opolszczyzna)

Budownictwo w tej wsi pochodzące z XVIII w., podobnie jak we wsi Pilszcz, jest *budownictwem frankońskim* (ryc. 5.59, 5.60). Jednak w Złotogłowicach budynki wyróżniają się tym, że niezależnie od funkcji mają znaczną kubaturę i bogate zdobnictwo.

Tabela 5.18. Zagroda z obiektami o dużej kubaturze, Złotogłowice, gmina Nysa, Opolszczyzna
Table 5.18. Farm with big cubature objects, Złotogłowice, Nysa commune, Opole district

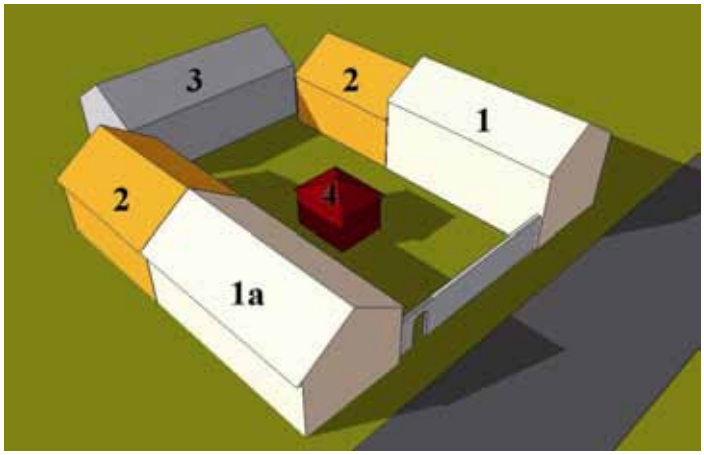

Ryc. 5.59. Schemat tradycyjnej zagrody frankońskiej: 1) budynek mieszkalny, 1a) budynek mieszkalny tzw. *wycużnik*, 2) budynek inwentarski, 3) budynek składowo-gospodarczy, 4) budynki pozostałe, np. spichlerz lub gołębnik
Fig. 5.59. Scheme of a traditional Franconian farm: 1) residential building: 1a) residential building so called "a wycużnik ", 2) an inventory building; 3) a stock-farming building; 4) remaining buildings for instance granary or dovecot

Ryc. 5.60. a, b. Reprezentatywne zagrody we wsi Złotogłowice. Dwa budynki mieszkalne o dużych kubaturach, 2005
Fig. 5.60. Typical farms in Złotogłowice village. Two residential buildings with large cubature, 2005

Duża kubatura obiektów wchodzących w skład poszczególnych zagród jest przejawem bogactwa dawnych gospodarzy. Po 1945 r. nastąpiło wysiedlenie ludności tubylczej i do wsi sprowadzili się nowi mieszkańcy. W chwili obecnej w wielu zagrodach jest po kilku właścicieli, którzy często nie prowadzą działalności rolniczej. Z tego powodu zabudowania gospodarcze, szczególnie stodoły, popadają w ruinę, ponieważ są obiektami zbędnymi o dużej kubaturze, wymagającymi dużych nakładów finansowych przy remoncie. Wszystkie stodoły stawiane były jako zamknięcie zagrody od strony pól, przez co wnętrze wsi było w pewien sposób oddzielone od otwartych zewnętrznych przestrzeni. Cały ten układ zmienia się, gdy te budynki znikają z krajobrazu miejscowości. Symulację zmian pokazuje schemat (ryc. 5.61 i 5.62).

Tabela 5.18. Zagroda z obiektami o dużej kubaturze, Złotogłowice, gmina Nysa, Opolszczyzna c.d.
Table 5.18. Farm with big cubature objects, Złotogłowice, Nysa commune, Opole district continuation

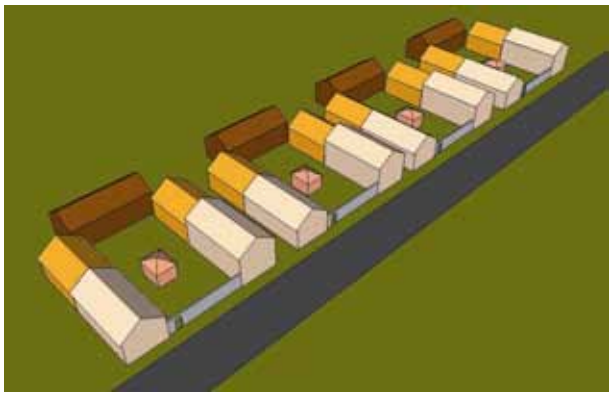

Ryc. 5.61. Ulica z tradycyjną zabudową frankońską
Fig. 5.61. Street with a traditional Franconian development

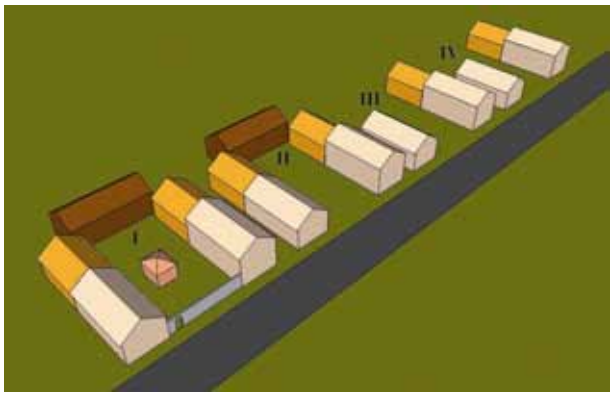

Ryc. 5.62. Symulacja etapów degradacji zabudowy frankońskiej prowadzącej do całkowitej przemiany wyglądu wnętrza wsi
Fig. 5.62. A simulation of stages of Franconian development degradation which leads to a total change of the village interior's look

Na tej rycinie w następujących po sobie zagrodach znikają kolejne ich części, co prowadzi do znacznego zubożenia wnętrza wsi. W poszczególnych zagrodach kolejność zanikania elementów składowych może być przypadkowa. Na schemacie przyjęto, że pierwsza znika ozdobna brama, następnie stodoła, która czasem zachowuje się w szczątkowej formie, gołębnik lub spichlerz, w zależności od rodzaju obiektu znajdującego się pośrodku podwórza, potem pozostałe zabudowania gospodarcze lub jeden z budynków mieszkalnych. W efekcie, zamiast zróżnicowanej zabudowy zostaje uproszczony ciąg budynków mieszkalnych, które w niewielkim stopniu przypominają dawny układ zabudowy w tej miejscowości.

Oprócz wspomnianych wcześniej sugestii dotyczących zachowania niepowtarzalnego charakteru przestrzennego poszczególnych zagród należy zwrócić uwagę w przyszłych działaniach w tej miejscowości, przy remoncie budynków mieszkalnych, na zachowanie zdobnictwa, a także proporcji okien z tradycyjnymi podziałami.

5.4.2. Folwarki

Pierwsze folwarki rycerskie, klasztorne i sołtysie funkcjonowały na Śląsku już od XIII w.[44]. Jednak największy rozkwit folwarków w ich dzisiejszej formie łączy się z okresem od połowy XVI do połowy XVIII w.[45]. Osadnictwo ludzi związane z funkcjonowaniem folwarku doprowadziło do zmiany wyglądu starych wsi, chociażby przez wydzielanie gruntów pod zabudowę w obrębie nawsia, a także tworzenia przysiółków. W rozwoju folwarków we wsiach można rozróżnić kilka etapów: pierwszy żywiołowy związany z zajmowaniem wszelkich gruntów, kolejny łączył się z komasacją i wydzielaniem gruntów folwarcznych od chłopskich, czasem był jeszcze trzeci etap, najbardziej radykalny, związany z nowymi pomiarami i podziałami we wsiach[46]. Lokalizacja folwarku i pola folwarcznego w nowych wsiach wiązała się z najlepszym miejscem i gruntami we wsi. W układzie przestrzennym wsi mógł on tworzyć cztery zasadnicze kompozycje[47]:

- folwark i wieś są dwiema odrębnymi częściami oddzielonymi drogą;
- folwark usytuowany jest w centrum wsi;
- założenie folwarczne zamyka oś kompozycyjną wsi, lokalizacja na końcu zabudowy wiejskiej;
- lokalizacja folwarku na skrzyżowaniu dróg.

[44] W. Grabski łączy pojęcie *pierwotnego folwarku* jako większego gospodarstwa wiejskiego z czasami nawet przedpiastowskimi. Zob. W. Grabski: 2004. *Historia wsi...*, *op. cit.,* s. 84–86.
[45] Na Śląsku osadzanie zagrodników jako siły roboczej trwało do XVI w., później ze względu na brak ziemi osadzano jedynie bezrolnych chałupników. Ludność dzieliła się tu na kategorie: chłopi – dawali pańszczyznę ciągłą, zagrodnicy wolni – zwozili zboże do stodół, zagrodnicy omłóckowi, chałupnicy i komornicy – wykonywali najróżniejsze prace ręczne zob. J. Burszta: 1958. *Od osady...*, *op. cit.*, s. 90.
[46] *Ibidem* s. 89.
[47] Za: R. Gubańska: 2005. *Folwarki nizinne...*, *op. cit*., s. 28.

Rozplanowanie zabudowań w folwarku było uwarunkowane jego jak najlepszym funkcjonowaniem. Na Dolnym Śląsku wzorowano się na niemieckich planach folwarków, w których rezydencja zajmowała najczęściej południową lub zachodnią stronę podwórza folwarcznego. W przypadku gdy rezydencji w folwarku nie było, lokowano tam dom zarządcy i budynki pomocnicze (oficyna, kuchnia, pralnia), również starano się umieścić stajnie. Ze względów przeciwpożarowych – z przeciwnej strony podwórza folwarcznego znajdowały się stodoły, obok których umieszczano spichlerze. Budynki inwentarskie zamykały pozostałe dwa boki majdanu, pośrodku którego mogły znajdować się kurniki, gołębniki, kuźnie i studnie, gnojownik, czasem staw. Gorzelnie, młyny, cegielnie lub tartaki od XIX w. lokowano poza głównym założeniem folwarku[48]. W obrębie folwarku lub przy drogach dojazdowych znajdowały się domy mieszkalne dla pracowników folwarcznych (czworaki). Wszystkie obiekty w folwarkach miały spójny charakter, wynikający z proporcji brył, podobnych dachów, odpowiednio dobranego, często bogatego zdobnictwa.

Obecnie wiele folwarków na analizowanym obszarze uległo dewastacji i pozostaje w bardzo złym stanie technicznym[49]. Zainteresowanie inwestorów skupia się najczęściej na zabytkowych dworach, natomiast wprowadzanie nowych rozwiązań funkcjonalnych do zabudowań folwarcznych jest często utrudnione chociażby przez to, że mają one obecnie po kilku właścicieli. Znikają w ten sposób poszczególne budynki gospodarcze i zaciera się dawny układ przestrzenny folwarku.

Jednak na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie dla kilku wsi wyróżnikiem wiodącym był folwark, którego zabudowa do dziś jest zachowana, czasem zaadaptowana do nowych funkcji lub stanowiąca potencjał do wykorzystania.

Kątna, gmina Długołęka (Dolny Śląsk)

Kątna to wieś o układzie wielodrożnicy, położona w gminie Długołęka. W XIV w. należała do klasztoru kanoników regularnych we Wrocławiu na Piasku. Do 1945 r. miejscowość nazywała się Süßwinkel. We wsi znajduje się dawny zespół dworski składający się z dworu zbudowanego w XVIII, a przebudowanego w XIX w., oficyny z XVIII w. przebudowanej w latach międzywojennych, budynków mieszkalno-gospodarczych, kuźni, stajni i spichlerza z początku XX w.[50].

Zabudowania folwarczne w okresie powojennym były siedzibą PGR[51], obecnie wykorzystane zostały do zorganizowania ośrodka jazdy konnej. Miejsce to nadaje się do tego celu, ze względu na odpowiednią kubaturę zabudowań, majdan i otwarte przestrzenie wokół wsi. Folwark usytuowany jest w najwyższym punkcie wsi, a pałac, oficyny, budynki gospodarcze zachowały się w bardzo dobrym stanie do dnia dzisiejszego (tab. 5.19).

Dominantę we wsi stanowi licowany czerwoną cegłą, zbudowany przy folwarku w latach 20. XX w. spichlerz. Budynek ten ma większą wysokość od komina gorzelni, będącego w wielu innych wsiach najwyższym elementem widocznym z daleka. Prosty – zarówno w formie, jak i detalu poprzez arkadkowo zwieńczone lizeny biegnące przez całą wysokość ścian – nabiera jeszcze bardziej monumentalnego charakteru. Pozostała, najstarsza część wsi, a mająca formę wielodrożnicy, to w większości dawna zabudowa zagrodowa, w której budynki z reguły licowane są cegłą, co również nadaje specyficzny charakter miejscowości. Zagrody te były półotwarte, w kształcie litery L lub U, z budynkiem mieszkalnym usytuowanym szczytowo przy drodze, dzięki czemu pierzeja ulicy jest uporządkowana i w miejscach, w których nie ma współczesnych adaptacji i przeróbek – jednorodna.

We wsi tej wyróżnikiem wspomagającym jest materiał, tj. użycie w większości obiektów cegły licówki jako wykończenia elewacji. Niestety, nowe obiekty stawiane w tej miejscowości nie nawiązują do dawnego charakteru zabudowy.

[48] R. Gubańska: 2005. *Folwarki nizinne…*, *op. cit.,* s. 25.

[49] Obiekty należące do nich mają najczęściej duże kubatury, co utrudniało utrzymanie i remonty. Problem ten dotyczy nie tylko Dolnego Śląska i Opolszczyzny, ale również chociażby Wielkopolski. Historia i opis folwarków zob. G. Balińska: 1996. *Racot. Przemiany...*, *op. cit.*; R. Gubańska: 2005. *Folwarki nizinne...*, *op. cit.*

[50] Zob. I. Kozioł, J. Załęski: 1989. *Gmina Długołęka.* „Inwentaryzacja krajoznawcza województwa wrocławskiego" zeszyt 10, PTTK, Wrocław, s. 82–88.

[51] PGR – Państwowe Gospodarstwo Rolne. PGR-y funkcjonowały w latach 1949–1991, były to duże gospodarstwa rolne należące do państwa.

Tabela 5.19. Folwark. Kątna, gmina Długołęka, Dolny Śląsk
Table 5.19. Grange, Kątna, Długołęka commune, Dolny Śląsk

Ryc. 5.63. Lokalizacja folwarku we wsi
Fig. 5.63. Localization of a farm in the village

Ryc. 5.64. Majdan folwarku, 2005
Fig. 5.64 A farm, clearing 2005

Ryc. 5.65. Zespół folwarczny wraz ze spichlerzem we wsi, dominanta w miejscowości, 2005
Fig. 5.65. A farm set together with a granary, a dominant for the whole village, 2005

Kamień Śląski, gmina Gogolin (Opolszczyzna)

Wśród wybranych do analizy pod kątem wyróżników wsi Kamień Śląski może służyć jako przykład prężnie rozwijającej się miejscowości, w której w 2001 r. Kuria Diecezjalna odkupiła kompleks budynków stanowiących niegdyś zabudowania folwarczne przynależące do zamku. Były to rozległe stodoły, stajnie, wozownie. Postanowiono zaadaptować je na specjalistyczny ośrodek – Zespół Turystyczno-Wypoczynkowo-Rehabilitacyjny *Sebastianeum Silesiacum* – dla 150 osób. Obiekt oddano do użytku cztery lata później. Należy tu podkreślić, że zabudowania folwarku były w bardzo złym stanie technicznym, niektóre wręcz zrujnowane. W projekcie uwzględniono dawny charakter tych obiektów, adaptacjami oraz nowymi zabudowaniami nawiązano do historycznych form, proporcji brył, kształtów dachów, zastosowano nawet wykończenia z ekspozycją kamienia wapiennego, charakterystycznego budulca dla tej miejscowości (tab. 5.20). Obecnie centrum to jest bardzo popularne wśród kuracjuszy nie tylko z Polski, ale również z zagranicy[52].

[52] Odrestaurowane budynki w niczym nie przypominają dziś dawnych ruin i stanowią sanatorium o europejskich standardach, będące stymulatorem rozwoju dla całej miejscowości. Oferta ośrodka jest bardzo bogata. Przede wszystkim opiera się na metodzie wodolecznictwa będącej wynalazkiem ks. Sebastiana Kneippa. Dodatkowym ułatwieniem są naturalne podziemne pokłady wód oligoceńskich, wykorzystywane w basenach i innych urządzeniach wodnych.

Tabela 5.20. Folwark przypałacowy, Kamień Śląski, gmina Gogolin, Opolszczyzna
Table 5.20. Palace grange, Kamień Śląski, Gogolin commune, Opole district

Ryc. 5.66. Folwark obecnie – Zespół Turystyczno-Wypoczynkowo-Rehabilitacyjny *Sebastianeum Silesiacum,* 2008
Fig. 5.66. A farm – present state – Touristic-Leisure-Rehabilitation Set *Sebastianeum Silesiacum,* 2008

Ryc. 5.67. Zabudowania folwarczne, 2001
Fig. 5.67. Farm buildings, 2001

Także w innych miejscowościach wyróżnikiem wiodącym jest folwark, np. Mikoszowa w gminie Żarów, Nowa Wieś Wrocławska w gminie Kąty Wrocławskie i Suchy Dwór w gminie Żórawina. Obiekty te stanowią duży potencjał rozwoju różnych funkcji, nie zawsze do końca dobrze wykorzystany.

5.5. OBIEKTY ARCHITEKTURY JAKO WYRÓŻNIKI WSI[53]

W wielu wsiach o mało czytelnym układzie przestrzennym, niejednolitym materiale budowlanym czy kolorystyce ważnym elementem charakterystycznym są pojedyncze obiekty budowlane lub zespoły takich obiektów, które stają się często wyróżnikiem wiodącym albo wspomagającym.

Przyjęto, że w tabeli nie będzie wypisywana liczba obiektów, które wyróżniają się w danej miejscowości, lecz sam fakt występowania co najmniej jednego takiego elementu, który może stać się wyróżnikiem miejscowości. Zdarzało się, że jeden obiekt był na tyle istotny, że stawał się nawet wyróżnikiem wiodącym, czasem tym wyróżnikiem było kilka różnych obiektów wybranych wg poniższych kryteriów.

Szczegółowa analiza obiektów architektury jako wyróżników wsi wymagałaby osobnego obszernego opracowania. Na potrzeby niniejszej pracy ograniczono się do przedstawienia nie tyle samych obiektów, co powodów, dla których stają się one tak ważnymi elementami we wsiach:

- mogą stanowić **dominanty** różnego rodzaju w krajobrazie danej miejscowości;
- stanowią **miejsca spotkań**, których dodatkową wartością jest wyróżnik niematerialny[54];
- są **obiektami zabytkowymi**, które stanowią atrakcję, np. turystyczną w danej wsi;
- **inne** obiekty, które nie mieszczą się w trzech poprzednich grupach, jednak przez oryginalność formy, zdobnictwa, ustawienia itp. mogą kojarzyć się tylko z tą jedną miejscowością.

[53] W roku 2008 autorka opracowała wraz ze studentami kolejnych 5 miejscowości na Opolszczyźnie, których już nie ujęto w tabelach wyróżników, natomiast wykorzystano ich elementy charakterystyczne w opisach. Objęte opracowaniem miejscowości to: Januszkowice (gmina Zdzieszowice), Łaziska (gmina Jemielnica), Niezdrowice gmina (Ujazd), Stradunia (gmina Walce) i Zagwiździe (gmina Murów).
[54] Opisane również w grupie wyróżników antropogenicznych niematerialnych, rozdz. 4.6.1.

Pewne obiekty architektury, określone jako wyróżniki wsi, mogą spełniać kilka z powyższych funkcji. Tak jest w przypadku wielu kościołów, które po pierwsze są dominantami, obiektami wpisanymi do rejestru zabytków oraz stanowią miejsce spotkań mieszkańców wsi. Innym typem są pałace, dwory lub zamki, o ile pełnią rolę dominant wiejskich; są one również obiektami zabytkowymi.

5.5.1. Dominanty

Rola dominant w krajobrazie wiejskim jest istotna, chociaż nie zawsze doceniana, a w przypadkach gdy szpecą otoczenie – bagatelizowana. Stanowią one jeden z ważniejszych wyróżników wsi ujętych wg przyjętej klasyfikacji najczęściej jako obiekt w grupie dotyczącej zabudowy. Czasem dominanty to nie tylko obiekty budowlane, to również elementy naturalnego ukształtowania terenu, zieleń lub zbiorniki wodne, które w różny sposób wybijają się z otoczenia, sklasyfikowane w innych podtypach wyróżników zgodnie z przyjętymi kryteriami.

Nie zawsze te same elementy są dominantami. Wszystko zależy od ich otoczenia, które powoduje, że jakiś obiekt odczytujemy jako dominujący i nadający charakter zarówno panoramie, jak i wnętrzom zamkniętym. Natłok obiektów o znaczeniu indywidualnym w jednym miejscu spowoduje nieczytelność i zmniejszenie ich rangi w krajobrazie. Czasem będą one jedynie subdominantą lub akcentem mającym niewielkie znaczenie[55].

Dominanty w tradycyjnej wsi

W dawnych wsiach dominanty można podzielić na dwie główne grupy[56]: I wertykalne i II horyzontalne, a w nich kubaturowe (o wybijających się z otoczenia gabarytach, niekoniecznie wysokości) i duże płaszczyzny poziome[57].

Do grupy I możemy przypisać:

1. Zabudowę:
   - kościół z wieżą, często sytuowany na wzniesieniu lub w najwyższym punkcie wsi,
   - kominy gorzelni, browarów albo innych zakładów produkcyjnych w folwarkach,
   - wieże wodne,
   - wieże remiz strażackich,
   - wiatraki, zarówno drewniane koźlaki czy paltraki, jak i zwykle murowane holendry,
   - dawne, murowane trafostacje wieżowe.
2. Elementy przyrodnicze:
   - pojedyncze okazy drzew lub grupy drzew, założenia parkowe,
   - elementy ukształtowania terenu widoczne ze wsi (np. we wsiach rozwojowych to góra Ślęża, a na Opolszczyźnie Góra Św. Anny).

W grupie II znajdziemy:

1. Dominanty kubaturowe:
   - całe zespoły folwarczne, z wybijającymi się wielkościowo na tle wsi zabudowaniami składowo-gospodarczymi,
   - dwory i pałace.
2. Płaszczyzny poziome:
   - duże stawy wiejskie,
   - niezabudowane place we wsiach, szczególnie owalnicowych.

[55] K. Wejchert wymienia następujące dominanty układu przestrzennego zarówno w skali architektonicznej, jak i urbanistycznej: budynki wysokie, wieże, zespoły przestrzenne o cechach indywidualnych, place o dużym znaczeniu społecznym, zespoły usługowe, wielkie założenia parkowe, a nawet grupy drzew. Podkreśla również zasadę, iż im bardziej tkanka architektoniczna jest jednolita, tym bardziej wyróżnia dominantę jej forma, a nie wymiary bezwzględne. Dotyczy to przede wszystkim tkanki miejskiej, jednak zasada przenosi się również na zurbanizowane obszary wiejskie. Zob. K. Wejchert: 1984. *Elementy kompozycji…*, *op. cit.,* s. 67–68. Rolę dominant również w środowisku miejskim podkreśla K. Pawłowska: 2001. *Idea swojskości...*, *op. cit.* s. 97–98.

[56] Znaczenie dominant wiejskich, a także ich podział pokazano, [w]: I. Niedźwiecka-Filipiak, Z. Borcz: 2006. *Dominanty dawnej i współczesnej wsi południowo-zachodniej Polski.* „Architektura Krajobrazu" 1–2/2006, s. 17–23.

[57] K.Wejchert: 1984. *Elementy kompozycji...*, *op. cit.,* s. 72.

Dominanty wertykalne – I

Z powyższego podziału wynika, że w każdej z opisywanych grup dominant znajdują się zarówno obiekty architektury, infrastruktury, jak i zieleni oraz ukształtowania terenu. W poniższym szczegółowym opisie pominięto dwa ostatnie elementy, które nie dotyczą tej części opracowania.

Tradycyjna zabudowa wiejska to przede wszystkim niskie, przysadziste budynki wchodzące w skład zagród o powtarzających się formach, rodzaju i wykończeniu dachów, przeplecionych zielenią ogrodów i sadów. Całość najczęściej tworzyła spokojną, w pewien sposób ujednoliconą panoramę, na tle której wyróżniały się wysokością i formą głównie obiekty kultu religijnego.

Wysokie **wieże kościołów** lub dzwonnice były widoczne z daleka i stanowiły doskonałe punkty orientacyjne nie tylko w przypadku płaskiego krajobrazu, ale również na pofalowanym terenie (ryc. 5.68, 5.69). Często kościoły lokalizowane były w najwyższych miejscach we wsi, przez co ich wieże wznosiły się nad dachy całej wsi jeszcze wyżej. Taką sytuację mamy w Wysokim Kościele, wsi znajdującej się na Wzgórzach Trzebnickich (ryc. 5.70), w której zabudowania wspinają się po wzniesieniu, a na jego wierzchołku zlokalizowano kościół widoczny z daleka[58].

Tabela 5.21. Wieś tradycyjna – dominanty I – wieże kościołów
Table 5.21. Traditional villages – dominants I – church towers

Ryc. 5.68. Kościół widoczny z daleka w panoramie Śmiałowic (gmina Marcinowice), 1996
Fig. 5.68. A church visible from afar in Śmiałowice panorama (Marcinowice commune), 1996

Ryc. 5.69. Pożarzysko (gmina Żarów), kościół widoczny w panoramie wsi, 2006
Fig. 5.69. Pożarzysko (Żarów commune), a church visible in the village panorama, 2006

Ryc. 5.70. a) Dominanta wieży kościoła usytuowanego na wzgórzu. Wieś Wysoki Kościół (gmina Wisznia Mała), 2007, b) lokalizacja
Fig. 5.70. a) A dominant of a church tower situated on a hill. Wysoki Kościół village (Wisznia Mała commune), 2007, b) location

[58] Jest to element na tyle charakterystyczny w okolicy, że wieś przyjęła od niego nazwę.

Czasem wieża kościoła wydaje się wyrastać na horyzoncie z drogi, którą się poruszamy. W miarę przybliżania się okazuje się, że jest to złudzenie wywołane konfiguracją pofalowanego terenu, a w efekcie kościół znajduje się z boku w układzie przestrzennym całej miejscowości. Przykładem takiej sytuacji jest droga do wsi Osiek w gminie Kostomłoty na Dolnym Śląsku, gdzie z powodu pofalowanego terenu wieża kościoła pojawia się z odległości kilku km i „rośnie" w miarę zbliżania się, „wyłaniając" się zza horyzontu[59].

Tabela 5.21. Wieś tradycyjna – dominanty I – wieże kościołów c.d.
Table 5.21. Traditional villages – dominants I – church towers continuation

Ryc. 5.71. a) Zamykający perspektywę ulicy kościół we wsi Solec (gmina Biała). Zwraca uwagę brak zieleni wysokiej w otoczeniu kościoła, charakterystycznej w tradycyjnej wsi, 2006, b) lokalizacja
Fig. 5.71. a) A church closing the perspective in Solec village (Biała commune in Opole district). The lack of high greenery, characteristic of a traditional village, in the church neighbourhood draws the viewers attention, 2006, b) location

Tradycyjny krajobraz wiejski to zieleń przeplatająca się z zabudową. Stanowi ona doskonałe tło do ekspozycji dominant, na przykład kościoła czy kaplicy. Istotną rolę odgrywa tu zieleń wysoka. Pozbawione drzew wnętrze wsi Solec w gminie Biała, pomimo wspaniałej dominanty w postaci kościoła zamykającego ulicę, sprawia przygnębiające wrażenie oraz odczucie surowości i zimna (ryc. 5.71). Zdarza się, że zachowana przez wieki dominanta ulega zatarciu z powodu nieprzemyślanych inwestycji w jej najbliższym sąsiedztwie. Przykładem może być stary piękny kościółek z drewnianą dzwonnicą we wsi Strzeszów, w gminie Wisznia Mała, który został przytłoczony przez otaczające budynki o obcej formie i kolorystyce.

Kolejnymi dominantami w krajobrazie wsi są **wieże remiz strażackich** (ryc. 5.72; 5.73). Na przełomie XIX i XX w. remizy stawiano najczęściej jako proste jednokondygnacyjne budynki z materiału takiego jak otaczająca je zabudowa. Wieże obserwacyjne były początkowo obiektami o konstrukcji i wykończeniu z drewna, widocznymi z daleka (np. Mściwojów, gmina Mściwojów i Kwietniki, gmina Paszowice). Wiele z nich nie zachowało się do dnia dzisiejszego przez swą nietrwałą konstrukcję. Na początku XX w. pojawiły się większe remizy, zbudowane w stylu modernistycznym, z wieżą obserwacyjną, odcinające się od zabudowy wiejskiej swą prostą formą oraz surowym, modnym w tym czasie wykończeniem. Obiekty te były widoczne zarówno we wnętrzach miejscowości, jak i w ich panoramach (Osiek, gmina Strzelce Opolskie; Niezdrowice, gmina Ujazd).

Innym interesującym przykładem dominanty, a zarazem wyróżnika jest **wieża wodna** we wsi Wierzbna (ryc. 5.74)[60]. Położone na wzniesieniach zabudowania gospodarcze miały problemy z zaopatrzeniem w wodę. W takiej sytuacji przy rozbudowie znajdującego się we wsi klasztoru cystersów w końcu XVIII w. w pobliżu Bystrzycy wybudowano wieżę wysokości około 50–60 metrów, czyli mniej więcej tyle, ile wynosiła różnica w wysokości między rzeką a klasztorem[61]. Przedstawiona wieża wodna ma bryłę prostą i pozbawioną ozdób, inną co prawda niż błyszczące kule na wysokich słupach widoczne w krajobrazie współczesnym, ale równie ascetyczną.

[59] Postrzeganie obiektu architektonicznego w przestrzeni często jest aranżowane przez projektanta.
[60] Wieże wodne były ważnym elementem krajobrazu, szczególnie zurbanizowanego. Bogactwo form wież wodnych urozmaicało sylwety miast ze względu na umieszczanie ich przy wjazdach do miast zamiast bram lub tworzenie zamknięć widokowych ulic. Zob. E. Niemczyk: 2002. *Cztery żywioły w architekturze*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków, s. 134–139.
[61] Na jej szczycie był umieszczony zbiornik z wodą, który zimą był podgrzewany, aby woda nie zamarzła. Do zabudowań wodę doprowadzał drewniany rurociąg. W XIX w. system przestał spełniać swoją rolę; rozebrano zbiornik i zdemontowano rurociąg, ale pozostawiono wieżę. W jej lico została wmurowana w 1935 r. tablica z popiersiem poety świdnickiego Paula Kellera, którego imieniem nazwano wieżę na początku lat trzydziestych T. Ciesielski: 1993. *Gmina Żarów, monografia historyczna*, Żarów, s. 98–99.

Tabela 5.22. Wieś tradycyjna dominanty – I – inne wieże
Table 5.22. Traditional villages – dominants – I – other towers

Ryc. 5.72. Wieża remizy strażackiej, panorama wsi Osiek, (gmina Strzelce Opolskie), 2003
Fig. 5.72. Tower of a fire brigade building, Osiek village panorama (Strzelce Opolskie commune), 2003

Ryc. 5.73. a) Wieża remizy strażackiej z roku 1930 we wsi Niezdrowice (gmina Ujazd), 2008, b) lokalizacja
Fig. 5.73. a) A fire-station in a village, from 1930 in Niezdrowice village (Ujazd commune). Height increase by an aerial installation, 2008, b) location

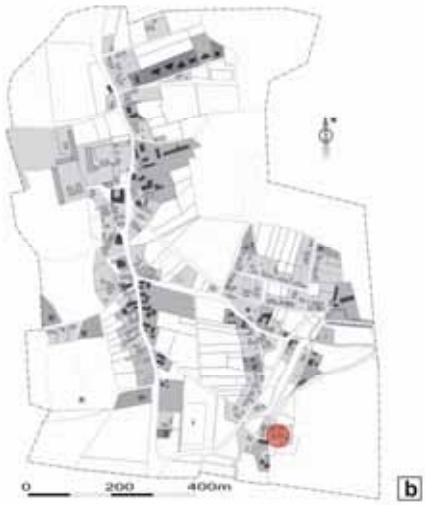

Ryc. 5.74. a) Wieża wodna z XVIII w. Wierzbna (gmina Żarów), 2005, b) lokalizacja
Fig. 5.74. a) A water tower from the 18th century, Wierzbna (Żarów comune), 2005, b) location

Tabela 5.23. Wieś tradycyjna – dominanty I – wiatraki, kominy, trafostacje wieżowe, inne elementy
Table 5.23. Traditional villages – dominants I – windmills, chimneys, tower power transformer stations

Ryc. 5.75. Murowany wiatrak, *holender* we wsi Łosiów (gmina Łosiów), 2008
Fig. 5.75. A brick windmill "Dutchman" in Łosiów village (Łosiów commune), presently residential function, 2008

Ryc. 5.76. Komin gorzelni w Galowicach (gmina Żórawina), 2005
Fig. 5.76. A distillery tower in Galowice (Żórawina commune), 2005

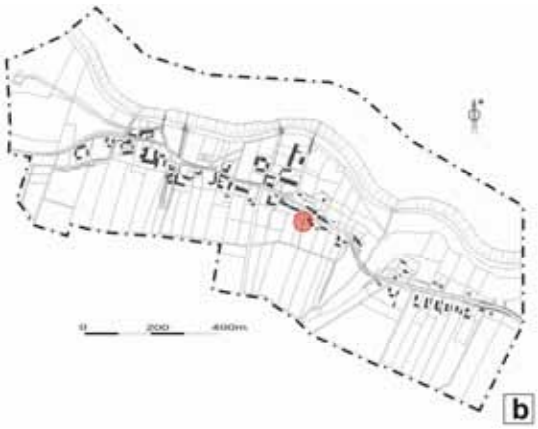

Ryc. 5.77. a) Dawna murowana trafostacja wieżowa, górująca nad okolicą w Kozielnie (gmina Paczków), 2006, b) lokalizacja
Fig. 5.77. a) Former tower brick power transformer stations, dominating the surroundings in Kozielno (Paczków commune), 2006, b) location

Ryc. 5.78. a) Wzgórze z cmentarzem, kapliczką i dębami, ekspozycja poprzez przedpole, jakim jest staw. Pietna (gmina Krapkowice), 2006, b) lokalizacja
Fig. 5.78. a) A hill with cemetery, a chapel and oak trees, pre-field exposition – a pond in Pietna (Krapkowice commune), 2006, b) location

Przy opisie dominant wiejskich w tradycyjnej wsi nie można pominąć dawnych **wiatraków** zarówno drewnianych, tzw. *koźlaków* i *paltraków*, jak i tzw. *holendrów* – najczęściej murowanych. Były one przez wiele lat nieodłącznym elementem krajobrazu wiejskiego. Ustawione w pewnym oddaleniu od zabudowań wiejskich, na miejscach zwanych wietrzowiskiem, górowały w okolicy, przyciągając wzrok ruchomymi skrzydłami[62]. Do początku XX w. istniały pomimo rozwoju techniki i nowych form wytwarzania energii. Dopiero w latach 1925–1939 unieruchomiono na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie około 60% wiatraków wraz z młynami wodnymi[63]. Dzisiaj spotykamy nieliczne obiekty tego typu, czasem o zmienionej funkcji, nadal widoczne z daleka ze swą charakterystyczną bryłą. Przykładem może być wiatrak w Łosiowie (ryc. 5.75) i dawny, murowany, licowany czerwoną cegłą wiatrak we wsi Wiry (gmina Marcinowice), dziś o funkcji mieszkalnej.

Oprócz wiatraków w krajobrazie tradycyjnej wsi widoczne były również inne elementy związane z techniką. Takimi, które stają się również dominantami, są **wieżowe stacje transformatorowe**, materiałem i wykończeniem nawiązujące do otaczającej architektury[64]. Stawały się one, w zależności od lokalizacji, ciekawym uzupełnieniem wnętrz, akcentem a nawet dominantą, jak w przypadku wsi Kozielno, gdzie umieszczona na wzniesieniu trafostacja widoczna jest z wielu miejsc we wsi i stanowi interesujące wzbogacenie panoramy (ryc. 5.77).

Natomiast w obrębie folwarków pojawiały się gorzelnie i browary, których **kominów** nie można nie zauważyć z oddali (ryc. 5.76).

Już niewielkie wzgórze pozwalało na dobrą ekspozycję kościoła, kaplicy z cmentarzem czy krzyża. Przykładem może być malowniczo położony cmentarz we wsi Pietna w gminie Gogolin na Opolszczyźnie. Dominuje on nad okolicą, a widoczny jest od strony wsi poprzez staw, który stanowi doskonałą podstawę i przedpole do ekspozycji tego otoczonego starymi dębami miejsca pochówku mieszkańców wsi (ryc. 5.78). Z daleka widoczne były również grupy wysokich drzew przy drobnych formach sakralnych[65].

Dominanty horyzontalne – II

Oprócz obiektów sakralnych wyróżniały się we wsi kompleksy pałacowo-parkowe i folwarki. Pałace, a także mniejsze dwory stanowiły zdecydowaną dominantę przestrzenną, różniącą się od otoczenia funkcją, architekturą i wielkością. Przykładów można podać wiele, chociażby zlokalizowany na wzgórzu pałac przeora w Wierzbnej (ryc. 5.80)[66] czy pałac w Mrowinach (ryc. 5.79), który widoczny jest, wraz z ozdobnym stawem, z drogi przebiegającej przez wieś.

Analogicznie, zabudowania folwarczne odmienne były od zagród chłopskich zwielokrotnioną funkcją i gabarytem[67]. Kompleksy budynków tworzyły zdecydowane dominanty kubaturowe, najczęściej znajdujące się w pobliżu dróg, widoczne i często wręcz przytłaczające.

---

[62] Czas nie był łaskawy dla drewnianych wiatraków *koźlaków* i *paltraków*, które niewykorzystywane, znajdujące się często z dala od zabudowań, popadały samoistnie w ruinę. Dużo lepiej zachowały się wiatraki murowane, tzw. *holendry,* które adaptowane są na budynki mieszkalne lub o funkcji rekreacyjnej. Rola wiatraków w krajobrazie opisana jest m.in. w: M. Kurek: 1969. *Wiatraki i młyny wodne Opolszczyzny.* Wydawnictwo Drukarnia Narodowa w Krakowie; H. Wesołowska, 1989: *Młynarstwo wiejskie Opolszczyzny od XVIII do XX wieku.* Instytut Śląski w Opolu; I. Niedźwiecka-Filipiak, Z. Borcz: 1997. *Zastosowanie niekonwencjonalnych źródeł energii we wsiach dolnośląskich.* Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie, Kraków, s. 153–160; G. Balińska: 2004. *Drewniane młyny Ziemi Łomżyńskiej*, [w:] *Budownictwo drewniane w gospodarce przestrzennej europejskiego dziedzictwa.* Wydawnictwo WSFiZ w Białymstoku, Białystok, s. 345–356; J. Gubański: 2004. *Wiatrak wieżowy jako zabytek techniki Opolszczyzny*. „Architektura Krajobrazu" 1–2/2004, s. 22–29.

[63] H. Wesołowska: 1989. *Młynarstwo wiejskie...*, *op. cit.*, s. 32.

[64] Wymiary rzutu tych budowli wynoszą około 4 x 4 m i są czasem jednakowe na całej wysokości lub ich bryły podzielone są na dwie kondygnacje. Górna z nich zdobiona jest blendami albo małymi okienkami. Całość przykryta jest daszkiem cztero- lub dwuspadowym, w zależności od otaczającej zabudowy.

[65] Kapliczki i figury obsadzano zazwyczaj dwoma lub czterema drzewami, najczęściej lipami, jesionami lub topolami. Z. Borcz: 1999. *Krajobraz nizinnych...*, *op. cit.*, s. 40.

[66] Historia wsi Wierzbna sięga początków XIII w. W miejscowości tej znajduje się wiele interesujących obiektów architektury, niestety, część z nich w bardzo złym stanie technicznym. Popadł w ruinę barokowy klasztor wybudowany dla zakonników cysterskich w XVII w., który miał pełnić rolę miejsca wypoczynku dla mnichów z Krzeszowa. Również w złym stanie technicznym jest dawny pałac przeora użytkowany jeszcze przez pewien czas po 1945 r., ze sporą ingerencją we wnętrza tego budynku. Zob. T. Ciesielski: 2006. *Żarów. Historia...*, *op. cit.*, s. 354–357.

[67] Na terenie Opolszczyzny i Dolnego Śląska znajduje się wiele założeń pałacowo-parkowych i folwarków. Sytuacja popadania w ruinę tych zabytkowych obiektów i kompleksów zdarza się bardzo często na całym badanym obszarze. W niniejszym opracowaniu autorka ograniczy się jedynie do zasygnalizowania istnienia tych obiektów, gdyż jest to temat obszerny i można się odwołać do istniejących już opracowań, w których znajdziemy opisy różnych założeń pałacowo-parkowych, również folwarków; m.in.: M. Chorowska: 2003. *Rezydencje średniowieczne na Śląsku. Zamki, pałace, wieże mieszkalne.* Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław; R.M. Łuczyński – cykl opracowań dotyczących różnych regionów Dolnego Śląska wydanych w latach 1997–2001; R.M. Łuczyński: 2008. *Zamki, dwory i pałace w Sudetach.* PWSZ w Legnicy, Legnica; E. Różycka-Rozpędowska: 1974. *Późnorenesansowe dwory śląskie. Z badań nad architekturą świecką Śląska XVI–XVII w.,* [w:] *Sztuka około roku 1600.* PWN, Warszawa, s. 247–294; J. Von Golitschek: 2000. *Schlesien Land der Schlösser.* Band I, II, Stürtz Verlag GmbH, Würzburg. J. Pilch: 2005. *Leksykon zabytków architektury Dolnego Śląska.* Arkady, Warszawa; J. Pilch: 2008. *Leksykon zabytków architektury Górnego Śląska.* Arkady, Warszawa; R. Gubańska: 2005. *Folwarki nizinne...*, *op. cit.*

Tabela 5.24. Wieś tradycyjna – dominanty II – pałace, klasztory, folwarki
Table 5.24. Traditional villages – dominants II – palaces, monasteries, granges

Ryc. 5.79. a) Pałac w Mrowinach (gmina Żarów), 1996, b) lokalizacja
Fig. 5.79. a) A palace in Mrowiny (Żarów commune), 1996, b) location

Ryc. 5.80. a) Pałac opata w Wierzbnej (gmina Żarów), 2006, b) lokalizacja
Fig. 5.80. a) An Abbot's palace in Wierzbna (Żarów commune), 2006, b) location

Dominanty we wsi współczesnej

We wsiach współczesnych nastąpiło w przeciągu ostatnich kilkudziesięciu lat wiele zmian. W miejscowościach, które ulegają intensywnej rozbudowie, nowa zabudowa jest tak urozmaicona, że nie stanowi już jednolitego tła, dobrego do ekspozycji dominant. Jednak niektóre z dawnych dominant zachowały się do dnia dzisiejszego, nie tracąc swojej rangi. Poza tym część z nich uległa zniszczeniu lub zatarło się ich znaczenie, a także pojawiły się nowe.

Do grupy dominant I wertykalnych możemy przypisać:

- kominy przy szklarniach,
- kominy przy innych zakładach produkcyjnych, czasem ciepłowniach,
- elektrownie wiatrowe,
- wieże telefonii komórkowej,
- współczesne trafostacje wraz ze słupami sieci energetycznej.

W grupie II dominant horyzontalnych znajdziemy:

- hurtownie, hipermarkety (dotyczy szczególnie wsi podmiejskich),
- nowe szkoły,
- nowe okazałe rezydencje,
- obiekty o jaskrawej, rażącej kolorystyce, niekoniecznie dużej kubaturze.

Dominanty wertykalne – I

We wsiach współczesnych, szczególnie tych, które się rozbudowują, pojawiają się nowe kościoły, świątynie lub kaplice, o różnych formach, nie zawsze stanowiących tak typowe dominanty krajobrazowe jak te dawne. Przykładem jest wybudowany w 2000 r. kościół w Paniowicach gmina Oborniki Śląskie (ryc. 5.81) oraz zbyt rozczłonkowana i udziwniona forma bryły kościoła w Niezdrowicach w gminie Ujazd (ryc. 5.82).

Spośród dominant odbieranych jako wyróżniki nadal główną rolę, oprócz kościołów, odgrywają pałace o urozmaiconej bryle, natomiast wiele z dawnych folwarków wraz z gorzelniami i towarzyszącymi im kominami znika z krajobrazu współczesnej wsi[68]. Duże kubatury tych obiektów bez odpowiedniego gospodarza, niewykorzystywane zgodnie z ich pierwotnym przeznaczeniem, straciły rację bytu na terenie wsi. Często brak było pomysłów albo środków finansowych na nowe zagospodarowanie tych zespołów. Jedną z nielicznych adaptacji gorzelni w celu innego przeznaczenia jest gorzelnia w Paniowicach w gminie Oborniki Śląskie – zamieniona na dyskotekę. Trudno powiedzieć, czy w pewnym momencie właścicielowi nie zacznie przeszkadzać przez swoją nieużyteczność istniejący do dziś wysoki komin, potwierdzający historię tego miejsca.

Tabela 5.25. Wieś współczesna – dominanty I – kościoły
Table 5.25. Modern villages – dominants I – churches

Ryc. 5.81. Wybudowany w 2000 roku kościół w Paniowicach (gmina Oborniki Śląskie), 2005
Fig. 5.81. A church in Paniowice built in 2000 (Oborniki Śląskie commune), 2005

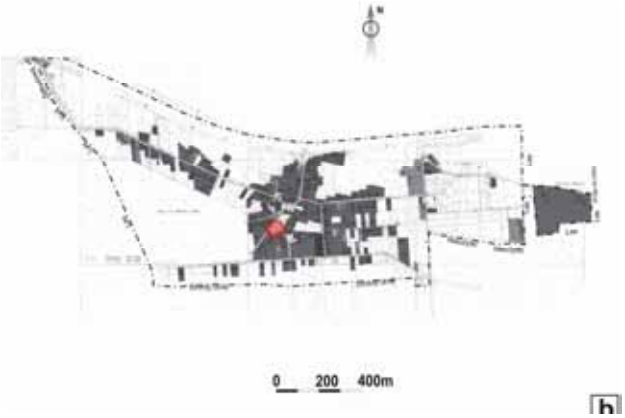

Ryc. 5.82. a) Nowa udziwniona bryła kościoła, poświęconego w 1996 r., Niezdrowice (gmina Ujazd), 2008, b) lokalizacja
Fig. 5.82. a) A new, sophisticated mass of a church, consecrated in 1996, Niezdrowice (Ujazd commune), 2008, b) location

W dzisiejszych wsiach miejsce kominów gorzelni zajęły kominy przy szklarniach lokalizowanych najczęściej na obrzeżach miejscowości, dlatego też tak dobrze widocznych z daleka w panoramach miejscowości (ryc. 5.83).

[68] Folwarki jako wyróżniki opisane są szerzej w części poświęconej zagrodzie i folwarkom (rozdz. 5.4.2).

Tabela 5.26. Wieś współczesna – dominanty I – kominy, maszty, trafostacje
Table 5.26. Modern villages – dominants I – chimneys, poles, power transformer stations

Ryc. 5.83. Komin przy szklarniach, Szymanów (gmina Wisznia Mała), 2006
Fig. 5.83. A chimney, greenhouses, Szymanów (Wisznia Mała commune), 2006

Ryc. 5.84. Maszt telefonii komórkowej, Psary (gmina Wisznia Mała), 2008
Fig. 5.84. A digital telephony pole, Psary (Wisznia Mała commune), 2008

Ryc. 5.85. Metalowy słup z syreną alarmową przy remizie w Piecowicach (gmina Długołęka), 2005
Fig. 5.85. A metal pole with an alarm siren at the fire station in Piecowice (Długołęka commune), 2005

Ryc. 5.86. Współczesne stacje transformatorowe na słupach, Szymanów (gmina Wisznia Mała), 2005
Fig. 5.86. Modern power transformer stations situated on poles, Szymanów (Wisznia Mała commune), 2005

Nowe dominanty to najczęściej obiekty związane z infrastrukturą, chociażby wieże telefonii komórkowej (ryc. 5.84) czy stacje transformatorowe słupowe, które wypierają wieżowe. W miejsce dawnych wiatraków zaczynają pojawiać się współczesne elektrownie wiatrowe, nie zawsze akceptowane przez mieszkańców sąsiadujących z nimi wsi. Jednak zarówno te elementy, jak i współczesne wieże wodne w postaci widocznych z daleka błyszczących kul na wysokich słupach nie występują w chwili obecnej w miejscowościach, które zostały objęte analizą. Te nowe dominanty są związane z urządzeniami technicznymi, których forma jest dość kontrowersyjna w krajobrazie wiejskim (ryc. 5.85, 5.86). Ze względu na to, że są one niezbędne do prawidłowego funkcjonowania wsi, należy zastanawiać się nad odpowiednią lokalizacją związaną z ekspozycją danego elementu. Często bowiem zdarza się, że na jedynym niezabudowanym placu w centrum wsi pojawia się współczesna trafostacja słupowa uniemożliwiająca właściwe zagospodarowanie tego wnętrza. Ten rodzaj dominant nie staje się wyróżnikiem wsi w rozumieniu przyjętym w tym opracowaniu.

Dominanty horyzontalne – II

Nowymi obiektami, które często stają się również dominantami we wsiach, są budynki lub zespoły budynków szkół podstawowych i gimnazjalnych[69].

Kontrowersyjnym działaniem, które powoduje powstawanie, nie zawsze pozytywnych, dominant (nie będących wyróżnikami wsi) jest malowanie elewacji budynków na jaskrawe kolory (ryc. 5.88) lub krycie dachów widocznych z daleka stodół materiałem w kolorze np. intensywnie niebieskim, który nie występuje w okolicy. Również powstające we wsiach rezydencje rzadko mają szansę stać się dominantami, jak miało to miejsce w przypadku dawnych pałaców, ze względu na natłok udziwnionych form (ryc. 5.89) w jednym miejscu.

Na wjazdach do wsi powstają hurtownie o dużych kubaturach, czasem dodatkowo o jaskrawej kolorystyce, jak np. rząd niebieskich, prostopadłościennych pawilonów przy wjeździe do wsi Psary (ryc. 5.87). Stanowią one akcent, lecz nie przypominają dawnych, przemyślanych dominant wiejskich.

Tabela 5.27. Wieś współczesna dominanty II; hurtownie, obiekty o agresywnej formie lub kolorystyce
Table 5.27. Modern villages – dominants II; warehouses, objects of an aggressive form or colours

Ryc. 5.87. Kompleks hurtowni przy wjeździe do wsi Psary (gmina Wisznia Mała), 2008
Fig. 5.87. A complex of warehouses at the exit way from Psary village (Wisznia Mała commune), 2008

Ryc. 5.88. Agresywny kolor tradycyjnego budynku mieszkalnego w zagrodzie powoduje odczytywanie go jako dominanty krajobrazowej, Wiry, 2004
Fig. 5.88. The aggressive colour of a traditional residential building on a farm causes it to be a landscape dominant, Wiry, 2004

Ryc. 5.89. Nowy budynek mieszkalny we wsi Stare Budkowice (gmina Murów)
Fig. 5.89. A new residential building in Stare Budkowice village (Murów commune)

We wsiach, szczególnie podmiejskich, obserwuje się obecnie żywiołowe działania, które nie są efektem perspektywicznych planów. Przy lokalizacji obiektów o dużej kubaturze uwzględniane są najczęściej jedynie chwilowe potrzeby funkcjonalne użytkowników. Zamknięcia osi widokowych, dominanty, bramy czy akcenty to pojęcia, które, niestety, omijane są przy projektowaniu, szczególnie obszarów wiejskich. Właściwie trudno jest znaleźć współcześnie budowane obiekty na terenach wsi spełniające oczekiwania pokładane w dominantach.

[69] Szerzej opisano szkoły w rozdziale 5.5.2. *Obiekty ważne przez swoją funkcję.*

5.5.2. Obiekty ważne przez swoją funkcję

Wyróżnikami wsi mogą stać się obiekty, które integrują społeczność wiejską – miejsca spotkań. Ich rola jest nie do przecenienia w funkcjonowaniu wspólnoty wiejskiej[70].

Od wieków miejscem spotkań były świątynie i cmentarze wiejskie – miejsca kultu religijnego. Są one materialnym przejawem wyznania mieszkańców miejscowości. We wsiach dolnośląskich i opolskich pojawiały się kościoły ewangelickie, katolickie, czasem obydwa równocześnie w zależności od liczby mieszkańców związanej z danym wyznaniem. Rola kościoła jest ogromna zarówno dla sfery duchowej mieszkańców wsi, jak i całego wizerunku miejscowości i krajobrazu wiejskiego. Przejawem wizualnym życia duchowego mieszkańców wsi są również kapliczki – nieodłączny element krajobrazu Dolnego Śląska i Opolszczyzny. Prawie w każdej miejscowości znajduje się kilka takich obiektów[71].

Innym miejscem spotkań były związane dawniej z kościołami szkoły wyznaniowe, najczęściej lokalizowane w ich pobliżu[72]. Również karczmy, w których mieszkańcy spotykali się w czasie wolnym od pracy, czy kramy często sytuowane niedaleko, przez co tworzyły się pewnego rodzaju centra wsi, skupiające życie wspólnoty wiejskiej. We wsiach owalnicowych miejscem tym było nawsie, przy którym stawiano opisane wcześniej obiekty. Miejsca spotkań powstawały również tam, gdzie mieszkańcy wsi spotykali się przy różnego rodzaju wspólnie wykonywanych pracach, np. w polu podczas wspólnych zbiorów, na pastwiskach, przy skubaniu pierza, a także przy tradycyjnych obrzędach związanych zarówno ze świętami kościelnymi, jak i świeckimi.

Współczesne miejsca spotkań społeczności wiejskiej można podzielić na dwie grupy:

1. W budynkach:
   - kościoły[73],
   - szkoły i biblioteki wiejskie,
   - świetlice wiejskie, remizy OSP,
   - obiekty o funkcji gastronomicznej (bary, restauracje)[74].
2. Na otwartej przestrzeni:
   - place, które tworzą centrum wsi, jakby namiastkę miejskiego rynku,
   - mniejsze place o charakterze miejsc spotkań lub miejsc symbolicznych,
   - boiska sportowe z towarzyszącymi obiektami,
   - place zabaw w różnych częściach wsi,
   - parki – dawne podworskie lub współczesne wiejskie,
   - miejsca wypoczynku przy stawach, zbiornikach wodnych, przy rzece,
   - jako miejsce spotkań można również uwzględnić otoczenie sklepów wiejskich z ławeczką, czasem ze stolikiem (w niektórych wsiach są to jedyne miejsca integrujące mieszkańców).

Szkoły

W badanych miejscowościach budynki szkół nie pełniły roli wyróżnika wiodącego, jeśli się pojawiały, to jako uzupełnienie istniejących już obiektów i razem nadawały znaczenie oraz rangę temu wyróżnikowi. Nie oznacza to, że są to obiekty nijakie. Od momentu, kiedy zaistniały w krajobrazie wsi, miały one znacznie większą rolę do spełnienia niż tylko edukacja dzieci. Służyły jako miejsca, w których szerzyła się kultura i spotykali się mieszkańcy. Często mieszkający w szkole nauczyciel prowadził bibliotekę, organizował imprezy kulturalne i pomagał innym mieszkańcom w spędzaniu wolnego czasu[75]. W 1845 r. około połowa dolnośląskich wsi posiadała szkoły, w których uczył przeważnie jeden nauczyciel, czasem zatrudniani byli dwaj[76].

---

[70] Zob. więcej rozdz. 4.6.1. *Wyróżniki antropogeniczne niematerialne*.

[71] W 43 miejscowościach 5 gmin województwa opolskiego (Branice, Baborów, Kietrz, Pawłowiczki, Głubczyce) łącznie znajduje się 126 kapliczek. Zob. Z. Borcz, A. Cała: 2005. *Murowane kapliczki przydrożne na Opolszczyźnie*. „Acta Scientiarum Polonorum. Architectura" 4 (2) 2005, s. 37–46.

[72] Charakterystyczne dla wsi dolnośląskiej budynki wiejskich szkół opisano m.in. w: Z. Borcz, I. Niedźwiecka: 1994. *Dziewiętnastowieczne szkoły wiejskie na Dolnym Śląsku*. Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie. Pedagogika, s. 43–53; Z. Borcz, I. Niedźwiecka-Filipiak: 1995. *Budynki wiejskich szkół na Dolnym Śląsku od połowy XIX wieku*. „Teka Komisji Architektury i Urbanistyki" T. XXVII, s. 43–49; Z. Borcz, I. Niedźwiecka-Filipiak: 1997. *Sytuowanie budynków szkolnych w osiedlach wiejskich na przestrzeni XIX i XX wieku*. Zeszyty Naukowe AR we Wrocławiu nr 312, s. 409–417.

[73] Rolę kościołów jako dominant wiejskich opisano w rozdz. 5.5.1.

[74] Jako miejsce spotkań mogłyby również służyć proponowane przez M. Kowickiego ośrodki społeczno-usługowe będące zarówno częścią krajobrazu, jak i bardzo istotnym elementem kształtującym więzi społeczne. M. Kowicki: 1997. *Wieś przyszłości*..., *op. cit*., s. 86–111.

[75] Z. Borcz, I. Niedźwiecka-Filipiak: 1995. *Budynki wiejskich*..., *op. cit.*, s. 43–49.

[76] J. Knie: 1845. *Alphabetisch-statistisch-topographische Übersicht der Dörfer, flecken, Städte und anderen Orte der Königl. Preuss. Prowinz Schlesien*. Wrocław.

Tabela 5.28. Dawne szkoły
Table 5.28. Former schools

Ryc. 5.90. Dawna szkoła z przełomu XIX i XX wieku, obecnie budynek mieszkalny, Sulistrowice (gmina Sobótka), 1998
Fig. 5.90. A former school from the 19th and 20th century, today a residential building, Sulistrowice (Sobótka commune), 1998

Ryc. 5.91. Stara szkoła z wieżyczką, Strzegomiany (gmina Marcinowice), 2005
Fig. 5.91. An old school with a tower, Strzegomiany (Marcinowice commune), 2005

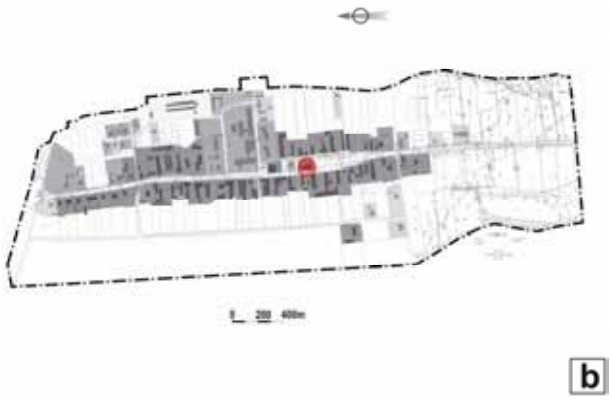

Ryc. 5.92. a) Dawna szkoła z przełomu wieków, obecnie budynek mieszkalny ze świetlicą, Żłobizna (gmina Brzeg), 2006, b) lokalizacja
Fig. 5.92. a) A former school from the brink of the century in Żłobizna (Brzeg commune). Today a residential building with a common room, 2006, b) location

Ryc. 5.93. a) Dawna szkoła, obecnie budynek mieszkalny, Wysoki Kościół (gmina Wisznia Mała), 2007, b) lokalizacja
Fig. 5.93. a) A former school, today a residential building, Wysoki Kościół (Wisznia Mała commune), 2007, b) location

Budynek szkoły był jednym z elementów, które stanowiły o randze wsi, ściśle związanym z jej rolą w sieci osadniczej. Jego kształt, wielkość oraz wygląd to wymowne świadectwo kultury regionu[77]. Architektura budynków szkół była zawsze dość charakterystyczna. We wsiach łatwo jest do dziś odszukać te obiekty pomimo niejednokrotnie zmienionej funkcji. Przede wszystkim są rozpoznawalne przez to, że usytuowane były dość typowo, w centrum wsi w pobliżu kościoła. Najstarsze budynki miały przysadzistą bryłę, o szerszym trakcie niż mieszkalne, z przelotową sienią. Obiekty budowano na przełomie wieków i do 1945 r. powiększyły swoją kubaturę, a także stały się bardziej ozdobne (ryc. 5.95). Sień podkreślona była najczęściej ryzalitem ze sterczynami (Żłobizna, Sulistrowice, Wysoki Kościół, ryc. 5.90; 5.92, 5.93). Jednym z elementów, które również wyraźnie do dziś wskazują na dawną funkcję, są małe wieżyczki-dzwonnice wieńczące dach (Kątna, Strzegomiany, ryc. 5.91; 5.94).

Tabela 5.28. Dawne szkoły c.d.

Table 5.28. Former schools continuations

Ryc. 5.94. a) Dawna szkoła. Widoczna charakterystyczna wieżyczka, Kątna (gmina Długołęka), 2005, b) lokalizacja
Fig. 5.94. A former school in Kątna (Długołęka commune). A characteristic tower is visible, 2005, b) location

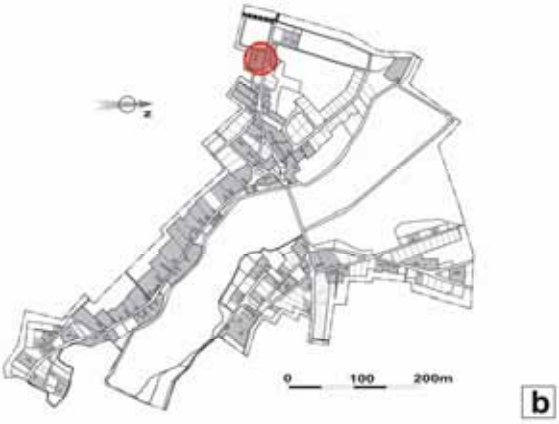

Ryc. 5.95. a) Przysadzista, duża bryła budynku dawnej szkoły, dziś świetlicy w Gąsiorowicach (gmina Jemielnica), 2006, b) lokalizacja
Fig. 5.95. The dumpy, huge mass of a former school , today a common room in Gąsiorowice (Jemielnica commune), 2006, b) location

[77] Istotną sprawą przy analizie szkół na Dolnym Śląsku, a także na Opolszczyźnie jest występowanie przez wiele lat na tym terenie równolegle dwóch wyznań – katolickiego i ewangelickiego. Ze względu na wyznaniowy charakter szkół we wsiach z kościołem ewangelickim stawiana była szkoła ewangelicka, a przy kościele katolickim funkcjonowała szkoła katolicka. Zdarzało się również, że w niektórych wsiach nie było kościoła, a funkcjonowała szkoła, a także istniały równolegle dwie szkoły o różnych wyznaniach. Większość dawnych szkół wybudowana została od końca XIX w. do lat 20.–30. XX w.

Tabela 5.29. Współczesne szkoły
Table 5.29. Modern schools

Ryc. 5.96. Jemielnica, współczesna szkoła podstawowa i gimnazjum, 2007
Fig. 5.96. Jemielnica, a modern primary school and junior high school, 2007

Ryc. 5.97. Rozbudowana i na jaskrawo pomalowana szkoła, Małkowice (gmina Kąty Wrocławskie), 2007
Fig. 5.97. Małkowice (Kąty Wrocławskie commune) expanded and brightly painted school, 2007

Ryc. 5.98. a) Nowa szkoła, Żerniki Wrocławskie (gmina Św. Katarzyna), 2006, b) lokalizacja
Fig. 5.98. a) A new school, Żerniki Wrocławskie (Św. Katarzyna commune), 2006, b) location

Ryc. 5.99. a) Gimnazjum oddane do użytku w 2002 r., Kryniczno (gmina Wisznia Mała), 2008, b) lokalizacja
Fig. 5.99. a) A junior high school finished in 2002, Kryniczno (Wisznia Mała commune) 2008, b) location

Ostatnia reforma szkolnictwa doprowadziła do likwidacji wielu małych szkół. W tych miejscowościach, w których pozostały, większość dawnych budynków nie spełnia współczesnych norm stawianych obiektom oświaty, więc są rozbudowywane lub stawia się we wsi nowe (ryc. 5.96; 5.99). Pozytywnym przykładem rozbudowy jest wieś Małkowice (ryc. 5.97), gdzie do starego budynku dostawiono odpowiednio wkomponowaną dobudówkę, całość pomalowano dość kontrowersyjnie jaskrawymi kolorami. Nowa funkcja dawnych szkół to świetlice wiejskie, np. we wsi Wierzch, w Żłobiźnie, jednak przeważnie pełnią one funkcję budynków mieszkalnych.

Nowe szkoły wymagają dużych działek budowlanych i przestrzeni, dlatego lokalizowane są najczęściej na obrzeżach miejscowości, a ich rozczłonkowane kubatury widoczne są z daleka, tworząc dominantę (Kobierzyce, Żerniki Wrocławskie, ryc. 5.98).

Dawne zajazdy

W miejscach spotkań jako wyróżniki wsi ujęto dawne zajazdy, tzw. *Gasthausy*, czasem zwane domami ludowymi[78], które pojawiły się na przełomie XIX i XX w. w wielu wsiach na terenie Dolnego Śląska i częściowo Opolszczyzny[79]. Charakteryzowały się dużymi bryłami i salami z zapleczem gastronomicznym. Budynki te mają specyficzne proporcje i detal w postaci zakończonych łukowato, wydłużonych pionowych okien znajdujących się w przestronnej sali służącej do zabaw. Składały się z jednej bryły, najczęściej dwukondygnacyjnej (Psary, ryc. 5.102; Gajków, ryc. 5.100) lub z dwóch budynków ustawionych w kształcie litery L lub T (Bogdaszowice, ryc. 5.106).

Tabela 5.30. Dawne zajazdy
Table 5.30. Former inns

Ryc. 5.100. Dawny zajazd (tzw. *gasthaus)* jako subdominanta przy kościele w Gajkowie (gmina Czernica). Obecnie w trakcie adaptacji na mieszkania komunalne stan 2008 r.
Fig. 5.100. A former inn (so called. "gasthaus") as sub-dominant at the church in Gajkowo (Czernica commune). Presently during adaptation into communal residence building, state from 2008

Ryc. 5.101. Dawny zajazd adaptowany na kościół Łaziska (gmina Jemielnica), 2008
Fig. 5.101. A former inn adapted into a church, Łaziska (Jemielnica commune), 2008

Obiekty te lokalizowano najczęściej na rozdrożu dróg, w centralnych częściach miejscowości, w najbardziej widocznych miejscach, na zamknięciach osi widokowych, co stanowiło pewnego rodzaju dominantę, a zarazem niewątpliwą ozdobę wsi, w których się znajdowały. Wiele z nich obecnie popada w ruinę lub zmienia swoją funkcję (tab. 5.30).

[78] Nazwa używana przez E. Ranoszek, W. Ranoszek, J. Załęski: 1994. *Miasto i gmina Milicz.* „Inwentaryzacja Krajoznawcza Województwa Wrocławskiego" Zeszyt 19, PTTK, Oddz. Wrocławski, Oficyna Wydawnicza „Sudety", Wrocław.

[79] Wcześniej, w dawnych wsiach funkcjonowało wiele obiektów gastronomicznych w postaci karczem, zajazdów, jednak różniących się wyglądem od tych domów ludowych. Często we wsiach istniało kilka takich obiektów, które należały do różnych właścicieli, a dzierżawione były przez karczmarzy. Od drugiej połowy XIX w. liczba ich zaczęła spadać. Najczęściej występowały trzy rodzaje karczem. Pierwsze niczym nie różniły się od wiejskiej chałupy, a produkty najczęściej sprzedawane były na wynos. Drugie, znacznie większe, miały dużą salę, gdzie odbywała się sprzedaż a konsumpcja była na miejscu. Ostatni typ to karczmy zajezdne, najczęściej znajdujące się w pewnym oddaleniu od wsi. Prowadzenie wyszynku często nie było jedyną formą utrzymywania się karczmarzy, którzy dodatkowo zajmowali się rzemiosłem lub prowadzili gospodarstwa rolne. Zob. więcej B. Baranowski: 1979. *Polska karczma*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk.

Tabela 5.30. Dawne zajazdy c.d.
Table 5.30. Former inns continuation

Ryc. 5.102. Dawny zajazd, obecnie szkoła podstawowa we wsi Psary (gmina Wisznia Mała), 2005
Fig. 5.102. A former inn, today a primary school in Psary village (Wisznia Mała commune), 2005

Świetlice wiejskie

Obiektami, które mają duże znaczenie przez swoją integrującą funkcję, są różnego rodzaju świetlice wiejskie (tab. 5.31). Stanowią one miejsce, w którym mają możliwość spotykać się różne kręgi mieszkańców wsi (Koło Gospodyń Wiejskich i inne organizacje skupiające starszych mieszkańców wsi, młodzież lub dzieci)[80]. Na terenie Opolszczyzny ludność słynie z zamiłowania do wiejskich orkiestr i zespołów artystycznych, a także różnorodnych imprez i festynów. Z tego względu konieczne są pomieszczenia, w których mieszkańcy mogliby ćwiczyć przed występami. Również na terenie Dolnego Śląska powstają w ostatnim czasie różne zespoły artystyczne, więc ten problem także dotyczy tego obszaru. W budynkach świetlic mieszczą się często większe sale wykorzystywane na imprezy okolicznościowe typu komunia czy wesele, związane z uroczystościami rodzinnymi. W pomieszczeniach tych organizuje się również zabawy, w których uczestniczy cała społeczność wiejska, np. dożynki lub sylwester. Czasem znajduje się wydzielone pomieszczenie – centrum informacyjne, gdzie każdy mieszkaniec wsi może skorzystać z Internetu. Jeśli świetlica znajduje się w zaadaptowanych dawnych budynkach wiejskich typu dawny *gasthaus*, niefunkcjonująca już szkoła, budynki gospodarcze, itp., to jej forma dopasowana jest do wiejskiego charakteru miejscowości. Często funkcje świetlic pełnią remizy strażackie, przy których znajdują się również obszerne pomieszczenia (Piecowice). Jest to związane z tym, że członkowie Ochotniczej Straży Pożarnej są często najbardziej aktywnymi członkami społeczności wiejskiej, działającymi na jej rzecz.

Świetlice lokalizowane były w centralnej części wsi, co wiązało się często z małą powierzchnią działki. Natomiast obecnie potrzebują one dość dużo miejsca w swoim otoczeniu ze względu na to, że poszerzył się asortyment potrzeb mieszkańców w takich miejscach. Wokół świetlic, w zależności od ilości wolnej przestrzeni, organizuje się place zabaw dla dzieci, miejsca do grillowania i odpoczynku dla dorosłych, czasem boiska sportowe dla młodzieży lub do innych form spędzania wolnego czasu na wolnym powietrzu.

Obiekty stawiane od 1945 r. do lat 90. ubiegłego stulecia najczęściej mają proste formy pawilonów z płaskimi dachami, które rażąco odbiegają od otoczenia (Gajków ryc. 5.110 b). Natomiast te stawiane współcześnie mają strome dachy, jednak często ich kąt i kolorystyka pokrycia nie odpowiadają typowym, tradycyjnym budynkom we wsi (Gałów, ryc. 5.108)[81].

[80] Ogromną rolę miejsc spotkań w sferze niematerialnej życia mieszkańców wsi ujęto w rozdziale opisującym wyróżniki niematerialne wsi., w rozdz. 4.6.1.
[81] Jako tanie rozwiązanie przy budowie nowych świetlic może posłużyć wprowadzenie nowych technologii opartych na naturalnych materiałach. B. Szuba: 2005. *Świetlica wiejska niezbędnym elementem krajobrazu wiejskiego. „*Architektura Krajobrazu" 1-2/2005, s. 80–85.

Tabela 5.31. Sale i świetlice wiejskie
Table 5.31. Halls and village community centres

Ryc. 5.103. Sala wiejska w Kujakowicach (gmina Kluczbork). Tradycyjna forma obiektu, 2007
Fig. 5.103. A village hall in Kujakowice (Kluczbork commune). A traditional form of the object, 2007

Ryc. 5.104. Dawna szkoła dziś Centrum Kształcenia, Niezdrowice (gmina Ujazd), 2008
Fig. 5.104. Niezdrowice (Ujazd commune). A former school – today an Education, 2008

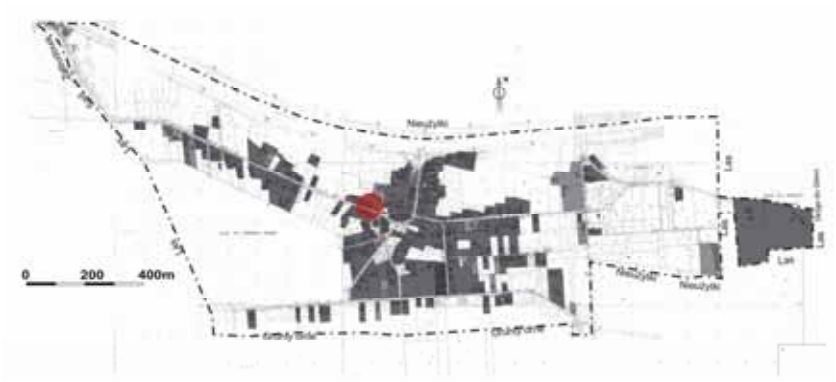

Ryc. 5.105. Lokalizacja Centrum Kształcenia we wsi Niezdrowice (gmina Ujazd)
Fig. 5.105. Location of the Education Centre in Niezdrowice village (Ujazd commune)

Ryc. 5.106. a) Świetlica w dawnym zajeździe – *gasthausie*, Bogdaszowice (gmina Kąty Wrocławskie), 2005, b) lokalizacja
Fig. 5.106. a) A common room in a former inn – *gasthaus*, Bogdaszowice (Kąty Wrocławskie commune), 2005, b) location

Tabela 5.31. Sale i świetlice wiejskie c.d.
Table 5.31. Halls and village community centres, continuation

Ryc. 5.107. a) Świetlica wiejska w centrum wsi, zbudowana w latach 70. XX w., Kryniczno (gmina Wisznia Mała), 1998, b) lokalizacja
Fig. 5.107. a) A village common room located in the centre of Kryniczno village (Wisznia Mała commune), built in 1970s, 1998, b) location

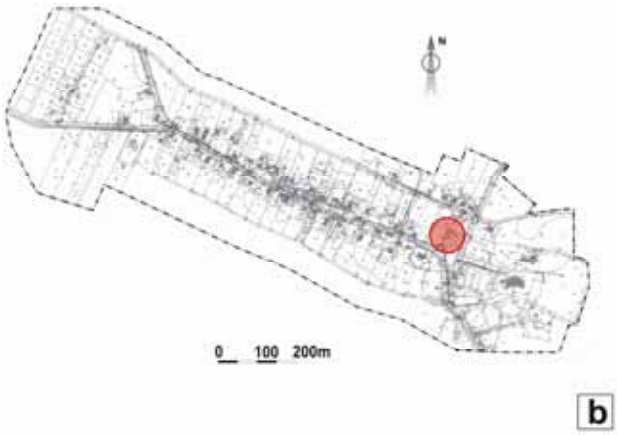

Ryc. 5.108. a) Świetlica wiejska, nowy budynek odbiegający kolorystyką i formą dachu od otoczenia, Gałów (gmina Miękinia), b) lokalizacja świetlicy w Gałowie obok kościoła., 2005
Fig. 5.108. a) A village common room, a new building differing by the form and colour of the roof from the surrounding, Gałów (Miękinia commune), b) the location of the common room in Gałów near the church, 2005

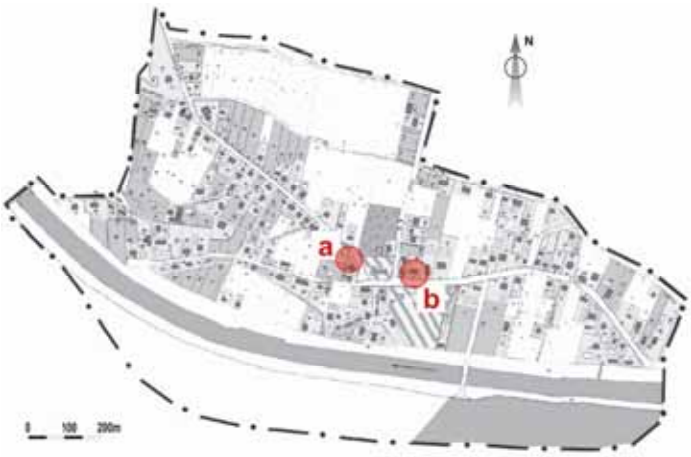

Ryc. 5.109. Lokalizacja świetlicy i dawnego zajazdu, Gajków (gmina Czernica)
Fig. 5.109. Gajków village (Czernica commune). The location of the common room and former inn

Tabela 5.31. Sale i świetlice wiejskie c.d.
Table 5.31. Halls and village community centres, continuation

Ryc. 5.110. a) Dawny budynek zajazdu, obecnie w trakcie adaptacji na mieszkania komunalne, Gajków (gmina Czernica), 2008, b) Nowa świetlica ze sklepem. Bryła obiektu typowa dla pawilonów budowanych we wsiach w latach 70. ubiegłego stulecia, Gajków (gmina Czernica), 2005
Fig. 5.110. a) A former inn building on the left, b) A new common room with a shop on the right. The mass of pavilions built in villages in 1970s, Gajków 2008 and 2005

Czasem we wsiach buduje się nowe obiekty, które pełnią rolę świetlic wiejskich, gdy we wsi niszczeje dawny *gasthaus* stanowiący doskonałą bazę do adaptacji pomieszczeń na te cele. Taka sytuacja występuje w Gajkowie w gminie Czernica (ryc. 5.110). Istnieje nadzieja, że wsie, które przystępują do odnowy wsi, bardziej docenią dawne zajazdy, które zaniedbane w wielu miejscowościach popadają w ruinę, a mogłyby stanowić doskonałe obiekty użytkowane jako wielofunkcyjne świetlice wiejskie.

5.5.3. Obiekty zabytkowe

Istotną rolę we wsiach odgrywają obiekty zabytkowe i najczęściej w niniejszym opracowaniu były one automatycznie przypisywane do wyróżników miejscowości. Zdarza się, że są wpisane do rejestru zabytków[82], jednak na ogół są ujęte tylko w Gminnej Ewidencji Zabytków. Obowiązkiem samorządów lokalnych jest ochrona zabytków znajdujących się na terenie gminy i opracowanie takiej ewidencji[83]. Obiekty nieruchome, które objęte są ochroną we wsiach, to najczęściej:

- obiekty sakralne – kościół, kapliczki, krzyże przydrożne,
- założenia pałacowo-parkowe,
- folwarki,
- budynki mieszkalne lub gospodarcze wchodzące w skład zagród,
- obiekty poprzemysłowe (ryc. 5.111),
- obiekty związane z infrastrukturą, np. stacje kolejowe, stacje transformatorowe wieżowe.

[82] Na podstawie art. 8 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2003 nr 162, poz. 1568 ze zm.) rejestr ten prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Zasady wpisu do rejestru zabytków określa art. 9 i 10 ww. ustawy. Szczegółowe zasady i sposób prowadzenia rejestru zabytków reguluje Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. nr 124, poz. 1305). Aspekty prawne związane z ochroną środowiska kulturowego opisuje B. Żarska: 2005. *Ochrona krajobrazu*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 83–93.

[83] Zadania te precyzuje art. 4 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2003 nr 162, poz. 1568 ze zm.). »Gminy m.in. mają dbać o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie" oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków". Jednym z obowiązków nałożonych przez ustawę na gminy jest: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska". Temu zadaniu ma służyć gminna ewidencja zabytków, o której jest mowa w artykule 22 (pkt. 4) cytowanej ustawy: „Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków". Zakres informacji o zabytkach nieruchomych, zawartych w karcie adresowej, określa Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. nr 124 z 2004 r., poz. 1305). Karta adresowa powinna zawierać określenie zabytku, jego nazwę i adres (miejsce położenia)« www.kobidz.pl/app/site.php5/Show/332.html, 10.06.08.

Tabela 5.32. Obiekty zabytkowe
Table 5.32. Relics of the past

Ryc. 5.111. Unikatowa zabytkowa odlewnia, młotownia i magazyn huty żelaza z początku XIX w. w Zagwiździu (gmina Murów), 2005
Fig. 5.111. A unique historic foundry, hammering house and a warehouse of steelworks from the beginning of the 19th century in Zagwiździe (Murów commune), 2005

Ryc. 5.112. Ruina dawnego kościoła katolickiego w Podgórkach (gmina Świerzawa), stan przed remontem 2004
Fig. 5.112. The ruin of a former catholic church in Podgórki (Świerzawa commune), state before alteration, 2004

Ryc. 5.113. Wieża widokowa i lapidarium na bazie dawnego kościoła katolickiego w Podgórkach (gmina Świerzawa), 2006
Fig. 5.113. A viewing tower and lapidaries on the base of a former Catholic church in Podgórki (Świerzawa commune), 2006

Część z powyżej wymienionych obiektów to wyróżnik nie tylko jako obiekt zabytkowy, często są to również dominanty krajobrazowe albo miejsca szczególnie ważne dla mieszkańców, na przykład miejsca spotkań.

Wieś Podgórki położona w gminie Świerzawa jest bardzo dobrym przykładem wyeksponowania obiektu zabytkowego, nadania mu nowej funkcji i przez to stworzenia wyróżnika wiodącego dla tej miejscowości. Wieś ta to łańcuchówka długości około 4 km, malowniczo wijąca się w dolinie rzeki Świerzawy. Otoczona okolicznymi wzgórzami, rozciągająca się na wysokości 400–520 m n.p.m. W tej pochodzącej z początku XIV w. miejscowości interesujące jest bezpośrednie sąsiedztwo dwóch kościołów, dawniej różnych wyznań. Obecny kościół katolicki pw. św. Józefa Oblubieńca NMP, wzniesiony w połowie XVIII w. jako ewangelicki, znajduje się na niewielkim wzniesieniu wewnątrz wsi, tworząc dominantę krajobrazową. Nieco poniżej położone są ruiny drugiego, dawnego kościoła parafialnego, który powstał na początku XVI w. Zachowały się fragmenty murów z kamienia i cegły z otworami drzwiowymi oraz okiennymi w kamiennych obramieniach, a także kwadratowa, kamienna wieża. Kościół i dawny cmentarz otacza częściowo zachowany kamienny mur z bramką, do której prowadzi aleja okazałych lip, z niewielkimi ubytkami. Całość jest wyjątkowo malownicza i przyciąga uwagę.

Powstał więc pomysł wykorzystania ruin na wieżę widokową (ryc. 5.112; 5.113), z której rozciągałby się widok nie tylko na wieś, ale również okolicę[84]. Na terenie dawnego cmentarza znajduje się park, miejsce spotkań mieszkańców oraz lapidarium, w którym umieszczone zostały nieuporządkowane dawniej stare nagrobki. Miejsce to dzięki temu ma szansę stać się wizytówką wsi i atrakcją wyróżniającą ją od innych miejscowości, przyciągającą do wsi turystów i agroturystów.

5.5.4. Inne

We wsiach spotyka się budynki, które mogą stać się wyróżnikami miejscowości przez to, że zwracają uwagę swoją formą, ciekawym usytuowaniem lub funkcją (ryc. 5.114; 5.115). Jednym z takich obiektów jest kościół we Frączkowie (gmina Pakosławice). Jego indywidualność polega na tym, że powstał jako adaptacja dawnego typowego budynku wielorodzinnego przeznaczonego dla pracowników PGR. Kościół zajmuje połowę obiektu, natomiast w drugiej części znajduje się świetlica wiejska i sala konferencyjna. W szczytowej ścianie kościoła dobudowano absydę, a obok postawiono dzwonnicę w formie wieży, co podkreśla funkcję tego miejsca. Obiekt ten dobrze spełnia obecnie nową funkcję, zaspokajając potrzeby mieszkańców dużego osiedla budynków wielorodzinnych wybudowanego w latach 60.–70. ubiegłego stulecia[85]. Powstało ono na potrzeby pracowników Kombinatu Państwowych Gospodarstw Rolnych zlokalizowanego w dawnych zabudowaniach folwarcznych i pałacowych Frączkowa.

Tabela 5.33. Inne
Table 5.33. Others

Ryc. 5.114. Budynek z 1902 r. Miejscowa „osobliwość", Rościsławice, ul. Wołowska 43, (gmina Oborniki Śląskie), 2006
Fig. 5.114. A building at 43 Wołowska street from 1902. A local individual – Rościsławice (Oborniki Śląskie commune), 2006

Ryc. 5.115. Udana adaptacja dawnego bloku mieszkalnego PGR na kościół. Obiekt może być również w grupie dominant, Frączków (gmina Pakosławice), 2006
Fig. 5.115. A successful adaptation of a former residential state farm building to a church. The object can also belong into a dominant group, Frączków (Pakosławice commune), 2006

5.6. MATERIAŁY BUDOWLANE (BUDULEC) JAKO WYRÓŻNIKI WSI

Materiał, z którego stawiano budynki na terenie wsi, odpowiadał dostępności do rodzaju tworzywa w danym regionie. Pośrednio zależało to również od zamożności mieszkańców miejscowości oraz tradycji regionu. Ciołek twierdzi, że „Budulec jest jednym z ważniejszych elementów odrębności regionalnej, jego rodzaj wyciska piętno w krajobrazie"[86]. Tradycyjna drewniana zabudowa wsi zarówno Opolszczyzny, jak i Dolnego Śląska przekształcała się, przechodząc od najprostszych konstrukcji wieńcowych poprzez szkieletową i mieszaną (z konstrukcją przysłupową, która łączy wiele technik), aż do murowanych.

[84] Pomysł i koncepcja powstała w czasie wykonywania opracowania w roku 2004 przez studentów kierunku architektury krajobrazu pod opieką merytoryczną autorki. Projekt wieży widokowej i lapidarium zrealizowano ze środków uzyskanych w ramach Programu Odnowy Wsi i oddano do użytku w grudniu 2006 r., a zaprezentowano na VI Europejskim Kongresie Odnowy Wsi, który odbył się w maju 2007 r. w Kamieniu Śląskim.
[85] Przed wybudowaniem świątyni mieszkańcy Frączkowa uczęszczali do kościoła parafialnego w Reńskiej Wsi, a w latach 1989–1999 do utworzonej w pałacu kaplicy.
[86] G. Ciołek: 1984. *Regionalizm w budownictwie...*, *op. cit.*, s. 110.

Na terenie Opolszczyzny pojedyncze obiekty o konstrukcji drewnianej, pełniące różne funkcje, zachowały się do dzisiaj, część z nich przeniesiono do skansenu w Bierkowicach[87]. Obecnie nie zdarza się, aby w jednej miejscowości, na analizowanym obszarze, znajdowała się większa liczba budynków o konstrukcji drewnianej[88]. Zostały one wyparte przez obiekty murowane lub o konstrukcji mieszanej. Proces ten rozpoczął się sukcesywnie od XVIII w. Początkowo w części lewobrzeżnej Opolszczyzny, pod wpływem kolonizacji niemieckiej, upowszechniła się konstrukcja ryglowa i budynki murowane z cegły. Natomiast w prawobrzeżnej nadal dominowały budynki drewniane o konstrukcji zrębowej[89]. Budownictwo murowane pojawiło się najszybciej na terenie dawnego powiatu głubczyckiego, raciborskiego, grodkowskiego i nyskiego, co obejmuje południowo-zachodnią część Opolszczyzny[90]. Wynikało to z tego, że tereny położone po lewej stronie Odry miały lepsze podłoże rozwoju gospodarczego. Rozwój ten był związany z korzystnymi dla rolnictwa warunkami geograficzno-klimatycznymi, czyli gęstą siecią rzek, brakiem lasów i dobrymi glebami[91]. W XIX w. propagowano także rudę darniową jako budulec mający dużą odporność (np. w okolicach Opola i Olesna na Opolszczyźnie, a na Dolnym Śląsku Milicza[92]), natomiast w pobliżu miejsc związanych z hutnictwem stosowano żużlaki (np. okolice Kluczborka)[93]. Budownictwo z tych materiałów zaczęło zanikać wraz z rozwojem ceglarstwa od połowy XIX w.

Przyjęty do tej części badań obszar Dolnego Śląska jest obecnie również zdominowany przez murowaną zabudowę wsi. Dawne konstrukcje zrębowe występują poza terenem opracowania, w wyższych partiach Kotliny Kłodzkiej, natomiast ryglowe w odmianie *szachulcowej* i *muru pruskiego* spotykane są na obszarze pozostałej części Dolnego Śląska[94]. Interesujące są również obiekty o konstrukcji przysłupowej, występujące w okolicy Bolesławca, Jeleniej Góry, Lubania Śląskiego, Lwówka Śląskiego i Zgorzelca[95].

5.6.1. Budynki murowane tynkowane

Obecnie na badanym obszarze zabudowa to przede wszystkim budynki murowane i tynkowane. Dotyczy to zarówno tej części obiektów, które powstały przed 1945 r., jak również w latach 1945–1980 i od 1980 r. do czasów współczesnych[96]. Na jednolitość wnętrz krajobrazowych wsi ma wpływ nie tylko forma i ustawienie poszczególnych budynków, ale również kolorystyka tynkowanych elewacji. Sam kolor rzadko był w badanych miejscowościach wyróżnikiem wiodącym wsi. Najczęściej jest on jednym z elementów, które wspomagają ujednolicenie wizerunku danej miejscowości. Staje się on wyróżnikiem wiodącym, jeśli wszystkie budynki we wsi są w jednym kolorze lub w jednej tonacji barwnej nawiązującej do kolorystyki regionu, dotyczy to również detalu, dachów oraz małej architektury, łącznie z ogrodzeniami[97]. W ten sposób dla wsi Wierzch w gminie Głogówek na Opolszczyźnie biały kolor tynkowanych elewacji stał się powodem, dla którego można tę miejscowość nazwać *białą wsią* (ryc. 5.116). Także we wsi Krzanowice w gminie Dobrzeń Wielki na Opolszczyźnie, w najstarszej części miejscowości, znajdziemy jednolitą kolorystycznie pierzeję z białymi elewacjami domów równo ustawionych szczytami do ulicy

[87] Etnograficzne prace badawcze na terenie Śląska prowadzone były przed drugą wojną światową, a następnie kontynuowano je po wojnie w 70 miejscowościach Śląska Cieszyńskiego, Katowickiego i Opolskiego przez M. i M. Gładydszów. Zob. M. Gładyszowa: 1978. *Górnośląskie budownictwo...*, *op. cit.* Opracowano także broszury ukazujące niejednokrotnie nieistniejące już obiekty drewnianej architektury wsi opolskiej m.in. E. Gil: 1967. *Spichlerze Opolszczyzny...*, *op. cit.;* E. Gil, S. Pilarski: 1970. *Budownictwo ludowe Opolszczyzny.* Kraków.

[88] Na terenie Śląska w 1957 r. we wsiach było zaledwie 1,5–5% drewnianych budynków mieszkalnych. Za: I. Tłoczek: 1980. *Polskie budownictwo...*, *op. cit.*, s. 8. Opis przykładów budownictwa drewnianego Opolszczyzny również, [w:] Cz. Thullie: 1969. *Zabytki architektoniczne województw katowickiego i opolskiego*. Wydawnictwo Śląsk, Katowice, s. 60–75.

[89] E. Gil: 1985. *Z badań...*, *op. cit.,* s. 10.

[90] T. Chrzanowski, M. Kornecki: 1974. *Sztuka Śląska...*, *op. cit.,* s. 443.

[91] Więcej o kontrastach związanych z zagospodarowaniem pod koniec XVIII w. biedniejszej prawobrzeżnej i bogatszej lewobrzeżnej Opolszczyzny, [w:] E. Gil: 1985. *Z badań...*, *op. cit.,* s. 8–11, M. Gładyszowa: 1978. *Górnośląskie budownictwo...*, *op. cit.,* s. 34.

[92] *Ochrona przyrody i krajobrazu Doliny Baryczy. Wskazówki do planowania przestrzennego.* 2008, (red. S. Lubaczewska, K. Tokarczyk-Dorociak), PTPP „pro Natura", Wrocław, s. 71.

[93] M. Gładyszowa: 1978. *Górnośląskie budownictwo...*, *op. cit.,* s. 119.

[94] Jako przykład może posłużyć Ostaszów (gmina Przemków), wieś która została założona w latach 1933–1937. Wyróżnikiem stał się *mur pruski*, który został zastosowany w wielu budynkach we wsi – wchodzących w skład zagród, o funkcji usługowej (np. szkoła) również w trafostacji słupowej.

[95] Budynki przysłupowe występują w 4 skupiskach w Polsce: Dolny Śląsk, Małopolska, Podkarpacie oraz Warmia i Mazury. *Komentarze do...* 1995., *op. cit.,* s. 82. Na temat zabudowy Dolnego Śląska zob. E. Trocka-Leszczyńska: 1995. *Wiejska zabudowa...*, *op. cit.,* s. 123–143; M. Lis: 1977. *Budownictwo ludowe Dolnego Śląska. Okolice Bogatyni.* Biuro Studiów i Dokumentacji zabytków we Wrocławiu, Wrocław, s. 3–4.

[96] Przedstawione przedziały czasowe wg przyjętych w metodzie opisanej w rozdziale 3.

[97] Zależności kolorystyki całych miejscowości od położenia geograficznego i regionu oraz krótki opis metody „geografii koloru" pokazuje: J. Tarajko-Kowalska, P. Kowalski: 2007. *Kształtowanie harmonii…*, s. 99–101. Również znaczenie barwy w kształtowaniu krajobrazu zurbanizowanego i tworzeniu kompozycji kolorystycznych wywołujących różne odczucia podkreśla M. Bąkowska: 2007. *Barwa a architektura – percepcja barwy, elementy kompozycji koloru. „*Architektura Krajobrazu" 4/2007, s. 54–63.

(ryc. 5. 117). Całość tworzy harmonijne wnętrze krajobrazowe podkreślone zadbanym, szerokim, porośniętym trawą rowem, oddzielającym zabudowę od ulicy.

Jednak w nowej zabudowie Krzanowic, powstającej wzdłuż dawnej drogi zagumiennej, tylko pojedyncze obiekty mają biały kolor elewacji. Tendencja ta prawdopodobnie utrzyma się ze względu na bliskie położenie w stosunku do Opola, przez co następuje dość znaczny rozwój nowej, spontanicznej zabudowy mieszkaniowej, w której zwraca się uwagę przede wszystkim na interes i gust pojedynczego inwestora[98].

Tabela 5.34. Jednolita kolorystyka i wykończenie budynków murowanych, tynkowanych, malowanych na biało – *biała wieś*

Table 5.34. Homogenous colours and finishing of brick buildings, plastered or painted white – *white village*

Ryc. 5.116. Jednorodny charakter ulicy powstał z budynków mieszkalnych tynkowanych, malowanych na biało, Wierzch (gmina Głogówek), 2005
Fig. 5.116. The uniform character of the street was created by plastered residential buildings, painted white (a *white village*), Wierzch (Głogówek commune), 2005

Ryc. 5.117. Jednolita kolorystyka ścian, dachów i identyczne szczyty budynków mieszkalnych, Krzanowice (gmina Dobrzeń Wielki), 2006
Fig. 5.117. Uniform colours of walls, roofs and identical tops of residential buildings, Krzanowice (Dobrzeń Wielki commune), 2006

Podobną sytuację obserwujemy we wsiach strefy podmiejskiej Wrocławia, gdzie – szczególnie w nowej zabudowie – występuje różnorodność kolorystyczna budynków. Pojawia się kolor żółty (kilka do kilkunastu procent wszystkich budynków), a także pojedyncze budynki w ostrych barwach, najczęściej zieleni, różu, czasem niebieskiego. W starej zabudowie w wielu wsiach, szczególnie tych, które jeszcze nie uległy znacznej rozbudowie, blisko połowa budynków ma szary kolor elewacji (Galowice, Gądów, Głoska, Jaksonów, Magnice, Suchy Dwór, Sulimów, Ślęza). Pozostała część zabudowy to różne odcienie kolorów jasnych, pastelowych i biel. Zdarzają się również wsie, w których ponad połowa budynków mieszkalnych ma szary kolor elewacji[99].

Wskazane jest, aby w przyszłości dążyć do ujednolicenia kolorystyki elewacji budynków we wsiach, zgodnie z paletą barwną charakterystyczną dla danego regionu[100].

5.6.2. Budynki murowane, licowane czerwoną cegłą

Północno-wschodnie rejony Opolszczyzny to obszary występowania zarówno budynków mieszkalnych, jak i gospodarczych licowanych cegłą. Bogate zdobnictwo tych obiektów zachwyca swym kunsztem do dnia dzisiejszego (ryc. 5.120). Budynki licowane cegłą spotyka się także we wsiach środkowej i zachodniej Opolszczyzny, jednakże już nie w takiej liczbie.

[98] U. Szachowicz, I. Niedźwiecka-Filipiak: 2007. *Problematyka przemian funkcjonalnych i przestrzennych gmin podmiejskich – wybrane zagadnienia na przykładzie gminy Dobrzeń Wielki*. „Woda, Środowisko, Obszary wiejskie" TOM 7, Z. 2b(21), Wydawnictwo IMUZ, s. 185–194.
[99] W roku 2004 w Bukowie i Przyłęgowie (gmina Żarów) około 80% budynków mieszkalnych miało właśnie ten kolor elewacji.
[100] Dla wsi w Saksonii opracowano odpowiednie palety barwne. Zob. E. Berndin, A. Mehnert, F. Mehnert: *Sächsisches Land-Farbenbuch…*, *op. cit*.

Tabela 5.35. Budynki murowane, licowane czerwoną cegłą – *czerwona wieś*
Table 5.35. Brick buildings, with red brick fronts – *red village*

Ryc. 5.118. W 2005 roku 31% budynków – elewacje licowane czerwoną cegłą, Kątna (gmina Długołęka)
Fig. 5.118. In 2005 31% of the buildings have elevations faced stoned with red brick, Kątna (Długołęka commune)

Ryc. 5.119. Jednorodna pierzeja ulicy przy stawie we wsi Kątna (gmina Długołęka), 2005
Fig. 5.119. A uniformed frontage of a street at a pond in Kątna village (Długołęka commune), 2005

Ryc. 5.120. Atutem miejscowości są budynki licowane cegłą, Fałkowice (gmina Pokój), 2005
Fig. 5.120. The atu of the village is its preserved initial character of buildings faced stoned with red brick, Fałkowice (Pokój commune), 2005

Ryc. 5.121. a) Budynki mieszkalne licowane cegłą, ustawione narożnikiem do ulicy, Bobrowa (gmina Rudniki),
b) Dominacja budynków licowanych czerwoną cegłą, Bobrowa (gmina Rudniki), 2004
Fig. 5.121. a) Residential buildings with brick fronts , located with their corners to the street, Bobrowa (Rudniki commune),
b) Domination of buildings with red brick fronts, Bobrowa (Rudniki commune), 2004

W większości szczegółowo przeanalizowanych 82 wsi Dolnego Śląska budynki licowane cegłą występują sporadycznie i nie mają żadnego wpływu na krajobraz miejscowości. Natomiast są one elementem charakterystycznym zabudowy w północnej części województwa dolnośląskiego, np. w Dolinie Baryczy[101]. W wybranych miejscowościach z Dolnego Śląska zaledwie jedna z badanych miejscowości miała wyraźną dominację dawnego wykończenia ścian zewnętrznych cegłą licówką i to zarówno w zabudowie zagrodowej, jak i w zabudowaniach folwarcznych. Jest to wieś Kątna w gminie Długołęka (ryc. 5.118; 5.119), którą wcześniej opisywano ze względu na folwark jako wyróżnik wiodący w tej miejscowości. Czerwony, ceglany kolor w elewacjach występuje w tej miejscowości w około 31% wszystkich budynków. W innych miejscowościach budynki licowane cegłą nie dominują, są jednak czasem zauważalne poprzez dużą kubaturę wynikającą z dawnej funkcji, np. obiekty użyteczności publicznej – stara szkoła, obecnie budynek mieszkalny w Łażanach (gmina Żarów).

We wsi Bobrowa w gminie Rudniki na Opolszczyźnie pierzeja głównej ulicy jest utworzona przez budynki mieszkalne o prostych formach wydłużonych prostokątów, z dwuspadowymi dachami, jednokondygnacyjne, czasem z użytkowym poddaszem. Te licowane czerwoną cegłą, ze skromnym zdobnictwem obiekty ustawione są narożnikiem szczytu do drogi, dzięki czemu przy przejeździe przez wieś widoczne są z jednej strony wszystkie ściany szczytowe, natomiast z drugiej – boczne wraz z połacią dachu (ryc. 5.121).

Budynki te nadają specyficzny wygląd tej miejscowości, dlatego materiał, który decyduje o kolorystyce wnętrza wsi, został uznany jako wyróżnik wiodący tej miejscowości. W zależności od materiału, z którego została wykonana większość budynków w danej wsi, można pokusić się o różne nazwy, np. wsie *czerwone* – na bazie budynków licowanych cegłą czy *białe* – z większością budynków murowanych, tynkowanych i malowanych na biało.

Często jednak mieszkańcy wsi nie doceniają kunsztownego zdobnictwa związanego z licowaniem budynków cegłą. Przy remontach obiekty mają kaleczone elewacje poprzez wymianę okien na stolarkę o innych proporcjach i kształtach, co wymusza poszerzanie otworów i wprowadzanie nowych, najczęściej betonowych, widocznych na elewacjach nadproży. Indywidualny charakter tych obiektów znika również przez to, że są ocieplane i tynkowane.

5.6.3. Kamień wapienny jako budulec

Kamień jako materiał budowlany – uwidoczniony w różnych elementach kształtujących krajobraz całej miejscowości – może stać się jej wyróżnikiem. W XIX w., gdy wprowadzano pierwsze obiekty murowane, początkowo wszystkie budynki mieszkalne tynkowano, gospodarcze, jako mniej ważne, pozostawiano z naturalną fakturą murów[102]. Obecnie doceniono walory estetyczne ekspozycji materiału budowlanego w elewacjach, a szczególnie kamienia łamanego, wskazującej na specyfikę regionu. Okolice Góry Świętej Anny to obszar, w którym pojawia się kamień wapienny jako budulec używany do wznoszenia ścian budynków mieszkalnych i gospodarczych, a także murów otaczających posesje i krawężników wokół trawników (tab. 5.36; 5.37).

We wsiach Kamień Śląski, Rozmierz czy Żyrowa wiele murów otaczających zagrody i budynków wykonanych z kamienia zostało w różnym czasie otynkowanych, jednak wzrastająca świadomość lokalnego społeczeństwa spowodowała w ostatnich latach usunięcie tynku i ekspozycję naturalnego budulca w niektórych obiektach. Było to wynikiem próby podkreślenia unikatowego charakteru miejscowości, łączącego się ze specyficzną ciepłą kolorystyką i wyglądem obiektów z wyeksponowanym kamieniem wapiennym. W Kamieniu Śląskim mieszkańcy z własnej inicjatywy wymienili betonowe wykończenie zbiornika wodnego znajdującego się na centralnym placu we wsi, na murki z kamienia wapiennego (ryc. 5.129), co zostało nagrodzone w konkursie Piękna Wieś Opolska w 2005 r.

Żyrowa, gmina Zdzieszowice (Opolszczyzna)

Wieś Żyrowa, z gminy Zdzieszowice na Opolszczyźnie, jest miejscowością położoną u podnóża Góry św. Anny, wzmiankowaną już w 1280 r. Niemałą rolę w jej historii odegrali cystersi z opactwa w Jemielnicy, którzy wybudowali w 1300 r. murowany kościół ku czci św. Mikołaja. Historia miejscowości związana jest z rodziną Żyrowskich, do których wieś należała przez około 200 lat (od XV do XVII w.), natomiast przez kolejnych 200 lat z rodziną Gaschinów. Niewiele wsi

[101] *Ochrona przyrody...*, *op. cit.*, s. 61–63.
[102] Jedną z przyczyn była zła jakość cegły wyrabianej domowym sposobem. M. Gładyszowa: 1978. *Górnośląskie budownictwo...*, *op. cit.,* s. 119.

Tabela 5.36. Kamień wapienny jako budulec – ściany budynków
Table 5.36. Limestone as building material – building walls

Ryc. 5.122. Budynek gospodarczy z widocznym w elewacji kamieniem wapiennym, Żyrowa, 2004
Fig. 5.122. Limestone as a fence of a palace-park set in Żyrowa village, 2004

Ryc. 5.123. Kamień wapienny w budynkach i murze we wsi Kamień Śląski, 2007
Fig. 5.123. Limestone in residential buildings and in a Wall in Kamień Śląski village 2007

Ryc. 5.124. Kamień wapienny w budynku mieszkalnym i murze we wsi Kamień Śląski, 2007
Fig. 5.124. Limestone in a building and in a wall in Kamień Śląski village, 2007

Ryc. 5.125. Kamień w elewacji budynku i w murze, Gąsiorowice (gmina Jemielnica), 2007
Fig. 5.125. Stone in elevation of a building and in a wall, Gąsiorowice (Jemielnica commune), 2007

nie tylko na Opolszczyźnie, ale również w innych regionach naszego kraju, może poszczycić się tak dużą liczbą zabytków i ciekawych miejsc jak Żyrowa. W latach 1631–1644 we wsi wzniesiono manierystyczny, wieloskrzydłowy pałac, który przetrwał do dziś i jest ozdobą wsi pomimo braku zagospodarowania przez aktualnego właściciela. Budowla ta otoczona jest parkiem przypałacowym typu krajobrazowego, założonym w połowie XIX w.[103]. Jego powierzchnia wynosi około 11,5 ha i znajduje się w nim wiele cennych egzemplarzy drzew o cechach pomników przyrody. Na teren pałacu prowadzi droga z zabytkową bramą wjazdową. W pobliżu kościoła i pałacu znajduje się folwark, który zamyka oś widokową ulicy biegnącej wzdłuż całego założenia również starą bramą wjazdową. Wszystko jest na tyle różnorodne, że problemem najważniejszym było określenie jakiegoś motywu łączącego te wszystkie elementy w jedną spójną całość. Miało to na celu określenie wytycznych, do których należałoby się dostosować przy wprowadzaniu nowej zabudowy, zagospodarowaniu w przyszłości pustych placów i skwerów.

We wsi powstaje wiele nowych obiektów, przede wszystkim mieszkaniowych, a stare zabudowania są remontowane. Jest to zjawisko pozytywne, jednak pociąga za sobą pewne niebezpieczeństwo wprowadzenia chaosu przestrzennego.

[103] E.S. Polok: 1999. *Historia Żyrowej rodu von Gaschin fundatorów klasztoru I kalwarii na Górze Św. Anny*. Wydawnictwo Żyrowa.

Rozwiązanie, które zaproponowano mieszkańcom, powstało po przeprowadzeniu – wcześniej opisanych w rozdziale 3 – analiz. Okazało się, że najbardziej charakterystycznym motywem występującym w całej wsi są mury z kamienia wapiennego, które stanowią wyróżnik wiodący tej miejscowości. Kamień ten pojawia się w wielu miejscach w postaci różnej wysokości ogrodzeń, pięknej bramy wjazdowej na teren założenia pałacowo-parkowego, ścian budynków mieszkalnych i gospodarczych lub w formie zbiornika wodnego znajdującego się w centrum wsi (ryc. 5.122; 5.126). Stał się on motywem przewodnim do utworzenia katalogu uzupełniającego ogólną koncepcję zagospodarowania całej miejscowości. Obejmował elementy małej architektury oraz zawierał sugestie dotyczące wykończenia różnej wysokości kamiennymi krawężnikami skwerków, placów, ciągów pieszych z uwzględnieniem zieleni znajdującej się w specjalnie zaprojektowanych zakolach[104]. Oprócz tego zaproponowano rozwiązania projektowe z wykorzystaniem wcześniej wykonanego katalogu dla kilkunastu miejsc we wsi, które wymagały zagospodarowania.

Tabela 5.37. Kamień wapienny jako budulec – mury
Table 5.37. Limestone as building material – walls

Ryc. 5.126. Kamień wapienny jako ogrodzenie zespołu pałacowo-parkowego we wsi Żyrowa (gmina Zdzieszowice), 2004
Fig. 5.126. Limestone as a fence of a palace-park set in Żyrowa village, 2004

Ryc. 5.127. Mur kamienny jako ogrodzenie, Kamień Śląski (gmina Gogolin), 2007
Fig. 5.127. A stone wall as a fence, Kamień Śląski, 2007

Ryc. 5.128. Kapliczka w kamiennym murze, Kamień Śląski (gmina Gogolin), 2008
Fig. 5.128. A shrine in a stone wall, Kamień Śląski (Gogolin commune), 2008

Ryc. 5.129. Otoczenie zbiornika wodnego na centralnym placu we wsi Kamień Śląski, (gmina Gogolin), 2007
Fig. 5.129. Surrounding of a water reservoir in a central square of Kamień Śląski village, (Gogolin commune), 2007

Wieś Żyrowa jest bardzo dobrym przykładem połączenia działalności społeczeństwa lokalnego i środowiska naukowego mającej na celu rozwój miejscowości z jednoczesnym zachowaniem i wyeksponowaniem jej historycznych wartości. Sami mieszkańcy dbają nie tylko o swoje bezpośrednie otoczenie, ale również kontynuują dawne obyczaje, wydają monografie dotyczące historii związanej z Żyrową i okolicami. Utworzyli również izbę tradycji, do której eksponaty zbierane były ze wszystkich domów.

[104] Opracowanie dla wsi Żyrowa wykonano w ramach praktyk studenckich w 2003 r., pod opieką merytoryczną autorki. Zostało ono zaprezentowane podczas II Kongresu Odnowy Wsi. I. Niedźwiecka-Filipiak: 2004b. *Zadbajmy o nasz krajobraz – udział uczelni w programie Odnowa Wsi na przykładzie Żyrowej*. Materiały kongresowe II Polskiego Kongresu Odnowy Wsi, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego Gdańsk-Szymbark, s. 62–65.

5.7. DACHY JAKO WYRÓŻNIKI WSI

Najbardziej rozpowszechnionym dachem na terenie Dolnego Śląska i na Opolszczyźnie jest dach dwuspadowy z gładkimi szczytami. Na Dolnym Śląsku ten rodzaj dachu współwystępuje z dachem naczółkowym[105]. Dach dwuspadowy rozpowszechnił, w połowie XIX w., wypierając dachy czterospadowe, które uznano za „formę rodzimą" dla Polski[106]. Najstarsze pokrycia dachów słomą, trzciną, dranicami czy gontami zmieniano stopniowo na materiały ogniotrwałe – dachówkę ceramiczną, łupek, eternit, blachę – co było w XIX w. wynikiem m.in. nakazów administracyjnych na Śląsku[107]. Z rodzaju pokrycia dachu wynikała jego kolorystyka – łupek, później eternit, papa i blacha to odcienie szarości i czerni, natomiast dachówka ceramiczna to dachy o kolorze czerwonym. Natomiast współczesne technologie umożliwiają wprowadzanie szerokiej gamy kolorystycznej na pokrycia dachowe nie mającej odniesienia do tradycyjnych tonacji.

Kształty dachów budynków i ich kolorystyka mają ogromny wpływ na krajobraz miejscowości, ponieważ są one widoczne z daleka w panoramach wsi. Dachy są również istotnym elementem pierzei ulic, gdyż ich połacie wraz ze ścianami tworzą bryły budynków (ryc. 5.131; 5.132). Zastosowanie jednolitych form dachów z taką samą kolorystyką w obrębie jednej wsi powoduje odczucie harmonii i ładu przestrzennego.

Tabela 5.38. Dachy
Table 5.38. Roofs

Ryc. 5.130. Jednorodna kolorystyka i kształty dachów we wsi Kruków (gmina Żarów), 1996
Fig. 5.130. Uniform colours and shapes in Kruków (Żarów commune), 1996

Ryc. 5.131. Pierzeja ulicy z budynkami o dachach dwuspadowych z gładkimi szczytami. Wróblin (gmina Głogówek), 2008
Fig. 5.131. Frontage of a street with buildings with double sliping roofs with flat tops. Wróblin (Głogówek commune), 2008

Ryc. 5.132. Dachy naczółkowe w budynkach mieszkalnych przy ul. Spółdzielczej we wsi Marcinowice (gmina Marcinowice), 2004
Fig. 5.132. Pediment roofs in residential buildings in Spółdzielcza street in Marcinowice village (Marcinowice commune), 2004

[105] J. Bohdanowicz: 1995. *Dach*, [w:] *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego. T.II. Budownictwo.* (Red. Z. Kłodnicki), Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław, s. 184–185.
[106] Za: M. Gładyszowa: 1978. *Górnośląskie budownictwo..., op. cit.,* s. 114–115.
[107] *Ibidem,* s. 114.

Tabela 5.38. Dachy c.d.
Table 5.38. Roofs continuation

Ryc. 5.133. Nowe osiedle domów jednorodzinnych o zróżnicowanych formach i kolorystyce dachów, wieś podmiejska Krzyków (gmina Czernica), 2007
Fig. 5.133. A new estate of one family houses with various forms and roof colour, Krzyków (Czernica commune), 2007

Obecnie we wsiach, szczególnie tych, które ulegają intensywnej rozbudowie (np. podmiejskich), powstają nowe obiekty o bardzo zróżnicowanych rodzajach i kątach nachylenia połaci dachów od 45^0 do 30^0 i mniejszym (ryc. 5.133). Wiele nowych budynków mieszkalnych krytych jest dachami czterospadowymi z nieużytkowym poddaszem, dachami wielospadowymi z niezliczoną ilością lukarn i dodatkowych daszków, czasem dwuspadowych. Również kolorystyka dachów rzadko jest ujednolicona w obrębie tego samego obszaru we wsi. Zdarza się, że na jednej ulicy mamy bardzo zróżnicowaną kolorystykę dachów.

W analizowanych miejscowościach – Kruków, Przyłęgów i Zastruże z gminy Żarów – dachy stały się wyróżnikiem wiodącym. We wsi Zastruże znajduje się założenie pałacowo-parkowe z folwarkiem oraz barokowy kościół pocysterski. Zabudowa całej wsi rozciąga się wzdłuż dwóch skrzyżowanych ulic, a jej kształt przestrzenny jest mało interesujący. Elementem porządkującym całą przestrzeń są dachy, jednorodne pod względem kąta nachylenia połaci i kolorystyki pokrycia. Większość z nich to dachy dwuspadowe, czasem naczółkowe o kącie nachylenia połaci 45^0, kryte dachówką karpiówką w kolorze czerwonym. Podobny rodzaj dachów jest wyróżnikiem wsi Kruków, która widoczna z niewielkich pagórków otaczających miejscowość ma charakter tradycyjnej wsi o harmonijnej zabudowie wtopionej w krajobraz (ryc. 5.130). We wsiach opolskich rola dachów nie jest tak znacząca jak w poprzednio opisywanej grupie miejscowości. W trzech miejscowościach mają one rolę wyróżnika wiodącego, a w sześciu uzupełniającego.

5.8. ZDOBNICTWO JAKO WYRÓŻNIK WSI

Zdobnictwo w architekturze na terenie wsi wynika z szeregu czynników, które mają wpływ na wrażliwość estetyczną jej mieszkańców. M. Gładysz wskazuje na trzy elementy, które powodują odmienne widzenie i odczuwanie piękna – podłoże psychiczne, biologiczne i społeczne mieszkańców wsi[108]. Bardzo ważną rolę odgrywa w zdobnictwie również moda, a także „chęć pozostawienia po sobie trwałej pamiątki"[109].

Zdobnictwo, oprócz wymienionych czynników „ludzkich", związane jest również m.in. z rodzajem budulca. Do dziś można podziwiać kunsztowne wykończenia elementów drewnianych w budynkach o konstrukcji wieńcowej, ryglowej czy przysłupowej (tab. 5.39)[110].

[108] Podłoże psychiczne, czyli wrodzone skłonności do „obcowania z ozdobnymi przedmiotami, które zarówno swą formą, jak i zdobieniem wzbudzały nieraz głębokie zadowolenie". Podłoże biologiczne związane było z wiekiem człowieka. Zdaniem ludu „człowiek młody silniej odczuwa potrzebę piękna niż stary". Podłoże społeczne, kojarzyło się z zamożnością, a także dodatnimi cechami charakteru. Rodziło ono współzawodnictwo w tworzeniu coraz bogatszych zdobień. M. Gładysz: 1938. *Zdobnictwo metalowe...*, *op. cit.*, s. 4–6.
[109] *Ibidem*, s. 7.
[110] Szeroko o cechach regionalnych w budownictwie mieszkaniowym w południowej części Dolnego Śląska pisze E. Trocka-Leszczyńska: 1995. *Wiejska zabudowa...*, *op. cit.,* s. 176–214. Zob. też B. Dołżycka: 1995. *Konstrukcja przysłupowa*, [w:] *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego. T.II. Budownictwo.* 1995. (Red. Z. Kłodnicki), Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław, s. 84–104.

Tabela 5.39. Ozdobne elementy drewniane w elewacjach budynków
Table 5.39. Decorated wooden elements in building elevations

Ryc. 5.134. Ozdobne zakończenie krokwi w budynku gospodarczym, Kątna (gmina Długołęka), 2005
Fig. 5.134. Decorative finish of rafters in a farming building, Kątna (Długołęka commune), 2005

Ryc. 5.135. Ekspozycja drewnianych elementów konstrukcji ryglowej w elewacji, Ostaszów (gmina Przemków), 2008
Fig. 5.135. Exposition of wooden elements of interlocking construction in Ostaszów (Przemków commune), 2008

Również w budynkach murowanych widoczne na zewnątrz drewniane elementy konstrukcji dachu, np. końce krokwi, jętek czy płatwi przycięte są przez cieślę w precyzyjny sposób, chociażby przez fazowanie krawędzi[111]. Nie brano pod uwagę w tej części opracowania zdobnictwa kościołów i pałaców, które rozpatrywano całościowo jako obiekty zarówno w grupie dominant, jak i zabytków.

W analizowanych grupach miejscowości, z terenów Dolnego Śląska i Opolszczyzny, dominuje obecnie budownictwo murowane i związane z nim zdobnictwo. Inaczej wygląda ono w budynkach, które są murowane z kamienia, murowane i tynkowane, a także przy budynkach licowanych czerwoną cegłą. Najbardziej bogate formy zdobnictwa w budynkach murowanych tynkowanych spotyka się w południowo-zachodniej części Opolszczyzny[112].

Występują tu zwarte skupiskach budynków kmiecych, w których na wąskich, wydłużonych działkach budynki mieszkalne ustawione są ścianą szczytową do drogi. Połączone są one z domem *wycużnika* lub czasem spichlerzem murowanym, tynkowanym ogrodzeniem z bramami wjazdowymi. Całość pokryta jest bogatym zdobnictwem, które początkowo nawiązywało do prowincjonalnych form baroku (ryc. 5.136), a od połowy XIX w. do wzorów klasycystycznych (ryc. 5.137)[113]. Są to różnego rodzaju wykonane w tynku pilastry, gzymsy, wnęki, w których umieszczano figurkę patrona. Należy dodać, że zdobnictwo nie dotyczyło jedynie zagród kmiecych. Pojawiało się ono również w domach zagrodniczych i chałupniczych, gdzie style historyczne mieszały się z elementami tradycyjnymi takimi jak: symbole chrześcijańskie (krzyże, kielichy, ryc. 5.141) lub o kształtach geometrycznych (romby, koła)[114]. Elewacje szczytowe budynków zarówno na Opolszczyźnie, a także w części analizowanej Dolnego Śląska, charakteryzowały się symetrią ściany, układu otworów okiennych i zdobień (tab. 5.40)[115].

[111] W starych budynkach urzeka detal architektoniczny wykonany np. prostymi zabiegami ciesielskimi: zacięciami, fazowaniem krawędzi, kołkowaniem, rytem lub rytmicznym i warstwowym układem poszczególnych prostych elementów dającym w efekcie tak ważny w architekturze światłocień. Końce wiatrownic nacinano w różne formy, np. głów ptasich, końskich, węży, krzyży, esownic. Zob. więcej M. i W. Pokropek: 1995. *Tradycyjne budownictwo drzewne w Polsce*. „Budownictwo ludowe", tom 1, *Chałupy i ich regionalne zróżnicowanie.* Wydawnictwo Neriton, Warszawa, s. 30–32. Piękno konstrukcji, a także budynków drewnianych na polskiej wsi opisane zostało m.in. [w:] I. Tłoczek: 1980. *Polskie budownictwo...*, *op. cit.*; *Budownictwo drewniane...*, *op. cit.*; Na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie zachowało się już niewiele obiektów drewnianych *in situ.* Podziwiać je można np. w skansenie w Bierkowicach pod Opolem.
[112] Zob. również rozdz. 5.4.1.
[113] M. Gładyszowa: 1978. *Górnośląskie budownictwo...*, *op. cit*., s. 120–121.
[114] *Ibidem*, s. 126.
[115] Zob. więcej Z. Borcz, I. Niedźwiecka-Filipiak: 2004b. *Formy zdobnicze w budownictwie zagrodowym nizinnych wsi dolnośląskich*. „Acta Scientiarum Polonorum. Architectura", 3(2) 2004, s. 17–27; E. Wijas-Grocholska: 2001. *Wieś opolska – tradycja połączona z nowoczesnością*. „Krajobrazy Dziedzictwa Narodowego" 2(6), s. 15–26.

Tabela 5.40. Zdobnictwo ścian szczytowych w budynkach murowanych mieszkalnych
Tab. 5.40. Decorations on gable walls in brick buildings

Ryc. 5.136. Ściana szczytowa budynku mieszkalnego ze zdobnictwem nawiązującym do baroku, Brzezinki (gmina Wołczyn), 2007
Fig. 5.136. A gable wall of a residential building with decorative motifs connected with the Baroque, Brzezinki (Wołczyn commune), 2007

Ryc. 5.137. Zdobnictwo nawiązujace do form klasycystycznych. Ściana szczytowa budynku mieszkalnego, Złotogłowice (gmina Nysa), 2008
Fig. 5.137. Decorative motifs connected to classical forms. A gable wall of a residential building, Złotogłowice (Nysa commune), 2008

Ryc. 5.138. Zdobnictwo ściany szczytowej budynku mieszkalnego nawiązujące do neogotyku, Kątna (gmina Długołęka), 2005
Fig. 5.138. Decorative elements of a gable wall of a residential building connected to Gothic Revival. Kątna (Długołęka), 2005

Ryc. 5.139. Ściana szczytowa w budynku licowanym cegłą, Pracze (gmina Milicz), 2008
Fig. 5.139. Gable wall in a building with brick front, Pracze (Milicz commune), 2008

Bardzo istotnym elementem zdobniczym były obramienia otworów okiennych i drzwiowych, które wykonywano w tynku, z cegły licówki lub z kamienia naturalnego. Dotyczy to nie tylko budynków mieszkalnych, ale również gospodarczych, gdzie bardzo często stosowano przy elewacjach tynkowanych obramienia otworów z cegły podkreślone przez widoczny układ elementów w nadprożach odcinkowych, czasem łukowych (ryc. 5.140).

Często wykorzystywanym elementem zdobniczym były gzymsy wieńczące (podokapowe), międzykondygnacyjne lub podokienne łączące kilka otworów. Profile gzymsów były zróżnicowane – proste, schodkowe, czasem z ornamentem rombowym, kostkowym albo arkadkowym[116].

Pisząc o elementach zdobniczych, należy wspomnieć również o gankach, które dostawiane były przed wejściem do budynków mieszkalnych, zarówno na analizowanym terenie Dolnego Śląska, jak i Opolszczyzny, gdzie nazywa się je *laubami* (ryc. 5.142; 5.143). Na obszarze Opolszczyzny w okresie międzywojennym stały one prawie przy każdym domu mieszkalnym[117].Tradycyjne ganki to drewniana konstrukcja wsparta najczęściej na czterech zdobionych słupach, z ażurowymi

[116] Detale i zdobnictwo budynków murowanych zob. więcej: Z. Mączyński: 1997. *Elementy i detale architektoniczne w rozwoju historycznym*. Reprint wydania I, 1956, Arkady, Warszawa.
[117] Obecnie na około 1000 wsi jest 300 *laub*. Za: E. Wijas-Grocholska: 2001. *Wieś opolska...*, *op. cit.,* s. 19.

ścianami w części wyższej, dwuspadowym daszkiem, ustawionym kalenicą prostopadle do budynku. Obecnie rzadko stawią się tego typu ganki, raczej przyjmują one formę murowanych przeszklonych werand.

W analizowanych miejscowościach zdobnictwo jest wyróżnikiem wspomagającym we wsi Złotogłowice (gmina Nysa) Zachowało się tu jeszcze wiele budynków, które pomimo przeprowadzonych remontów mają elewacje utrzymane w formie nawiązującej do stylu klasycystycznego. Pozornie do siebie podobne, a jednak różnią się między sobą liczbą okien w szczycie budynków (dwa lub trzy), szczegółami obramień okien – bardzo ozdobnych, formą pilastrów, gzymsami, a także ozdobnym wykończeniem okienek w ściankach kolankowych (tab. 5.43).

Tabela 5.41. Ozdobne elementy drewniane w elewacjach budynków
Table 5.41. Decoration on farm buildings

Ryc. 5.140. Ceglane obramienia otworów okiennych i wrót w stodole, Ślęza (gmina Kobierzyce), 2005
Fig. 5.140. Brick framing of window openings and barn doors, Ślęza (Kobierzyce commune), 2005

Ryc. 5.141. Otwory wentylacyjne w formach geometrycznych i symbolu chrześcijańskiego (krzyż w szczycie budynku), Kozielno (gmina Paczków), 2007
Fig. 5.141.Ventilation openings in geometrical forms and Christian symbol (a cross in the top on a building) Kozielno (Paczków commune), 2007

Tabela 5.42. Ganki (*lauby*)
Table 5.42. Porches

Ryc. 5.142. Ozdobny drewniany ganek, Szonów (gmina Głogówek), 2007
Fig. 5.142. Decorative, wooden porch, Szonów (Głogówek commune), 2007

Ryc. 5.143. Drewniany ganek, Kozielno (gmina Paczków), 2008
Fig. 5.143. Wooden porch, Kozielno Paczków commune), 2008

Tabela 5.43. Zdobnictwo w budynkach murowanych, tynkowanych, Złotogłowice (gmina Nysa)
Table 5.43. Decorations of brick, plastered buildings, Złotogłowice (Nysa commune)

Ryc. 5.144. Elewacja szczytowa, z potrójnym oknem połączonym wspólnym gzymsem podokiennym, pilastrami i bogatymi obramieniami okien, 2006
Fig. 5.144. A gable elevation, with a triple window connected by a common under-window ledge, pilasters and rich window framing, 2006

Ryc. 5.145. Ryzalit budynku mieszkalnego ze sterczynami, boniowanymi pilastrami i figurką patrona we wnęce, 2008
Fig. 5.145. A projection of a residential building with pinnacles, rustic pilasters and a patron figure in a niche, 2008

a

b

c

d

Ryc. 5.146a,b,c,d. Ozdobne obramienia okien w budynkach mieszkalnych zlokalizowanych w różnych częściach wsi, 2008
Fig. 5.146a,b,c,d. Decorative window framings in the residential buildings, 2008

5.9. MAŁA ARCHITEKTURA JAKO WYRÓŻNIK WSI

Rola małej architektury w kształtowaniu krajobrazu wsi jest często bagatelizowana lub niedoceniana. Natomiast jest ona uzupełnieniem każdego wiejskiego wnętrza i ma wpływ na tradycyjny lub miejski wygląd danej miejscowości. Szczególnie ogrodzenia, wliczone w tym opracowaniu do elementów małej architektury, widoczne są na każdej ulicy przy każdej posesji [118]. W przypadku użycia jednorodnego materiału do ich budowy mamy do czynienia z ujednolicaniem wnętrza wsi, natomiast jeśli każdy z mieszkańców stosuje różne materiały, sposób wykończenia i kolorystykę to powstają wnętrza, które rozpraszają i nie tworzą jednorodnej całości. Do elementów małej architektury znajdujących się w obrębie terenów zabudowanych wsi można zaliczyć:

- obiekty kultu religijnego – kapliczki, krzyże przydrożne, figury, posągi,
- elementy małej architektury ogrodowej, w tym – trejaże, pergole, altany, figury itp.,
- małe obiekty związane z wodą – mostki, pomosty, wodotryski,
- obiekty służące odpoczynkowi i rekreacji – ławki, huśtawki, drabinki, piaskownice,
- tablice informacyjne, słupy ogłoszeniowe, śmietniki,
- obiekty związane z oświetleniem – lampy,
- ogrodzenia.

Ogrodzenia pełniły dwojaką funkcję, po pierwsze obronną, po drugie miały za zadanie wydzielenie przestrzeni, np. w celu zapobieżenia ucieczce zwierząt domowych[119]. W XIX w. na terenie Opolszczyzny w wielu zagrodach chałupników nie występowały żadne ogrodzenia. Jako pierwsze pojawiły się ogrodzenia plecione z chrustu, a następnie płoty sztachetowe pod koniec XIX w.[120]. Natomiast w tradycyjnej zagrodzie wiejskiej lewobrzeżnej Opolszczyzny stawiano ogrodzenia masywniejsze niż w jej prawobrzeżnej części. Często były to mury z bramą i furtką prowadzące do wnętrza zagrody (*zagroda frankońska*). Od strony pól, z tyłu zagrody, były to ogrodzenia skromniejsze drągowe lub żerdziowe. Na terenie badanych gmin Dolnego Śląska stosowano ogrodzenia różnego typu, począwszy od murów, poprzez drewniane sztachetowe, a następnie metalowe.

Tabela 5.44. Ogrodzenia
Table 5.44. Fences

a

b

Ryc. 5.147a,b. Ogrodzenia na kamiennych podmurówkach i murkach oporowych, Kozielno (gmina Paczków), 2006
Fig. 5.147a,b. Fences on stone foundations and retaining walls in Kozielno village (Paczków commune), 2006

[118] Ogrodzenia rozpatrywane są wraz z obiektami małej architektury na potrzeby niniejszego opracowania. Nie są one wymienione w Ustawie z dnia 17 sierpnia 2006 r. Prawo budowlane Dz.U.109 poz. 1156, Art. 3. Wg niej – „ilekroć w ustawie jest mowa o obiekcie małej architektury – należy przez to rozumieć niewielkie obiekty, a w szczególności: kultu religijnego, jak: kapliczki, krzyże przydrożne, figury, posągi, wodotryski i inne obiekty architektury ogrodowej, użytkowe służące rekreacji codziennej i utrzymaniu porządku, jak: piaskownice, huśtawki, drabinki, śmietniki".
[119] Za: Z. Kłodnicki: *Ogrodzenia*., 1995, [w:] *Komentarze do Polskiego*..., *op. cit*., s. 6–7.
[120] E. Gil: 1985. *Z badań*..., *op. cit.,* s. 34.

Współcześnie na tereny wsi wprowadzane są bardzo zróżnicowane ogrodzenia, od drewnianych poprzez metalowe do betonowych. Często tworzą one mocne akcenty przez swą masywność, kolorystykę i detal. Przy doborze ogrodzenia najważniejszy jest odpowiedni wybór materiałów i formy do obiektów, przy których będzie ono funkcjonować. Najpewniej na terenie wsi, szczególnie w jej najstarszej części sprawdzają się ogrodzenia drewniane, nawiązujące do tradycyjnych. Natomiast zdecydowanie rażące są ogrodzenia betonowe, szczególnie przy starej, tradycyjnej zabudowie.

Ogrodzenia rzadko stanowiły element wyróżniający pozytywnie wsie. Jednolitość pod tym względem zachowana była jedynie częściowo we fragmentach miejscowości. Dobrym przykładem doboru ogrodzeń jest wieś Kozielno w gminie Paczków, gdzie wiele posesji ma ogrodzenia na kamiennej podmurówce, doskonale wpisujące się w krajobraz tej malowniczo położonej wsi (tab. 5.44). Ogrodzenia wraz z kapliczką są jedynie wyróżnikiem uzupełniającym tej miejscowości, gdyż najważniejsze jest jej bezpośrednie sąsiedztwo ze sztucznym zbiornikiem wodnym, stwarzającym wiele możliwości rozwoju.

We wsi Żyrowa w gminie Zdzieszowice wyróżnikiem wiodącym jest mur kamienny stosowany jako budulec do budynków mieszkalnych i do ogrodzeń w postaci murów. Było to inspiracją do stworzenia katalogu elementów małej architektury dla całej miejscowości, którego stosowanie może pomóc w utrzymaniu jednorodności stylu w starej części miejscowości, a także stać się elementem spajającym jej nową część[121].

Tabela 5.45. Kapliczki
Table 5.45. Chapels

Ryc. 5.148. Kapliczka we wsi Bożanów (gmina Żarów), 2006
Fig. 5.148. A chapel in Bożanów village (Żarów commune), 2006

Ryc. 5.149. Kapliczka, Kozielno (gmina Paczków), 2006
Fig. 5.149. A chapel in Kozielno village (Paczków commune), 2006

W grupie miejscowości z Dolnego Śląska mała architektura pojawiała się sporadycznie jako wyróżnik wiodący. W przypadku Bożanowa była to kapliczka w centrum miejscowości, usytuowana w bardzo wyeksponowanym miejscu, na zakręcie drogi, widoczna z daleka (ryc. 5.148). Sama miejscowość jest mało atrakcyjna pod innymi względami, stąd tak wysoka ranga kapliczki.

W analizowanych miejscowościach Opolszczyzny mała architektura miała znaczenie, jako wyróżnik wspomagający i uzupełniający. W wielu miejscowościach znajdują się bowiem zadbane kapliczki (ryc. 5.149) i krzyże przydrożne[122]. Z reguły są odnowione i dobrane architekturą do otoczenia.

Również inne elementy mogą stać się wyróżnikiem miejscowości. Na przykład w Konradowie w wielu ogrodach i przedogródkch znajdują się elementy zdobnicze w postaci wyeksponowanych nieużywanych już pomp wodnych, studni, starych wozów, często powtarzającym się motywem są różnego rodzaju domki i karmniki dla ptaków.

[121] Zob. więcej rozdz. 5.6.3.
[122] W badaniach przeprowadzonych na terenie 5 gmin południowej części Opolszczyzny wykazano, że w 43 miejscowościach znajduje się łącznie 126 kapliczek (obiektów ruchomych i nieruchomych). Z. Borcz, A. Cała: 2005. *Murowane kapliczki...*, *op. cit.*, s. 37–46; Z. Borcz, A. Cała: 2006. *Kapliczka przydrożna jako element dziedzictwa kulturowego*, [w:] *Problemy dziedzictwa kulturowego w architekturze*, Nysa, s. 139–142.

5.10. INFRASTRUKTURA JAKO WYRÓŻNIK WSI

Infrastruktura jest istotnym stymulatorem rozwoju obszarów wiejskich. Jej odpowiedni rozwój sprzyja wzrostowi standardu życia mieszkańców wsi. Dotyczy to zarówno infrastruktury technicznej, ekonomicznej (czasem zwanych razem gospodarczą), jak i społecznej[123]. W tej części pracy jako wyróżniki wsi ujmowano elementy infrastruktury technicznej[124]:

- komunikacja – drogi, chodniki, mała architektura związana z komunikacją (wiaty przystankowe),
- energetyka – trafostacje wieżowe,
- oczyszczalnie ścieków,
- remizy strażackie.

W zakresie komunikacji istotne są odpowiednie połączenia lokalne i regionalne, a także obwodnice dla miejscowości położonych przy trasach o dużym natężeniu ruchu kołowego[125]. Te elementy infrastruktury stawały się wyróżnikami miejscowości, jeśli miały znaczący wpływ na jej rozwój. Ich rola to przede wszystkim wyróżniki uzupełniające. Taki wyróżnik miały miejscowości położone przy zjazdach z autostrad lub przy głównych szlakach komunikacyjnych, co może pozytywnie wpływać na ich rozwój. „Dobra komunikacja" to są chodniki, które zwiększają bezpieczeństwo mieszkańców wsi, a także poprawiają estetykę otoczenia, oraz dobry stan nawierzchni dróg we wsiach. Ważne jest również zachowanie tradycyjnych nawierzchni brukowych w miejscach, w których jest to możliwe, chociażby ze względu na małe natężenie ruchu kołowego.

Tabela 5.46. Komunikacja – wiaty przystankowe
Table 5.46. Communication – bus stops shelters

Ryc. 5.150. Przystanek autobusowy dopasowany do zabudowy pozostałej części ulicy we wsi Kozielno (gmina Paczków), 2007
Fig. 5.150. A bus stop adjusted to the development of the rest of the street in Kozielno village (Paczków commune), 2007

Ryc. 5.151. Próba nawiązania formy przystanku do otoczenia, Kozielno (gmina Paczków), 2006
Fig. 5.151. An attempt at referring of the form of a bus stop to the surrounding, Kozielno (Paczków commune), 2006

Dla krajobrazu wsi mogą mieć również znaczenie takie elementy związane z infrastrukturą komunikacyjną, jak wiaty przystankowe. Niestety, w badanych miejscowościach trudno znaleźć takie rozwiązania tych obiektów, które nie tylko nie szpeciłyby otoczenia, lecz stanowiły jego ozdobę.

[123] L. Siemiński podaje trzy podstawowe działy infrastruktury: 1. **Infrastruktura techniczna** (gospodarka wodno-ściekowa, infrastruktura melioracyjna, komunikacja – transport, telekomunikacja – łączność, teleinformatyka, energetyka, w tym energetyka niekonwencjonalna, gospodarka odpadami, ochrona przeciwpożarowa). 2. **Infrastruktura ekonomiczna** (rzemiosło usługowe, punkty skupu i zaopatrzenia, przechowywanie warzyw i owoców, magazyny, składy, handel, gastronomia, obsługa zootechniczna i weterynaryjna, obsługa agrotechniczna, administracja gospodarcza). 3. **Infrastruktura społeczna** (ochrona zdrowia, kultura, oświata i wychowanie, rekreacja szeroko rozumiana, administracja gminna, niekiedy organizacje społeczne i polityczne oraz tzw. infrastruktura religijna). Inne podziały infrastruktury wg różnych kryteriów zob. więcej: L. Siemiński: 1996. *Problemy infrastruktury technicznej obszarów wiejskich Polsce*. „Studia nad infrastrukturą wsi polskiej" Tom I , PAN, Warszawa, s. 12–23. J. Fereniec stosuje oprócz powyżej podanych trzech działów dodatkowy czwarty – **Infrastruktura organizacyjna**, czyli osobno placówki rządowe i pozarządowe wszystkich szczebli zajmujące się obszarami wiejskimi. J. Fereniec: 1996. *Stan i rozmieszczenie infrastruktury ekonomicznej na obszarach wiejskich Polski*. „Studia nad infrastrukturą wsi polskiej" T IV, PAN, Warszawa, s. 7–10.

[124] Ujęto tu obiekty, które nie były opisane w rozdziale 5.5. *Obiekty architektury jako wyróżniki wsi.*

[125] Z. Borcz, Z. Pogodziński: 1982. *Rola układu dróg w rozwoju przestrzennym wsi*. „Budownictwo Rolnicze" 5, s. 12–14.

W większości miejscowości jako nowe wprowadza się typowe dla całej Polski wiaty o konstrukcji stalowej, w kolorze jaskrawym czerwonym lub niebieskim, z wypełnieniem płytami z poliwęglanu.

Pozytywnym przykładem jest wieś Kozielno, w której dwie wiaty na przystankach autobusowych dopasowane są do tradycyjnej zabudowy tej wsi (ryc. 5.150; 5.151).

W chwili obecnej nie ma już problemu z elektryfikacją wsi na analizowanym obszarze, natomiast nadal we wsiach są widoczne ciągi słupów z pajęczynami napowietrznych linii energetycznych i współczesnymi trafostacjami słupowymi tworzącymi niekoniecznie pozytywne dominanty krajobrazowe.

Wyzwaniem jest również zagospodarowanie skwerów, na których umieszczono różnego rodzaju słupy, co czasem zupełnie uniemożliwia wprowadzenie nasadzeń.

Takimi obiektami infrastruktury, które stają się również dominantami, są wieżowe stacje transformatorowe, materiałem i wykończeniem nawiązujące do otaczającej architektury (ryc. 5.152)[126]. Stawały się one w zależności od lokalizacji ciekawym uzupełnieniem wnętrz, akcentem, a nawet dominantą. Dominantami są często remizy strażackie, z towarzyszącymi wieżami, stąd ich opis w rozdziale o dominantach.

Tabela 5.47. Obiekty infrastruktury technicznej
Table 5.47. Technical infrastructure objects

Ryc. 5.152. Stacja transformatorowa wieżowa we wsi Brzezina (gmina Skarbimierz), 2005
Fig. 5.152. A transformer tower station in Brzezina village (Skarbimierz commune), 2005

Ryc. 5.153. Oczyszczalnia ścieków, Strzeszów (gmina Wisznia Mała), 2008
Fig. 5.153. A sewage treatment plant. Strzeszów (Wisznia Mała commune)

W krajobrazie wsi pojawiają się również oczyszczalnie ścieków, które jednak lokalizowane są w pewnym dystansie od obszarów zabudowanych wsi. Ich architektura jest w ostatnim czasie coraz bardziej dopasowana do stylu regionalnego, w którym się znajdują. Dobrym tego przykładem jest oczyszczalnia ścieków w Strzeszowie (ryc. 5.153)[127].

5.11. ZIELEŃ JAKO WYRÓŻNIK WSI

Tradycyjna panorama wsi to zabudowa przeplatająca się regularnie z pozorną linią łączącą wierzchołki drzew lub krzewów. Ten charakterystyczny widok zieleni miejscami górującej nad budynkami zmienia się obecnie ze względu na to, że przerzedza się we wsiach zieleń wysoka, która jest najbardziej widoczna z daleka. Wycinane są stare sady i zamieniane na drzewa niskopienne, likwidowane są drzewa przy drogach – aleje, szpalery, co związane jest z rozwojem komunikacji, usuwane są wysokie drzewa towarzyszące zabudowie.

[126] Dawne stacje transformatorowe wieżowe zwracają uwagę kunsztownym nawiązaniem do otoczenia, w którym były lokalizowane. Jeśli znajdowały się w pobliżu budynków o konstrukcji szachulcowej czy licowanej czerwoną cegłą, lub murowanych tynkowanych, ich konstrukcja również była taka jak sąsiedztwo. Miały bogate zdobnictwo, w postaci np. blend okiennych czy gzymsów międzyokiennych lub okapowych. Ustawienie kalenicy, rodzaj i pokrycie dachu były takie jak w całej miejscowości. Zob. I. Niedźwiecka-Filipiak, Z. Borcz: 1999. *Rola obiektów infrastruktury technicznej w kształtowaniu krajobrazu wiejskiego.* Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie Nr 350, Zeszyt 65, Kraków, s. 75–80; I. Niedźwiecka-Filipiak: 2000. *Obiekty infrastruktury technicznej w krajobrazie wiejskim Dolnego Śląsk.* „Przegląd Techniki Rolniczej i Leśnej" 2/2000, s. 23–25.

[127] Zob. I. Niedźwiecka-Filipiak, P. Filipiak: 2000. *Oczyszczalnie ścieków jako integralny element krajobrazu wiejskiego Dolnego Śląska*. Zeszyty Naukowe AR w Krakowie, NR 72, Kraków, s. 177–184.

Podstawowe rodzaje zieleni nieprodukcyjnej, wysokiej we współczesnych wsiach to[128]:

- parki podworskie,
- parki współcześnie powstałe, wiejskie miejsca spotkań,
- przykościelne, stare cmentarze,
- zieleń przy zbiornikach i ciekach wodnych,
- obsadzenia dróg – aleje, szpalery,
- zieleń w obrębie zagród i działek budowlanych,
- grupy zieleni i pojedyncze okazy drzew.

Wymienione rodzaje zieleni pełnią różne funkcje, także geneza ich powstania i historia jest w każdym przypadku odmienna. Zieleń staje się wyróżnikiem miejscowości, gdy w obiektach historycznych jej stan zachowania jest dobry, np. parki podworskie czy stare, przykościelne cmentarze. Wyróżnikiem mogą być nowe parki wiejskie, które są miejscami spotkań mieszkańców, a także jednorodne nasadzenia na terenach wspólnych, ze szczególnym uwzględnieniem alei i szpalerów drzew. Bardzo ważne jest również zagospodarowanie otoczenia domów mieszkalnych i zieleń na działkach zagrodowych. Można ją uznać za wyróżnik, gdy większość działek we wsi ma nasadzenia nawiązujące do tradycyjnych, lub gdy są one spójne w całej miejscowości.

5.11.1. Parki podworskie

Na terenie Dolnego Śląska i Opolszczyzny parki podworskie są jednym z ważniejszych elementów krajobrazu wiejskiego, gdyż znajduje się tu wiele dawnych rezydencji. Dolny Śląsk ma w swych granicach jedno z największych skupisk zabytkowej zieleni w postaci parków i ogrodów[129]. Jednak wiele z tych obiektów nie jest obecnie odpowiednio zagospodarowanych i stanowi jedynie potencjał do wykorzystania[130]. Niejednokrotnie parki mają skomplikowaną sytuację własnościową, co utrudnia znacznie podejmowanie jakichkolwiek działań. Również bariera finansowa oraz brak pielęgnacji powodują, że parki podworskie nie odgrywają już takiej roli we wsiach, jaką powinny[131].

Parki podworskie są jednym z ważniejszych wyróżników wsi obejmujących zieleń. W gminie Wisznia Mała graniczącej od północy z Wrocławiem parki podworskie w różnym stanie zachowania istnieją do dnia dzisiejszego w 10 spośród wszystkich 16 miejscowości należących do tej gminy. Dla Psar stał się on wyróżnikiem wiodącym, gdyż sama wieś ma całkowicie zatarty dawny układ przestrzenny i jest obecnie wielodrożnicą z żywiołowo wprowadzaną zabudową o funkcji usługowej i przemysłowej. Park, przez wiele lat zaniedbany, przekształcono przed kilku laty na park rekreacji dla mieszkańców. Na polanie powstałej po wyburzeniu pałacu znajduje się boisko wielofunkcyjne i plac zabaw. Układ dawnych ścieżek jest nieczytelny, park zmienił całkowicie charakter, ale sprawdza się jako miejsce spotkań mieszkańców wsi z zachowaną zielenią wysoką (ryc. 5.156).

Park podworski stał się wyróżnikiem miejscowości Biała Nyska położonej w gminie Nysa. Początkowo był tu zamek obronny otoczony fosą, który następnie został rozebrany pod koniec XIII w., a na jego miejscu powstał pałac z parkiem krajobrazowym. Pałac nie zachował się do dnia dzisiejszego, uległ w 70% zniszczeniu podczas działań wojennych, a jego ruina została zniwelowana w latach 70. ubiegłego stulecia. O świetności całego założenia świadczy neogotycka okazała brama wjazdowa (ryc. 5.154), a także reprezentacyjna część parku, wyczyszczona od kilku lat z samosiewów (ryc. 5.155).

[128] Podział przyjęto za: Z. Borcz: 1999. *Krajobraz nizinnych...*, *op. cit.*, s. 21.

[129] D. Nespiak: 1979. *Studia nad rozmieszczeniem, zachowaniem i wykorzystaniem parków podworskich na Dolnym Śląsku.* „Rozprawy Naukowe" XIV, Wydawnictwo AWF we Wrocławiu, s. 262.

[130] Parkom podworskim, znajdującym się na terenie Dolnego Śląska i Opolszczyzny, a także ich roli poświęcone są publikacje m.in.: B. Stępniewska: 1993. *Rezydencja na Śląsku w XVIII wieku.* Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław; H. Ciesielski, H. Wrabec: 1997. *Katalog zabytkowych ogrodów i parków województwa legnickiego*. (Red. K. Eysymontt), Legnica; K. Dubel: 1998. *Parki podworskie w województwie opolskim.* Stowarzyszenie Opolskie Centrum Edukacji Ekologicznej, Opole; K. Dubel, M. Głowacki, M. Juszczynowska-Pieczonka, K. Spałek, A. Wrona: 1999. *Parki podworskie w województwie śląskim.* Opolskie Centrum Edukacji Ekologicznej, Opole.

[131] W ochronie zabytkowych założeń zieleni można skorzystać z doświadczeń przedstawionych [w:] *Zielone światy. Zabytkowy krajobraz kulturowy, parki, ogrody, cmentarze i inne formy zaprojektowanej zieleni. Ich ochrona, konserwacja, restauracja i użytkowanie społeczne.* 2008, (red. J. Rylke, M. Kaczyńska, D. Sikora), Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

Tabela 5.48. Parki podworskie
Table 5.48. Palace parks

Ryc. 5.154. Zachowana neogotycka brama wjazdowa do założenia pałacowo-parkowego, Biała Nyska (gmina Nysa), 2005
Fig. 5.154. A preserved neo-gothic entrance gate to a palace-park set, Biała Nyska (Nysa commune), 2005

Ryc. 5.155. Strefa spacerowa parku, Biała Nyska (gmina Nysa), 2005
Fig. 5.155. Walking zone in a park, Biała Nyska (Nysa commune), 2005

Ryc. 5.156. Strefa wypoczynku aktywnego, w dali boisko i plac zabaw, Psary (gmina Wisznia Mała), 2009
Fig. 5.156. An active leisure zone, in the background a sports field and playground, Psary (Wisznia Mała commune), 2009

Ze względu na położenie miejscowości w pobliżu jeziora Nyskiego oraz miasta Nysy przewidziana jest adaptacja kilkunastu hektarów parku na funkcje rekreacyjne w trzech strefach[132]. Pierwsza to część spacerowa z zachowanym, dawnym układem ścieżek i nasadzeń, druga to wypoczynek rodzinny nad pięknie odtworzonym stawem oraz na obrzeżu strefa wypoczynku aktywnego z boiskami do gier zespołowych. Dzięki temu park ten ma szansę stać się miejscem, do którego przyjdą nie tylko sami mieszkańcy wsi, ale również wypoczywający nad jeziorem turyści czy zwabieni atrakcjami mieszkańcy dalszych miejscowości tego regionu.

Dla Łażan w gminie Żarów park stał się wyróżnikiem, który podobnie jak w wyżej opisanym przypadku wieś próbuje wykorzystać w celu przyciągania nie tylko lokalnego społeczeństwa, ale również mieszkańców okolic. Jest to założenie pałacowo-parkowe, w którym pałac wzniesiony na przełomie XVI i XVII w. zachował się w ruinie do dziś. Wybudowano go jako obronny dwór, czteroskrzydłowy z wewnętrznym dziedzińcem i otoczono fosą. Obok znajdował się ogród, który pod koniec XIX w. nabrał cech parku krajobrazowego, gdy przyłączono do niego i obsadzono drzewami teren dworski przeznaczony dawniej na pastwiska, sad i stawy rybne[133].

[132] Wiele dla parku zdziałało Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Wsi Biała Nyska, które założono w 2002 r. Odtworzono m.in. dawny, wyschnięty staw, który zasilany jest na bazie rzeki Biała Głuchołaska.
[133] Ciesielski T.: 1993. *Gmina Żarów...*, *op. cit.,* s. 50–57.

Tabela 5.49. Parki podworskie. Łażany, gmina Żarów
Tab. 5.49. Palace parks, Łażany, Żarów commune

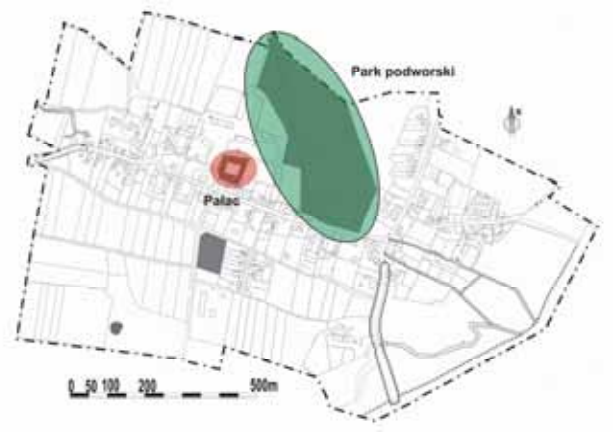

Ryc. 5.157. Lokalizacja parku, 2004
Fig. 5.157. Localization of a park in Łażany (Żarów commune), 2004

Ryc. 5.158. Park, stan 2004 r.: 1) pałac, 2) obszar zadrzewiony podwórza pomiędzy pałacem i parkiem, 3) budowle w centralnej części parku: pergola, grota, 4) północna część parku rozciągnięta wzdłuż muru, 5) południowo- wschodnia część parku rozdzielona polanami widokowymi.
Fig. 5.158. A park in Łażany, Żarów commune, state in 2004:
1) a palace, 2) a zone of bosky courtyard between a palace and park, 3) buildings in a central part of a park: pergola, cave, 4) the northern part of a park situated along the wall, 5) a south-east part of a park separated with viewing clearings

Ryc. 5.159. Odnowiony mostek, 2008
Fig. 5.159. Renovated bridge, 2008

Ryc. 5.160. Zabytkowa pergola, 2008
Fig. 5.160. A historic pergola, 2008

Ryc. 5.161. Boisko sportowe w parku, 2008
Fig. 5.161. A sports field in a park, 2008

Ryc. 5.162. Nowa brama wejściowa do parku, 2008
Fig. 5.162. A new entrance gate into the park, 2008

Park istnieje obecnie w swych pierwotnych granicach, gdyż otacza go ściśle mur kamienny. Całość położona jest w samym centrum wsi i wraz ze znajdującą się niedaleko kaplicą, również otoczoną kamiennym murem, nadaje specyficzny klimat temu miejscu. Na tym terenie ma powstać park ludowy uwzględniający walory historyczne założenia. Planuje się poprowadzenie przyrodniczej ścieżki dydaktycznej informującej o bogatym ekosystemie tego miejsca, w której wykorzysta się dawne budowle ogrodowe, np. monumentalna pergola będzie podporą dla pnączy (tab. 5.49).

Projekt rewaloryzacji parku uzyskał dofinansowanie z funduszy unijnych programu Odnowy Wsi realizowanego w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004–2006”[134]. Do lata 2008 r. wykonano na terenie parku boisko sportowe z trybunami, które rozdzieliło ruinę pałacu od zachowanej części parku (ryc. 5.161). Zupełnie zatarte zostało miejsce po dawnej grocie, będącej obudową źródełka. W chwili obecnej znajdują się tu trybuny widowni do boiska. Do tej pory nie wykonano prac zabezpieczających pergolę, która może stanowić o indywidualnym charakterze tego parku (ryc. 5.160). Niestety, park na razie nie doczekał się takiego zagospodarowania, które pozwoliłoby na wprowadzenie do niego nowych funkcji, z których mogliby skorzystać mieszkańcy, przy jednoczesnym zachowaniu specyficznego charakteru tego miejsca, jego *genius loci.*

5.11.2. Parki wiejskie nowo powstałe

Park jest wyjątkowym miejscem spotkań we wsiach, dlatego mieszkańcy miejscowości, które nie miały go wcześniej, chcą taki wiejski park dla siebie zorganizować. Obiekty te nie stały się jeszcze w chwili obecnej wyróżnikami w żadnej wsi ze względu na to, że nigdzie nie są w pełni zrealizowane. Park powstaje np. w miejscowości Pilszcz w gminie Kietrz, gdzie zorganizowano na terenach nadrzecznych park Schumana (ryc. 5.163; 5.164), w miejscu dawnych sadów. Wieś stara się również o włączenie do tych terenów prywatnego stawu, który może stać się dodatkową ozdobą. Natomiast w miejscowości Piątkowice utworzono nowy park nad rzeką z miejscem do wypoczynku dla całej rodziny (wędkowanie, plac zabaw, miejsce na grilla).

Tabela 5.50. Nowe parki wiejskie
Table 5.50. New village parks

Ryc. 5.163. Park Schumana we wsi Pilszcz (gmina Kietrz), 2007
Fig. 5.163. The Schuman park in Pilszcz village (Kietrz commune), 2007

Ryc. 5.164. Lokalizacja parku
Fig. 5.164. A Pilszcz map with park location

5.11.3. Jednorodność zieleni

Kolejnym wyróżnikiem wsi może być jednorodność (spójność) zieleni, pod którą rozumie się takie zagospodarowanie zielenią zarówno przestrzeni wspólnych, jak i prywatnych, które jest homogeniczne i odpowiada tradycyjnym gatunkom występującym na danym obszarze. W tej

[134] forum.investmap.pl/viewtopic.php?f=10&t=804 (25.08.2008)

części opracowania przeanalizowano dwa aspekty gospodarowania zielenią. Pierwszy to utrzymanie w tradycyjnym charakterze przedogródków, ogrodów i sadów. Drugi to zachowanie jednorodności nasadzeń na terenach wspólnych, ze szczególnym uwzględnieniem alei i szpalerów drzew.

Przedogródki i ogrody utrzymane w tradycyjnym charakterze

Otoczenie posesji prywatnych ma duży wpływ na kształtowanie krajobrazu wsi. Dotyczy to szczególnie tych miejscowości, w których zabudowa jest odsunięta od ulicy oraz istnieje możliwość zagospodarowania zielenią przestrzeni pomiędzy budynkami a drogą. W tradycyjnej XIX--wiecznej zagrodzie opolskiej, pomiędzy budynkiem mieszkalnym a drogą wiejską, znajdowały się ogródki kwiatowe, czasem z niewielką ilością warzyw i ziół. Najczęściej wysiewano tam „złote kule", czyli złotlin japoński, „śmierdziuszki", nagietki, „gerginie" – georginie, miętę, lubczyk itp. Z drzew lub krzewów dekoracyjnych spotykało się jedynie „jarzębinę" jarząb pospolity, czasem głóg lub czarny bez[135]. Na terenie Dolnego Śląska było podobnie[136].

Tabela 5.51. Tradycyjne zagospodarowanie otoczenia posesji – przedogródki
Table 5.51. Traditional management of premises surrounding– front gardens

Ryc. 5.165. Słoneczniki we wsi Małkowice (gmina Kąty Wrocławskie), 2005
Fig. 5.165. Sunflowers in Malkowice village (Kąty Wrocławskie commune), 2005

Ryc. 5.166. Przedogródek kwiatowy we wsi Nowa Wieś Wrocławska (gmina Kąty Wrocławskie), 2005
Fig. 5.166. A front garden in Nowa Wieś Wrocławska village (Kąty Wrocławskie commune), 2005

Ryc. 5.167. Tradycyjny przedogródek we wsi Kalno (gmina Żarów), 2008
Fig. 5.167. A traditional front garden in Kalno village (Żarów commune), 2008

Ryc. 5.168. Tradycyjny przedogródek kwiatowy we wsi Kryniczno, (gmina Wisznia Mała), 2008
Fig. 5.168. A traditional flower front garden in Kryniczno, (Wisznia Mała commune), 2008

[135] E. Gil: 1985. *Z badań...*, *op. cit.,* s. 33.
[136] Zob. M. Czechowicz, E. Kozłowska: 2004. *Zmiany w zagospodarowaniu przestrzeni przydomowych na terenach wiejskich na przykładzie wsi dolnośląskich*, [w:] *Krajobraz i ogród wiejski*. Tom 2, Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 63–72.

Obecnie otoczenie domów mieszkalnych w dawnej i współczesnej zabudowie zagrodowej często nawiązuje do rozwiązań obcych tradycyjnym wiejskim krajobrazom. Wiąże się to z tym, że dawni mieszkańcy wsi przede wszystkim kierują się wygodą w doborze roślin. Poza tym do wsi przenoszone są obce wzorce, wynikające zarówno z chęci dorównania miastu, jak również będące wynikiem kontaktów z zagranicą. Dotyczy to szczególnie terenów Opolszczyzny, gdyż wielu mieszkańców tego regionu pracuje od lat w Niemczech, Austrii czy innych krajach Europy Zachodniej. Dodatkowo, ze wzrostem standardu życia zaistniała potrzeba zagospodarowania ogrodu, który jest przede wszystkim miejscem wypoczynku, wyposażonym w trejaże, altany, miejsca do grillowania. Zieleń w przedogródkach to gatunki w głównej mierze pełniące rolę ozdobną[137]. Nie ma już dawnej symboliki, która związana była z roślinnością sadzoną w tradycyjnych zagrodach. Unika się kwiatów, ziół czy warzyw, które wymagają czasu przy pielęgnacji. Wprowadza się wygodniejsze trawniki i roślinność zimozieloną – „iglaki". Czasem spotyka się przemieszane nasadzenia charakterystyczne dla typowo wiejskich, np. georginie, lilaki, jak i miejskich np. szpalery wzdłuż ogrodzeń żywotników, cyprysików lub cisy i jałowce. Niechętnie widziane są drzewa liściaste, które „śmiecą", jak i rośliny jednoroczne wymagające zbyt dużego zaangażowania ze strony właścicieli.

Czasem zagospodarowanie otoczenia nowych budynków jednorodzinnych, na terenach wiejskich Dolnego Śląska i Opolszczyzny, podobnie jak w innych częściach Polski, nawiązuje do rozwiązań typowych dla obszaru miasta. Są to zwykle strzyżone trawniki z roślinnością iglastą w przedogródkach, czasem dodatkowo z wyszukanymi gatunkami roślin. Ze względu na to, że są to często działki małe, o powierzchni kilku arów, utrudnione jest sadzenie wysokich drzew liściastych, przez co wizualnie zatracona jest proporcja pomiędzy zabudową i zielenią w wizerunku całej miejscowości.

Tradycyjne zagospodarowanie otoczenia budynków mieszkalnych, szczególnie w starej części wsi jest ważne dla utrzymania wiejskiego charakteru miejscowości. Mogą to być nasadzenia mieszane, jednak z dominacją gatunków tradycyjnych. Niewiele wsi w badanych trzech grupach miejscowości może wykazać się taką spójnością zieleni (tab. 5.51; 5.52).

Tabela 5.52. Tradycyjne zagospodarowanie otoczenia posesji – ogród
Table 5.52. Traditional management of premises surrounding – a garden

Ryc. 5.169. Zagospodarowanie działki siedliskowej utrzymane w tradycyjnym, wiejskim charakterze. W tle jesion wyniosły dominujący nad otoczeniem, Skorochów (gmina Nysa), 2006
Fig. 5.169. Management of a settlement plot, preserved in traditional, rural character. An ash-tree dominating its surroundings in the background, Skorochów (Nysa commune), 2006

Sady nadają specyficzny klimat miejscowościom ze względu na to, że ich wygląd zmienia się wraz z porami roku (tab. 5.53). Wiosną drzewa kwitną i bieleją widoczne z daleka, gdy reszta zieleni dopiero budzi się do życia, a latem i jesienią błyszczą w nich różnokolorowe owoce. Jeśli pojawiają się przy poszczególnych zabudowaniach jako pojedyncze niewielkie formy zagospodarowania,

[137] Kompozycja przedogródków podporządkowana jest jest przede wszystkim funkcji reprezentacyjnej. Strukturę, historię i przemiany ogrodów rodzinnych szeroko opisuje B.J. Gawryszewska: 2006. *Historia i struktura ogrodu rodzinnego.* Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

to wprowadzają specyficzny wiejski klimat[138]. Natomiast, jeśli sady towarzyszą większości zabudowań oraz dodatkowo pojawiają się niezależnie wokół wsi, to można je również zaliczyć do wyróżników nazwanych w niniejszym opracowaniu jednorodnością zieleni. Sady są elementem charakterystycznym miejscowości położonych w okolicy góry Ślęży. Jedna z miejscowości gminy Marcinowice ma obecnie nazwę Sady, która je symbolizuje[139].

Tabela 5.53. Sady
Table 5.53. Orchards

Ryc. 5.170. Sad przy domu we wsi Buków (gmina Żarów), 2004
Fig. 5.170. Orchard at a house in Buków village (Żarów commune), 2004

Ryc. 5.171. Tradycyjny sad z wybiegiem dla drobiu, Wojnowice (gmina Miękinia), 2005
Fig. 5.171. A traditional orchard with poultry run. Wojnowice (Miękinia commune), 2005

Ryc. 5.172. Sady we wsi Zacharzyce (gmina Św. Katarzyna), 2005
Fig. 5.172. Orchards in Zacharzyce village (Św. Katarzyna commune), 2005

Aleje i szpalery drzew

Na terenach wspólnych typu skwer, plac rzadko spotyka się zagospodarowanie zgodne z tradycyjnym charakterem wsi. Często brak jest w ogóle jakichkolwiek celowych nasadzeń, do tego zagospodarowanie utrudniają słupy stanowiące podporę dla trakcji elektrycznej.

Bardzo istotną rolę dla wizerunku całej wsi odgrywają aleje i szpalery, które ciągną się wzdłuż miejscowości i znajdują się przy drogach wjazdowych do wsi, tworząc spójne wnętrza krajobrazowe. Obecnie znaczna ich część to nasadzenia historyczne (tab. 5.54), związane z obsadzeniami dróg prowadzącymi do dworów, pałaców, a także obiektów o ważnej dla miejscowości lub regionu funkcji. Jedną z ciekawszych i najbardziej efektownych alei jest widoczna z daleka aleja prowadząca do pałacu w Sadowicach. Jest to pomnikowa aleja wjazdowa o długości 1,5 km (ryc. 5.175). Znajduje się ona na wschód od wsi i składa się ze świerków kłujących i lip krymskich. Pierwotnie

[138] Geometryczne układy sadów na niewielkiej powierzchni były na tyle atrakcyjne, że zastosowano je jako element kompozycyjny ogrodów willowych dwudziestolecia międzywojennego. Były one wraz z warzywnikiem częścią ogrodu o funkcji użytecznej. Zob. B.J. Gawryszewska: 2006. *Historia i struktura…, op. cit.,* s. 81–82.

[139] Nazwa wsi Krotzel pojawia się w dokumentach dopiero pod koniec XVIII w. i brzmi niezmieniona do 1945 r. Po II wojnie światowej zmieniono ją na Chróst, a po kilku latach na Sady. Zob. *Gmina Marcinowice...*, *op. cit,* s. 78–79.

drzewa posadzone były w symetrycznym układzie 2 świerki – 1 lipa. Z upływem czasu proporcje się zaburzyły. Przedłużenie alei wjazdowej (świerkowo-lipowej) stanowią dwie równoległe aleje kasztanowców z lipami, po obu stronach drogi (ryc. 5.176).

Dawne aleje wewnątrz wsi są elementami niewątpliwie malowniczymi, ale nie spełniają współczesnych wymogów bezpieczeństwa ruchu drogowego, np. aleja dębowa we wsi Sulimów w gminie Św. Katarzyna (ryc. 5.173). Są źródłem konfliktu interesów pomiędzy służbami drogowymi a ekologami, historykami czy architektami krajobrazu[140].

Tabela 5.54. Aleje i szpalery drzew
Table 5.54. Alleys and tree lanes

Ryc. 5.173. Aleja dębowa wewnątrz wsi Sulimów (gmina Św. Katarzyna), 2005
Fig. 5.173. An oak lane in Sulimów village (Św. Katarzyna commune), 2005

Ryc. 5.174. Szpaler dębów na wjeździe do wsi Sulimów (gmina Św. Katarzyna), 2005
Fig. 5.174. A row of oak trees at the entrance to Sulimów village (Św. Katarzyna commune), 2005

a

b

Ryc. 5.175a,b. Aleja świerkowo-lipowa w Sadowicach (gmina Kąty Wrocławskie). Widok wewnątrz alei oraz panorama od strony pól, 2005
Fig. 5.175. An entrance lane created with spruces and limes in Sadowice (Kąty Wrocławskie commune). A view from the road into the interior of a lane and exterior, 2005

[140] Drzewa rosnące w koronie drogi stanowią niebezpieczeństwo dla ruchu drogowego. Jednak zadrzewienia drogowe pełnią ważną rolę jako instrument kształtowania przyrodniczej równowagi na obszarach wiejskich, m.in. zwiększają wodną retencyjność środowiska, przeciwdziałają wietrznej erozji gleby, stanowią ochronę przed zanieczyszczeniami z komunikacji drogowej, kształtują środowisko owadów zapylających. *Dobór drzew i krzewów do zadrzewień na obszarach wiejskich.* 2001, (red. K. Zajączkowski), Wydawnictwo Instytutu Badawczego Leśnictwa, Warszawa, s. 44–45.

Tabela 5.54. Aleje i szpalery drzew c.d.
Table 5.54. Alleys and tree lanes continuation

Ryc. 5.176. Podwójna aleja z kasztanowców i lip, Sadowice (gmina Kąty Wrocławskie), 2005
Fig. 5.176. Double chestnut and lime trees lane, Sadowice (Kąty Wrocławskie commune), 2005

Ryc. 5.177. Zabytkowa aleja lipowa przy parku w Śliwicach (gmina Długołęka), 2005
Fig. 5.177. A historic lime tree lane at the park in Śliwice (Długołęka commune), 2005

Ryc. 5.178. Aleja drzew owocowych wzdłuż drogi ze wsi Kątna (gmina Długołęka), 2005
Fig. 5.178. A lane of fruit trees along the road from Kątna village (Długołęka commune), 2005

Dawniej drogi wychodzące ze wsi obsadzano również drzewami owocowymi. Dziś zupełnie zaniechano tego typu nasadzeń.Taka zachowana aleja znajduje się we wsi Kątna w gminie Długołęka (ryc. 5.178). Prowadzi ona ze wsi do leśniczówki.

W Zacharzycach, jednej z nowych ulic, nadano nazwę ulicy Jarzębinowej, a dla podkreślenia znaczenia tej nazwy posadzono wzdłuż szpaler jarzębin.

5.11.4. Pojedyncze okazy drzew (solitery)

W tej części opracowania ujęto takie wyróżniki jak drzewa pomnikowe oraz pojedyncze okazy drzew, które mają znaczenie w krajobrazie wsi, tworząc dominantę lub akcent. We wsiach pojawiają się pojedyncze okazy drzew usytuowane przy budynkach mieszkalnych w dawnych zagrodach, przy drogach lub zlokalizowane zupełnie niezależnie w wolnej przestrzeni, najczęściej należącej do wspólnoty wiejskiej. W takich miejscach lokalizowano dawniej kapliczki lub krzyże obsadzane symetrycznie dwoma lub czterema drzewami, najczęściej lipami, kasztanowcami, dębami, głogami[141]. Obecnie zdarza się, że drzewa te są wycinane ze względu na ich duże gabaryty, a na ich miejsce sadzone są tuje, jałowce lub cisy różnych gatunków, bądź też nie wprowadza się w ogóle żadnych drzew, jak ma to miejsce w Niezdrowicach w gminie Ujazd na Opolszczyźnie.

[141] Z. Borcz: 1999. *Krajobraz nizinnych...*, *op. cit.*, s. 40.

Tabela 5.55. Pojedyncze okazy drzew
Table 5.55. Singular examples of trees

Ryc. 5.179. Lipa przy budynku mieszkalnym, Skorochów (gmina Nysa), 2006
Fig. 5.179. Skorochów (Nysa commune). A lime tree at a residential building, 2006

Ryc. 5.180. Robinia akacjowa we wsi Skorochów (gmina Nysa), 2006
Fig. 5.180. Robinia- acacia in Skorochów village (Nysa commune), 2006

Ryc. 5.181. Dąb przy zagrodzie, Kątna (gmina Długołęka), 2005
Fig. 5.181. An oak tree at the farm, Kątna (Długołęka commune), 2005

Ryc. 5.182. Pięknym pokrojem wyróżnia się sosna czarna stojąca przed budynkiem mieszkalnym w zagrodzie we wsi Buków (gmina Żarów), 2004
Fig. 5.182. A black pine tree (Pinus nigra) is distinctive with its beautiful look. It stands in front of a building on a farm in Buków village (commune Żarów), 2004

Ryc. 5.183. Pomnik przyrody, dąb w Kuraszkowie (gmina Oborniki Śląskie), 2005
Fig. 5.183. A monument of nature, an oak tree in Kuraszków (Oborniki Śląskie commune), 2005

Ryc. 5.184. Pomnik przyrody, dąb „Wilczek" we wsi Wilczków (gmina Żórawina), 2006
Fig. 5.184. A monument of nature, an oak tree called "Wilczek" in Wilczków village (Żórawina commune), 2006

Tabela 5.55. Pojedyncze okazy drzew c.d.
Table 5.55. Singular examples of trees continuation

Ryc. 5.185. Malowniczy świerk stojący przy wjeździe do wsi Świątniki (gmina Sobótka), 2005
Fig. 5.185. A picturesque spruce at the entrance to Świątniki village (Sobótka commune), 2005

Ryc. 5.186. Drzewo jako dominanta we wsi Paniowice (gmina Oborniki Śląskie), 2005
Fig. 5.186. A tree as a dominant in Paniowice village (Oborniki Śląskie commune), 2005

Jednym z zadań, jakie spełniały dawniej drzewa sadzone przy budynkach mieszkalnych, było zabezpieczenie zagrody przed uderzeniem pioruna (ryc. 5.179–5.181). Latem chroniły przed nadmiernym nagrzewaniem budynku, a zimą przed wychłodzeniem. Przy domach sadzono lipy, dęby, kasztanowce, jesiony lub topole[142]. Czasem zdarzały się również inne gatunki drzew, w tym iglaste, np. sosna (ryc. 5.182).

Drzewa miały dawniej także znaczenie symboliczne dla mieszkańców wsi, stąd dodatkowo wynikała chęć sadzenia ich w celu opieki nad domostwem[143]. Przypisywano im również moce lecznicze[144].

Tabela 5.56. Malownicze grupy zieleni, stare cmentarze
Table 5.56. Picturesque groups of greenery, old cemeteries

Ryc. 5.187. Brama wjazdowa do wsi Tyniec nad Ślęzą (gmina Kobierzyce), 2006
Fig. 5.187. An entrance gate to Tyniec village upon Ślęza river (Kobierzyce commune), 2006

Ryc.5.188. Stary cmentarz z kasztanowcami we wsi Paniowice (gmina Oborniki Śląskie), 2005
Fig. 5.188. An old cemetery with chestnut trees in Paniowice village (Oborniki Śląskie commune), 2005

[142] Z. Borcz: 1999. *Krajobraz nizinnych…*, *op. cit.*, s. 22.
[143] Przykładem są lipy będące drzewami Matki Boskiej, dęby symbolizujące Boga i jesiony odstraszające żmije. Podane za Umińską wg E. Trzaskowska, K. Sobczak: 2004. *Zieleń wysoka w krajobrazie współczesnej wsi*, [w:] *Krajobraz i ogród wiejski*. Tom 3, Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 131.
[144] Słowianie otaczali ochroną drzewa uważane za święte: dęby, lipy, klony (jawory), wiązy, jesiony. Przypisywano również moc leczniczą źródłom, które płynęły w ich pobliżu. Zob. więcej A. Michałowski: 2000. *Symbolika drzew i ich znaczenie duchowe w krajobrazie kulturowym (2)*. „Krajobrazy dziedzictwa narodowego " 2/2000, s. 84. Symbolikę i rolę drzew opisuje również M. Łuczyńska-Bruzda: 1995. *Zadrzewienia w krajobrazie otwartym.* „Studia i Materiały. Krajobrazy" 6/18, s. 10–12.

Pojedyncze okazy drzew mogą stać się wyróżnikami wsi, jeśli są dominantą (ryc. 5.185; 5.186) lub akcentem wnętrza miejscowości, a także jeśli upamiętniają jakieś wydarzenie, stając się miejscem symbolicznym. Czasem usytuowane są przy drodze jak w Paniowicach lub Świątnikach, czasem na skwerach jak pomnik przyrody dąb Trójniak w Kuraszkowie (ryc. 5.183), Wilczek w Wilczkowie (ryc. 5.184) lub dąb posadzony na pamiątkę pobytu cesarza Wilhelma w Żyrowej.

W tej grupie wyróżników uwzględniono również malownicze grupy zieleni, utworzone niekoniecznie z drzew pomnikowych czy z cennych gatunków, a stanowiące np. bramy krajobrazowe. Czasem drzewa tworzą je na wjazdach do wsi lub w jej wnętrzu. Brama może być utworzona z drzew jednego gatunku albo dwóch różnych, np. Ślęza, Smardzów, Wierzch (ryc. 5.187). Malownicze grupy zieleni mogą również znajdować się wśród pól, stanowiąc granice lub pełniąc rolę ocieniającą człowieka i zwierzęta na pastwiskach[145].

W tym rodzaju wyróżników znajdują się również takie formy zieleni jak stare, opuszczone cmentarze, z zachowaną zielenią wysoką, np. we wsi Zajączków (gmina Oborniki Śląskie) czy w Paniowicach (gmina Oborniki Ślaskie), gdzie na dawnym, niefunkcjonującym dziś cmentarzu zachowała się grupa kasztanowców (ryc. 5.188).

5.12. WODY POWIERZCHNIOWE JAKO WYRÓŻNIKI WSI

Zarówno wsie, jak i miasta zakładane były albo w pobliżu rzek, albo wód stojących, bądź w innych miejscach, gdzie woda była dostępna i istniała możliwość wykopania studni[146]. Niejednokrotnie woda pojawiała się na terenie wsi w wyniku zamierzonej działalności człowieka. Na obrzeżach miejscowości widoczne były przysadziste bryły młynów wodnych położone malowniczo nad specjalnie dla nich urządzanymi stawami z groblami, w pobliżu strug zwanych do dziś młynówkami. Zauważalne były także stawy o różnym przeznaczeniu, tworzące w wielu przypadkach charakterystyczne ciągi wzdłuż zabudowań, połączone ze sobą ciekami wodnymi.

Początkowo woda odgrywała przede wszystkim rolę użytkową. Ze stawów i rzek czerpano wodę do gospodarstw, pojono w nich zwierzęta, zbiorniki młyńskie i młynówki służyły do produkcji energii, a część stawów zakładana była z myślą o hodowli ryb. Tworzono systemy wodnomelioracyjne, które zapewniały prawidłowe gospodarowanie wodą na danym obszarze, zapobiegające zalewaniu, przesuszaniu czy nadmiernemu podmakaniu terenów. Specyficzne nasadzenia z nimi związane wraz z zadrzewieniami i zakrzewieniami śródpolnymi podnoszą do dziś walory wizualne krajobrazu[147]. Wodę wykorzystywano do otaczania grodów, zamków, tworząc strefę bezpieczeństwa, również do gaszenia pożarów, czego efektem były zbiorniki przeciwpożarowe we wsiach.

Jednak rola wody to nie tylko funkcja czysto użytkowa. Woda jest doskonałym elementem dekoracyjnym[148]. Jednym z ciekawszych działań człowieka było wprowadzanie wody w pobliże dawnych pałaców czy dworów, w postaci fos okalających całe obiekty. Trzeba dodać, że założenia takie często znajdowały się w obrębie terenów osiedlowych wsi, przez co w interesujący sposób wzbogacały krajobraz miejscowości. Szczególną rolę odgrywała woda w wiejskich zespołach parkowo-pałacowych, gdzie stanowiła jeden z ważniejszych elementów kompozycji ogrodowej[149].

Wody powierzchniowe na terenie wsi to zarówno cieki i zbiorniki naturalne, jak i stworzone przez człowieka. Ta część opracowania poświęcona jest wyróżnikom antropogenicznym, jednak ze względu na specyfikę wody jako wyróżnika do opisu dołączono w tym miejscu również te elementy związane z wodą, które nie są wynikiem działalności człowieka, a znajdują się w obrębie terenów osiedlowych wsi. Są to różnego rodzaju naturalne cieki i zbiorniki wodne, które ze względu na pochodzenie figurują w tabelach jako wyróżniki naturalne (wg przyjętego w niniejszym

[145] M. Łuczyńska-Bruzda: 1995. *Zadrzewienia w ...*, *op. cit*., s. 11.

[146] Z. Borkowski: 2003. *Wpływ wody na rozmieszczenie osadnictwa wiejskiego – prezentacja metody badań i przykład jej zastosowania*, [w:] *Woda w przestrzeni przyrodniczej i kulturowej*. „Prace Komisji Krajobrazu kulturowego PTG" nr 2, Sosnowiec, s. 44–53.

[147] A. Konon, M. Szczęsna: 2005. *Zieleń i woda w krajobrazie otwartym Wielkopolski*. „Architektura Krajobrazu" 3-4/2005, s. 97.

[148] Możliwości wykorzystania wody jako elementu dekoracyjnego, zob. S. Bernat: 2003. *Woda w krajobrazie parków wiejskich doliny Bugu*, [w:] Woda w przestrzeni przyrodniczej i kulturowej. „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG" nr 2, s. 38–43; *Архитектурная композиция садов и парков*: 1980. (Red. А.П. Вергунов), Стройиздат, Москва, s. 97–106.

[149] Na Dolnym Śląsku jest jedno z największych skupisk zabytkowej zieleni – przykładów sztuki ogrodowej i parkowej. D. Nespiak: 1979. *Studia nad..., op. cit*. s. 262.

opracowaniu podziału wyróżników wsi na antropogeniczne i naturalne). Jednak człowiek często ingeruje w naturalne życie rzek i stawów, regulując ich kształt i zabezpieczając brzegi, a także zagospodarowując ich otoczenie. To samo dzieje się ze zbiornikami wodnymi, które również ulegają różnorodnej działalności człowieka, dlatego ujęto w opisie te dwa rodzaje wyróżników razem.

Wody powierzchniowe jako wyróżniki wsi to przede wszystkim różnego rodzaju zbiorniki wodne, które znajdują się na terenie wsi, zarówno naturalne, jak i proweniencji antropogenicznej (przede wszystkim strumienie i rzeki, zachowane do dziś młynówki czy rowy o różnej funkcji)[150].

W latach 1995–2008 przeprowadzono badania mające na celu określenie roli, jaką pełnią wody powierzchniowe na terenach osiedlowych wsi. W celu określenia skali zjawiska, czyli rzeczywistej liczby wsi, w których znajduje się jakakolwiek forma wód powierzchniowych, wybrano do badań zamknięty obszar i przebadano wszystkie wsie znajdujące się na tym terenie. Analizowany rejon wyznaczał kwadrat 15 na15 km pomiędzy Wrocławiem a Trzebnicą i był położony w zlewni rzeki Widawa, która przepływa przez jego południowo-zachodnią część. Oprócz niej znajdują się w tej części dwa jej dopływy: Ława z Mienią oraz Dobra. W obszarze badań znajdują się 44 wsie, z czego 14 zlokalizowanych jest nad opisywanymi ciekami wodnymi, natomiast w 30 znajdują się różne formy wód stojących w postaci stawów, sadzawek czy fos otaczających dawne pałace. Określano również położenie badanej miejscowości w stosunku do cieków. Jeśli wieś zlokalizowana była w bezpośrednim sąsiedztwie koryta rzeki, w tabeli wpisywano określenie *obok*, natomiast w przypadku przepływania cieku przez wieś ustalano sposób przecięcia terenów osiedlowych jako *porzeczny* lub *podłużny.* Natomiast stawy określano liczbą zbiorników, z rozróżnieniem na znajdujące się całkowicie wewnątrz wsi i na te, które znajdują się w bezpośrednim sąsiedztwie terenów osiedlowych, co dało w sumie 84 zbiorniki wodne w 31 wsiach. Okazuje się, że większość wsi (34), tzn. ok. 80% badanych miejscowości, ma w swoim obrębie przynajmniej jedną formę wód powierzchniowych. Porównawczo przeanalizowano również 33 wsie z województwa opolskiego, uczestniczące w programie Odnowy Wsi. W 13 miejscowościach zachowały się do dziś zbiorniki wodne w różnej formie, które uwzględnione są w przyszłości w planach zagospodarowania wsi[151].

5.12.1. Zbiorniki wodne, źródła

Woda w postaci stawu otoczonego charakterystyczną roślinnością i zabudowaniami wiejskimi czy rzeki wijącej się wzdłuż drogi nieodłącznie kojarzy się z tradycyjną wsią. Są to na tyle piękne elementy krajobrazu wiejskiego, że mogą być jednym z czynników wspomagających rozwój gospodarstw agroturystycznych, jak również turystyki w niejednej miejscowości[152].

Zbiorniki wodne występujące na terenach wiejskich można podzielić na 2 grupy: zbiorniki znajdujące się wewnątrz terenów osiedlowych lub w bezpośrednim sąsiedztwie oraz oddalone od zabudowań wiejskich – śródpolne[153]. Pierwsza z nich zawiera w sobie kolejny podział ze względu na odmienność pochodzenia tych wód i pełnione dawniej funkcje[154].

1. Stawy towarzyszące zabudowie wiejskiej:

- stawy pełniące dawniej funkcję bytowo-gospodarczą, znajdujące się na terenach osiedlowych wspólnych,
- dawne zbiorniki przeciwpożarowe,
- stawy hodowlane,
- zbiorniki do pozyskiwania energii,
- zbiorniki o funkcji rekreacyjnej – kąpieliska, miejsca do wędkowania,
- zbiorniki wodne przydomowe.

[150] Cieki jako wyróżniki oraz ich rola w kształtowaniu układu przestrzennego i krajobrazu wsi zostały opisane w rozdziale 5.2. *Rzeki stanowiące osie kompozycyjne układów przestrzenych wsi.*

[151] Wyniki tych badań opublikowano w: I. Niedźwiecka-Filipiak: 2001. *Ranga wody w krajobrazie wsi.* „Architektura Krajobrazu" 2–3/2001, s. 47–51; I. Niedźwiecka-Filipiak: 2002b. *Wpływ wód powierzchniowych na układ przestrzenny wsi.* „Inżynieria Rolnicza" 3 (36)/2002, s. 383–392; I. Niedźwiecka-Filipiak: 2008. *Współczesne przemiany wód powierzchniowych na terenie wsi.* „Architektura Krajobrazu" 2/2008, s. 15–20.

[152] S. Iwicki: 1997. *Znaczenie zasobów wodnych w rozwoju turystyki na obszarach wiejskich*, [w:] *Woda jako czynnik warunkujący wielofunkcyjny i zrównoważony rozwój wsi i rolnictwa*. Wydawnictwo IMUZ, Falenty, s. 208–213.

[153] Klasyfikacji zbiorników wodnych można dokonać za pomocą różnych kryteriów. Ze względu na sposób powstania zbiorników można je podzielić na kopane, zaporowe i zbiorniki na ciekach. Zob. więcej: W. Mioduszewski: 1995. *Zasady projektowania i eksploatacji małych zbiorników wodnych.* Wydawnictwo IMUZ, Falenty, s. 7–9.

[154] Można jeszcze wymienić zbiorniki ekologiczne i zbiorniki do ochrony przed erozją wodną. *Ibidem*, s. 10.

2. Zbiorniki znajdujące się na terenie założeń pałacowo-parkowych:

- dawna fosa całkowicie lub częściowo okalająca pałac,
- stawy będące elementami kompozycji założeń parkowych.

W wielu miejscowościach zbiorniki wodne położone na terenach wspólnych wsi są zaniedbane albo zamienione na obetonowane zbiorniki przeciwpożarowe. Często nie dostrzega się możliwości wykorzystania ich jako miejsc rekreacyjnych lub ozdobnych we wsiach. Badania przeprowadzone na podstawie porównania map z początku XIX w. i końca XX w. dla 10 wsi województwa dolnośląskiego i opolskiego wskazują na spadek liczby zachowanych zbiorników wodnych w poszczególnych miejscowościach, szczególnie tych, które położone są na terenach wspólnych wsi (tab. 5.57).

Tabela 5.57. Procentowa zmiana powierzchni wód stojących w wybranych 10 wsiach, od początku XIX wieku do czasów współczesnych[155]

Table 5. 57. Percentage change of the surface area of slack water in 10 of the chosen villages: from the beginning of the19th century until present

Lp.	Wieś	Nazwa wsi przed 1945[156]	Dawna mapa Rok	Pow. wód stojących ha		Zmiana pow. wód stojących %
				wg dawnej mapy[157]	wg mapy z 1990 r.	
1	Budziszów Wlk.	Baudis Groß	1810	0,12	0,3	+150,0
2	Guzowice	Kuschwitz	1850	2,15	2,04	-13,5
3	Kamień	Stein	1832	0,3	0,0	-100,0
4	Maniów Wlk.	Mohnau Groß	1825	0,4	0,35	-12,5
5	Piotrówek	Petersdorf	1829	0,25	0,15	-40,0
6	Siedlec	Zedlitz	1823	1,5	1,20	-25,0
7	Tyńczyk	Klein Tinz	1823	0,75	0,15	-80,0
8	Wojkowice	Weigewitz	1827	0,43	0,125	-70,9
9	Wronów	Frohnau	1822	0,6	0,4	-33,3
10	Zielenice	Grün Hartau	1819	1,7	1,27	-25,3

Część zaniedbanych zbiorników wysycha z powodu obniżenia poziomu wód gruntowych, ale wiele przepada z powodu celowej działalności człowieka. Na miejscu zasypanych stawów powstają nowe tereny rekreacyjne, np. w Złotogłowicach, lub przeznacza się je na tereny budowlane. Jednocześnie pojawiają się małe oczka wodne na terenie prywatnych posesji, co świadczy o potrzebie obcowania z wodą.

Największe zmiany w ciągu ostatnich dwustu lat nastąpiły we wsi Kamień, gdzie zlikwidowane zostały wszystkie zbiorniki wodne, następnie w Tyńczyku i Wojkowicach, gdzie odnotowano obecnie odpowiednio 80 i 71% mniej powierzchni wód stojących. We wsi Zielenice nie zmniejszyła się tak drastycznie powierzchnia zbiorników wodnych, ale za to zdecydowanie zmalała ich liczba. Na mapie z 1819 r. w miejscowości tej widocznych jest około 10 różnej wielkości sadzawek położonych wzdłuż drogi, dodatkowo większość zagród miała własny, niewielki zbiornik wodny, usytuowany najczęściej centralnie na podwórzu (ryc. 5.191). Obecnie we wsi pozostały cztery niewielkie sadzawki, a ze zbiorników na podwórzach nie zachował się żaden. Dodatkowo, zachowane stawy nie są odpowiednio zagospodarowane, szczególnie zbiornik znajdujący się w pobliżu kościoła, który mógłby być niewątpliwą ozdobą miejscowości. Jedyny zaobserwowany przyrost powierzchni wód stojących w Budziszowie Wielkim jest efektem modernizacji otoczenia pałacu przeprowadzonej pod koniec XIX w., a nie działań współczesnych[158].

W zespołach pałacowo-parkowych Dolnego Śląska woda pojawiała się w postaci różnych form prawie w każdym założeniu. Do interesujących pod względem krajobrazowym należy

[155] I. Niedźwiecka-Filipiak: 2001. *Ranga wody..., op. cit.*, s. 47.

[156] Dawne nazwy z: S. Rospond: 1984. *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

[157] Wielkości zaczerpnięto z: M. Stelmach, R. Malina, J. Tkocz, B. Żukowski: 1990. *Obszary wiejskie i grunty rolnicze w Polsce. Wyniki badań ankietowych – 1988*. IPiUTW AR, Wrocław.

[158] Nastąpiła adaptacja otoczenia rezydencji na cele rekreacyjne. Powstał w tym czasie staw z wysepką pośrodku dobrze zachowany do dnia dzisiejszego. Natomiast stopniowo zanikała fosa z trzech stron otaczająca dwór. H. Ciesielski, H. Wrabec: 1997. *Katalog zabytkowych…, op. cit.*, s. 36.

otaczanie obiektu pałacowego, niekiedy o tradycjach zamku lub stylizowanego na budowlę obronną, fosą tworzącą zamknięty pierścień lub jedynie obramowanie z trzech stron. Widoczne jest to na dziewiętnastowiecznych mapach, gdyż do dnia dzisiejszego dawne stawy, cieki czy fosy w swej pierwotnej postaci przetrwały w niewielu miejscowościach. Na przykład nie zachowała się fosa widoczna na mapie z 1832 r. wokół pałacu w miejscowości Kamień (ryc. 5.189), z 1825 r. – we wsi Maniów Wlk. (ryc. 5.190), z 1836 r. – w Sulistrowicach i z 1825 r. – we wsi Szymanów. W tej ostatniej miejscowości nie istnieje również pałac, przetrwała jedynie brama wjazdowa do założenia, resztki parku z grobowcem oraz stawy[159].

Tabela 5.58. Wody powierzchniowe we wsiach w XIX wieku
Table 5.58. Surface waters in villages in the 19th century

Ryc. 5.189. Nieistniejące dziś zbiorniki wodne we wsi Kamień (gmina Długołęka), na podstawie mapy z 1832
Fig. 5.189. Presently non-existing water reservoirs in Kamień village (Długołęka commune), based on a map from 1832

Ryc. 5.190. Zbiorniki wodne we wsi Maniów Wlk. (gmina Mietków), 1825
Fig. 5.190. Water reservoirs in Maniów Wlk. Village (Mietków commune), 1825

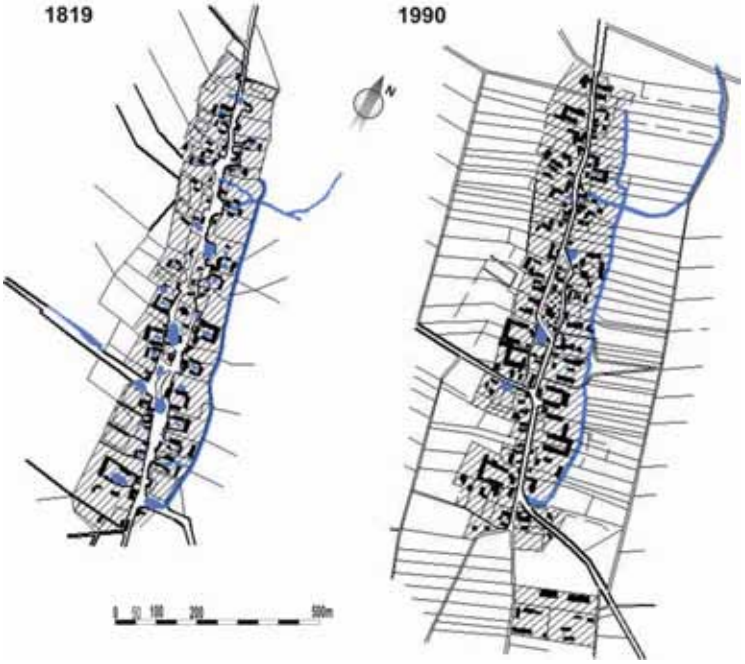

Ryc. 5.191. Porównanie powierzchni wód powierzchniowych we wsi Zielenice w latach 1819 i 1990
Fig. 5.191. A comparison of the area of surface waters in Zielenice village in 1819 and 1990

[159] Dawne mapy oraz szerszy opis w: Z. Borcz, I. Niedźwiecka-Filipiak: 1997b. *Woda jako element krajobrazu wiejskiego, formy dziewiętnastowieczne i obecne*, [w:] *Woda jako czynnik warunkujący wielofunkcyjny i zrównoważony rozwój wsi i rolnictwa*. Wydawnictwo IMUZ, Falenty, s. 171–176; Z. Borcz, I. Niedźwiecka-Filipiak: 2000a. *Rola wody w krajobrazie wiejskim (zadania architekta krajobrazu)*, [w:] III *Forum Architektury Krajobrazu*. Warszawa, s. 200–206.

Opisane wcześniej przypadki to zniszczone bezpowrotnie dawne założenia i układy, które nie mogą stać się wyróżnikami wsi wg kryteriów przyjętych w tym opracowaniu. Jednak są jeszcze takie miejscowości, w których pomimo złego stanu technicznego elementów składowych dawny układ jest możliwy do wykorzystania, odtworzenia lub wyeksponowania w przyszłości.

Wyróżnikiem wsi można nazwać dobrze zachowaną fosę i pałac w Łażanach, którego trzon wzniesiony został na przełomie XVI i XVII w., w czasie intensywnego rozwoju budowania rezydencji wiejskich w księstwie świdnicko-jaworskim[160]. Jest to czteroskrzydłowa, trzykondygnacyjna budowla z wewnętrznym dziedzińcem otoczonym krużgankami, usytuowana na sztucznej wyspie. Wjazd do pałacu prowadził przez kamienny jednołukowy most. Budowla ta była wielokrotnie przebudowywana, a w chwili obecnej zachowana jest jedynie jej ruina z nieczytelnym dziedzińcem, na którym dawniej znajdowała się fontanna. Wypełniona wodą fosa jest tak zarośnięta, że jej kształt nie jest do końca czytelny (ryc. 5.192). Pałac w Mrowinach to kolejny obiekt, który pierwotnie otoczony był z trzech stron fosą[161]. Do czasów obecnych zachował się staw, tworzący ciekawą kompozycję, w której pałac stanowi zamknięcie widokowe (ryc. 5.193).

Tabela 5.59. Woda w założeniach pałacowo-parkowych
Table 5.59. Water in palace-park sets

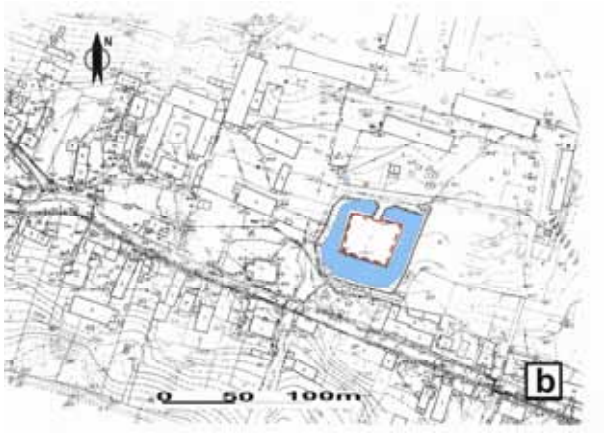

Ryc. 5.192. Fosa okalająca pałac w Łażanach (gmina Żarów): a) stan obecny i b) lokalizacja, 2008
Fig. 5.192. A moat surrounding a palace in Łażany (Żarów commune): present state and location, 2008

Ryc. 5.193. Pałac w Mrowinach (gmina Żarów) a) na pierwszym planie staw, b) lokalizacja, 1996
Fig. 5.193. A palace in Mrowiny (Żarów commune) a) a pond in the foreground, b) location, 1996

Oprócz opisywanych fos i stawów znajdujących się w bezpośrednim sąsiedztwie pałacu stawy pojawiały się również w niewielkim oddaleniu od zabudowań jako nieodłączny element parku krajobrazowego. Parki podworskie jako wyróżniki wsi ujęte zostały w części opracowania poświęconej zieleni pełniącej funkcję wyróżnika, natomiast w tej części podkreślone jest znaczenie wody

[160] T. Ciesielski: 2006. *Żarów…*, *op. cit.,* s. 281–283.
[161] *Ibidem*, s. 310–311 i załącznik: Plan założenia pałacowego w Mrowinach w połowie XVIII w. (ze zbiorów Geheimes Staatsarchiv Preussischer kulturbesitz w Berlinie).

jako elementu kompozycyjnego tych założeń. Takim interesującym przykładem jest odtworzony w latach 2004–2005 staw w parku w Białej Nyskiej. Oprócz podniesienia walorów krajobrazowych tego założenia będzie on wraz z całym parkiem doskonałą bazą do wypoczynku rodzinnego nie tylko dla mieszkańców tej miejscowości, ale również dla turystów przyjeżdżających nad Jezioro Nyskie (ryc. 5.194; 5.195; 5.196).

Tabela 5.59. Woda w założeniach pałacowo-parkowych c.d.
Table 5.59. Water in palace-park sets continuation

Ryc. 5.194. Dawny staw w przypałacowym parku w Białej Nyskiej (gmina Nysa), wiosna 2004
Fig. 5.194. A former pond in palace park in Biała Nyska (Nysa commune), spring 2004

Ryc. 5.195. Odtworzony staw w parku, Biała Nyska (gmina Nysa), wiosna 2005
Fig. 5.195. A recreated pond in a park, Biała Nyska (Nysa commune), spring 2005

Ryc. 5.196. Dawny staw w parku na mapie z 1884 r., Biała Nyska (gmina Nysa)
Fig. 5.196. Biała Nyska (Nysa commune). A former pond on the map from 1884

Wyróżnikiem wsi stają się nie tylko zbiorniki wodne, związane z dawnymi założeniami pałacowo-parkowymi. W miejscowości Piątkowice w gminie Łambinowice dawny zbiornik przeciwpożarowy został przerobiony na ozdobny staw z pomostem, będący częścią miejsca wypoczynku i rekreacji wspólnoty wiejskiej. Obok znajduje się studnia oraz wyeksponowane źródło, ławki i ścieżki z ozdobnymi nasadzeniami, a całość zamyka odremontowana kaplica.

Miejsce do niedawna zaniedbane, dziś stanowi jeden z bardziej malowniczych i reprezentacyjnych punktów tej miejscowości.

W kolejnych dwóch wsiach – Kamieniu Śląskim i Żyrowej zbiorniki wodne znajdują się na centralnych placach tych miejscowości. Zarówno w pierwszym, jak i w drugim przypadku stały się one głównym elementem kompozycyjnym tych miejsc. W Kamieniu Śląskim dawne betonowe nabrzeża zostały wymienione na charakterystyczny w tym regionie kamień wapienny, co również przeniosło się na obramienia rabat mieszczących się na terenie wokół zbiornika, a także podstawy ławek i schody terenowe prowadzące do kościoła (ryc. 5.197). W Żyrowej otoczenie zbiornika zostało zagospodarowane jako miejsce rekreacji dla mieszkańców (ryc. 5.198). W obydwu przypadkach stały się one obecnie niewątpliwą ozdobą miejscowości.

Tabela 5.60. Ozdobne zbiorniki na centralnych placach
Table 5.60. Decorative water tanks in central squares

Ryc. 5.197. Kamień Śląski (gmina Gogolin), 2008
Fig. 5.197. Kamień Śląski (Gogolin commune), 2008

Ryc. 5.198. Żyrowa (gmina Zdzieszowice), 2004
Fig. 5.198. Żyrowa (Zdzieszowice commune), 2004

Kolejnym elementem wyróżniającym wieś, a związanym z wodą mogą być różnego rodzaju źródła, również zdrojowe. Odkrycie w 1809 r. we wsi Trzebina (gmina Lubrza) źródeł leczniczych przyczyniło się do rozwoju tej miejscowości jako nizinnego uzdrowiska, w którym leczono schorzenia reumatologiczne. Park zdrojowy powstał nad potokiem, a w pałacu do dyspozycji gości była sala balowa. W 1820 r. otwarto nowy dom zdrojowy, który składał się z części mieszkalnej, kąpielowej i przeznaczonej na rozrywki kuracjuszy. W czasach swojej świetności uzdrowisko to wygrywało konkurencję z sąsiednimi zdrojami takimi jak Grabin, Źródło Henryka koło Nysy czy Szczawno i Świeradów[162]. Niestety, badania przeprowadzone w latach 90. ubiegłego stulecia, choć potwierdziły obecność tych źródeł, dowiodły, że są one tak zanieczyszczone, że w chwili obecnej nie jest możliwe ich ponowne wykorzystanie.

Wyeksponowane źródło wody pitnej znajduje się przy zagospodarowanym zbiorniku wodnym i kapliczce we wsi Piątkowice, natomiast we wsi Złotogłowice źródło znajduje się w centrum wsi, ale wymaga jeszcze odpowiedniej ekspozycji i zagospodarowania otoczenia.

5.12.2. Strzeszów, gmina Wisznia Mała (Dolny Śląsk); Pietna, gmina Krapkowice (Opolszczyzna)

Często wsie mają kilka elementów związanych z wodą, które stanowią o jej atrakcyjności. Niebagatelną rolę odgrywała i nadal pełni woda powierzchniowa we wsi Strzeszów, która znajduje się na północ od Wrocławia, w gminie Wisznia Mała. Jest to typowa wieś owalnicowa, o której pierwsze wzmianki notuje się na początku XIII w. Obecnie wieś liczy ok. 1100 mieszkańców z dalszą tendencją do wzrostu. Wieś ma zachowany dawny układ przestrzenny oraz liczne zabytki. We wschodniej części wsi znajduje się dawny folwark z zabytkowym założeniem pałacowo-parkowym, w którym woda była elementem charakterystycznym. Na terenie tym jeszcze w latach 70. ubiegłego stulecia znajdowały się cztery zbiorniki wodne, w tym fosa okalająca pałac. Do dziś zachowała się przede wszystkim dawna fosa[163], zasilana ze źródła znajdującego się obok, z odprowadzeniem wody do rzeki oraz większy staw, obecnie o funkcji hodowlanej (ryc. 5.199; 5.200). Natomiast dwa mniejsze zbiorniki zostały osuszone i zasypane.

[162] L. Korc: 1974. *Zdroje na terenie Śląska Opolskiego*. „Kwartalnik Opolski" nr 2/1974, s. 9–21.
[163] Zob. R.M. Łuczyński: 1997. *Zamki i pałace Dolnego Śląska, Wrocław i okolice*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław, s. 82–86.

W tej wsi również inne elementy zdecydowały o tym, że jej wyróżnikiem jest woda. Rzeka Ława przepływa wzdłuż Strzeszowa poprzez nawsie, które jak w większości miejscowości o tej formie, zapełniło się zabudową, niestety, nie zawsze dopasowaną do otoczenia. Od rzeki utworzona została odnoga przebiegająca równolegle do zabudowań na północ od wsi, zwana do dziś Młynówką, gdyż przy końcu zabudowań zlokalizowano na jej bazie staw młyński. Woda poruszająca mechanizmy usytuowanego obok młyna powracała do rzeki, co zamykało cały obieg wodny. Młyn ten był jednym z dwóch funkcjonujących we wsi w 1830 r., do dziś zachowanym i pracującym, z tą tylko różnicą, że zmieniono mu w latach dwudziestych ubiegłego stulecia napęd na elektryczny. Z tego powodu znajdujący się obok staw przestał być niezbędny do funkcjonowania młyna i został osuszony po drugiej wojnie światowej. Obecnie znów napełniono go wodą i pełni funkcję ozdobną.

Tabela 5.61. Wody powierzchniowe
Table 5.61. Surface waters

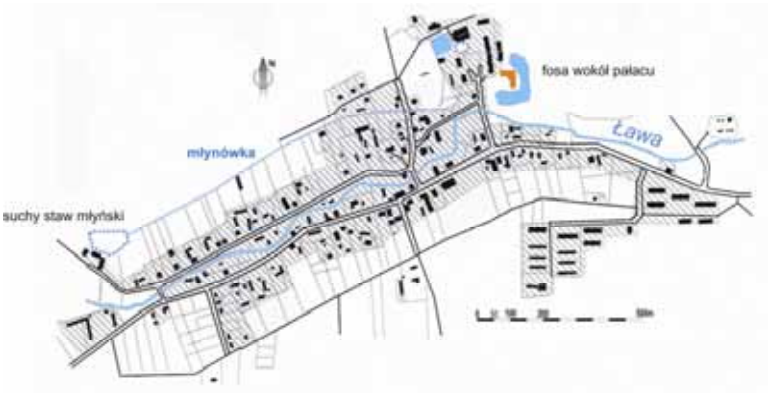

Ryc. 5.199. Wody powierzchniowe we wsi Strzeszów (gmina Wisznia Mała), 2002
Fig. 5.199. Surface waters in Strzeszów village (Wisznia Mała commune), 2002

Ryc. 5.200. Fosa wokół pałacu w Strzeszowie (gmina Wisznia Mała), 2002
Fig. 5.200. A moat around a park in Strzeszów (Wisznia Mała commune), 2002

Ryc. 5.201. Widok na skarpę, tzw. *Landeck* i rozlewisko rzeki Osobłogi we wsi Pietna (gmina Krapkowice), 2006
Fig. 5.201. A view to a slope , so called *Landeck* and a pool on the Osobłoga River in Pietna village (Krapkowice commune), 2006

Ryc. 5.202. Staw przy zabudowie wiejskiej, Pietna (gmina Krapkowice), 2006
Fig. 5.202. A pond at a rural building, Pietna (Krapkowice commune), 2006

Innym przykładem jest wieś Pietna, w której różne rodzaje wód powierzchniowych stały się wyróżnikiem tej miejscowości. Jest to bardzo ciekawa miejscowość pod względem krajobrazowym, w której oprócz wody ważną rolę odgrywają również otwarte przestrzenie. Położona jest w dolinie rzeki Osobłogi, której rozlewiska znajdują się w części miejscowości. Istnieje tu również system rowów i młynówka, która doprowadzała wodę do młyna. Funkcjonował on jeszcze w latach 60. ubiegłego stulecia.

Najbardziej malownicza część wsi to staw (ryc. 5.202), który z jednej strony styka się z zabudową, a z drugiej – przeciwległej, ze wzgórzem, na którym znajduje się cmentarz stanowiący dominantę. Mieszkańcy stawiają między innymi na rozwój agroturystyki, dlatego kilka lat temu powstał jeszcze jeden staw przy gospodarstwie agroturystycznym. Oprócz tego planuje się budowę kolejnego zbiornika wodnego przy cmentarzu w obniżeniu terenu, co podkreśli dodatkowo malowniczość tego miejsca. W przyszłości planuje się stworzenie punktu widokowego w miejscu zwanym *landeck*, z którego będzie się roztaczał widok na starą część wsi i całą dolinę ze stawami, a także systemu pomostów prowadzących po skarpie nad rozlewiskiem. Pomosty te z jednej strony prowadzić będą do centrum Pietnej, a z drugiej przejdą w ścieżkę dydaktyczno-ekologiczną nad rozlewiskiem. Dodatkowo, obok tarasu widokowego powstanie miejsce spotkań w altanie, a w budynku dawnej szkoły – kawiarenka. Dziś niewykorzystana skarpa oraz rozlewisko poprzez atrakcyjne zagospodarowanie mogą stać się elementami przyciągającymi w przyszłości turystów (ryc. 5.201; 5.203).

Tabela 5.61. Wody powierzchniowe c.d.
Table 5.61. Surface waters continuation

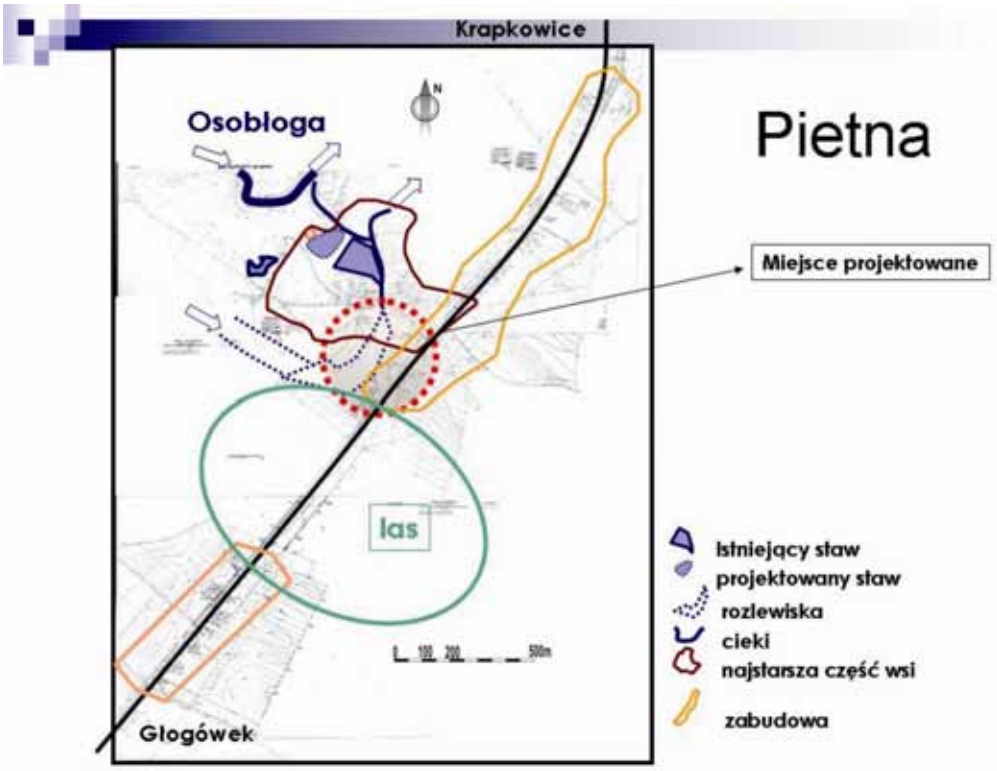

Ryc. 5.203. Schemat zagospodarowania wsi Pietna (gmina Krapkowice)
Fig. 5.203. A scheme of management of Pietna village (Krapkowice commune)

5.13. PODSUMOWANIE – WYRÓŻNIKI WSI W KREOWANIU NOWEGO WIZERUNKU WSI I TWORZENIU KONCEPCJI PLANU ROZWOJU MIEJSCOWOŚCI

Przedstawione w rozdziale 4 i 5 szczegółowe analizy mają na celu sprecyzowanie mocnych i słabych stron miejscowości, tzw. „plusów i minusów", w których istotną rolę odgrywają określone wcześniej wyróżniki wsi, które są podstawą do kolejnego kroku – stworzenia wizji rozwoju miejscowości, a następnie spójnego, całościowego planu rozwoju miejscowości.

Elementy charakterystyczne, które nazwano w niniejszym opracowaniu wyróżnikami, są istotnym czynnikiem kształtującym krajobraz wsi. Te, które widzimy – materialne, a także te niedostrzegane – niematerialne, mogą stanowić w przyszłości bazę lub przynajmniej pomoc i wsparcie w określaniu wizji rozwoju miejscowości. Przyszła wizja wsi jest rozpatrywana pod kątem wielu aspektów, z których jednym z ważniejszych jest bilans ekonomiczny. Wieś musi żyć, a mieszkańcy muszą mieć źródło utrzymania, bez którego nie ma możliwości normalnego funkcjonowania. Jednakże, rozpatrywanie tylko strony ekonomicznej może wpłynąć niekorzystnie na porządek i ład przestrzenny miejscowości.

Podstawą spójności wyglądu wsi jest myślenie całościowe, z uwzględnieniem aktualnych potrzeb mieszkańców i tożsamości miejsca, a nie tylko wybiórcze, polegające na zagospodarowaniu poszczególnych fragmentów miejscowości. Tylko koncepcja dla całej wsi daje podstawy i szansę do zachowania i podkreślenia jej indywidualnego charakteru. Stąd tak ważne jest opracowanie planu rozwoju wsi, w którym uwzględnia się układ przestrzenny miejscowości, charakterystyczne cechy zabudowy, elementy łączące w postaci małej architektury lub spójnych nasadzeń zieleni. We wsiach bardzo istotne jest zrozumienie i zaakceptowanie jej rolniczej przeszłości oraz odpowiednie powiązanie jej z przyszłością. Wyróżniki mogą stać się inspiracją do całościowej wizji rozwoju wsi, ze wskazaniem cech je wyróżniających. Nie zawsze jest to proste. Aby je określić, należy najpierw przeanalizować wszelkie możliwe aspekty. Umożliwi to zwrócenie uwagi na to, co cenne i co należałoby w niej w przyszłych działaniach zachować, podkreślić lub wyeksponować.

Jest to ważne dla społeczności lokalnej, która może dostrzec piękno i docenić je w najbliżej przestrzeni. Obiekty zabytkowe wymienione w rejestrze zabytków, w urzędzie gminy znane są najczęściej mieszkańcom wsi. Natomiast takie, jak – kompozycja zieleni tworząca bramę krajobrazową, szpaler lub aleja drzew, rzeka wijąca się przez wieś, która jest jednym z głównych wyznaczników kształtu miejscowości, jednolity materiał użyty do budowy budynków lub dawny budynek gospodarczy z bogatym zdobnictwem, często są przez mieszkańców niedostrzegane albo bagatelizowane. Na te elementy należy dopiero zwrócić uwagę, podkreślić ich rangę i opisać znaczenie dla całej miejscowości, co w efekcie może się przyczynić do podniesienia poczucia własnej wartości i dumy z miejsca zamieszkania.

Równolegle należy rozważać wyróżniki niematerialne będące uzupełnieniem i wsparciem dla wyróżników materialnych.

W niniejszej pracy dokonano próby usystematyzowania wyróżników, w celu pokazania ich znaczenia i możliwości wykorzystania w planowaniu wsi. Badania te są skierowane do projektantów, którzy korzystając z wieloletnich doświadczeń, mogą takie opracowania wykonać intuicyjnie, oraz do osób, które próbują stworzyć wizję rozwoju miejscowości. Zapewne, podejście tu zaproponowane jest zbyt schematyczne, ale umożliwia w uporządkowany sposób wyłonić to, co ważne i określić, czego w przyszłości unikać. Z kolei władze lokalne mogą skorzystać z opracowanych wyróżników wsi przy określaniu strategii rozwoju gminy uwzględniających i eksponujących specyfikę regionu. Projektanci, architekci, planiści, architekci krajobrazu i inne osoby, które będą uczestniczyły w procesach decyzyjnych związanych z wszelkiego rodzaju inwestycjami na obszarze wiejskim, mogą również skorzystać z wyróżników wsi. Wyróżniki mogą być bowiem inspiracją dla projektantów, ażeby to, co nowe, harmonizowało z tym, co zastane. Elementy charakterystyczne wsi tworzą jej wizerunek, który może być wykorzystany do stworzenia spójnej wizji rozwoju miejscowości.

Zaprezentowane w rozdziale 5 opisy przykładowych wyróżników wsi, wraz z możliwością ich wykorzystania dla podniesienia walorów miejscowości, mogą pomóc mieszkańcom w zrozumieniu, do czego mają dążyć. Pierwszoplanową kwestią powinno być zachowanie tego, co charakterystyczne, kolejnym – dążenie do zrozumienia, w jakim kierunku powinna wieś się rozwijać i do czego należy nawiązywać przy nowych inwestycjach, co w konsekwencji zmniejszy liczbę błędów prowadzących do chaosu i uniformizacji. Zarazem mieszkańcy wsi będą mogli podkreślić i wyeksponować często bagatelizowane walory miejscowości, co spowoduje, że nie będzie ona jedynie jedną z wielu.

6. METODA SEKTOROWEJ ANALIZY WNĘTRZ KRAJOBRAZOWYCH I PANORAM

Badania wsi, w których wykonuje się analizy wyłącznie na mapach, nie prowadzą do uzyskania pełnego wizerunku miejscowości, ponieważ nie pokazują różnic w trzecim wymiarze. Na przykład na podstawie tego samego rzutu można wykreślić kilka odmiennych rodzajów wnętrz, które zasadniczo różnią się między sobą chociażby udziałem zieleni (ryc. 6.1).

Jest to problem dość istotny ze względu na to, że wszelkie analizy wykonywane na planie, dwuwymiarowo dają przeciętnemu mieszkańcowi wsi jedynie pojęcie statystyczne o problemie. Wiele osób nie potrafi wyobrazić sobie konsekwencji, które wynikają z nawet najmniejszych działań, chociażby spowodowanych zmianą ogrodzenia czy wycięcia drzewa w ogródku. Często nie uwzględnia się w tych przemianach charakteru całej ulicy widzianej z różnych stron. Konieczne jest zwrócenie uwagi, że to, co wydaje się być dobre na pojedynczej posesji, może wpłynąć niekorzystnie na wygląd przestrzenny całej ulicy.

Z tego powodu dokonano próby przeprowadzenia tego typu analiz. Początkowo sprowadzały się one do badania poszczególnych wnętrz i panoram na podstawie zdjęć, które nie miały narzuconego formatu, sposobu kadrowania czy doboru miejsca do badań. Prowadzone analizy z korektami wnętrz krajobrazowych dotyczyły głównych ulic i miejsc o szczególnym charakterze. Korekty wykonywane były w formie nakładek na fotografie z propozycją zmian.

Od roku 2003 wykonano szereg doświadczeń, które pozwoliły na precyzyjne określenie wytycznych dotyczących sposobu badania wnętrz i panoram miejscowości. Metoda ta, zwana dalej *sektorową analizą* wnętrz ulegała corocznie modyfikacji, dlatego można wyróżnić kilka etapów jej powstawania, co wiąże się ze zmianami zarówno sposobu jej przeprowadzania, jak i kryteriów branych pod uwagę przy analizach, i sposobów przedstawiania wyników.

Nazwa metody powstała na II etapie badań i nawiązuje do wyznaczonych w trakcie analiz sektorów we wnętrzach wsi, w których oceniano elementy składowe. W efekcie wyznaczano sektory o najwyższej wartości, w których nie zaleca się zmian, a także o ocenie najniższej – wskazującej na konieczność przeobrażeń.

6.1. ETAP I – WNĘTRZA KRAJOBRAZOWE – – *SEKTOROWA ANALIZA 1*

W pierwszej kolejności przyjęto kilka zasad wykonywania i kadrowania zdjęć do analiz wnętrz krajobrazowych i panoram miejscowości. Następnie wnętrza te analizowano pod względem funkcji pełnionych przez poszczególne elementy składowe, a także próbowano dokonać oceny elementów składowych wg założonych kryteriów[1].

Do analiz przyjmowano wnętrza miejscowości, które widoczne są przez osoby poruszające się po ciągach komunikacyjnych. Celem było określenie, jakie wrażenie na przechodniu wywiera widziane przez niego otoczenie. Wizualną stronę krajobrazu można odbierać jako szereg obrazów, które utworzone są z różnorodnych elementów. W ich skład wchodzą również obiekty ruchome w postaci ludzi czy zwierząt, dla których otoczenie jest tłem zdarzeń. Podczas pobytu w przestrzeni zamkniętej lub otwartej odbierane są różne wrażenia. Można czuć się spokojnie albo być podenerwowanym. Oczywiście, na indywidualny odbiór ma wpływ wiele różnych czynników, oprócz wrażeń wizualnych. Składa się na to również samopoczucie, pogoda, nastrój czy wcześniejsze wydarzenia[2]. Jednakże wnętrze, w którym przebywamy, może powodować spotęgowanie

[1] Zob. I. Niedźwiecka-Filipiak: 2005c. *Proponowana metoda SEKTOROWEJ ANALIZY wnętrz krajobrazowych jako integralna część opracowań dla programu Odnowa Wsi*. „Architektura Krajobrazu" 3-4/2005, s. 11–17.

[2] O uleganiu nastrojom przy percepcji krajobrazu dokładniej [w]: K. Dąbrowska-Budziło: 2002. *Treść krajobrazu..., op. cit.*, s. 85–90.

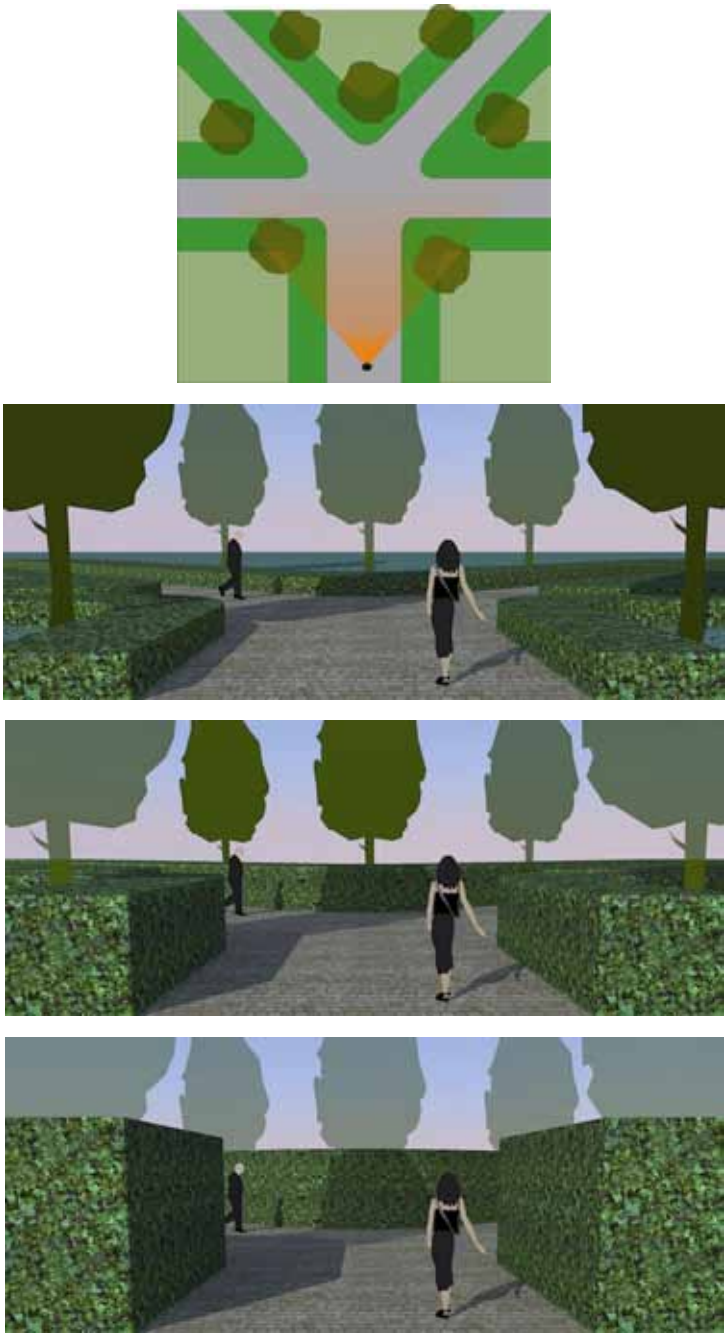

Ryc. 6.1. Różne możliwości wypełnienia zielenią przestrzeni trójwymiarowej w oparciu o jedną kompozycję na planie
Fig. 6.1. Various possibilities of filling three-dimensional spaces with greenery based on one composition in a plan

nastroju, np. niepokoju, lub wręcz przeciwnie, wyciszenie i wymazanie przykrych wspomnień. Ma na to wpływ harmonijna lub chaotyczna kompozycja, kolorystyka, a także specyficzny charakter danego wnętrza czy jego historia[3].

Bazą do badań były fotografie wykonywane w kierunku poruszania się osoby idącej wzdłuż ciągów komunikacyjnych[4]. Starano się uwzględnić w analizach tak skadrowane zdjęcia, aby pokazywały w przybliżeniu, co najmniej taki obszar, który widziany jest przez człowieka w jednym spojrzeniu.

[3]O wartościach krajobrazu, który nie jest widziany, ale odczuwany przez drzemiącą w nim historię i tradycję pisze m.in. M. Cregan: 2002. *Invisible Landscape*. „Architektura Krajobrazu" 3-4/2002, s. 13–17.

[4] Liczba zarejestrowanych obrazów przez człowieka, który wędruje pieszo jest większa od liczby tych obrazów, którą zapamięta człowiek przejeżdżający przez wieś samochodem. Wtedy mają znaczenie elementy wyraźnie wybijające się z otoczenia M. Bietkowski: 1999. *Percepcja wizualna...*, *op. cit.*, s. 14.

W celu ujednolicenia badań, a także możliwości porównywania otrzymanych wyników opracowano następujący tok postępowania przy kadrowaniu poszczególnych wnętrz krajobrazowych:

1. Przyjęto 60^0 w poziomie i w pionie jako kąt dobrego widzenia, uważany za optymalny, z pewnymi wyjątkami[5].
2. Pojedyncze zdjęcie było tak kadrowane, aby dawało kąt widzenia 60^0 w poziomie[6].
3. Założono, że pojedyncze zdjęcie będzie miało proporcję 3:4[7].
4. Horyzont w kadrze zdjęcia lokalizowano, korzystając ze złotego podziału. Rysunek 6.2 pokazuje położenie horyzontu na zdjęciu przy proporcji wysokości do szerokości wynoszącej 12 do 16 jednostek (3:4). Dokładny złoty podział wysokości kadru wyniósł 4,4:7,4, więc w przybliżeniu horyzont znalazł się w 5/12 od dołu ujęcia[8].
5. Analizowano wnętrza o poziomym kącie widzenia 90^0, 120^0, 150^0 i 180^0. Przyjęto, że optymalny zakres widoczności dla wnętrza krajobrazowego powinien wynosić pomiędzy 120^0 a 150^0 w poziomie.

Ryc. 6.2. Przyjęty sposób kadrowania pojedynczego zdjęcia na I etapie opracowań
Fig. 6.2. An accepted way of framing a single picture in the first stage of elaboration

6. Dla uzyskania pola widoczności co najmniej 120^0 w poziomie wykonywano trzy zdjęcia następujące po sobie, które po złączeniu dawały jedno szersze ujęcie. Jeśli przyjmiemy, że każdy pojedynczy kadr miał zasięg około 60^0 w poziomie, to teoretycznie całe wnętrze miałoby zasięg maksymalnie 180^0. Jednakże, aby uzyskać połączenie tych trzech pojedynczych zdjęć w całościowe ujęcie, konieczne było takie ich kadrowanie, by pokrywały się skrajne obszary.

---

[5] Między innymi Wejchert przyjmuje kąt 60^0 jako optymalny, natomiast kąt ostrego widzenia wynosi wg niego zaledwie 10^0 K. Wejchert: 1984. *Elementy kompozycji.., op. cit*., s. 29–30. J. Bogdanowski jako miarę „widoku" przyjmuje zakres widzialności odpowiadający w przybliżeniu kątowi 90^0 J. Bogdanowski: 1998. *Konserwacja i ochrona..., op. cit.,* s. 39. K.M. Яковлевас-Матецкис w opracowaniu dotyczącym zasad projektowania obiektów przemysłowych i ich otoczenia przyjmuje przy określaniu pola dobrego widzenia zróżnicowane kąty w płaszczyźnie poziomej i pionowej. W płaszczyźnie pionowej poniżej horyzontu to kąt 10^0, natomiast powyżej linii horyzontu zakres dobrego widzenia określono jako większy – 27^0, natomiast w płaszczyźnie poziomej kąt ten wynosi 54^0. Zakresy te dotyczą zasad bezpieczeństwa i stref widoczności, poza którymi należy przy pomocy jaskrawych oznaczeń zasygnalizować i zwrócić uwagę na wystające elementy lub pracujące maszyny K.M. Яковлевас-Матецкис: 1978. *Комплексное благоустройство промышленных территорий*. Будивельник, Киев, s. 177–178. Natomiast w metodzie fotograficznej Cymermana i Hopfera przy wykonywaniu zdjęć przyjęto kąt nie mniejszy niż 90^0 T. Bajerowski, A. Biłozor, I. Cieślak, A. Sanetra, A. Szczepańska 2007. *Ocena i wycena..., op. cit.,* s. 56.

[6] Kąt ten odpowiada ogniskowej tradycyjnego aparatu fotograficznego około 32^0. Na podstawie: T. Cyprian: 1966. *Fotografia, technika i technologia*. Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Warszawa, s. 52–79; P.K. Burian, R. Caputo: 1999. *Szkoła fotografowania*. National Geografic, Wydawnictwo D+J RBA, Warszawa, s. 54–56.

[7] Założenie to było konieczne ze względu na to, że fotografie wykonywane były za pomocą różnych aparatów fotograficznych, w których proporcje kadru zdjęcia mogą być odmienne. Pojedyncze zdjęcie robione aparatem tradycyjnym ma proporcje około 2/3, natomiast w aparatach cyfrowych najczęściej proporcje kadru wynoszą około 3/4.

[8] Złota proporcja była wykorzystywana w antyku do tworzenia struktur o kształtach zbliżonych do ideału. Zasada proporcjonalności była ważna np. w greckich koncepcjach urbanistycznych, które opierały się na regularnych podziałach poszczególnych ulic i dzielnic pomimo nieregularnego obrysu miasta wynikającego z ukształtowania terenu. W Priene stosunek boków w zespołach zabudowy mieszkaniowej odpowiadał kwarcie (4:3), proporcje agory – kwincie (3:2), natomiast świątyni – oktawie (2:1). Więcej w A. Drapella-Hermansdorfer: 1998. *Idea jedności w architekturze*. Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, Wrocław, s. 58–69. Rangę złotego podziału w skali i proporcji w architekturze podkreśla również m.in. S.E. Rasmussen, 1999. *Odczuwanie architektury*. Wydawnictwo Murator, Warszawa, s. 104–108.

Dlatego założono, iż część wspólna zdjęć będzie wynosiła jedną czwartą pojedynczego kadru, a więc teoretycznie około 10^0. Finalnie przyjęto, że maksymalny kątowy zasięg tak wykonywanego wnętrza będzie wynosił około 150^0 w poziomie.

7. Dalsze kadrowanie zdjęcia polegało na nałożeniu siatki kwadratów o boku wielkości 1/12 wysokości zdjęcia. To umożliwiło wyliczenie liczby jednostek znajdujących się w poziomie. Teoretyczne obliczenia pozwoliły przypasować odpowiednią liczbę jednostek do konkretnego kąta widzenia (ryc. 6.3). Z przyjętych wcześniej wstępnych założeń wynikło, że dla 60^0 było to 16, dla 90^0 – 24, 120^0 – 32, a dla 150^0 – 40 jednostek. Dla ujednolicenia badań przyjęto trzy powyższe kąty jako obowiązujące, dlatego jeśli liczba jednostek w poziomie była inna niż podane, przycinano matrycę do najbliższej wielkości.
8. Następnym ważnym krokiem było wpisanie tak otrzymanego kadru o teoretycznie określonym kącie widzenia w plan miejscowości. W tym celu zaznaczano na podkładzie mapowym dokładne miejsce wykonywania zdjęć, a następnie na podstawie już sklejonego ujęcia wyznaczano obszar widoczności, wiedząc, że powinien on wynosić z obliczeń odpowiednio 90, 120 lub 150 stopni. Mogły się tu zdarzyć rozbieżności będące wynikiem np. niedokładności spowodowanej fotografowaniem bez statywu albo innymi właściwościami użytego aparatu fotograficznego od przyjętych na początku założeń.
9. Dopiero na tym etapie należało przystąpić do korekty horyzontu. Przyjęto, że horyzont będzie znajdował się w złotym podziale wysokości ujęcia (punkt 3). Jednakże ze względu na to, że nie było możliwe tak precyzyjne wykonanie zdjęć w terenie, horyzont znajdował się w efekcie nie zawsze w przyjętym teoretycznie miejscu. W celu skorygowania rozbieżności wykreśloną siatkę przesuwano w zależności od potrzeby do góry lub na dół, a w celu zachowania proporcji – z przeciwnej strony tyle samo jednostek usuwano.

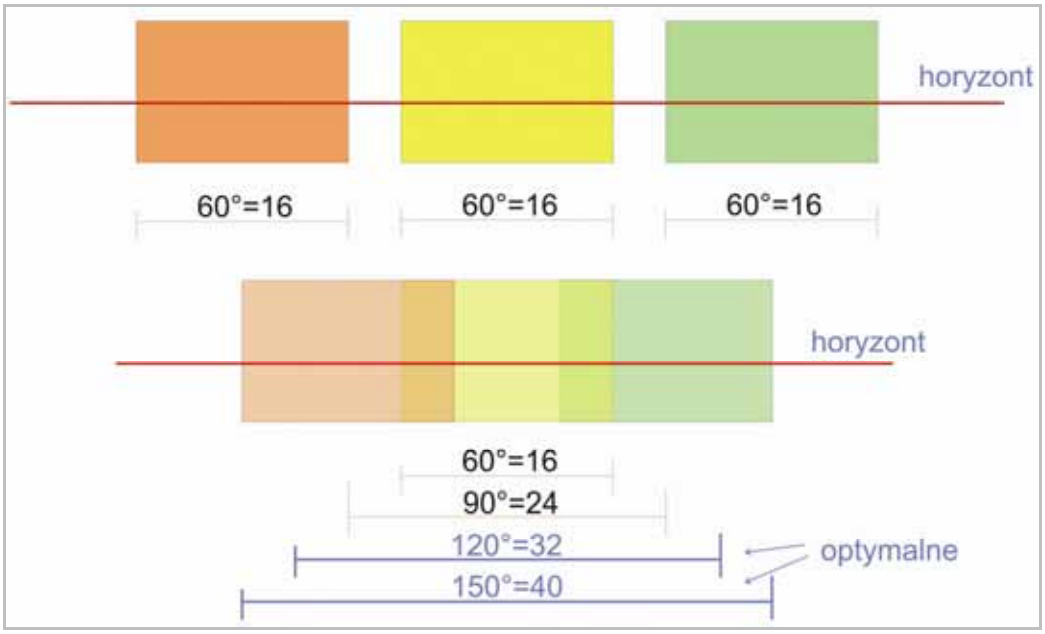

Ryc. 6.3. Kadrowanie wnętrza krajobrazowego składającego się z trzech następujących po sobie zdjęć
Fig. 6.3. Framing of a landscape interior including three succeeding pictures

W ten sposób otrzymywano matrycę, na podstawie której prowadzono analizy poszczególnych wnętrz.

W pierwszym roku testowania powyższej metody przeanalizowano próbnie siedem miejscowości położonych w pobliżu Wrocławia: Kryniczno, Krzyżanowice, Ligota Piękna, Psary i Szymanów z gminy Wisznia Mała oraz Długołęka i Mirków z gminy Długołęka (ryc. 6.4).

W wybranych do analiz miejscowościach wyznaczono obszary (strefy), w których badano po 10 wnętrz krajobrazowych o szerokości odpowiadającej kątowi widzenia od 90^0 do 180^0, czyli proporcji kadru odpowiednio od 12/24 do 12/48.

W efekcie przeprowadzonych analiz zamierzano określić, jak duży wkład w tworzeniu wnętrz ma zabudowa, zieleń lub inne ich elementy składowe i jakie są różnice pomiędzy tradycyjnym i współczesnym zagospodarowaniem wsi.

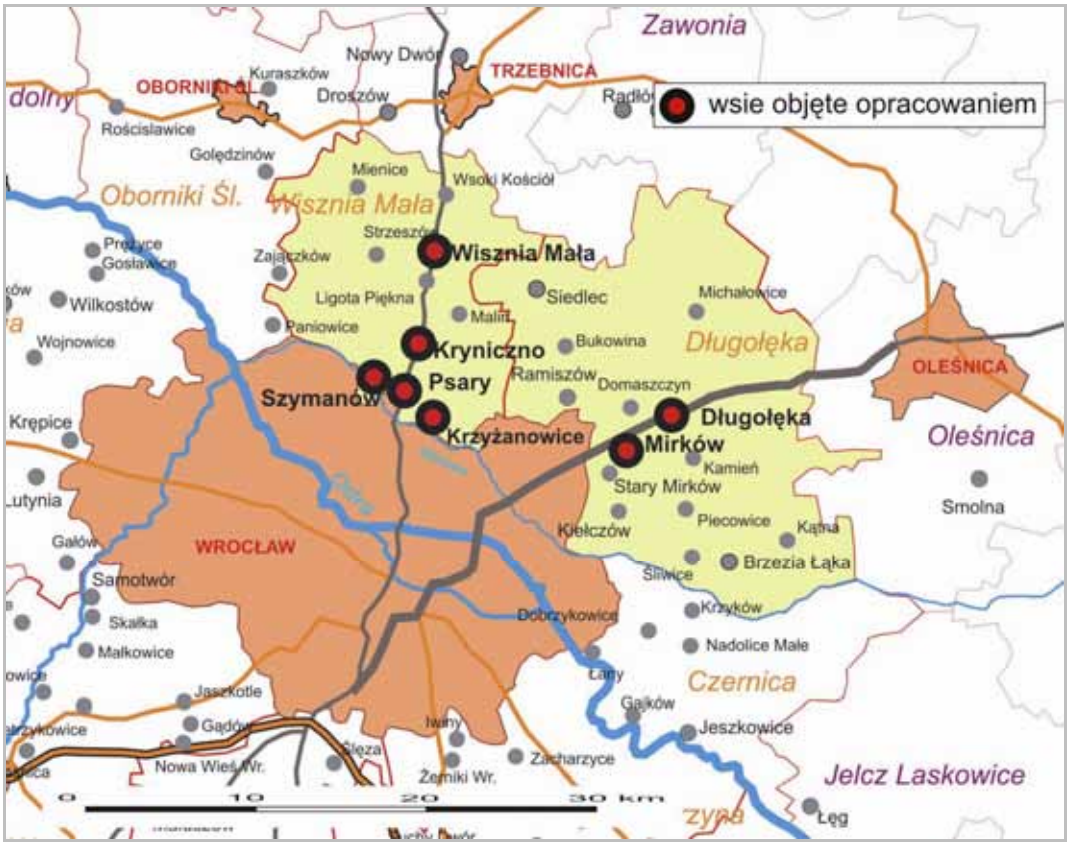

Ryc. 6.4. Lokalizacja wsi, w których analizowano wnętrza krajobrazowe w roku 2005
Fig. 6.4. Location of villages where the landscape interiors were analyzed in 2005

Ta część opracowania sprowadzała się do potraktowania elementów składowych poszczególnych wnętrz jak wystroju inscenizacji teatralnej. W tym celu na przygotowanej wcześniej matrycy (punkt 9 przyjętego toku postępowania) konturem obrysowywano wszystkie elementy składowe. Następnie obrysy wypełniano kolorem dostosowanym do poszczególnych funkcji i wyliczano procentowy udział poszczególnych elementów w całej matrycy. Elementy składowe wnętrz krajobrazowych podzielono następująco:

1. Zabudowa z podziałem na: domy mieszkalne, budynki gospodarcze i usługowe.
2. Mała architektura (w tym m.in. ogrodzenia, mostki nad rowami, ciekami wodnymi i altany).
3. Infrastruktura, do której przypisano: komunikację – będącą głównym elementem tworzącym podłogę analizowanych wnętrz i małą architekturę związaną z infrastrukturą, np. przystanki autobusowe, trafostacje, kontenery telefoniczne, itp., jak też wszelkiego rodzaju reklamy.
4. Zieleń wysoka, średnia i niska.
5. Woda – widoczna powierzchnia.
6. Pola uprawne.
7. Sklepienie, tj. widoczne w kadrze niebo. Jeśli sklepienie wnętrza utworzone było z innego elementu, np. zieleni, wliczano jego powierzchnię do grupy zieleni wysokiej.

Ważne zagadnienie przy tego typu analizach to niejednorodność elementów znajdujących się w analizowanych wnętrzach; np. niektóre z nich były ażurowe i częściowo przesłaniały te, które zlokalizowane były za nimi. Nie było wątpliwości, jeśli chodziło o budynki czy pełne mury stojące na pierwszym planie. Powierzchnia takiego obiektu widoczna na zdjęciu należała tylko do niego. Natomiast w sytuacji, gdy na pierwszym planie było ogrodzenie, które nie stanowi pełnej ściany, to w zależności od jego rodzaju mniej lub bardziej widoczne było to, co znajdowało się za nim, np. zagospodarowanie przedogródka (zieleń), budynek, do którego należało to ogrodzenie itp. To samo

dotyczyło zieleni, przede wszystkim wysokiej, szczególnie w okresie bezlistnym, przez którą widoczne było np. niebo czy budynek. Przyjęto zatem pojęcie przezroczystości w trzech zakresach, którą powiązano z mocą obiektu zasłaniającego:

- 25% – np. wiszące przewody trakcji elektrycznej, siatka w przypadku ogrodzeń,
- 50% – np. ogrodzenia z murowanymi słupkami i wypełnieniem z siatki,
- 75% – ogrodzenia o murowanych lub betonowych słupkach i drewnianym wypełnieniu przęseł lub gęstych krzewów.

W oznaczeniach kolorystycznych wprowadzano dwojakiego rodzaju grafikę albo paski, fakturą odpowiadające kolorom przypisanym tym dwóm funkcjom, lub mieszano barwy. Dodatkowo oznaczano plamy numerami odpowiednio 1, 2 lub 3 dla ułatwienia późniejszych obliczeń.

W miejscowości Psary (ryc. 6.5) w roku 2005 przeanalizowano w sumie 124 wnętrza wg podanego schematu, z tym że kadr miał zawsze wysokość 12 jednostek, dopuszczano jednak różne szerokości analizowanego wnętrza. Zdjęcia wykonywano zawsze w kierunku przebiegu drogi, tak aby przeanalizować to, co widzi pieszy przechodzący przez wieś. Analizy wykonywane były przez grupę osób wykonujących zdjęcia aparatami fotograficznymi o różnych ogniskowych. Przez to, pomimo ścisłych wytycznych, powiązanie odpowiednich proporcji kadru z kątem widzenia w niektórych przypadkach obciążone było zbyt dużym błędem. Z tego powodu ze 124 wykonanych analiz wybrano 75 zrobionych ściśle wg przyjętych założeń, odpowiadających proporcjom 12/32, 12/40 i 12/48 jednostek, tj. w przybliżeniu kątowi widzenia odpowiednio 120^0, 150^0 i 180^0.

Ryc. 6.5. Podział na strefy do analiz w miejscowości Psary (gmina Wisznia Mała), 2005
Fig. 6.5. A division into analyses zones in Psary (Wisznia Mała commune), 2005

Analizowana wieś Psary bezpośrednio graniczy z Wrocławiem. Przebiega przez nią jedna z ważniejszych dróg wyjazdowych z miasta, jest to droga krajowa nr 5 o bardzo dużym natężeniu ruchu kołowego. Wieś ta ze względu na bliską odległość od metropolii ulega przemianom typowym dla wsi podmiejskich[9]. Wyznaczono w niej dwie grupy wnętrz do badań szczegółowych. Pierwsza z nich to wnętrza współczesne, położone na osiedlu nowych domów jednorodzinnych, budowanych od lat 60. ubiegłego stulecia, które w dniu dzisiejszym bardzo intensywnie się rozbudowuje. Druga grupa to wnętrza krajobrazowe tradycyjne, związane z tradycyjną częścią, o wąskich ulicach i dominującej zabudowie przedwojennej (ryc. 6.6). Zestawienie końcowe obliczeń i różnice w procentowym udziale poszczególnych elementów obrazują wykresy na rycinie 6.7.

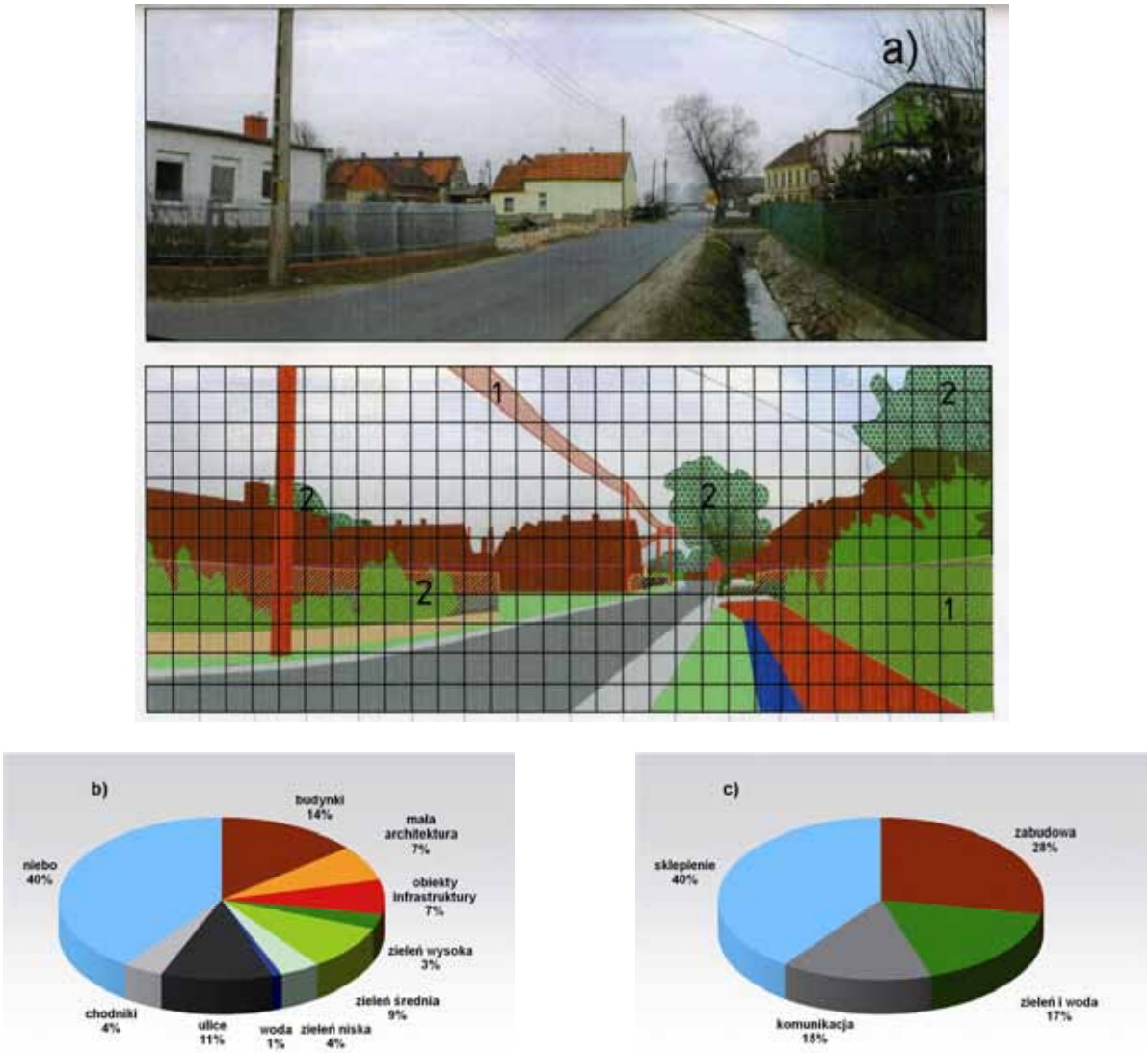

Ryc. 6.6. *Sektorowa analiza* 1. Przykładowe wnętrze krajobrazowe tradycyjne we wsi Psary: a) kadr wyjściowy o proporcji 12/32 z analizą. 1, 2, 3 – przezroczystość odpowiednio 25%, 50% i 75%, b) wykres szczegółowy, c) wykres ogólny procentowego udziału poszczególnych elementów we wnętrzu, 2005
Fig. 6.6. *Zone analisis* 1. An exemplary traditional landscape interior in Psary village: a) exit frame with proportion of 12/32 with analisis. 1, 2, 3 – opacity adequately 25%, 50% and 75%, b) detailed graph, c) general graph of a percentage share of individual elements in the interior, 2005

[9] Do wsi podmiejskich wprowadzana jest zabudowa o funkcji mieszkaniowej, usługowej, która stanowi zaplecze dla miasta. Najczęściej lokalizowana jest wzdłuż głównych dróg prowadzących do miejscowości (usługi), wprowadzana do wnętrza wsi na zasadzie uzupełnienia istniejącej zabudowy (zabudowa mieszkaniowa) lub jako osiedla otaczające starą zabudowę wsi. Zob. m.in. E. Bagiński: 2006. *Suburbia jako...*, *op. cit*., s. 11–24.

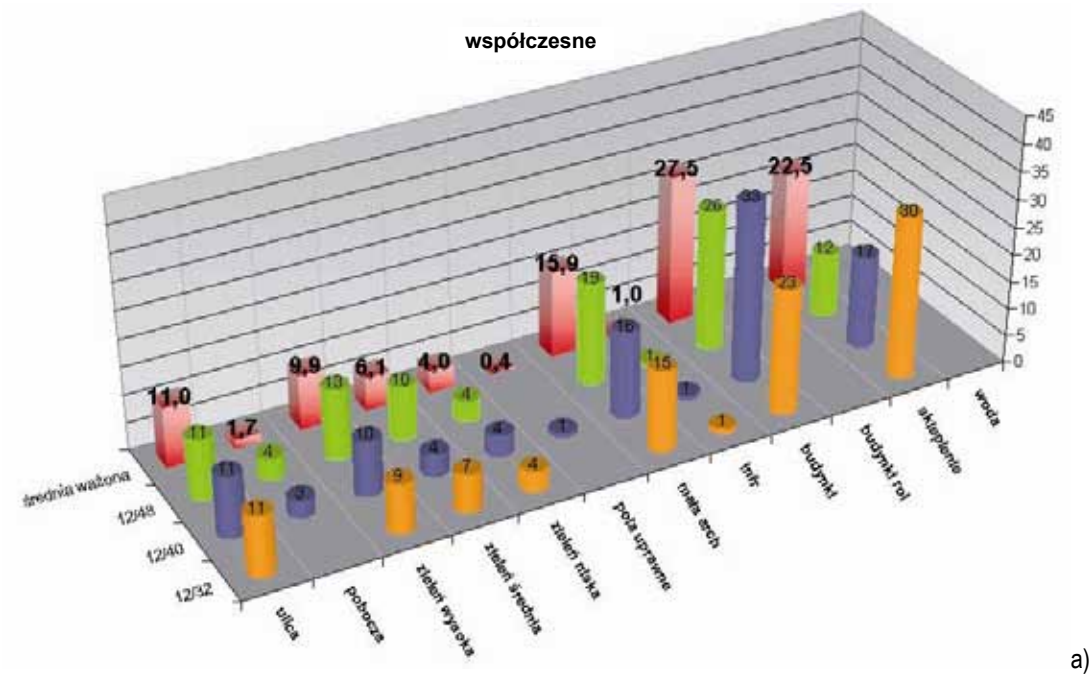

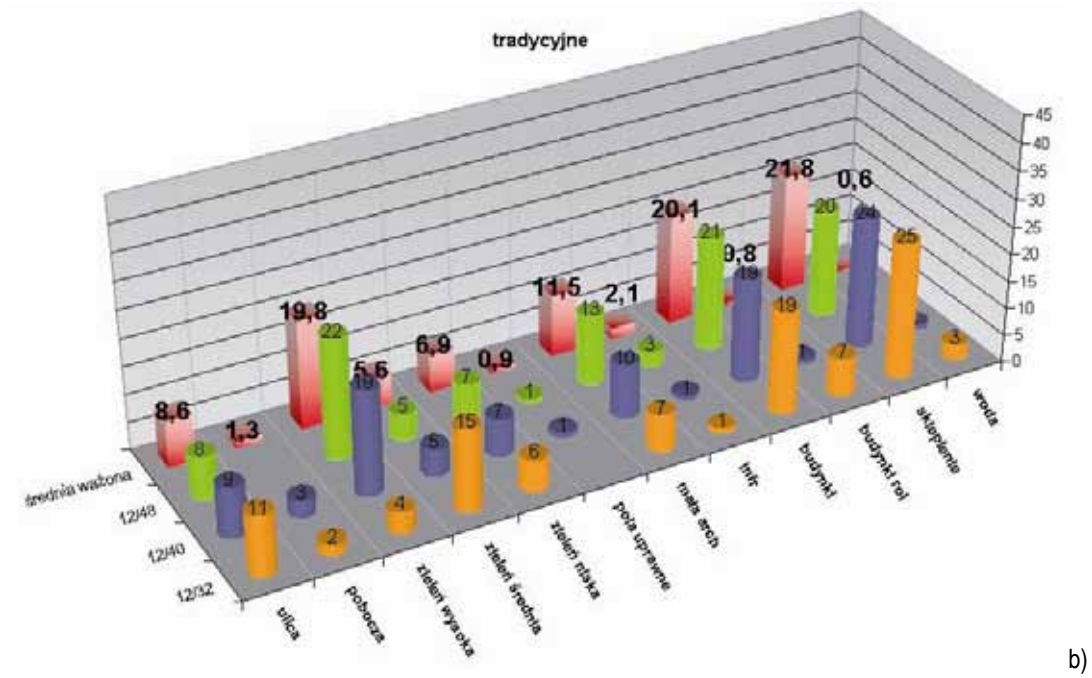

Ryc. 6.7. Procentowy udział poszczególnych elementów składowych we wnętrzach: a) zabudowa współczesna, b) zabudowa tradycyjna, Psary (gmina Wisznia Mała), 2005

Fig. 6.7. A percentage share of individual elements in the interior: a) modern buildings, b) traditional buildings, Psary (Wisznia Mała commune), 2005

We wsi Psary w roku 2005 zabudowa miała największy średni procentowy udział we wnętrzach znajdujących się w osiedlu ze współczesną zabudową mieszkaniową (średnio około 28%). Tam również zauważa się większy udział procentowy małej architektury niż we wnętrzach zlokalizowanych w starej części wsi. Do małej architektury przypisane zostały ogrodzenia i to właśnie one są szczególnie widoczne, ponieważ przy nowych posesjach często stawiane są w celu zaakcentowania odrębności właściciela. Średnia ważona ze wszystkich proporcji wnętrz współczesnych wskazuje 16% udziału małej architektury w całym wnętrzu, przy jednoczesnym zaledwie

10% udziale zieleni wysokiej. We wnętrzach tradycyjnych jest odwrotnie, gdyż udział małej architektury to 11,5% a zieleni wysokiej około 20%. Zieleń wysoka największy średni procentowy udział miała w najstarszej części wsi, z dominującą, tradycyjną zabudową przy wszystkich proporcjach wnętrz. Natomiast na nowym osiedlu zieleni wysokiej było o połowę mniej – około 10%.

Interesujące jest to, że elementy zagospodarowania terenu odgrywają znaczącą rolę we wszystkich rodzajach wnętrz. We wnętrzach tradycyjnych jest to 57% (45% bez komunikacji), współczesnych 49% (36% bez komunikacji), czyli około połowy wnętrz krajobrazowych obojętnie jakiego rodzaju.

Kolejne zależności:

- we **wnętrzu tradycyjnym** procentowy udział budynków wraz z małą architekturą 21 + 11,5 = 32,5% równoważy się z procentowym udziałem zieleni (32,3%);
- we **wnętrzach współczesnych** procentowy udział budynków z małą architekturą 28 + 16 = 42% jest dwa razy większy niż zieleni (20%) i zbliża się do połowy całego wnętrza[10].

Przedstawione wyniki są podsumowaniem I etapu badań dotyczących analiz wnętrz krajobrazowych. Związane one były przede wszystkim z próbą określenia udziału poszczególnych elementów tworzących wieś w tym, co widzimy, a także próbą oszacowania różnic w procentowym udziale tych elementów w różnych rodzajach wnętrz.

6.2. ETAP II – WNĘTRZA KRAJOBRAZOWE – – *SEKTOROWA ANALIZA 2*

Poprzednio opisana część opracowań pokazuje przede wszystkim proporcje pomiędzy poszczególnymi elementami składowymi wnętrz krajobrazowych, dlatego głównym celem drugiego etapu było wypracowanie takich analiz, które pozwoliłyby na ocenę ich wartości wg różnych kryteriów, a także wyciągnięcie wniosków, które mogłyby pomóc w lepszym zagospodarowaniu analizowanego obszaru.

Zmiana w stosunku do etapu I badań nastąpiła w sposobie kadrowania wybranego wnętrza. W celu uzyskania jednakowej, porównywalnej szerokości matryc fotografowano zamkniętą panoramę za pomocą zdjęć łączonych w pas, którego długość była pełnym kołem i wynosiła 360^0. Z tego pasa wycinano ujęcia szerokości 1/3 całej długości, czyli 120^0 (ryc. 6.8). Tak skadrowane wnętrza pokrywano siatką wg wytycznych przyjętych na I etapie (punkty 7–9). W efekcie powstawały matryce obejmujące kąt widzenia 120^0 i o proporcjach wysokości do szerokości 12/32.

Ryc. 6.8. Panorama wyjściowa (360^0) wraz z dwoma wybranymi wnętrzami (I, II) o kątach widzenia 120^0 (po 1/3 długości całej panoramy)
Fig. 6.8. Initial panorama 3600 together with two chosen interiors (I, II) with a viewing angle of 1200, which is 1/3 length of the whole panorama

Na matrycach tych wykonywano analizy funkcjonalne (*sektorowa analiza* 1), a następnie na bazie tych samych matryc wykonywano oceny ogólne wszystkich elementów składowych wnętrz, przyjmując trzy stopnie: dobre, obojętne i złe. Były to oceny subiektywne, na zasadzie wstępnego wrażenia, jakie odnoszono, patrząc na elementy wnętrz, np. budynki, drzewa czy drogę, którą się poruszano. Odpowiednio dobrane barwy nanoszono na matrycę i równocześnie wykonywano waloryzację na zamieszczanej obok mapie, na której zaznaczano wszystkie widoczne na matrycy elementy

[10] We wsi Psary ilość zieleni wysokiej zmienia się na niekorzyść. W roku 2007 wycięto topole z placu przed sklepem, a na ich miejscu posadzono niskie byliny. Natomiast w 2008 r. wykonano modernizację ulicy Parkowej; miejsce rowu (ryc. 6.6) zajął chodnik przykrywający podziemną kanalizację, w efekcie czego wycięte zostały towarzyszące mu drzewa. Pierwsza ze zmian jest kontrowersyjna, natomiast druga zdecydowanie zwiększyła komfort poruszania się ulicą Parkową i bezpieczeństwo pieszych.

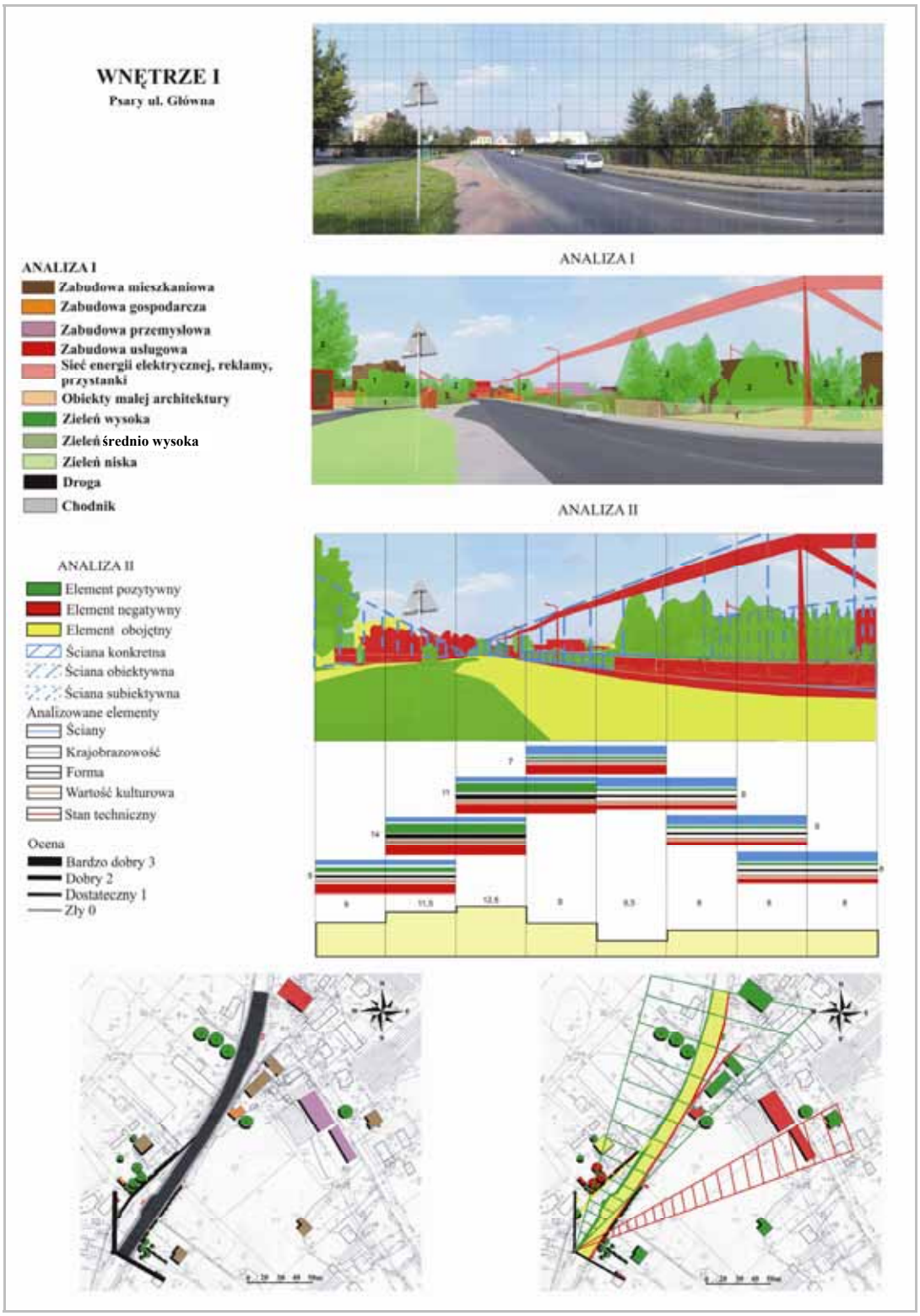

Ryc. 6.9. Przykładowa *sektorowa analiza* 1 i 2 wnętrza krajobrazowego we wsi Psary (gmina Wisznia Mała), przy proporcji wnętrza 12/32 (kąt 120^0)
Fig. 6.9. An exemplary *zone analisis* 1 and 2 landscape interior in Psary village (Wisznia Mała commune), with an interior proportion of 12/32 (angle 120^0)

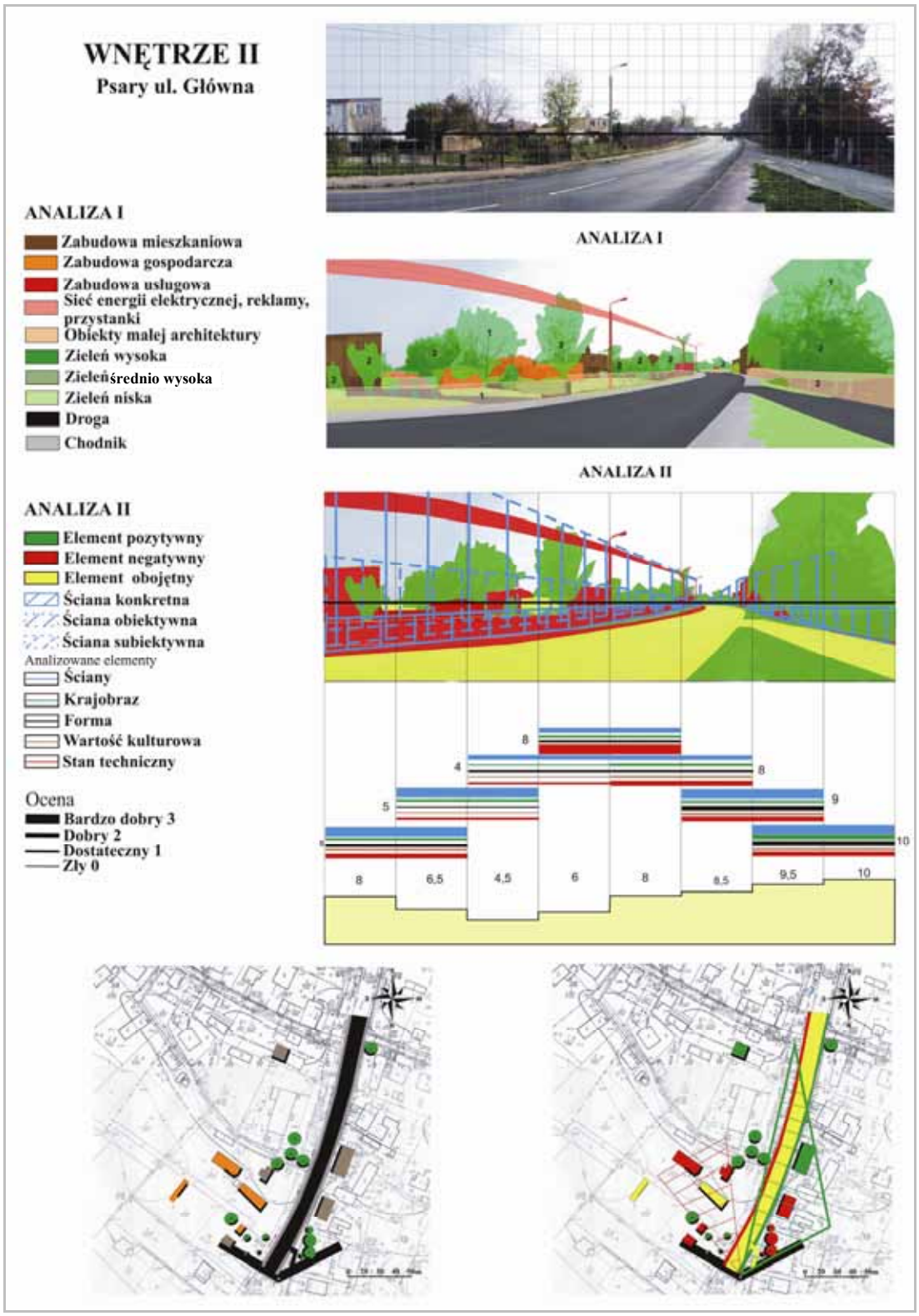

Ryc. 6.10. Przykładowa *sektorowa analiza* 1 i 2 wnętrza krajobrazowego we wsi Psary (gmina Wisznia Mała), przy proporcji wnętrza 12/32 (kąt 120^0)

Fig. 6.10. An exemplary zone analisis 1 and 2 landscape interior in Psary village (Wisznia Mała commune), with an interior proportion of 12/32 (angle 120^0)

(także tworzące podłogę wnętrza, tj. drogi, pobocza, pola, widoczne zagospodarowanie terenów przed budynkami). Następnie określano rodzaj ścian budujących wnętrze[11] z podziałem na konkretne – rzadko spotykane na obszarze wsi, oraz niekonkretne obiektywne i niekonkretne subiektywne. Hipotetyczne obrysy ścian nanoszono na matrycę wnętrza, którą następnie dzielono na 8 sektorów, przyjmując, że będą one miały równą szerokość (kąt widzenia po 15^0). Po czym dokonywano oceny wg niżej wymienionych kryteriów, co miało na celu ujęcie jak największej liczby aspektów analizowanego wnętrza[12] i wyjaśnienie, dlaczego poszczególne elementy składowe uznano wcześniej za dobre, złe czy obojętne dla całego wnętrza krajobrazowego. Przyjęto następujące kryteria oceny:

- ściany – ocena w analizowanym sektorze czytelności pierzei ulicy (chaos, uporządkowanie);
- krajobraz – brano tu pod uwagę otwarcia krajobrazowe, bramy krajobrazowe, dominanty, akcenty itp.;
- forma – ocena dotyczyła wszystkich obiektów składowych wnętrza, np. zabudowy, zieleni czy infrastruktury;
- wartość kulturowa – oceniano nawiązanie do tradycji miejsca;
- stan techniczny – dotyczyło wszystkich grup elementów składowych.

Przyjęto skalę ocen w postaci czterech grubości kresek na wykresach, w odpowiednich kolorach i przypisano im wartość liczbową wg schematu: bdb (3), db (2), dst (1), ndst (0). Oceny dokonywano w zazębiających się sektorach o kącie widoczności 30^0, a następnie po zsumowaniu wartości liczbowych przedstawiano efekty na wykresie końcowym, zamieszczonym u dołu każdego opracowania.

Ostatni wykres pokazywał miejsca w analizowanych wnętrzach, które po przeniesieniu na mapę umożliwiały wskazanie sektorów (zakresów widoczności), w których należałoby wprowadzić zmiany ze względu na niską wartość wykresu lub odwrotnie, prowadzić działania raczej zachowawcze z powodu jego wysokiej wartości (ryc. 6.9; 6.10).

Proponowane ustawienie w kolumnie kolejnych analiz i wykresu końcowego z równoczesnym wskazaniem analiz na planach pozwala odczytać, z czego wynikają niskie lub wysokie wartości wykresu w danym sektorze. Czy jest to wynikiem złego stanu technicznego obiektów, ich formy, czy może chaotycznego ustawienia. Analizy te powinny być fragmentem lub uzupełnieniem opracowania, wykonywanego dla całej wsi, stąd końcowe „korekty" wnętrz i wskazania do ewentualnych zmian należy uzgodnić również z pozostałymi analizami. Zdarza się, że najlepszym wnioskiem końcowym jest nic nie zmieniać, zachować to, co istnieje, ze wskazaniem miejsc do szczególnej ochrony. W ten sposób można określić możliwości wprowadzania zmian w zagospodarowaniu, które nie niszczyłyby istniejącej struktury, a wręcz przeciwnie, mogłyby podnieść wartość danego wnętrza krajobrazowego.

Na III etapie planuje się zestawienie poszczególnych wnętrz wzdłuż ulic w równej określonej odległości, np. 100 m i utworzenie wykresów nasycenia poszczególnymi elementami w pewnym sensie odpowiednika krzywej wrażeń określonej przez K. Wejcherta[13].

6.3. *SEKTOROWA ANALIZA* PANORAM

Tradycyjna zabudowa wsi w krajobrazie nizinnym, otwartym, pozbawionym lasów dla osób zbliżających się do miejscowości jest częścią widnokręgu. Początkowo z najdalszej odległości zabudowa zlewa się z zielenią, widoczna jest jedynie dominanta wieży kościoła, która pojawia się najszybciej. Następnie w miarę zbliżania się do wsi ukazują się poprzeplatane z zielenią kompleksy budynków mieszkalnych i gospodarczych, po czym uwidaczniają się kolejne szczegóły i wjeżdżamy od miejscowości, odbieranej jako ciąg kolejnych wnętrz krajobrazowych, które poprzez interpretację pozwalają odczytać jej charakter.

Na terenie pofalowanym, podgórskim zabudowa wsi widoczna jest z dróg prowadzących po wzgórzach – czasem wtulona w zagłębienia terenu, czasem wspinająca się na wzniesienia.

W tradycyjnej panoramie wiejskiej zieleń wysoka przeplata się równomiernie z dachami zabudowań. Kolorystyka dachów i ścian zabudowań jest elementem charakterystycznym dla regionów.

[11] Przy określaniu rodzaju ścian skorzystano z podziału dokonanego przez J. Bogdanowskiego: 1976. *Kompozycja i planowanie...*, *op. cit.,* s. 51–53.
[12] Inną metodą jest ocena elementów wyodrębnionych w widoku oddzielnie i przeniesienie ich na plan. Zob. K. Dąbrowska-Budziło: 1990. *Wśród panoram...*, *op. cit.*
[13] K. Wejchert: 1984. *Elementy kompozycji...*, *op. cit*., s. 174–182.

W większości wsi na badanym obszarze był to kolor czerwony dachów i jasne odcienie ścian. Jednak zdarzały się wsie, w których dominującym kolorem dachów był kolor szary (np. Chróścina, Solec, Wierzch na Opolszczyźnie). Istotnym elementem podkreślającym wjazdy do wsi są również aleje i szpalery drzew, często o znaczeniu historycznym.

Zmiany w krajobrazie wsi nie przebiegają wszędzie z jednakową intensywnością. Największy wpływ na przemiany ma położenie miejscowości w sieci osadniczej, a przede wszystkim bliskość metropolii oraz głównych szlaków komunikacyjnych[14]. W krajobrazie wiejskim są dużo bardziej widoczne wszelkie, nawet drobne działania niż w krajobrazie miejskim[15]. Przy wjazdach do wsi sytuowane były często w latach powojennych bloki mieszkalne dla pracowników PGR. Najczęściej dwu-, trzykondygnacyjne, pozbawione zieleni wysokiej w otoczeniu, widoczne są z daleka w panoramach współczesnych wsi (np. Strzeszów, Kamień na Dolnym Śląsku, Biała Nyska na Opolszczyźnie). Współcześnie ilość wysokiej zieleni maleje w panoramach wsi. Brakuje wysokich drzew towarzyszących budynkom mieszkalnym, gdyż takie sytuowanie nie jest wskazane ze względu na wymogi bezpieczeństwa. Do tego współczesne sady to najczęściej drzewa niskopienne.

Z tych powodów bardzo ważne są analizy wjazdów do miejscowości, a także sylwet wsi widocznych z pewnej odległości, przed wykonaniem inwestycji. Na podstawie tych widoków wiadomo, czy podjeżdżamy do zabudowań o charakterze wsi, małego czy dużego miasta[16].

Sektorowa analiza panoram różni się od analiz prowadzonych wewnątrz miejscowości. Zrezygnowano w tej części z obliczeń procentowego udziału poszczególnych elementów we wnętrzach ze względu na rozdrobnienie i małą wielkość poszczególnych elementów tworzących panoramę wsi, a przez to możliwość zbyt dużego błędu. Kadrowanie natomiast różniło się od poprzedniego tym, że były do wyboru dwie możliwości przyjęcia wysokości horyzontu na zdjęciu. Jego położenie również narzucone było złotym podziałem, jednak mógł on się znajdować w odległości 5/12 od dołu matrycy lub – jeśli ważna była analiza przedpola – w odległości 5/12 od góry. W ten sposób istniała możliwość manewrowania wielkością przedpola i dzięki temu pokazania, co naprawdę najważniejsze. Kąt widzenia był zależny od odległości, z której wykonywano zdjęcia i zawierał się pomiędzy 40^0 – 180^0.

Podobnie jak poprzednio zaznaczano kolorem poszczególne elementy składowe panoramy wsi w celu łatwiejszej oceny całego ujęcia. W panoramach przyjęto następujący podział:

1. Ściana główna – w tym:
   - zabudowa mieszkaniowa,
   - zabudowa o funkcji rolniczej,
   - zabudowa o funkcji usługowej, przemysłowej,
   - elementy przestrzenne infrastruktury technicznej, np. słupy trakcji elektrycznej itp.,
   - zieleń towarzysząca zabudowie.
2. Przedpole – w tym:
   - pola uprawne,
   - drogi, pobocza,
   - reklamy,
   - zieleń na pierwszym planie, naprowadzająca, stanowiąca również kulisy wnętrza,
   - zabudowa o różnej funkcji,
   - elementy infrastruktury technicznej.
3. Tło, np. las znajdujący się za wsią.

Dodatkowo wprowadzono dwie linie, które służyły do oceny harmonii całego widoku. Jedna, w kolorze czerwonym, przebiegała po zarysach wszystkich obiektów budowlanych („linia budynków"), natomiast druga – zielona – łączyła wszystkie elementy zieleni towarzyszącej zabudowie („linia zieleni"). W tradycyjnej panoramie wsi nizinnych „linia zieleni" najczęściej przeplatała się harmonijnie z „linią budynków" na całej długości panoramy. Jedynie wieża kościoła, czasem pałacu lub klasztoru dominowała nad całą wsią, uzupełniając wnętrze. Jeśli „linia budynków" znajdowała się w większej części analizowanej panoramy nad „linią zieleni", to była to wieś o charakterze współczesnym lub tradycyjna, w której wycięto zieleń wysoką.

[14] Zob. m.in. Z. Borcz, I. Niedźwiecka-Filipiak: 2000c. *Zmienność hierarchii sieci osadniczej na przykładzie okolic Wrocławia*. „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka" 4/2000, s. 579–589.

[15] B. Lipińska: 2002. *Kultura użytkowania...*, *op. cit.*, s. 45–55; I. Niedźwiecka-Filipiak.: 2006a. *Nowe wnętrza krajobrazowe we wsi*, [w:] *Problemy rewitalizacji w gospodarce przestrzennej XXI wieku*. Wydawnictwo WSFiZ w Białymstoku, Białystok, s. 415–424.

[16] Analizy panoram miast m.in.w: K. Dąbrowska-Budziło: 1990. *Wśród panoram...*, *op. cit.*; Małachowicz E.: 1982. *Ochrona środowiska kulturowego*. Tom 1, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław, s. 90–91.

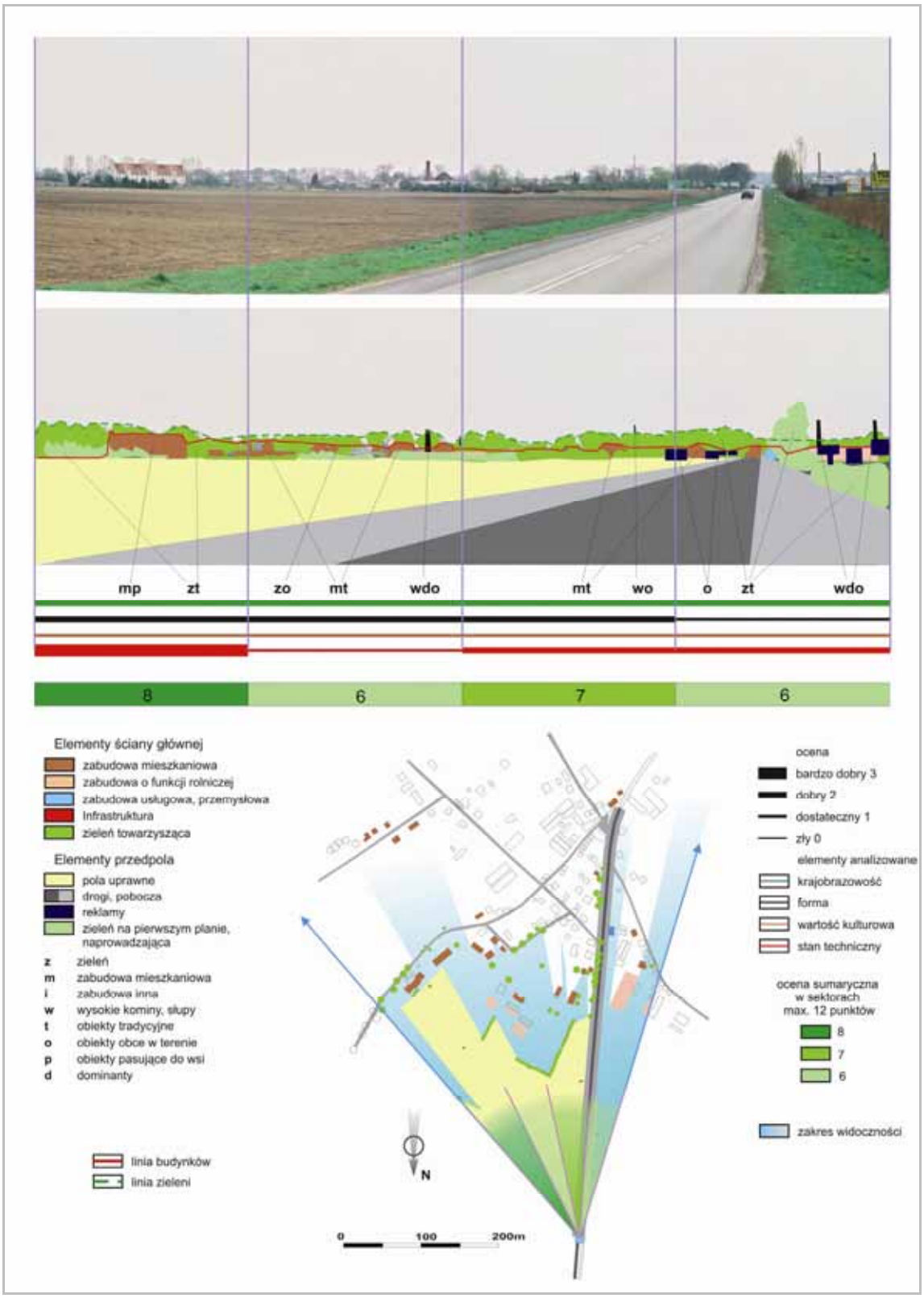

Ryc. 6.11. Panorama wjazdowa do wsi Psary w 1996 r.
Fig. 6.11. Entry panorama of Psary village in 1996

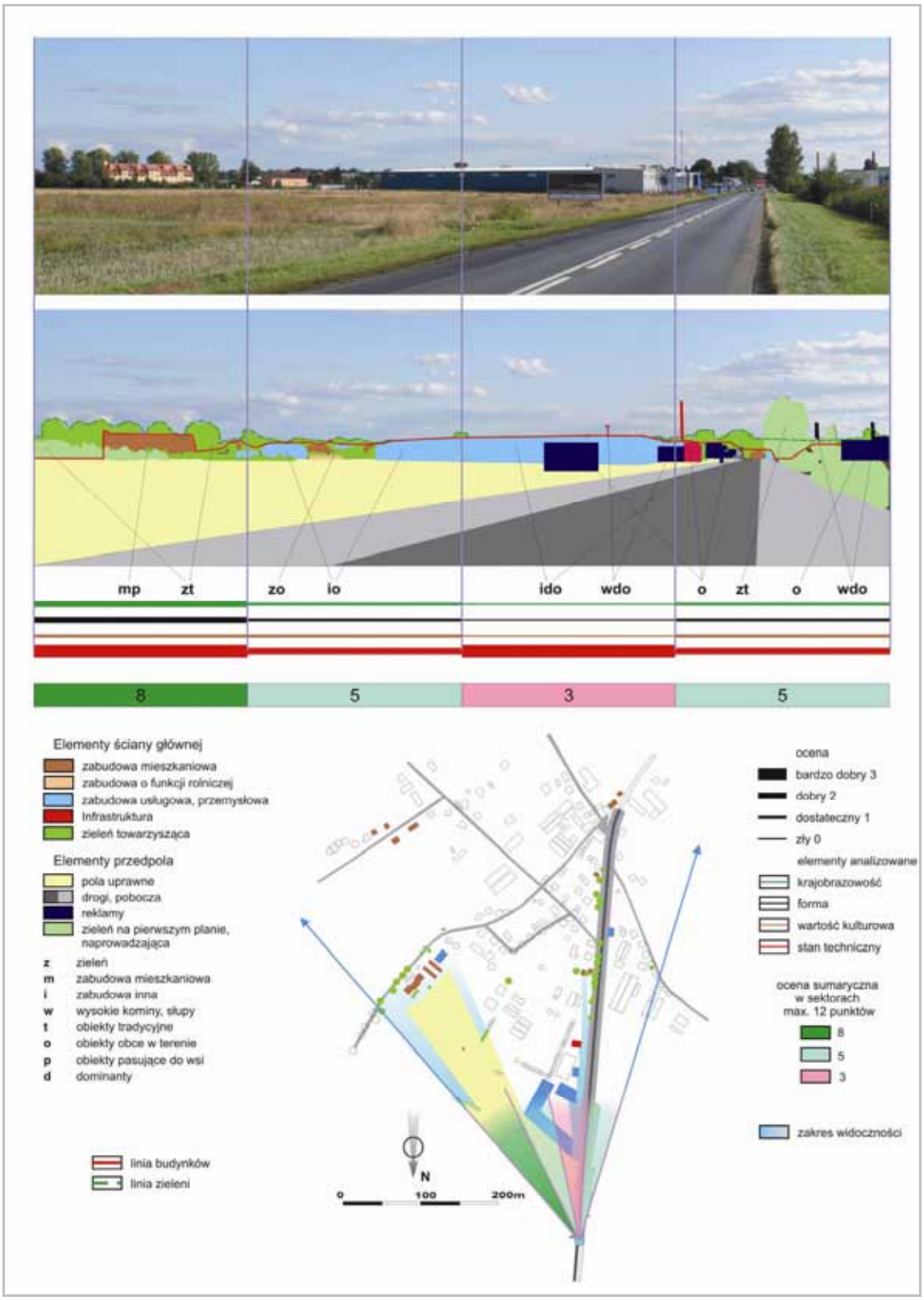

Ryc. 6.12. Panorama wjazdowa do wsi Psary w 2008 r.
Fig. 6.12. Entry panorama of Psary village in 2008

Całą panoramę dzielono następnie na sektory i analizowano analogicznie jak w *sektorowej analizie* wnętrz 2. Wprowadzano również oznaczenia literowe w celu uzupełnienia wykresu. Po dokonaniu oceny powstawał wykres, który wskazywał najsłabsze i najmocniejsze sektory analizowanej panoramy. Przenoszono je następnie na mapę w celu wyznaczenia sektorów (pól widoczności), w których można lub nie wprowadzać nowe elementy, w zależności od oceny.

Na rycinie 6.11 pokazano analizę wjazdu do wsi Psary, która jest wsią podmiejską ulegającą znacznemu wpływowi pobliskiego Wrocławia. Na rycinie 6.11 widoczna jest panorama wjazdowa do miejscowości wykonana w roku 1996, natomiast na rycinie 6.12 analizowano tę samą panoramę, identycznie skadrowaną, wykonaną w roku 2008. Znacznemu pogorszeniu w czasie tych 12 lat uległa środkowa część analizowanego ujęcia. Wcześniej „linia zieleni" i „budynków" przeplatała się równomiernie jak w tradycyjnych panoramach wiejskich. Natomiast w roku 2008 „linia budynków" zaczęła zdecydowanie dominować, szczególnie w środkowej części analizowanego wnętrza, również ocena na wykresie w środkowym sektorze jest około dwukrotnie niższa. Jest to wynikiem wybudowania kompleksu hurtowni bez uwzględnienia jakiejkolwiek zieleni wysokiej w jego otoczeniu.

6.4. PODSUMOWANIE

Zaprezentowana *sektorowa analiza* wnętrz i panoram jest elementem wspomagającym przy wykonywaniu opracowań mających na celu kreowanie nowego wizerunku wsi. Za pomocą zaprezentowanych analiz można uzasadniać decyzje lokalizacyjne dla nowych obiektów i pokazywać nieprawidłowości, a przez to zapobiegać niekorzystnym zmianom krajobrazu wsi. Działania zmieniające wieś powinny być świadome, prowadzące w konsekwencji do efektów, które są zamierzone a nie przypadkowe.

7. ŁAD PRZESTRZENNY I ARCHITEKTONICZNY WSI

Człowiek do spokojnego i normalnego funkcjonowania potrzebuje ładu wokół siebie. To uporządkowanie jest równie ważne dla sfery materialnej, dotyczącej otaczającej przestrzeni, jak i duchowej, wewnętrznej, dające poczucie bezpieczeństwa. Nieporządek, zarówno wewnętrzny, jak i zewnętrzny, czasem uważany jest za twórczy, ale na dłuższą metę jest męczący i uniemożliwia prawidłowe działanie jednostki. Ład poprzez pewnego rodzaju prostotę pozwala na jasne i wyraziste postrzeganie całości otoczenia. Sprecyzowanie tego, co można zrozumieć pod pojęciem ładu, jest równie trudne, jak tego, co rozumiemy pod pojęciem piękna[1]. Ład był od wieków elementem, który dotyczył nie tylko jednostki, ale i grup społecznych. Pewien ustalony porządek przenosił się na tworzone przez nie struktury czy budowle, które jako świadectwo danych dziejów zachowały się niejednokrotnie do dnia dzisiejszego[2]. Człowiek przez stulecia tworzył dla siebie obiekty funkcjonalne, trwałe i piękne. Wynikało to z potrzeb, ale również z chęci pozostawienia po sobie trwałego śladu podziwianego przez następne pokolenia. Dotyczyło to zarówno pojedynczych obiektów, jak i struktur wsi, miast oraz miasteczek. Równie ważny był ład w tworzeniu sieci osadniczej, co łączyło się z odpowiednim planowaniem i przewidywaniem zmian[3]. Zapobiegało to degradacji istniejących zasobów przyrodniczych, a także dewastacji krajobrazu.

W ostatnich latach nastąpiło ożywienie ruchu inwestycyjnego na terenie polskiej wsi. Z jednej strony jest to związane z rosnącą potrzebą podniesienia standardu życia mieszkańców wsi, z drugiej zaś z możliwością pozyskania środków finansowych z Unii Europejskiej dzięki programamom typu Lider, Odnowa Wsi czy Agenda 21. Pozornie działania te powinny wpływać na poprawę wyglądu wsi, a co za tym idzie – krajobrazu. Jednak w praktyce okazuje się, że nie zawsze przynoszą one pozytywne efekty[4].

Skąd bierze się, pomimo często usilnych starań, tyle złych działań, prowadzących czasem do bezpowrotnego niszczenia krajobrazu naszych wsi? Otóż przyczyny tej sytuacji tkwią w różnorodnych uwarunkowania; można je zakwalifikować jako zewnętrzne i wewnętrzne. W tych pierwszych zawierają się wszelkie kwestie prawne i polityka przestrzenna państwa. Natomiast pod drugim pojęciem ukryte są wszystkie aspekty związane z procesem inwestycyjnym. Wydawać by się mogło, że dzisiejsze uwarunkowania prawne związane z planowaniem przestrzennym powinny zapewniać dobre rozwiązania dotyczące zarówno obszarów wiejskich, jak i zurbanizowanych. W ustawie z 27 marca 2003 r. po raz pierwszy pojawiła się definicja ładu przestrzennego[5], który w art. 1 punkt 2 tej ustawy został ujęty jako jeden z głównych elementów do uwzględnienia w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Dlaczego więc tak się dzieje, że mamy odczucie powiększającego się chaosu na obszarach wiejskich.

7.1. ŁAD A PLANOWANIE PRZESTRZENNE

Ład przestrzenny łączy się nierozerwalnie z krajobrazem. W ostatnich latach zauważa się odmienne podejście przedstawicieli różnych środowisk do stanu krajobrazu w naszym kraju. Postępująca degradacja polskiego krajobrazu jest zauważana i przyjmowana z dużym niezadowoleniem

[1] Termin ten w historii estetyki wykazywał ogromną zmienność, wieloznaczność, typowe i często spotykane są określenia piękna jako obiektywnej właściwości przedmiotów (zwłaszcza ich układu), takiej jak np. harmonia, symetria, proporcja, miara czy ład, swoista przyjemność wzrokowa lub słuchowa, stosowność (właściwość, odpowiedniość) lub użyteczność wg: *Nowa encyklopedia powszechna* PWN, 1996, Warszawa. Różne ukryte znaczenia w pojęciu ład w odniesieniu do architektury, układów przestrzennych prezentuje B. Szmidt: 1984. *Pojęcie ładu*, [w:] *Społeczno-kulturowe podstawy gospodarowania przestrzenią.* Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 100–115.

[2] Jako przykład można podać kamienne głowy zwrócone w jedną stronę na wyspie Wielkanocnej czy krąg megalitów w Stonehenge. Nie do końca zrozumiałe jest ich przeznaczenie, jednak swym uporządkowaniem intrygują i wzbudzają podziw do dziś.

[3] A. Böhm: 2006. *Planowanie przestrzenne...*, *op. cit.*, s. 13–15.

[4] J. Rylke wskazuje na przemysłowo-rolnicze rozdarcie w wiejskim krajobrazie J. Rylke: 2004. *Dwa krajobrazy*, [w:] *Społeczno-kulturowe podstawy gospodarowania przestrzenią.* Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 215–219.

[5] Ustawa z dnia 27 marca 2003 r., DZ.U.03.80.717, Rozdział 1, Art.2.

przez środowisko architektów, urbanistów, architektów krajobrazu czy geografów[6]. Jednak te same złe zjawiska i tendencje łączą się z aprobatą środowisk politycznych i biznesowych, dla których w planowaniu przestrzennym priorytetem jest szybki zysk. Zapomina się o tym, że można spróbować pogodzić te dwa elementy życia, gdyż one się nie wykluczają, a wręcz przeciwnie – „ładny i uporządkowany" krajobraz może również przynosić wymierne zyski, przyciągając turystów oraz przyszłych inwestorów. W celu osiągnięcia ładu przestrzennego powinna nastąpić współpraca pomiędzy różnymi środowiskami. W zależności od rangi podejmowanych decyzji są to władze różnego szczebla, naukowcy i specjaliści, między innymi: socjologowie, ekonomiści, architekci, architekci krajobrazu, przedstawiciele nauk przyrodniczych itp. To również społeczność lokalna, która jest bezpośrednim użytkownikiem i ponosi konsekwencje decyzji podejmowanych w zakresie krajobrazu.

Jednej z przyczyn postępującej degradacji krajobrazu wsi należy szukać chociażby w tym, że aktualnie miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego traci swoją rangę i jest mało skuteczny, ponieważ stworzenie tego dokumentu nie jest obligatoryjne. A to na nim bazują wszelkie decyzje prawne związane z nowymi inwestycjami. Plan powstaje jako efekt współpracy zespołu projektowego, społeczności lokalnej i władz gminy, jednak praktyka pokazuje, że udział mieszkańców jest nieznaczny, a sam plan pozostawia zbyt dużo możliwości do swobodnych rozwiązań. W 2007 roku miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego (MPZP) wykonane były zaledwie dla 7% ogólnej powierzchni gmin wiejskich[7]. Z tego wynika następna konsekwencja, gdyż tam, gdzie nie ma MPZP, inwestorzy mają nieskrępowaną swobodę działania, wynikającą z procedury nazywanej „zasadą dobrego sąsiedztwa"[8] lub możliwości opracowania planu zagospodarowania przestrzennego dla tej jednej działki. Ten ostatni wariant należy uznać za najgorszy, ponieważ planuje się pojedyncze miejsca bez jakiejkolwiek wizji całościowej rozpatrywanego terenu[9]. Działania te nie są w jakimkolwiek zakresie spójne i nie prowadzą one w przyszłości do takiego zagospodarowania krajobrazu, które można by nazwać ładem przestrzennym[10].

Kolejnym problemem jest to, że obowiązujące przepisy *Prawa budowlanego* dają możliwość legalizacji samowoli budowlanej, co prowadzi do dalszych błędów, pomimo wielu warunków, które należy spełnić. Konsekwencją tych przepisów jest to, że umacnia się w społeczeństwie przekonanie, że każdy może zrobić wszystko bez uwzględniania jakichkolwiek uwarunkowań zewnętrznych[11]. Ta swoboda, którą oferuje się społeczeństwu, wymagałaby od niego bardzo dużej wiedzy i odpowiedzialności. Natomiast, jak wynika z badań CBOS „Stara czy nowa zabudowa – upodobania i opinie Polaków"[12], aż 62% ankietowanych uważa, że każdy powinien móc budować dom, jaki mu się podoba bez zwracania uwagi na dotychczasową zabudowę, a zaledwie 34% stwierdza, że „powinny istnieć jakieś przepisy określające w pewnym stopniu, jak powinny wyglądać budynki w danym miejscu", jednocześnie badani zauważają, że „większość nowo budowanych budynków «kłuje w oczy»" (36%). Dodatkowo większość badanych, bo aż 98%, uważa, że „ładna zabudowa i otoczenie sprawiają, że ludzie czują się lepiej"[13]. Trudno pogodzić sprzeczności – z jednej strony społeczeństwo ceni ład i porządek w zabudowie, a z drugiej – oczekuje prawie całkowitej swobody w tworzeniu nowych budynków, nieograniczonej żadnymi przepisami. Nie widzi ono zależności pomiędzy tymi dwiema sprawami, ceniąc przede wszystkim własny interes ponad zysk ogółu.

Działania zmierzające do wprowadzenia i utrzymania ładu przestrzennego i architektonicznego powinny iść w dwóch kierunkach – odgórnie i oddolnie jako próba pogodzenia interesów lokalnych i zewnętrznych. Z jednej strony musi istnieć dobre ustawodawstwo, zapewniające jednoznaczność przepisów, hierarchizację planów, a także określenie kodeksu urbanistycznego. Natomiast z drugiej – należy uświadamiać mieszkańcom wsi i władzom lokalnym wartości posiadanego

[6] Problematyka związana z krajobrazem jest tematem cyklicznych konferencji FORUM Architektury Krajobrazu odbywających się corocznie od 1998 r., a także seminariów naukowych organizowanych przez Komisję Krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego.

[7] J. Bański, 2007. *Obszary wiejskie...*; *op. cit*., s. 10–14.

[8] Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 26 sierpnia 2003 roku w sprawie sposobu ustalania wymagań dotyczących nowej zabudowy i zagospodarowania terenu w przypadku braku miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

[9] A. Böhm, 2006. *Planowanie przestrzenne...*, *op. cit.*, s. 173.

[10] Brak w tym momencie spełnienia zasady „od ogółu do szczegółu", która jest niezbędna we wszelkich działaniach projektowo-twórczych. I. Niedźwiecka-Filipiak, 2007. *Ład przestrzenny i architektoniczny warunkiem trwałego rozwoju obszarów wiejskich*, [w:] *Odnowa wsi w integrującej się Europie*. „Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa", Wydawnictwo IRWiR PAN, s. 113–126.

[11] Na tej podstawie mieszkańcy prawie 300 domów we wsi Biała w Puszczy Noteckiej wzniesionych bez pozwolenia na budowę usiłują zalegalizować swoje działanie. Zob. więcej T. Papliński, 2006. *Dzika wieś*. „Murator" 4(276), s. 35–40.

[12] Dane zaczerpnięto z komunikatu z badań CBOS W. Derczyński: 2003. *Stara czy nowa zabudowa – upodobania i opinie Polaków*. Badania CBOS BS/112/2003, z lipca 2003, s. 3–5.

[13] *Ibidem*.

potencjału w postaci zachowanych układów wsi, zagród, charakterystycznych brył budynków, zdobnictwa czy tradycyjnej zieleni, a także pobudzać aktywność społeczności wiejskiej[14]. Wszystko z uwzględnieniem zasady subsydiarności.

7.2. ŁAD PRZESTRZENNY A ODRĘBNOŚĆ REGIONALNA W UNII EUROPEJSKIEJ

W większości krajów Unii Europejskiej doceniono rangę obszarów wiejskich, a także ładu przestrzennego i architektonicznego oraz stylu regionalnego. Dlatego czynione są starania, aby polityka przestrzenna krajów uwzględniała estetykę i harmonię, a nie była podporządkowana jedynie działaniom podyktowanym rynkiem i ekonomią. Problematyka ta jest istotnym elementem działań Unii Europejskiej, które doprowadziły do opracowania „Europejskiej Koncepcji Rozwoju Przestrzennego. Na drodze do przestrzennie zrównoważonego i wyważonego rozwoju Unii Europejskiej" (EUREK)[15]. Została ona przyjęta w 1999 r. i, co prawda, nie ma charakteru wiążącego, jednak główną rolę odgrywa w niej zapewnienie różnorodności kulturowej na terenie Unii. Kolejnym zadaniem tego dokumentu jest utrzymanie spójnych, uzupełniających się strategii rozwoju przestrzennego w poszczególnych krajach członkowskich[16].

System planowania przestrzennego w Niemczech składa się z trzech stopni opracowań planistycznych. Pierwszą i najważniejszą – w zakresie polityki przestrzennej – jest federalna ustawa o porządku przestrzennym z 1997 r., która zawiera organizacyjne, proceduralne i merytoryczne przepisy w zakresie zagospodarowania przestrzennego na szczeblu federalnym i krajowym. Przepisy tam zawarte precyzują kilka zasad, które mają duże znaczenie dla rozwoju obszarów wiejskich. Można tu przytoczyć m.in. rozwój na terenie państwa wyważonej struktury obszarów zurbanizowanych i niezurbanizowanych, zachowanie i rozwój wielkoprzestrzennej struktury wolnej przestrzeni. W kolejnym punkcie ustawy zwraca się uwagę na zachowanie zdecentralizowanej struktury osadniczej, z jej różnorodnością sprawnych centrów i regionów miast. W punkcie tym podkreślono również, że ponowne wykorzystanie powierzchni zurbanizowanych, które popadły w odłóg, ma pierwszeństwo przed zajęciem dla celów osiedleńczych nowych, do tej pory nieużytkowanych powierzchni[17].

Odpowiednio kontrolowana struktura osadnicza i ochrona wielkopowierzchniowych wolnych przestrzeni to niektóre z ważnych problemów branych pod uwagę w planach porządku przestrzennego wykonywanych dla poszczególnych krajów związkowych. W planach tych istnieje duża możliwość sprecyzowania i dostosowania przepisów do specyfiki danego kraju związkowego. Na szczeblu lokalnym sporządza się natomiast tzw. plan użytkowania terenu i plan zabudowy, który jest planem wiążącym[18]. Planowanie takie zapewnia w wielu przypadkach zachowanie dawnych form przestrzennych wsi poprzez racjonalne wykorzystanie istniejących struktur. Na terenach wiejskich tworzona jest Zintegrowana Koncepcja Rozwoju Terenów Wiejskich (ILEK), która koordynuje gminy w obszarze mniejszych regionów, od 10 tys. do 150 tys. mieszkańców[19].

W Luksemburgu tworzone są tzw. plany rozwoju komunalnego[20]. Powstają one już od 1990 r. w 80 gminach wiejskich[21]. Planowanie odbywa się na 4 etapach. Pierwszy to wyznaczenie zadań i dokładna inwentaryzacja gminy i miejscowości na jej terenie, drugi – to inwentaryzacja w zakresie czterech określonych faz rozwoju: a) życie i otoczenie, rozwój osadnictwa; b) infrastruktura społeczno-ekonomiczna i komunalna; c) środowisko naturalne i ludzkie, ekologia osadnicza; d) środowisko społeczno-kulturalne, rekreacja i życie społeczne). Trzeci etap – to analiza słabych i mocnych stron miejscowości (SWOT). Natomiast czwarty – to koncepcje strategiczne ujęte w zadania rozłożone w czasie. Program rozwoju PDC jest otwartym, partycypacyjnym procesem

[14] Równie ważne jest odpowiednie wykształcenie kadry planistycznej w gminach wiejskich. M. Wiśniewska: 2005. *Edukacja architektoniczna dla potrzeb wsi – retrospektywa i dzisiejsze potrzeby*. „Architektura Krajobrazu" 1–2/2005, s. 86–89.
[15] J. Hernik, G. Olejniczak: 2006. *Planowanie przestrzenne w RFN*. Oficyna Wydawnicza BRANTA, Bydgoszcz, s. 14.
[16] *Ibidem*, s. 14–15.
[17] *Ibidem*, s. 19–21.
[18] *Ibidem*, s. 30.
[19] Zob. więcej w H. Kuschnig: 2007. *Zintegrowany rozwój terenów wiejskich w Saksonii*, [w:] *Odnowa wsi w integrującej się Europie*. „Problemy rozwoju wsi i rolnictwa", Wydawnictwo IRWiR PAN, s. 239.
[20] Plans de Développement Communal (PDC) A. Frising: 2007. *Zintegrowany rozwój...*, *op. cit.*, s. 225–230.
[21] Ministerstwo Gospodarki, Upraw Winorośli i Rozwoju Obszarów Wiejskich udziela poparcia i przejmuje 50% kosztów planowania *Ibidem*, s. 229–230.

planowania na poziomie gminy. Do tego w 2003 r. przyjęto zasady decentralizacji i regionalizacji w krajowym programie zagospodarowania przestrzennego, co w sumie wpływa na wzmocnienie tożsamości regionów[22].

Jedną z przyczyn chaosu przestrzennego jest rozpraszanie zabudowy. We Francji w celu uniknięcia tego problemu poszczególne gminy wprowadzają ograniczenie rozbudowy do 50% kubatury istniejącej, a walory krajobrazowe chronione są egzekwowaniem zasad stylu właściwego dla każdego regionu[23]. W gminach francuskich preferowane są lokalne zalecenia samorządowe, co dodatkowo ma ogromny wpływ na zachowanie odrębności regionalnej.

W naszym kraju należy także ukierunkować wszelkie działania na podkreślenie odrębności regionalnej, zachowanie struktury wolnych przestrzeni i unikanie rozpraszania zabudowy i łączenia małych jednostek osadniczych w bezładną masę bez określonych granic, zgodne z zaleceniami z EUREK.

7.3. ŁAD A PROCES INWESTYCYJNY

Pokazane w poprzednich rozdziałach badania i analizy pozwalają określić, co jest najważniejsze w zakresie dziedzictwa kulturowego w danej wsi i jakie elementy można uznać w poszczególnych miejscowościach za ich wyróżniki. W przyszłych działaniach na terenie wsi powinno się je wykorzystać do tworzenia wizji rozwoju miejscowości, w której mogą pełnić – w zależności od ich znaczenia – rolę wiodącą lub jedynie wspomagającą. Czasem należy je zachować i wyeksponować, czasem można podporządkować im wszelkie działania rozwojowe wsi. Mieszkańcy wsi, posiadając wizję rozwoju i aktualny miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, mają dużą szansę na prawidłowe przekształcenia jej krajobrazu. Jeśli do tego społeczność lokalna jest aktywna, zaczyna się powoli proces związany z inwestycjami zarówno na terenach prywatnych, jak i wspólnych. Jednak zdarza się, że to wszystko nie wystarcza i w naszych wsiach, pomimo dobrych chęci i intencji mieszkańców, a także władz lokalnych, powstają kolejne inwestycje wprowadzające chaos przestrzenny i to zarówno na terenach prywatnych (budynki mieszkalne czy usługowe), jak i terenach należących do gminy (świetlice, miejsca spotkań, skwery, parki wiejskie). Nie jest to zawsze wina jedynie inwestora, czasem są to konsekwencje wynikające z błędnych decyzji innych uczestników procesu inwestycyjnego[24]. Przekształcanie środowiska wiejskiego jest niezmiernie skomplikowane. Różnorodność zagadnień, aspekty prawne, a przede wszystkim brak określenia zależności pomiędzy wymienionymi czynnikami niejednokrotnie prowadzą do chaosu przestrzennego. Pociąga to za sobą wiele niebezpieczeństw związanych z popełnieniem błędów na różnych poziomach procesu inwestycyjnego.

7.3.1. Systematyka zagadnień związanych z ładem przestrzennym wsi

Powyższe rozważania stały się inspiracją do próby usystematyzowania problematyki ładu przestrzennego na terenach osiedlowych wiejskich. Zaproponowano dwa schematy, z których pierwszy dotyczy terenów prywatnych (ryc. 7.1), natomiast drugi – należących do gminy (ryc. 7.2). Zawarto w nich zagadnienia związane z elementami tworzącymi przestrzeń wiejską, a także etapami procesów inwestycyjnych i działaniami uczestniczących w nich podmiotów.

W schematach – zagadnienia związane z elementami tworzącymi przestrzeń wiejską ujęte są w układzie pionowym z podziałem na zabudowę i zagospodarowanie terenu. W obydwu przypadkach każde zagadnienie składa się z wielu aspektów – przedstawionych w oddzielnych kolumnach.

Ten zaproponowany pionowy układ – niejako osnowa obrazująca przestrzeń – przeplata się z poziomymi strukturami – wątkiem ukazującymi 4 etapy działania uczestników procesów inwestycyjnych. Etapy te to: *pomysł*, *projekt*, *realizacja* i *użytkowanie*, złożone z odrębnych wierszy przedstawiających poszczególnych uczestników wymienionych procesów określonych w środkowej części każdego poziomego pasa.

---

[22] *Ibidem*, s. 228–230.
[23] K. Chwalibóg: 2007. *Krajobraz i...*, *op. cit.*
[24] I. Niedźwiecka-Filipiak, J. Potyrała: 2001. *Wizażyści krajobrazu wiejskiego*, [w:] *Moda w architekturze.* Materiały Sympozjum w Rybnej, Politechnika Śląska, s. 348–352.

Tabela 7.1. Zależności pomiędzy elementami terenów osiedlowych wsi a działaniami uczestników procesu inwestycyjnego na różnych jego poziomach

Table 7.1. Relationships between elements of village residential areas and activities of the participants in the investment process at its different levels

Ryc. 7.1. Tereny z działkami będącymi własnością prywatną
Fig. 7.1. Terrains with private plots

Ryc. 7.2. Tereny z działkami będącymi własnością gminy
Fig. 7.2. Terrains with plots belonging to the commune

Przestrzeń wiejska

Pionowe pasy (kolumny) w zaproponowanych schematach obrazują elementy składające się na krajobraz wsi (ryc. 7.3). Przestrzeń wiejska została podzielona zarówno na terenach prywatnych, jak i wspólnych na *zabudowę* i *zagospodarowanie terenu*, w których znów dokonano podziałów szczegółowych. Jaki jest udział tych elementów we wnętrzach wiejskich, pokazano w rozdziale 6, dotyczącym *sektorowej analizy* wnętrz i panoram wsi. Można tu przytoczyć kilka istotnych danych liczbowych, które wskażą na znaczenie poszczególnych elementów składowych wnętrz w zależności od tego, w jakiej części wsi się znajdują.

Przykładem może być losowo wybrana podmiejska wieś Psary z gminy Wisznia Mała graniczącą z Wrocławiem. Określono dla niej dwa rodzaje wnętrz: tradycyjne i współczesne. Rozpatrywano następnie średnią ważoną procentowego udziału poszczególnych elementów dla każdego rodzaju wnętrz. Z badań tych wynika, że elementy zagospodarowania terenu odgrywają istotną rolę we wszystkich rodzajach wnętrz, ponieważ średnio zajmują około połowy powierzchni każdej analizowanej matrycy. Tak bagatelizowana mała architektura to kilkanaście procent każdego wnętrza, a z budynkami we wnętrzach tradycyjnych jej procentowy udział równoważy się z zielenią. Jak wykazano, we wnętrzach współczesnych procentowy udział zieleni jest o połowę mniejszy niż budynków z małą architekturą (zob. rozdział 6). Wynika z tego, że we wnętrzach wsi, w których dominuje zabudowa współczesna, są nieosłonięte bryły budynków i najczęściej masywne ogrodzenia odgrywające ważną rolę w kształtowaniu współczesnego wnętrza wsi. Nie można bagatelizować formy, kolorystyki, materiału użytego do budowy budynków i ogrodzeń, gdyż małe działki często uniemożliwiają posadzenie zieleni wysokiej, która mogłaby zmienić powyżej zasygnalizowane proporcje.

Na zaproponowanym schemacie, w części dotyczącej *zabudowy*, dokonano również podziału na 3 części ze względu na różne możliwości przyszłych działań: obiekty nowe, adaptację z modernizacją i wyburzenie (ryc. 7.3).

Etapy procesu inwestycyjnego

Etapy procesu inwestycyjnego (wiersze) są takie same dla obu części wsi – należącej do prywatnych właścicieli i do gminy. Podzielono je na 4 fazy: *pomysł*, *projekt*, *realizację i użytkowanie*. Do każdego z nich przypisano odpowiednich uczestników procesu inwestycyjnego. Oba obszary wsi różnią się jedynie fazą pierwszą, gdyż pomysł na terenach prywatnych powstaje u pojedynczego właściciela, natomiast przy własności gminy pomysł na inwestycję może wypływać od władz gminy, od społeczności wiejskiej lub od pojedynczego mieszkańca (ryc. 7.4; 7.5).

Kolejny poziom nazwano *projektem*. Etap ten zaczyna się od urzędu, gdyż tam wydawane są – w przypadku aktualnego, obowiązującego miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego – wyrys i wypis z planu lub decyzja o warunkach zabudowy w przypadku jego braku. Następnie wykonywany jest *projekt* przez odpowiedniego uprawnionego projektanta – jeden z dokumentów, które są podstawą do wydania przez starostwo pozwolenia na budowę. Nie wszystkie inwestycje wymagają takiej procedury, dla niektórych konieczne jest jedynie zgłoszenie, a czasem nie jest potrzebne ani jedno, ani drugie. Sprawy te regulują odpowiednie przepisy zawarte w Prawie Budowlanym[25].

Inwestycja przechodzi następnie na kolejny poziom nazwany w schemacie *realizacją.* Może być ona prowadzona systemem zleconym przez firmę budowlaną, z inspektorem nadzoru lub gospodarczym, z kierownikiem budowy o odpowiednich kompetencjach. Po przejęciu obiektu do użytkowania następuje kolejny etap, czyli *użytkowanie*.

Po nałożeniu obu schematów cząstkowych, czyli pionowych i poziomych pasów na siebie powstaje obraz skomplikowanej struktury, w której przenikają się różne elementy zagospodarowania wsi i osoby lub instytucje mające wpływ na ich kształtowanie.

Wszystkie przecięcia tak powstałego modelu to znaki zapytania, a zarazem miejsca, w których mogą powstać błędy spowodowane złymi decyzjami na różnych etapach procesu inwestycyjnego (ryc. 7.1 i 7.2). Pomysł, idea inwestora może być dobra, ale nie pasować do charakteru danej wsi. Przy braku miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego decyzja urzędu o warunkach zabudowy może budzić kolejne zastrzeżenia. Projektant może narzucić kontrowersyjną wizję, a wykonawca jeszcze ją „uprościć", np. zmieniając użyte materiały, co może wypaczyć zamysł projektanta. Użytkowanie również może się okazać niezgodne z zamierzonym. Dotyczy to wszystkich elementów składających się na tereny osiedlowe wsi.

[25]Obecnie jest to Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo Budowlane (Dz.U. z 1994 nr 89 poz. 414 ze zm.).

Tabela 7.2. Schemat procesu inwestycyjnego
Table 7.2. A scheme of investment process

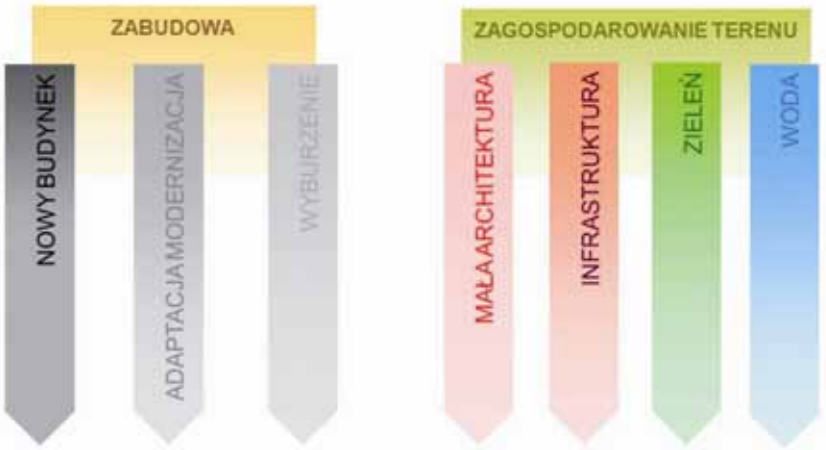

Ryc. 7.3. Elementy przestrzeni wiejskiej wraz z podziałem na rodzaje przyszłych inwestycji
Fig. 7.3. Rural spatial elements together with division to types of future investments

Ryc. 7.4. Poziomy procesu inwestycyjnego i jego uczestnicy
Tereny osiedlowe wsi – własność prywatna
Fig. 7.4. Terrains of housing estates in the village
belonging to private owners

Ryc. 7.5. Poziomy procesu inwestycyjnego i jego uczestnicy.
Tereny osiedlowe wsi – własność gminy
Fig. 7.5. Terrains of housing estates in the village
belonging to the commune

Tak przygotowany schemat posłużył do stworzenia bazy informacji o krajobrazie kulturowym wsi opolskiej[26], której efektem jest podręcznik multimedialny [27]. W czasie spotkań z mieszkańcami wsi oraz władzami lokalnymi pojawiały się problemy związane z zachowaniem tożsamości miejsca i regionalnego charakteru Opolszczyzny. Baza ta ma pomóc w uniknięciu błędów przy podejmowaniu decyzji dotyczących budowania nowych obiektów, modernizacji, remontów i rozbudowy już istniejących, a także zagospodarowania terenu zarówno przy inwestycjach prywatnych, jak i gminnych[28].

[26] Próby takie podejmował zespół badawczy z Politechniki Krakowskiej (autorzy: J. Bogdanowski, M. Łuczyńska-Bruzda, Z. Myczkowski, M. Łużna, E. Sadowska, J. Środulska-Wielgus). Stworzono katalog form budownictwa w obszarze Zespołu Jurajskich Parków Krajobrazowych M. Łuczyńska-Bruzda, Z. Myczkowski 1993–1994. *Subregionalizacja cech...*, *op. cit.*

[27] Na podstawie tych analiz i badań powstał podręcznik multimedialny *Krajobraz wsi odnowionej*. Wstępna wersja podręcznika przygotowana została w 2007 r. na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Opolskiego. Autor: I. Niedźwiecka-Filipiak. Obecnie powstała wersja do korzystania przez Internet z możliwością uaktualniania przez uprawnione osoby w zakresie obowiązujących przepisów prawnych i nowych przykładów www.krajobrazwsiodnowionej.eu (2.05.2009). Przykładowe karty z podręcznika znajdują się w załączniku nr 5.

[28] Opracowanie to ma służyć społeczności wiejskiej, indywidualnym mieszkańcom, grupom zorganizowanym w ramach Programu Odnowy Wsi, podejmującym rozliczne działania związane nie tylko z własną posesją, ale również z przestrzenią publiczną, decydentom, w tym Urzędom Miast i Gmin oraz Starostwom Powiatowym i wszystkim tym, którym bliska jest problematyka wsi. Składa się z pięciu tomów o zróżnicowanej tematyce: *Układy przestrzenne i funkcjonalne wsi. Ład architektoniczny*; *Zagroda wiejska i dom mieszkalny na wsi*; *Budynki użyteczności publicznej na wsi; Urządzanie przestrzeni wspólnej na wsi; Obiekty gospodarcze, produkcyjne i usługowe na obszarach wiejskich.* Obecnie autorka opracowała tom II *Zagroda wiejska i dom* mieszkalny *na wsi*. Na kolejnych etapach opracowywane będą następne tomy, uzupełniane o nowe informacje, a także aktualizowane w miarę możliwości do obowiązujących przepisów.

Główne jej cele to:

- pokazanie najwartościowszych elementów dotyczących zagospodarowania opolskiej wsi,
- wskazanie za pomocą przykładów rozwiązań wzorcowych, a także nie zalecanych,
- pomoc przy podejmowaniu decyzji inwestycyjnych pod kątem aspektów prawnych.

Powyżej opisany model ułatwia zrozumienie całości procesu inwestycyjnego, a także umożliwia bezpośrednie poruszanie się po różnych jego etapach. Każde zagadnienie to osobny diagram, w którym tematyka ujęta jest w pionowych pasach-kolumnach z podziałem na dwie główne części: *zabudowa i zagospodarowanie terenu*.

7.4. PODSUMOWANIE

Problematyka zachowania tradycyjnego krajobrazu wiejskiego jest zagadnieniem istotnym, gdyż konieczne jest uwzględnienie wielu interesów i dążeń. Zaprezentowany schemat pozwala usystematyzować problemy związane z zagospodarowaniem wsi, pokazuje zależności pomiędzy różnymi elementami zagospodarowania miejscowości a działaniami uczestników procesu inwestycyjnego na różnych jego poziomach. Wykorzystanie go jako spisu treści i wejścia do bazy informacyjnej, a także podręcznika multimedialnego umożliwia szybkie wyszukanie aspektów prawnych związanych z wybraną inwestycją i sprawdzenie, jakie procedury są wymagane. Za jego pomocą można również przeanalizować rozwiązania wzorcowe i nie zalecane, zebrane podczas kilkuletnich badań terenowych. Zaprezentowany model, wykorzystany w podręczniku do usystematyzowania zagadnień związanych z wiejskim krajobrazem kulturowym, nie rozwiąże problemów prawidłowego zagospodarowania i rozwoju wsi. Może jednak być pomocny osobom czy instytucjom, którym zależy na zachowaniu tradycyjnego charakteru obszaru, w którym inwestują. Autorka ma nadzieję, że włączenie innych regionów naszego kraju do opisywanego podręcznika pozwoli, być może, stworzyć zbiór wytycznych obejmujących określone standardy myślenia przyjazne przestrzeni wiejskiej, traktowanej obecnie „po macoszemu".

8. WNIOSKI

W niniejszej pracy **usystematyzowano problematykę** związaną z przemianami krajobrazu i architektury wsi południowo-zachodniej Polski. Zagadnienia rozpatrzono w kilku aspektach ze względu na ich złożoność.

W pierwszej części wykazano, że działania zmierzające do rozwoju wsi i podwyższenia standardu życia jej mieszkańców mogą być prowadzone w zgodzie z dziedzictwem kulturowym i poszanowaniem jej krajobrazu. Zostało to zaprezentowane na podstawie istniejących programów, w których jednym z celów jest przeciwdziałanie niekorzystnym tendencjom mającym wpływ na krajobraz wsi. Szerzej opisano wpływ programu Odnowa Wsi i Leader na ochronę krajobrazu w Niemczech, Austrii i Luksemburgu. Pokazano takie działania, których celem była poprawa wizerunku wsi i podkreślenie jej niepowtarzalnego wyglądu.

Następnie **udowodniono celowość powiązania badań naukowych z pracami lokalnego społeczeństwa i władz samorządowych w prowadzeniu wspólnych działań mających na celu ochronę krajobrazu kulturowego.** Zaprezentowane w tej części schematy dotyczące powyższej współpracy, jak również sposobu prowadzenia prac na rzecz rozwoju wsi, podkreślają to, że wieś i jej mieszkańcy są ogniwem najważniejszym, uczestniczącym we wszystkich etapach opracowań i spotkaniach mających na celu wymianę myśli. Wniosek ten jest wynikiem wieloletnich doświadczeń i w ten sposób prowadzonych prac terenowych. W podsumowaniu tego etapu:

- wykazano, że powyższy sposób podejścia do problematyki zachowania krajobrazu kulturowego wsi aktywizuje społeczność lokalną i pobudza ją do działania i poczucia odpowiedzialności;
- stwierdzono, że to właśnie aktywność społeczności lokalnej i inicjatywa oddolna jest gwarancją sukcesu we wszelkich działaniach na rzecz rozwoju obszarów wiejskich, z zachowaniem ich tradycyjnego charakteru;
- pokazano, że tak prowadzona współpraca generuje również zyski dla uczelni i studentów, którzy pracują i zdobywają doświadczenia w realnych warunkach dla prawdziwych inwestorów, a uczelnia zyskuje realny poligon doświadczalny.

Potwierdzono również, że możliwe jest takie kreowanie nowego wizerunku wsi, które uwzględnia jej najważniejsze atuty – już istniejące, a także podkreśla elementy wyróżniające. Wykazano przy tym skuteczność gruntownych analiz tematycznych zmierzających do określenia słabych i mocnych stron miejscowości w poszukiwaniu charakterystyki wsi.

Następnie zaproponowano metodę, która:

- umożliwia określenie słabych i mocnych stron miejscowości oraz jej elementów charakterystycznych;
- kreowanie jej nowego wizerunku w oparciu o powyższe analizy i określone elementy charakterystyczne – wyróżniki wsi.

Kolejnym efektem tego etapu pracy jest sprecyzowanie pojęcia **wyróżnika wsi**, a także usystematyzowanie, określenie i klasyfikacja elementów, które obejmuje ta definicja. Zwrócono uwagę na wyróżniki niematerialne, związane z tradycjami czy wyznaniem mieszkańców wsi, a także wyróżniki materialne w poszczególnych wsiach. Następnie dokonano szczegółowego opisu wyróżników materialnych antropogenicznych dla badanego obszaru w aspekcie historycznym i współczesnym. Analizowano przy tym przemiany krajobrazu wsi na badanym obszarze z uwzględnieniem różnic kulturowych i społecznych oraz przerwaniem ciągłości kulturowej na Dolnym Śląsku i w zachodniej części Opolszczyzny.

Stwierdzono, że wyróżnikiem wsi może być każdy z elementów składowych jej krajobrazu w zakresie jej wizualnej strony, a także niematerialna strona życia mieszkańców wsi. Wykazano, że często bagatelizowane jest wykończenie budynków oraz specyficzny dla danego regionu lokalny materiał budowlany, które są często wyróżnikami wsi. Te elementy narzucają kolorystykę zabudowy, proporcje i podziały okien, a także specyficzne zdobnictwo.

Wnioski z tego etapu badań można ująć w kilku punktach:

- Określenie wyróżników wsi dla poszczególnych miejscowości przyczynia się do ich identyfikacji.
- Nie istnieją wsie, w których nie można wyznaczyć elementów charakterystycznych – wyróżników wsi.

- Ustalenie wyróżników wsi możliwe jest tylko z uwzględnieniem szczegółowej analizy opartej na badaniach terenowych oraz ścisłej współpracy z mieszkańcami.
- W miejscowościach Dolnego Śląska i Opolszczyzny zachowało się wiele elementów, które są wyróżnikami wsi i mogą stać się czynnikami powodującymi identyfikację miejscowości.
- Często wyróżniki są pewnego rodzaju elementami krystalizującymi plan wsi (odpowiednik elementów krystalizujących plan miasta), mają znaczenie symboliczne i wzbogacają tożsamość społeczności wiejskiej.
- Każda wieś jest inna, a więc nie jest możliwe zastosowanie szablonu, który dałby jednoznaczny i pewny wynik przy określaniu wyróżników wsi. Można jednak zastosować zaproponowany schemat postępowania, który pomoże stwierdzić, co dla danej miejscowości jest najważniejsze.
- Wokół wyróżnika wsi można budować nową tożsamość wsi, która podniesie poczucie własnej wartości mieszkańców i dumy ze swego miejsca zamieszkania. W efekcie mieszkańcy wsi, którzy posiadają świadomość rangi wyróżników, ich roli w kształtowaniu krajobrazu miejscowości i tożsamości miejsca, będą w przyszłości najlepszymi strażnikami pilnującymi, aby wieś rozwijała się w zgodzie z jej dziedzictwem kulturowym.
- Określenie wyróżników wsi oraz uwzględnianie ich w przyszłych inwestycjach nie oznacza tworzenia we wsiach skansenów. Jest to działanie, które ma na celu wprowadzanie nowych elementów, nowej jakości i standardu życia w zgodzie z tym, co zastane i charakterystyczne dla tego miejsca.
- W wizji rozwoju miejscowości powinno się wykorzystywać jej wyróżniki. Podstawą spójności wyglądu wsi jest myślenie całościowe z uwzględnieniem aktualnych potrzeb mieszkańców i tożsamości miejsca, a nie wybiórcze o zagospodarowaniu jej poszczególnych elementów. Tylko koncepcja dla całej wsi daje podstawy i szansę do zachowania i podkreślenia jej indywidualnego charakteru.
- W przyszłości najlepsze są takie inwestycje, które w efekcie podkreślają różnorodność krajobrazu poszczególnych miejscowości i jednocześnie specyfikę regionu.

W kolejnej części pracy zwrócono uwagę na trzeci wymiar analiz prowadzonych na terenie wsi. Zaproponowano *sektorową analizę* wnętrz i panoram, która ma za zadanie ułatwić ocenę i znaczenie poszczególnych elementów składowych krajobrazu w kształtowaniu przestrzeni wsi. Jest to o tyle ważne, że często we wsiach bagatelizowane jest znaczenie ogrodzeń czy zieleni wysokiej.

Z zestawień wynika, że zmienia się oblicze naszej wsi:

- We wnętrzach współczesnych ogromną rolę odgrywają budynki i ogrodzenia, natomiast w starej części wsi zabudowa równoważyła się z zielenią, przez co całość była bardziej przyjazna i harmonijna.
- We współczesnych wsiach bardzo ważne jest, aby zabudowa miała określone formy lub spójną kolorystykę, co ze względu na ekspozycję jest bardzo istotne dla ładu przestrzennego. Ład może wynikać z jednakowej formy dachów, ustawienia budynków czy ich podobnych brył. Może być wynikiem także odpowiedniej palety kolorystycznej spójnej dla natury regionu.

Przykłady *sektorowej analizy* wnętrz i panoram wykazały konieczność przeprowadzania badań w trzecim wymiarze przy projektowaniu planistycznym. Brak wizualizacji stanowiących integralny składnik miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego stanowi poważne zagrożenie dla krajobrazu wiejskiego. Uwzględnianie jedynie funkcji terenów z pominięciem rygorystycznej formy i konkretnej lokalizacji obiektów stwarza możliwość zbyt dowolnej interpretacji przepisów.

Następnie określono przyczyny negatywnych zjawisk oraz mechanizmów przemian przestrzenno-krajobrazowych powodujących chaos przestrzenny i zanikanie tożsamości wsi. Zwrócono uwagę na to, że działania zmierzające do wprowadzenia i utrzymania ładu przestrzennego i architektonicznego powinny iść w dwóch kierunkach:

- Odgórnie – zapewnienie dobrego ustawodawstwa, z jednoznacznymi przepisami, hierarchizacją planów, a także określenie kodeksu urbanistycznego (ruralistycznego).
- Oddolnie – uświadomienie mieszkańcom wsi i władzom lokalnym wartości posiadanego potencjału w postaci zachowanych układów wsi, zagród, charakterystycznych brył budynków, zdobnictwa czy tradycyjnej zieleni, a także pobudzenie aktywności społeczności wiejskiej (wyróżniki wsi).

Działania, które mogłyby w przyszłości prowadzić do polepszenia jakości krajobrazu w Polsce, z punktu widzenia architekta czy architekta krajobrazu, można ująć w kilku punktach:

- usprawnienie systemu planowania przestrzennego kraju – począwszy od skali regionalnej aż do lokalnej – w którym znalazłby się plan przeznaczenia terenu i plan zabudowy (taki system stosowany jest z powodzeniem w Niemczech), hierarchizacja planów;
- stworzenie kodeksu urbanistycznego (na terenie wiejskim tzw. ruralistycznego), dającego czytelne i jednoznaczne wytyczne projektowe, może również uwzględnianie lokalnych przepisów własnych samorządów ze specyfiką regionu;
- ochrona w planowaniu przestrzennym integralności wiejskich jednostek osadniczych, z możliwością koncentracji zabudowy czy tworzenia centrów miejscowości;
- zachowanie w obowiązujących dokumentach elementów dziedzictwa kulturowego i umożliwienie ukierunkowania działań zmierzających do podkreślenia odrębności regionalnej.

Bardzo ważne w przyszłości byłoby wprowadzenie **powszechnej ochrony krajobrazu** (zamiast ochrony ograniczonej jedynie do parków krajobrazowych), tworzenie podstaw kultury przestrzennej (architektura-środowisko-krajobraz) poprzez edukację na wszystkich poziomach kształcenia, a także wprowadzenie, na szczeblu samorządu powiatowego lub gminnego, fachowego doradztwa dla inwestorów, w tym prywatnych.

W końcowej części opracowania zwrócono uwagę na to, że chaos przestrzenny we wsiach nie zawsze jest wynikiem błędnych decyzji inwestora. Pomyłki mogą powstać na różnych etapach procesu inwestycyjnego. W celu określenia zależności pomiędzy tym procesem a zagospodarowaniem wsi stworzono schemat, który został wykorzystany do stworzenia bazy informacyjnej i podręcznika multimedialnego. Uwzględniono w nim różnorodne zagadnienia związane z zagospodarowaniem wsi, uczestników procesu inwestycyjnego, aspekty prawne, a także historyczne uwarunkowania, tradycję i specyfikę regionu. Wykazano przy tym zależności pomiędzy różnymi elementami zagospodarowania miejscowości a działaniami uczestników procesu inwestycyjnego na różnych jego poziomach.

Dla analizowanego terenu południowo-zachodniej Polski **wnioski końcowe**, które miałyby zapobiegać w przyszłości błędom powodującym chaos przestrzenny we wsiach, można ująć następująco:

1. Podstawą wszelkich działań jest aktywizacja społeczności lokalnej, która jest gwarantem sukcesu.
2. W każdej miejscowości znajdują się wyróżniki, które mogą być związane ze sferą materialną lub duchową życia wiejskiego.
3. Określenie wyróżników wsi i wizji rozwoju miejscowości, której podporządkowane będą wszelkie działania, daje szansę na utrzymanie ładu przestrzennego lub jego odtworzenie.
4. Dobre ustawodawstwo pozwala na uniknięcie negatywnych zjawisk dotyczących zagospodarowania przestrzennego wsi.
5. Pokazywanie dobrych i złych praktyk oraz przykładów rozwiązań inwestycyjnych uwzględniających specyfikę regionu może być pomocne w podejmowaniu prawidłowych decyzji przez inwestorów.

9. LITERATURA

Antrop M., 2005. Why landscapes of the past are important for the futur. "Landscape and Urban Planning" 70, s. 21–34.

Archer J., 2005. Architecture and Suburbia, From English Villa to American Dream House, 1690–2000. University of Minnesota Press/Minneapolis, London.

Архитектурная композиция садов и парков, 1980. (red. Вергунов А.П.), Стройиздат, Москва.

"Aufbruch zur Einzigartigkeit" Europäischer Dorferneuerungspreis, 2004. Europäische ARGE Landentwicklung und Dorferneuerung.

Baart T., 2000. Die Lust am Bauen – Bilder aus Hoofddorp. "TOPOS" 31/2000, s. 59–67.

Bagiński E., 2006. Suburbia jako współczesne formy osadnicze, [w:] Sieć osadnicza jako przedmiot badań. (red. Bagiński E.). Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław, s. 11–24.

Bajerowski T., Biłozor A., Cieślak I., Sanetra A., Szczepańska A., 2007. Ocena i wycena krajobrazu, Olsztyn.

Balińska G., 2004. Drewniane młyny Ziemi Łomżyńskiej, [w:] Budownictwo drewniane w gospodarce przestrzennej europejskiego dziedzictwa. Wydawnictwo WSFiZ w Białymstoku, Białystok, s. 345–356.

Balińska.G., 1996. Racot. Przemiany i zagrożenia zespołów podworskich. Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.

Bański J., 2007. Obszary wiejskie w planowaniu przestrzennym. „Urbanista" 2/2007, s. 10–14.

Bański J., 2008. Wiejskie obszary sukcesu gospodarczego. „Studia Obszarów Wiejskich" t. XIV, Warszawa.

Baranowski B., 1979. Polska karczma. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk.

Bąkowska M., 2007. Barwa a architektura – percepcja barwy, elementy kompozycji koloru. „Architektura Krajobrazu" 4/2007, s. 54–63.

Bernat S., 2003. Woda w krajobrazie parków wiejskich doliny Bugu, [w:] Woda w przestrzeni przyrodniczej i kulturowej. „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG" Nr 2, s. 38–43.

Berndin E., Mehnert A., Mehnert F. Sächsisches Land-Farbenbuch, Staatsministerium für Umwelt und Landwirtschaft.

Biesiekierski T., Bocheński S., Trocka-Leszczyńska E., Wiatrzyk S., Żabiński R., 1998. Architektoniczne kształtowanie krajobrazu ziemi opolskiej, Karta Opolska. Municipium, Warszawa.

Biesiekierski T., Suchodolski J., Trocka-Leszczyńska E., 1999. Architektura na obszarze Sudetów. Sudety Środkowe, Wschodnie i Przedgórze Sudetów, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.

Bietkowski M., 1999. Percepcja wizualna przegrody optycznej – na przykładzie krajobrazu wiejskiego, [w:] Wieś polska współczesne przemiany i rozwój. Materiały Konferencyjne, Politechnika Krakowska, PAN, ECOVAST, Kraków, s. 13–18.

Blazy R., 2004. Znaczenie placów śródmieścia Bytomia we współczesnym życiu miasta. Monografia 316, Seria Architektura, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.

Bocheński A., 1999. Wykorzystanie i ochrona naturalnych źródeł ciepła w historycznych i współczesnych rozwiązaniach budownictwa zagrodowego, [w:] Wieś polska współczesne przemiany i rozwój. Politechnika Krakowska, PAN, ECOVAST, Kraków, s. 19–23.

Bogdanowski J., 1976. Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.

Bogdanowski J., Łuczyńska-Bruzda M., Novák Z., 1979. Architektura krajobrazu. PWN, Warszawa-Kraków.

Bogdanowski J., 1991. Miasteczko i wieś a krajobrazowo-architektoniczna metoda waloryzacji, [w:] Wieś i miasteczko u progu zagłady. PWN, Warszawa, s. 185–205.

Bogdanowski J., 1996. Projekt standardowego opracowania problematyki ochrony wartości kulturowego krajobrazu i środowiska (w studium do planu i w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego). Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, Narodowa Instytucja Kultury, Studia i materiały, „Krajobrazy" 12(24), Warszawa.

Bogdanowski J., 1997. Procesy osadnicze i przemiany architektoniczno-krajobrazowe (1939–1970), [w:] Osadnictwo i krajobraz od schyłku średniowiecza po współczesność, (red. Z. Noga), Zarząd Jurajskich Parków Krajobrazowych, Kraków, s. 69–76.

Bogdanowski J., 1998. Konserwacja i ochrona krajobrazu kulturowego (ewolucja metody). „Teki krakowskie" VI, Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Krakowie, Kraków.

Bogdanowski J., Grudniewicz D., 1993–1994. Uproszczona Karta Krajobrazowa Wsi dla Katalogu Form Budownictwa. „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury" t. XXVI, s. 59–70.

Borcz Z., 1985. Funkcje pozarolnicze wsi dolnośląskiej. Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Rozprawy Nr 51, Wrocław.

Borcz Z., 1990. Budownictwo zagrodowe. Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław.

Borcz Z., 1995. Przeobrażenia zagród w obrębie osiedli wiejskich Dolnego Śląska. Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie, z. 43, Kraków, s. 357–366.
Borcz Z., 1999. Krajobraz nizinnych wsi dolnośląskich. Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław.
Borcz Z., 2000. Infrastruktura terenów wiejskich. Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław.
Borcz Z., 2003. Architektura wsi. Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław.
Borcz Z., Cała A., 2005. Murowane kapliczki przydrożne na Opolszczyźnie. „Acta Scientiarum Polonorum. Architectura", 4 (2), s. 37–46.
Borcz Z., Cała A., 2006. Kapliczka przydrożna jako element dziedzictwa kulturowego, [w:] Problemy dziedzictwa kulturowego w architekturze, Nysa, s. 139–142.
Borcz Z., Niedźwiecka I., 1994. Dziewiętnastowieczne szkoły wiejskie na Dolnym Śląsku. Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, Pedagogika, s. 43–53.
Borcz Z., Niedźwiecka-Filipiak I., 1995. Budynki wiejskich szkół na Dolnym Śląsku od połowy XIX wieku. „Teka Komisji Architektury i Urbanistyki" t. XXVII, s. 43–49.
Borcz Z., Niedźwiecka-Filipiak I., 1997a. Sytuowanie budynków szkolnych w osiedlach wiejskich na przestrzeni XIX i XX wieku. Zeszyty Naukowe AR we Wrocławiu Nr 312, s. 409–417.
Borcz Z., Niedźwiecka-Filipiak I., 1997b. Woda jako element krajobrazu wiejskiego, formy dziewiętnastowieczne i obecne, [w:] Woda jako czynnik warunkujący wielofunkcyjny i zrównoważony rozwój wsi i rolnictwa. Wydawnictwo IMUZ, Falenty, s. 171–176.
Borcz Z., Niedźwiecka-Filipiak I., 2000a. Rola wody w krajobrazie wiejskim (zadania architekta krajobrazu), [w:] III Forum Architektury Krajobrazu. Warszawa, s. 200–206.
Borcz Z., Niedźwiecka-Filipiak I., 2000b. Zmienność hierarchii sieci osadniczej na przykładzie okolic Wrocławia. „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka", 4/2000, s. 579–589.
Borcz Z., Niedźwiecka-Filipiak I., 2004. Formy zdobnicze w budownictwie zagrodowym nizinnych wsi dolnośląskich. „Acta Scientiarum Polonorum. Architectura", 3 (2), s. 17–27.
Borcz Z., Niedźwiecka-Filipiak I., 2005. Ochrona krajobrazu kulturowego w programie Odnowy Wsi w odniesieniu do krajów Unii Europejskiej. „Przegląd Komunalny", 7/2005, s. 35–40.
Borcz Z., Pogodziński Z., 1982. Rola układu dróg w rozwoju przestrzennym wsi. „Budownictwo Rolnicze", 5, s. 12–14.
Borkowski Z., 2003. Wpływ wody na rozmieszczenie osadnictwa wiejskiego – prezentacja metody badań i przykład jej zastosowania, [w:] Woda w przestrzeni przyrodniczej i kulturowej. „Prace Komisji Krajobrazu kulturowego PTG" Nr 2, Sosnowiec, s. 44–53.
Bohdanowicz J., 1995. Dach, [w:] Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego. t.II. Budownictwo. 1995, (red. Kłodnicki Z.), Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław, s. 175–213.
Böhm A., 2004. „Wnętrze" w kompozycji krajobrazu, wybrane elementy genezy, analizy porównawczej i zastosowań pojęcia. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
Böhm A., 2006. Planowanie przestrzenne dla architektów krajobrazu, o czynniku kompozycji, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
Budownictwo drewniane w gospodarce przestrzennej europejskiego dziedzictwa. 2004, (red. Czarnecki W., Proniewski M.), Wydawnictwo WSFiZ w Białymstoku, Białystok.
Budziło J., 1993–1994. Studia krajobrazowe przy projektowaniu obiektu wolno stojącego. „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury" t. XXVI, s. 97–111.
Burian P.K., Caputo R., 1999. Szkoła fotografowania. National Geographic, Wydawnictwo D+J RBA, Warszawa.
Burszta J., 1958. Od osady słowiańskiej do wsi współczesnej. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
Ciesielski H., Wrabec H., 1997. Katalog zabytkowych ogrodów i parków województwa legnickiego, (red. Eysymontt K.), Legnica.
Ciesielski T., 1993. Gmina Żarów, monografia historyczna. Żarów.
Ciesielski T., 2006. Żarów. Historia miasta i gminy. Żarów.
Ciok S., Dołzbłasz S., Raczek A., 2006. Dolny Śląsk. Problemy rozwoju regionalnego. „Studia Geograficzne", 79, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
Ciołek G., 1984. Regionalizm w budownictwie wiejskim w Polsce. t. 1 i 2, (Przedruk pracy archiwalnej), Monografia 24, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
The Challenge of Suburbia, 2004. (Guest–edited by Ilka+Andreas Ruby), „Architectural Designe" Vol 74, No. 4 July/August 2004.
Charakterystyka obszarów wiejskich w 2005 r., 2006. Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Olsztynie, Olsztyn.
Chilczuk M., 1970. Osadnictwo wiejskie Polski. PWN, Warszawa.
Chmielewski T.J., 2001. System planowania przestrzennego harmonizującego przyrodę i gospodarkę. T. 1 i 2, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Lublin.
Chmielewski J.M., 2001. Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa.
Chorowska M., 2003. Rezydencje średniowieczne na Śląsku. Zamki, pałace, wieże mieszkalne. Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
Chowaniec M., 1986. Zarys teorii i zasad kształtowania osiedli i terenów wiejskich. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.

Chrzanowski T., Kornecki M., 1974. Sztuka Śląska Opolskiego. Od średniowiecza do końca w. XIX. Kraków.
Chwalibóg K., 2007. Krajobraz i polityka. „Urbanista" 1/2007, s. 11–16.
Claval P., 2005. Reading the rural landscapes. „Landscape and Urban Planning", 70, s. 9–19.
Cregan M., 2002. Invisible Landscape. „Architektura Krajobrazu", 3–4/2002, s. 13–17.
Cymerman R., Falkowski J., Hopfer A., 1992. Krajobrazy wiejskie. Wydawnictwo ART, Olsztyn.
Cyprian T., 1966. Fotografia, technika i technologia. Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Warszawa.
Czarnecki W., 2001. Moda w architekturze miasta prowincjonalnego. Materiały VI Sympozjum w Rybnej, Moda w architekturze, s. 285–287.
Czarnecki W., 2004. Podstawy ruralistyki z elementami budownictwa wiejskiego. Wydawnictwo WSFiZ w Białymstoku, Białystok.
Czarnecki B., Siemiński W., 2004. Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni publicznej. Wydawnictwo Difin, Warszawa.
Czechowicz M., Kozłowska E., 2004. Zmiany w zagospodarowaniu przestrzeni przydomowych na terenach wiejskich na przykładzie wsi dolnośląskich, [w:] Krajobraz i ogród wiejski. t. 2, Wydawnictwo KUL, Lublin, 63–72.
Daujotaitė I., Laukaitytė G.,I., 2000. Analysis of landscape picturesqueness and recreational potential of Trakai and its suburbs. „Urbanistika ir Architektura" XXIV tomas, Nr.1, s. 24–34.
Dąbrowska-Budziło K., 1990. Wśród panoram Krakowa. O przemianie widoków i o tym, jak je ocalić. Wydawnictwo Literackie, Kraków.
Dąbrowska-Budziło K., 2002. Treść krajobrazu kulturowego w jego kształtowaniu i ochronie. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
Dąbrowska-Budziło K., 2007. Symbolika w kształtowaniu i ochronie krajobrazu. „Czasopismo Techniczne, Architektura" z. 5-A/2007, s. 129–131.
Derczyński W., 2003. Stara czy nowa zabudowa – upodobania i opinie Polaków. Badania CBOS BS/112/2003, z lipca 2003.
Dettmar J., 2003. Baukultur: Landschaft als Prozess. „TOPOS", 44/2003, s. 76–81.
Diener A., 2003. Beratung privater Bauherrn durch den Dorferneuerungsbeauftragten der Kreisverwaltung, Möglichkeiten und Instrumente der Ortsbildpflege und Ortsbildgestaltung in der Dorferneuerung, 21. Informationsveranstaltung des Landkreistages Rheinland – Pfalz in Zusammenarbeit mit dem Ministerium des Inneren und für Sport, Mainz.
Dobór drzew i krzewów do zadrzewień na obszarach wiejskich, 2001, (red. Zajączkowski K.), Wydawnictwo Instytutu Badawczego Leśnictwa, Warszawa.
Dołżycka B., 1995. Konstrukcja przysłupowa, [w:] Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego. T.II. Budownictwo. 1995, (red. Kłodnicki Z.), Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław, s. 84–104.
Drapella-Hermansdorfer A., 1998. Idea jedności w architekturze. Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
Drobek W., Heffner K., 1992. Infrastrukturalne i funkcjonalne czynniki zmian ludnościowych Śląska Opolskiego. Wydawnictwo PIN Instytut Śląski, Opole.
Drożdż-Szczybura M., 2000. Zagroda okólna jako jedna z form przestrzennych tradycyjnej zagrody wiejskiej. Monografia 273, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
Dubel K., 1998. Parki podworskie w województwie opolskim. Stowarzyszenie Opolskie Centrum Edukacji Ekologicznej, Opole.
Dubel K., Głowacki M., Juszczynowska-Pieczonka M., Spałek K., Wrona A., 1999. Parki podworskie w województwie śląskim. Opolskie Centrum Edukacji Ekologicznej, Opole.
Duczkowska-Małysz K., 1996. Strategia wielofunkcyjnego rozwoju wsi. „Wieś i rolnictwo" Nr 2 (91).
Dworsky A., 2006. Recent tendencies in European urbanizm at the guideline of decentralization and sustainability. Taipei International Healthy Cities Conference, Session 3-1: Greek Spacer, Clean Neighborhoods.
Dworsky A., 2007. Zasady planowania na potrzeby programów odnowy wsi w krajach zachodnich, [w:] Odnowa wsi w integrującej się Europie. „Problemy rozwoju wsi i rolnictwa" Wydawnictwo IRWiR PAN, s. 235–236.
Dziekońska E., 1999. ECOVAST wobec lokalnej Agendy 21 priorytety – ze szczególnym uwzględnieniem odnawialnych źródeł energii, [w:] Wieś Polska współczesne przemiany i rozwój. Materiały Konferencyjne, Politechnika Krakowska, PAN, ECOVAST, Kraków, s. 47–54.
Entwurfsdokumentation Konken SS 95., 1996. Ortsentwicklungs-und Ortserneuerungsplanung, Materialen zur Raum-und Umweltplanung Nr. 83, Universität Kaiserslautern.
Fereniec J., 1996. Stan i rozmieszczenie infrastruktury ekonomicznej na obszarach wiejskich Polski. „Studia nad infrastrukturą wsi polskiej" T IV, PAN, Warszawa.
Forczek-Brataniec U., 2008. Widok z drogi. Krajobraz percepcji dynamicznej. Wydawnictwo ELAMED, Katowice.
Frising A., 2007. Zintegrowany rozwój obszarów wiejskich w Luksemburgu, [w:] Odnowa wsi w integrującej się Europie. „Problemy rozwoju wsi i rolnictwa" Wydawnictwo IRWiR PAN, s. 225–230.
Garcia L., Hernández J., Ayuga F., 2006. Analysis of the materiale and exterior texture of agro-industrial buildings: a photo-analytical approach to landscape integration. "Landscape and Urban Planning", 74, s. 110–124.
Gawryszewska B.J., 2006. Historia i struktura ogrodu rodzinnego. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

Gil E., 1967. Spichlerze Opolszczyzny. Muzeum Wsi Opolskiej w Opolu-Bierkowicach, WAG, PSP, Kraków.
Gil E., 1985. Z badań muzeum wsi opolskiej nad drewnianym budownictwem ludowym Opolszczyzny. „Opolski Rocznik Muzealny" t. VIII, Wydawnictwo Instytutu Śląskiego w Opolu, Opole.
Glaeser Z., 2004. Kamień Śląski. Szmaragd opolskiej ziemi. Wydawnictwo Świętego Krzyża w Opolu, Opole.
Gładysz M., 1935. Góralskie zdobnictwo drzewne na Ślasku, Kraków.
Gładysz M., 1938. Zdobnictwo metalowe na Śląsku. Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
Gładyszowa M., 1978. Górnośląskie budownictwo ludowe. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
Głaz M., 2006. Przekształcenia agrarne strefy podmiejskiej jako efekt oddziaływania miasta Wrocławia, [w:] Przemiany przestrzeni miast i stref podmiejskich. (red. Słodczyk J., Klimek R.), Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 153–166.
Głaz M., Tomczak P., 2007. Wybrane aspekty przyrodnicze funkcjonowania turystyki wiejskiej na Dolnym Śląsku, [w:] Przyrodnicze uwarunkowania rozwoju obszarów wiejskich. „Studia Obszarów Wiejskich" t. XII, s. 161–172.
Gmina Marcinowice. Historia i współczesność, 2006, (red. Szpilakowska L., Rusin K.), Stowarzyszenie „Ziemia Marcinowicka", Marcinowice.
Von Golitschek J., 2000. Schlesien Land der Schlösser. Band I, II, Stürtz Verlag GmbH, Würzburg.
Górnisiewicz B., 1999. Geneza, rozwój i prognozowanie wiejskich układów osadniczych. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
Górnisiewicz B., 1999. Uwagi na temat zasad kształtowania architektury wiejskiej. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
Grabski W., 2004. Historia wsi w Polsce. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
Grenzen überschreiten Europäischer Dorferneuerungspreis 2002. „Dorferneuerung international" Nr 15/2002, Europäische Arge Landentwiclung und Dorferneuerung 2001–2002, Wien.
Gubańska R., 2005. Folwarki nizinne Dolnego Śląska od połowy XVIII do XX wieku. Wydawnictwo AR we Wrocławiu, Wrocław.
Gubański J., 2004. Wiatrak wieżowy jako zabytek techniki Opolszczyzny. „Architektura Krajobrazu", 1–2/2004, s. 22–29.
Gzell S., 1996. Fenomen małomiejskości. Wydawnictwo Akapit-DTP, Warszawa.
Das Handwerkerhaus, 1935. Carl Heymanns Verlag, Technischen Staatslehranstalten f.r Hoch-und Tiefbau. N.p, Berlin.
Heczko-Hyłowa E., 1993/1994. Plan Wielkiego Paryża 1990. „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury" t. XXVI, s. 33–38.
Heffner K., 1992. Regionalizm Śląska Opolskiego i jego cechy z punktu widzenia procesów osadniczych, [w:] Śląsk Opolski. Region i jego kultura. (red. S. Malarski), Wydawnicto Instytut Śląski, Opole, s. 14–30. .
Heffner K., 1999. Typologia gmin wiejskich w Polsce według układów osadniczych, [w:] Typologia wiejskich obszarów problemowych, (red. Rosner A.), Wydawnictwo IRWiR PAN, Warszawa, s. 59–78.
Heffner K., 2001. Transformacja układów osadniczych wsi, a wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich, [w:] Wieś i rolnictwo na przełomie wieków, (red. Bukraba-Rylska I., Rosner A.), Wydawnictwo IRWiR PAN, s. 109–132.
Hernik J., Olejniczak G., 2006. Planowanie przestrzenne w RFN. Oficyna Wydawnicza BRANTA, Bydgoszcz.
Idziak W., 2004. O odnowie wsi. Wydawnictwo Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa.
Idziak W., 2008. Wymyślić wieś od nowa. Wioski tematyczne. Wydawnictwo „Alta Press", Koszalin.
International best practice 2004. „Dorferneuerung international" Nr 16/2004, Wien.
Iwicki S., 1997. Znaczenie zasobów wodnych w rozwoju turystyki na obszarach wiejskich, [w:] Woda jako czynnik warunkujący wielofunkcyjny i zrównoważony rozwój wsi i rolnictwa. Wydawnictwo IMUZ, Falenty, s. 208–213.
Яковлевас-Матецкис К.М., 1978. Комплексное благоустройство промышленных территорий. Будивельник, Киев.
Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., 1998. Przeobrażenia stref podmiejskich dużych miast. Studium porównawcze strefy podmiejskiej Warszawy, Łodzi i Krakowa. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
Johnson M., 2007. Ideas of landscape. Blackwell Publishing, Australia.
Kachniarz T., 1986. Gminne ośrodki usługowo-mieszkaniowe. Instytut Kształtowania Środowiska, Warszawa.
Kamiński B., Kamiński R., Wilczyński R., 2007. Na wsi odnowa. Wydawnictwo Krajowe Stowarzyszenie Sołtysów, Konin.
Kamiński Z.J., 2008. Współczesne planowanie wsi w Polsce – zagadnienia ruralisty. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
Kiełczowska-Zalewska M., 1977. Geografia osadnictwa. PWN, Warszawa.
Kłodnicki Z., 1995. Ogrodzenia, [w:] Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego. t .II. Budownictwo. (red. Kłodnicki Z.), Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław, s. 6–20.
Kłodziński M., 1996. Problemy przekształceń obszarów wiejskich w kierunku wielofunkcyjności, [w:] Wieś i rolnictwo na przełomie wieków. Wydawnictwo IRWiR PAN. s. 7–23.
Kłodziński M., 1999. Aktywizacja gospodarcza obszarów wiejskich. Wydawnictwo IRWiR PAN.

Kłodziński M., 2006. Aktywizacja społeczno-gospodarcza gmin wiejskich i małych miast. Wydawnictwo IRWiR PAN.
Knie J., 1845. Alphabetisch-statistisch-topographische Übersicht der Dörfer, flecken, Städte und anderen Orte der Königl. Preuss. Prowinz Schlesien. Wrocław.
Kondracki J., 1965. Geografia fizyczna Polski. PWN, Warszawa.
Konon A., Szczęsna M., 2005. Zieleń i woda w krajobrazie otwartym Wielkopolski. „Architektura Krajobrazu", 3–4/2005, s. 96–101.
Konopka M., 2001. Każde miejsce opowiada swoją historię, czyli rzecz o dziedzictwie wiejskim. Wydawnictwo Fundacja Fundusz Współpracy, Poznań.
Korc L., 1974. Zdroje na terenie Śląska Opolskiego. „Kwartalnik Opolski" Nr 2/1974.
Kosiński W., 2000. Aktywizacja turystyczna małych miast. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
Kowicki M., 1997. Wieś przyszłości jako alternatywa osadnicza miasta. Monografia 222, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
Kozioł I., Załęski J., 1989. Gmina Długołęka. „Inwentaryzacja krajoznawcza województwa wrocławskiego", z. 10, PTTK, Wrocław.
Krajowy Plan Strategiczny Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. lipiec 2007. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
Krause Ch.L., 2002. Our visual landscape. Managing the landscape under special consideration of visual aspects. "Landscape and Urban Planning", 54(2001), s. 239–254.
Królikowski J.T., 1991. Wieś i miasteczko – próba analizy znaczeń, [w:] Wieś i miasteczko u progu zagłady. PWN, Warszawa, s. 31–39.
Kurek M., 1969. Wiatraki i młyny wodne Opolszczyzny. Wydawnictwo Drukarnia Narodowa w Krakowie.
Kuriata Z., 2005. Metoda opracowania planu rozwoju miejscowości. „Architektura Krajobrazu", 1–2/2005, s. 27–33.
Kuschnig H., 2007. Zintegrowany rozwój terenów wiejskich w Saksonii, [w:] Odnowa wsi w integrującej się Europie. „Problemy rozwoju wsi i rolnictwa", Wydawnictwo IRWiR PAN, s. 237–240.
Lenard J., 1993. Budownictwo wiejskie. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
Lipińska B., 2002. Kultura użytkowania przestrzeni – problem degradacji wizualnej krajobrazu wsi, [w:] Obszary wiejskie – problemy, projekty, wizje. Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego, Poznań, s. 45–55.
Lipińska B., Jaszczuk-Skolimowska B., 2004. Identyfikacja zasobów dziedzictwa kulturowego wsi i zasad właściwego planowania przestrzennego na terenach wiejskich, [w:] Pomorski Program Odnowy Wsi, Doświadczenia gmin w latach 2001–2003, Gdańsk, s. 275–280.
Lis M., 1977. Budownictwo ludowe Dolnego Śląska. Okolice Bogatyni. Biuro Studiów i Dokumentacji zabytków we Wrocławiu, Wrocław.
Lynch K., 1960. The Image of the City. Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts, and London, England.
Łaguna W., 2005. Rewitalizacja krajobrazów wiejskich Warmii i Mazur. Wydawnictwo Wszechnicy Warmińskiej, Lidzbark Warmiński.
Łuczyńska-Bruzda M., 1995. Zadrzewienia w krajobrazie otwartym. „Studia i Materiały. Krajobrazy", 6/18.
Łuczyńska-Bruzda M., Myczkowski Z., 1991. Karty krajobrazowe wsi jako próba regionalizacji współczesnego budownictwa na obszarze Jurajskich Parków Krajobrazowych, [w:] Wieś i miasteczko u progu zagłady. PWN, Warszawa, s. 219–233.
Łuczyńska-Bruzda M., Myczkowski Z., 1993–1994. Subregionalizacja cech budownictwa jako przyczynek do kontynuacji tradycji we współczesnej architekturze regionalnej (na przykładzie Jurajskich Parków Krajobrazowych). „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury" t. XXVI, s. 45–57.
Łuczyński R.M., 1997. Zamki i pałace Dolnego Śląska, Wrocław i okolice. Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
Łuczyński R.M., 2008. Zamki, dwory i pałace w Sudetach. PWSZ w Legnicy, Legnica.
Małachowicz E., 1982. Ochrona środowiska kulturowego. t. 1 i 2, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
Mat W., 1930. Piltsch ein deutches Dorf. Gleiwitz.
Mączyński Z., 1997. Elementy i detale architektoniczne w rozwoju historycznym. Reprint wydania I, 1956. Arkady, Warszawa.
Michałowski A., 2000. Symbolika drzew i ich znaczenie duchowe w krajobrazie kulturowym (2). „Krajobrazy dziedzictwa narodowego ", 2/2000, s. 80–86.
Mioduszewski W., 1995. Zasady projektowania i eksploatacji małych zbiorników wodnych. Wydawnictwo IMUZ, Falenty.
Mrozowicki E., Pogodziński Z., Więckowicz Z., 1992. Planowanie przestrzenne i projektowanie terenów wiejskich. Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław.
Muir R., 2004. The Villages of England. Thames & Hudson.
Myczkowski Z., 1993–1994. Tradycja i kanon miejsca a konieczność integracji badań w regionalizmie architektoniczno-krajobrazowym na przykładzie Doliny Prądnika. „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury" t. XXVI, s. 113–126.
Myczkowski Z., 2003. Krajobraz wyrazem tożsamości w wybranych obszarach chronionych w Polsce. Monografia 285, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.

Myczkowski Z., 2002. Tożsamość „dawna" i „nowa" a regionalizm architektoniczno-krajobrazowy, [w:] IV Forum Architektury Krajobrazu. Katowice, s. 74–82.
Nasz A., 1970. Przemiany kulturowo-społeczne we wsi dolnośląskiej po drugiej wojnie światowej, [w:] Wieś dolnośląska. „Prace i materiały etnograficzne" t. XX, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław.
Nespiak D., 1979. Studia nad rozmieszczeniem, zachowaniem i wykorzystaniem parków podworskich na Dolnym Śląsku. „Rozprawy Naukowe XIV, Wydawnictwo AWF we Wrocławiu, s. 261–330.
Niedźwiecka-Filipiak I., 2000. Obiekty infrastruktury technicznej w krajobrazie wiejskim Dolnego Śląska. „Przegląd Techniki Rolniczej i Leśnej", 2/2000, s. 23–25.
Niedźwiecka-Filipiak I., 2001. Lokalizacja i architektura obiektów handlowych w krajobrazie wsi dolnośląskich. Zeszyty Naukowe AR w Krakowie, z. 79, Kraków, s. 91–98.
Niedźwiecka-Filipiak I., 2001. Ranga wody w krajobrazie wsi. „Architektura Krajobrazu", 2–3/2001, s. 47–51.
Niedźwiecka-Filipiak I., 2002a. Wieś Pilszcz jako przykład aktualnego tematu w ramach programu Odnowa Wsi. Materiały Kongresowe I Polskiego Kongresu Odnowy Wsi, Opole, s. 58–61.
Niedźwiecka-Filipiak I., 2002b. Wpływ wód powierzchniowych na układ przestrzenny wsi. „Inżynieria Rolnicza", 3 (36)/2002, s. 383–392.
Niedźwiecka-Filipiak I.: 2003. Program Odnowy Wsi w opracowaniach Akademii Rolniczej we Wrocławiu. „Architektura Krajobrazu", 1–2/2003, s. 45–53.
Niedźwiecka-Filipiak I., 2004a. Ochrona krajobrazu jako integralny element programu Odnowa Wsi Opolskiej, [w:] Krajobraz i ogród wiejski. t. 2, Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 137–143.
Niedźwiecka-Filipiak I., 2004b. Zadbajmy o nasz krajobraz – udział uczelni w programie Odnowa Wsi na przykładzie Żyrowej. Materiały kongresowe II Polskiego Kongresu Odnowy Wsi, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego Gdańsk–Szymbark, s. 62–65.
Niedźwiecka-Filipiak I., 2005a. Przemiany wizerunku wsi opolskiej pod wpływem odnowy wsi. „Architektura Krajobrazu", 1–2/2005, s. 18–26.
Niedźwiecka-Filipiak I., 2005b. Kreowanie wizerunku wsi w Programie Odnowy Wsi. „Przegląd Komunalny", 7/2005, s. 44–47.
Niedźwiecka-Filipiak I,: 2005c. Proponowana metoda SEKTOROWEJ ANALIZY wnętrz krajobrazowych jako integralna część opracowań dla programu Odnowa Wsi. „Architektura Krajobrazu" 3-4/2005, s. 11–17.
Niedźwiecka-Filipiak I., 2006a. Nowe wnętrza krajobrazowe we wsi, [w:] Problemy rewitalizacji w gospodarce przestrzennej XXI wiek*u*. Wydawnictwo WSFiZ w Białymstoku, Białystok, s. 415-424.
Niedźwiecka-Filipiak I., 2006b. Miejsca spotkań we współczesnej wsi. [w:] Odnowa Polskiej Wsi. Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok, s. 155–164.
Niedźwiecka-Filipiak I., 2007. Ład przestrzenny i architektoniczny warunkiem trwałego rozwoju obszarów wiejskich, [w:] Odnowa wsi w integrującej się Europie. „Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa", Wydawnictwo IRWiR PAN, s. 113–126.
Niedźwiecka-Filipiak I., 2008. Współczesne przemiany wód powierzchniowych na terenie wsi. „Architektura Krajobrazu", 2/2008, s. 15–20.
Niedźwiecka-Filipiak I., 2007–2008. Krajobraz wsi odnowionej. Podręcznik multimedialny.
Niedźwiecka-Filipiak I., Borcz Z., 1997. Zastosowanie niekonwencjonalnych źródeł energii we wsiach dolnośląskich. Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie, Kraków, s. 153–160.
Niedźwiecka-Filipiak I., Borcz Z., 1999. Rola obiektów infrastruktury technicznej w kształtowaniu krajobrazu wiejskiego. Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie Nr 350, z. 65, Kraków, s. 75–80.
Niedźwiecka-Filipiak I., Borcz Z., 2002. Tendencje rozwoju terenów wiejskich w rejonie Wrocławia, [w:] Gospodarka przestrzenna polskich miast i wsi. (red. Czarnecki W., Proniewski M.), Białystok, s. 229–236.
Niedźwiecka-Filipiak I. Borcz Z., 2006. Dominanty dawnej i współczesnej wsi południowo-zachodniej Polski. „Architektura Krajobrazu", 1–2/2006, s.17–23.
Niedźwiecka-Filipiak I., Filipiak P., 2000. Oczyszczalnie ścieków jako integralny element krajobrazu wiejskiego Dolnego Śląska. Zeszyty Naukowe AR w Krakowie, NR 72, Kraków, s. 177–184.
Niedźwiecka-Filipiak I., Potyrała J., 2001. Wizażyści krajobrazu wiejskiego, [w:] Moda w architekturze. Materiały Sympozjum w Rybnej, Politechnika Śląska, s. 348–352.
Niemczyk E., 2002. Cztery żywioły w architekturze. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków.
Niewodniczanska M.L., 2000. Neue Nutzung in alten Gebäuden ein Wettbewerb im ländlichen Raum. Ein Wettbewerb der internationalen Vereinigung R.E.D.
Novák Z., 1997. Planowanie regionalne i udział w nim architekta. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
Nowe zadania planowania miejscowego w kształtowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym obszarów wiejskich, 2008, (red. Ziobrowski Z., Pijanowski J.M.), Instytut Rozwoju Miast, Kraków.
Ochrona przyrody i krajobrazu Doliny Baryczy. Wskazówki do planowania przestrzennego. 2008, (red. S. Lubaczewska, K. Tokarczyk-Dorociak), PTPP „pro Natura", Wrocław.
Odnowa Wsi na Dolnym Śląsku, 2008. Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego.
Oficjalska E., 2003. Pozdrowienia z. Portret dawnej wsi opolskiej. Muzeum Wsi Opolskiej, Opole.
Ólafsson G., 2001. Plannung für das künftige Europa der Regionen. „TOPOS" 34/2001, s. 6–11.
Pancewicz A., 2004. Rzeka w krajobrazie miasta. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
Papliński T., 2006. Dzika wieś. „Murator" 4(276), s. 35–40.

Patoczka P., 2000. „Ściany" i „bramy" w krajobrazie. Monografia 268, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
Patrimoine d'Avenir, Denkmäler der Zukunft., 2003. Ruralité-Environnement-Développement (R.E.D.), Metz.
Pawłowska K., 2001. Idea swojskości miasta. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
Pawłowska K., 2007. Konflikty wokół ochrony i kształtowania krajobrazu oraz sposoby ich rozwiązywania, [w:] „Czasopismo techniczne, Architektura", z. 5-A/2007, s. 70–72.
Pełka L., 1989. Rytuały, obrzędy, święta. Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa.
Pilch J., 2005. Leksykon zabytków architektury Dolnego Śląska. Arkady, Warszawa.
Pilch J., 2008. Leksykon zabytków architektury Górnego Śląska. Arkady, Warszawa.
Płoski Z., 1999. Słownik Encyklopedyczny – Informatyka. Wydawnictwo Europa.
Pogodziński Z., 1975. Planowanie przestrzenne terenów wiejskich. PWN, Warszawa.
Pokropek M., 1976. Budownictwo ludowe w Polsce. LSW, Warszawa.
Pokropek M. i W., 1995. Budownictwo ludowe. Chałupy i ich regionalne zróżnicowanie. „Tradycyjne budownictwo drzewne w Polsce" t. 1, Wydawnictwo Neriton, Warszawa.
Polski Atlas Etnograficzny., 1965. z. 2, Budownictwo, mapy 80–87. s. 97–107.
Pomorski Program Odnowy Wsi, doświadczenia gmin w latach 2001–2003., 2004. Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Gdańsk.
Podejście „Leader": podstawowy poradnik. ec.europa.eu/agriculture/rur/leaderplus/pdf/library/methodology/leader_approach_pl.pdf (20.08.09).
Polok E.S., 1999. Historia Żyrowej rodu von Gaschin fundatorów klasztoru I kalwarii na Górze Św. Anny. Wydawnictwo Żyrowa.
Potyrała J., 2005. Opracowanie koncepcji rozwoju Szczepanowa w Programie Odnowa Wsi. „Przegląd Komunalny", 7/2005, s. 48–50.
Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 (PROW 2007–2013)., 2007. Warszawa.
Program rozwoju turystyki dla województwa dolnośląskiego., 2005.
Przekształcenia obszarów wiejskich makroregionu południowo-zachodniego. t. 1 i 2, 1998. (red. Z. Więckowicz), Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław.
Przesmycka E., 2001. Przeobrażenia zabudowy i krajobrazu miasteczek Lubelszczyzny. Lublin.
Pysiewicz-Jędrusik R., Pustelnik A., Konopska B., 1998. Granice Śląska. Wydawnictwo „Rzeka", Wrocław.
Ranoszek E., Ranoszek W., Załęski J., 1994. Miasto i gmina Milicz. „Inwentaryzacja Krajoznawcza Województwa Wrocławskiego", z. 19, PTTK, Oddz. Wrocławski, Oficyna Wydawnicza „Sudety", Wrocław.
Rasmussen S.E., 1999. Odczuwanie architektury. Wydawnictwo Murator, Warszawa.
Raszeja E., 2002. „Strategia dla wiejskiej Europy" – założenia i koncepcja działania. Materiały Kongresowe i Polskiego Kongresu Odnowy Wsi, Opole, s. 16–19.
Rączka J.W., 1990. Architektura drewniana. Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków.
Rospond S., 1984. Słownik etymologiczny miast i gmin PRL. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
Różycka-Rozpędowska E., 1974. Późnorenesansowe dwory śląskie. Z badań nad architekturą świecką Śląska XVI–XVII w., [w:] Sztuka około roku 1600. PWN, Warszawa, 247–294.
Rylke J., 2002. Fenomenologiczna metoda badania krajobrazu miasta. „Architektura Krajobrazu", 3–4/2002, s. 4–12.
Rylke J., 2004. Dwa krajobrazy, [w:] Społeczno-kulturowe podstawy gospodarowania przestrzenią. Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 215–219.
Rzymkowski A., Chowaniec M., 1972. Ruralistyka. Arkady, Warszawa.
Sas-Bojarska A., 2006. Przewidywanie zmian krajobrazowych w gospodarowaniu przestrzenią z wykorzystaniem ocen oddziaływania na środowisko na przykładzie transportu drogowego. Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk.
Schawerda P., 2004. Die Rolle der Europäischen ARGE Landentwiclung und Dorfererneuerung im Dorferneuerungsprozess in Europa. Materiały Kongresowe II Polskiego Kongresu Odnowy Wsi, Gdańsk–Szymbark, s. 26–30.
Siemiński L., 1996. Problemy infrastruktury technicznej obszarów wiejskich w Polsce. Studia nad infrastrukturą wsi polskiej, Tom (I–III), PAN, Warszawa.
Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska., 1988, (red. Borek H.), Warszawa–Wrocław.
Słownik języka polskiego, t. I (A-K), 1978. (red. Szymczak M.), PWN, Warszawa.
Słownik języka polskiego, t. II (L–P), 1979. (red. Szymczak M.), PWN, Warszawa.
Słownik języka polskiego, t. III (R–Ż), 1981. (red. Szymczyk M.), PWN, Warszawa.
Słownik wyrazów obcych., 2001, (red. Kamińska-Szmaj I., autorzy: Jarosz M. i zespół), Wydawnictwo Europa.
Słownik wyrazów obcych, 1993. PWN, Warszawa.
Słownik geografii turystycznej Sudetów, 2000, (red. Staffa M.), t. 6, Góry Kaczawskie, Wydawnictwo I-Bis, Wrocław.
Słownik geografii turystycznej Sudetów, 2005, (red. Staffa M.), t. 20, Masyw Ślęży, Równina Świdnicka, Kotlina Dzierżoniowska, Wydawnictwo I-Bis, Wrocław.
Staszewska S., Wdowicka M., 2006. Rozwój budownictwa jednorodzinnego w strefie podmiejskiej Poznania jako przejaw suburbanizacji, [w:] Przemiany przestrzeni miast i stref podmiejskich, (red. Słodczyk J., Klimek R.), Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 141–152.
Stawiarski J.K., 1994. Przekształcenia wsi podmiejskich, [w:] Kierunki planowania przestrzennego i architektury współczesnej wsi. Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, s. 21–30.

Stelmach M., Malina R., Tkocz J., Żukowski B., 1990. Obszary wiejskie i grunty rolnicze w Polsce. Wyniki badań ankietowych – 1988. IPiUTW AR, Wrocław.
Stępniewska B., 1993. Rezydencja na Śląsku w XVIII wieku. Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007–2013 (z elementami prognozy do roku 2020. Wykonana przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, przyjętej przez Radę Ministrów 29 czerwca 2005 r.
Suchodolski J., 1996. Regionalizm w kształtowaniu formy architektury współczesnej na obszarze Sudetów. Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
Szachowicz U., Niedźwiecka-Filipiak I., 2007. Problematyka przemian funkcjonalnych i przestrzennych gmin podmiejskich – wybrane zagadnienia na przykładzie gminy Dobrzeń Wielki. „Woda, Środowisko, Obszary wiejskie" t. 7, z. 2b(21), Wydawnictwo IMUZ, s. 185–194.
Szmidt B., 1984. Pojęcie ładu, [w:] Społeczno-kulturowe podstawy gospodarowania przestrzenią. Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 100–115.
Szołtysek J., 2002. Siedem wieków kalendarium historii Żyrowej, Oleszki, parafii Jasiona i sanktuarium na Górze Świętej Anny. Żyrowa.
Szołtysek J., 2001. Opowieści i zdarzenia z okolic Grzbietu Chełmskiego. Żyrowa.
Szuba B., 2005. Świetlica wiejska niezbędnym elementem krajobrazu wiejskiego. „Architektura Krajobrazu" 1–2/2005, 80–85.
Szulc H., 1995. Morfogeneza osiedli wiejskich w Polsce. „Prace geograficzne" Nr 163, PAN Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, Warszawa.
Szulczewska B., 2004. Koncepcja zrównoważonego rozwoju miasta [...], [w:] Społeczno-kulturowe podstawy gospodarowania przestrzenią. Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 256–263.
Szymski A.M., Dawidowski R., 2006. Architektura krajobrazu Wydawnictwo Walkowska, Szczecin.
Tarajko-Kowalska J., Kowalski P., 2007. Kształtowanie harmonii wizualnej między krajobrazem a architekturą w oparciu o kolor. „Czasopismo Techniczne, Architektura", z. 18/2007, z. 5-A/2007, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, s. 99–101.
Taylor G., 2007 (1949). Urban geography, A Study of Site, Evolution, Pattern and Classification in Villages, Towns and Cities. First published in 1949, Routledge Library Editions: The city.
Thullie Cz., 1969. Zabytki architektoniczne województw katowickiego i opolskiego. Wydawnictwo Śląsk, Katowice.
Tiurin G., 2003. An Experience in Positive Life Attitude, View from "New-Yorkino". Institute for Social and Humanistic Initiatives, Archangel.
Tkocz J., 1998. Organizacja przestrzenna wsi w Polsce. Katowice.
Tłoczek I., 1980. Polskie budownictwo drewniane. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
Tłoczek I., 1985. Dom mieszkalny na wsi. PWN, Warszawa.
Tondos B., 1991. Regionalizm w aspekcie historycznym, [w:] Wieś i miasteczko u progu zagłady. PWN, Warszawa, s. 157–169.
Trocka-Leszczyńska E., 1995. Wiejska zabudowa mieszkaniowa w regionie sudeckim. Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
Trzaskowska E., Sobczak K., 2004. Zieleń wysoka w krajobrazie współczesnej wsi, [w:] Krajobraz i ogród wiejski. t. 3, Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 127–133.
Urządzenia sportowe. Planowanie, projektowanie, budowa, użytkowanie, 1982. (red. Wirszyłło R.), Arkady, Warszawa.
Uyttenhove P., Vanbelleghem D., Van Bouwel I., Nottebom B., Debergh R., Willequet B., 2004. Recollecting Landscapes. Herfotografie, geheugen en transformacie 1904–1980–2004.
Van der Vaart J.H.P., 2005. Towards a new rural landscape: consequences of non-agricultural re-use of redundant farm buildings in Friesland. "Landscape and Urban Planning", 70, 143–152.
Wejchert K., 1984. Elementy kompozycji urbanistycznej. Arkady, Warszawa.
Wesołowska H., 1989. Młynarstwo wiejskie Opolszczyzny od XVIII do XX wieku. Instytut Śląski w Opolu.
Wesołowska H., 1989. Podłoże historyczne współczesnej kultury wsi dolnośląskich. Próba charakterystyki, [w:] Wieś dolnośląska, (red. E. Pietraszek), Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław, s. 27–97.
Wieczorkiewicz W., 1988. Budynek mieszkalny na wsi. Arkady, Warszawa.
Wieczorkiewicz W., 1995. Planowanie przestrzenne osadnictwa wiejskiego. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
Więckowicz Z., Kuszpit E., Mrozowicki E., 1990. Wyludnianie się i możliwości aktywizacji obszarów wiejskich południowo-zachodniej Polski. Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Monografie I, NR 201, Wrocław.
Więcław-Michniewska J., 2006. Zabudowa krakowskich suburbiów, [w:] Przemiany przestrzeni miast i stref podmiejskich, (red. Słodczyk J., Klimek R.), Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 129–140.
Wijas-Grocholska E., 2001. Wieś opolska – tradycja połączona z nowoczesnością. „Krajobrazy Dziedzictwa Narodowego", 2(6), s. 15–26.
Wilczyński R., 2003. Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. Fundacja Fundusz Współpracy Program Agro-Info, Poznań.
Wilczyński R., 2007. Specyfika opolskiego programu odnowy wsi, [w:] Odnowa wsi w integrującej się Europie. „Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa", Wydawnictwo IRWiR, PAN, s. 181–193.

Wiśniewska M., 1984. Planowanie osiedli wiejskich. Arkady, Warszawa.
Wiśniewska M., 1999. Osadnictwo wiejskie. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa.
Wiśniewska M., 2005. Edukacja architektoniczna dla potrzeb wsi – retrospektywa i dzisiejsze potrzeby. „Architektura Krajobrazu", 1–2/2005, s. 86–89.
Wojciechowski K., 1986. Problemy percepcji i oceny estetycznej krajobrazu. Wydawnictwo UMCS, Lublin.
Wojciechowski K., 2004. Miejsce postrzeganego krajobrazu w całościowym ujęciu jakości życia. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia", Vol. LIX. 13, Sectio B, s. 213–229.
Zaniewska H., Pawłat-Zawrzykraj A., Gloza-Musiał H., 2000. Zagospodarowanie przestrzenne i zabudowa wsi. Wydawnictwo SGGW w Warszawie, Warszawa.
Zaniewska H., 1998. Polskie miasteczka w okresie transformacji społeczno-gospodarczej. Instytut Gospodarki Mieszkaniowej, Warszawa.
Zielone światy. Zabytkowy krajobraz kulturowy, parki, ogrody, cmentarze i inne formy zaprojektowanej zieleni. Ich ochrona, konserwacja, restauracja i użytkowanie społeczne., 2008. (red. Rylke J., Kaczyńska M., Sikora D.), Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
Zuber W., 2004. Erfahrungs- und Informationsaustausch. „Dorferneuerung international" Nr 16/2004, Wien, s. 7–15.
Żarnowiecka J.C., 2004. Przestrzeń informatyczna i architektura regionalna. Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok.
Żarska B., 2005. Ochrona krajobrazu. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
10 lat Programu Odnowy Wsi w województwie opolskim 1997–2007, 2007. Biuletyn informacyjny, Wydawnictwo Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego.

STRONY INTERNETOWE

www.funduszestrukturalne.gov.pl/informator (20.08.2008).
www.stat.gov.pl/gus/45 (18.08.2008).
eur-lex.europa.eu (10.07.2008).
www.rural-urban.org/ (16.06.2008).
podpiselektroniczny.pl/repozytorium/opinie/ZasadyTworzeniaWyroznika_1_0.pdf (07.02.2008).
www.kurshtml.boo.pl/css/wyroznik_obrazkowy,wykazy.html-15k (18.05.2008).
www.minrol.gov.pl (14.05.2008).
www.mrr.gov.pl (22.05.2008).
ec.europa.eu/agriculture/rur/leaderplus/pdf/library/methodology/leader_approach_pl.pdf (29.06.2008).
forum.investmap.pl/viewtopic.php?f=10&t=804 (30.06.2008).
www.businessdictionary.com/definition/rurban-area.html (2.05.2009).
www.krajobrazwsiodnowionej.eu (2.05.2009).
http://www.portalwiedzy.onet.pl (2.05.2009).
healthycity.taipei.gov.tw/conference/2006/doc/cs/S3-1(b).pdf
www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_charakter_obszar_wiejskich_w_2005.pdf, (12.02.2009).
healthycity.taipei.gov.tw/conference/2006/doc/cs/S3-1(b).pdf. (15.06.08)
www.krajobrazwsiodnowionej.eu.
portalwiedzy.onet.pl/105718,,,,identyfikator,haslo.html (15.02.2008).
www.minrol.gov.pl/DesktopModules/Announcement/ViewAnnouncement.aspx?ModuleID=1517&TabOrgID=1660&LangId=0&AnnouncementId=7173&ModulePositionId=2120 (12.02.09).
bip.umwd.pl/index.php?id=414
www.funduszestrukturalne.gov.pl/informator

ŹRÓDŁA ILUSTRACJI

Opracowanie graficzne rysunków i tabel P. Filipiak

I. Niedźwiecka-Flipiak (fotografie):
Ryc.: 2.1; 2.2; 2.3; 2.4; 2.5; 2.6; 2.7; 2.13; 2.14; 2.16; 2.17; 2.18; 2.19; 2.20; 2.21; 2.22; 2.23; 2.24; 2.25; 2.26; 2.27; 2.28; 2.29; 2.30; 2.31; 2.32; 2.33; 2.34; 2.35; 5.8; 5.9; 5.13; 5.15; 5.16; 5.18; 5.19; 5.22; 5.23; 5.25; 5.26; 5.27; 5.28; 5.30; 5.31; 5.32a; 5.33a,b; 5.44; 5.45; 5.46b; 5.52; 5.53; 5.56; 5.57; 5.60a,b; 5.66; 5.68; 5.69; 5.70a; 5.71a; 5.72; 5.75; 5.77a; 5.78a; 5.79a; 5.80a; 5.83; 5.84; 5.87; 5.88; 5.90; 5.92a; 5.93a; 5.95a; 5.99a; 5.100; 5.101; 5.102; 5.110a; 5.116; 5.121a,b; 5.122; 5.123; 5.124; 5.125; 5.126; 5.127; 5.128; 5.129; 5.130; 5.131; 5.132; 5.135; 5.137; 5.139; 5.141; 5.143; 5.145; 5.146a,b,c,d; 5.147a,b; 5.149; 5.150; 5.153; 5.154; 5.156; 5.159; 5.160; 5.161; 5.162; 5.163; 5.167; 5.168; 5.169; 5.170, 5.171; 5.179; 5.180; 5.192a; 5.193a; 5.194; 5.195; 5.197; 5.198; 5.200; 5.201; 5.202; 5.204.
I. Niedźwiecka-Filipiak (opracowanie własne):
Ryc.: 1.1; 3.1; 3.2; 3.3; 4.1; 4.2; 4.3; 4.4; 4.5; 4.6; 4.7; 4.8; 5.10; 5.11; 5.17; 5.24; 5.32b; 5.33c; 5.34; 5.35; 5.36; 5.37; 5.38; 5.39; 5.40; 5.41; 5.47; 5.48; 5.49; 5.59; 5.61; 5.62; 5.63; 5.70b; 5.71b; 5.73b; 5.74b; 5.77b; 5.78b; 5.79b; 5.80b; 5.82b; 5.92b; 5.93b; 5.94b; 5.95b; 5.98b; 5.99b; 5.105; 5.106b; 5.107b; 5.108b; 5.109; 5.159; 5.164; 5.191; 5.192b; 5.193b; 5.194b; 5.195b; 5.199; 5.203; 5.205; 6.1; 6.2; 6.3; 6.4; 6.5; 6.7; 6.11; 6.12; 7.1; 7.2; 7.3; 7.4; V.1; V.2; V.3; V.4; V.5; V.6; V.7; V8; V9; zał. I; zał. II; zał. III; zał. IV.
Tab.: 5.3; 5.57.
Załącznik: I; II; III; IV; V.
Archiwum Instytutu Architektury Krajobrazu UP we Wrocławiu:
Ryc.: 3.4a,b; 3.5a,b; 3.6a,b; 3.7a,b; 3.8a,b; 3.9a,b; 5.2; 5.3; 5.4; 5.5; 5.6; 5.20; 5.21; 5.29; 5.64; 5.65; 5.73a; 5.74a; 5.76, 5.81, 5.82a; 5.85; 5.86; 5.91; 5.94a; 5.97; 5.98a; 5.104; 5.106a; 5.107a; 5.108a; 5.110b; 5.112; 5.114; 5.118; 5.119; 5.133; 5.134; 5.138; 5.140; 5.148; 5.151; 5.152; 5.156; 5.157; 5.165; 5.166; 5.170; 5.171; 5.172a,b; 5.173; 5.174; 5.175a,b; 5.176; 5.177; 5.178; 5.181; 5.182; 5.183; 5.184; 5.185; 5.186; 5.187; 5.188; 6.6; 6.8; 6.9; 6.10.
Archiwum Państwowe we Wrocławiu:
Ryc.: 5.189; 5.190; 5.196.
Zbiory kartograficzne Uniwersytetu Wrocławskiego:
Ryc.: 5.1; 5.7; 5.176.
Urząd Gminy Świerzawa:
Ryc. 5.113.
Urząd Miejski w Żarowie:
Ryc. 5.158.
E. Berndin, A. Mehnert, F. Mehnert: *Sächsisches Land-Farbenbuch, Staatsministerium für Umwelt und Landwirtschaft.*:
Ryc.: 2.15a,b.
W. Mat: 1930. *Piltsch ein deutches Dorf*. Gleiwitz:
Ryc.: 5.51; 5.55; 5.58.
M.L. Niewodniczanska: 2000. *Neue Nutzung in alten Gebäuden ein Wettbewerb im ländlichen Raum*. Ein Wettbewerb der internationalen Vereinigung R.E.D:
Ryc. 2.8a,b, 2.9 i 2.10, 2.11 i 2.12.
Sebastianum Silesiacum. Zespół Turystyczno-Wypoczynkowo-Rehabilitracyjny Caritas Diecezji Opolskiej w Kamieniu Śląskim:
Ryc. 5.67.
P. Filipiak (opracowanie):
Ryc.: 5.42; 5.43; 6.11; 6.12.
W. Misnankin:
Ryc. 5.12; 5.14; 5.50; 5.54.
R. Wilczyński:
Ryc.: 5.46a; 5.89; 5.96; 5.103; 5.111; 5.115; 5.117; 5.120; 5.136; 5.142; 5.144; 5.155.

SPIS ILUSTRACJI

Ryc. 1.1. Zakres terytorialny badań ogólnych, ze wskazaniem wsi badanych w latach 2002–2007 11
Ryc. 2.1. Adaptacja stodoły na budynek mieszkalny, Konken, 2004 27
Ryc. 2.2. Adaptacja budynku zespolonego na budynek mieszkalny, Konken, 2004 27
Ryc. 2.3. Budynek mieszkalny ze sklepem w parterze, Konken, 2004 27
Ryc. 2.4. Dom przy szlaku kulinarnym, Konken, 2004 27
Ryc. 2.5. Plac wiejski z altaną, Bärweiler, 2004 27
Ryc. 2.6. i 2.7. Kamienie widoczne w elewacjach we wsi Ottenschlag, 2003 28
Ryc. 2.8. Elewacja budynku zespolonego w Weidingen: a) okna bez podziałów przed zmianą, 1980, b) projekt z tradycyjnym podziałem w oknach, 1995 29
Ryc. 2.9.i 2.10. Mieszkalno-usługowy budynek w centrum wsi Mehren przed renowacją, 1990 29
Ryc. 2.11. i 2.12. Ten sam mieszkalno-usługowy budynek w centrum wsi Mehren po renowacji, 1994 29
Ryc. 2.13. Jednolita kolorystyka dachów w miejscowości Obermoschel, 2004 30
Ryc. 2.14. Osiedle domów jednorodzinnych w Weyarn, 2007 30
Ryc. 2.15. Przykłady zastosowania kolorystyki elewacji nawiązującej do kolorów ziemi: a) ciepłe barwy kondygnacji przyziemia i piętra, b) i c) zbyt duży kontrast pomiędzy zimnym odcieniem zieleni na piętrze i bielą parteru 30
Ryc. 2.16. Przystanek autobusowy we wsi Nothweiler, 2004 31
Ryc. 2 17. Wkomponowany w otoczenie przystanek autobusowy we wsi Bärweiler, 2004 31
Ryc. 2.18. Wiata przystankowa we wsi Konken, 2004 32
Ryc. 2.19. Wiata przystankowa we wsi Jettenbach, 2004 32
Ryc. 2.20. Trafostacja zlokalizowana w pobliżu kościoła we wsi Nothweiler, 2004 32
Ryc. 2.21. Trafostacja we wsi Konken, 2004 32
Ryc. 2.22. Dawne mokradło wykorzystane na błotną ścieżkę, Ludwigswinkel, 2003 33
Ryc. 2.23. Rzeka przystosowana do spacerowania, Ludwigswinkel, 2003 33
Ryc. 2.24. Jedna z 11 żeliwnych studni w Ludwigswinkel, 2003 33
Ryc. 2.25. Staw, miejsce wypoczynku rodzinnego, Ludwigswinkel, 2003 33
Ryc. 2.26. Zieleń w panoramie wsi Münshausen, 2003 34
Ryc. 2.27. Drzewa wzdłuż rzeki w centrum wsi Obermarkersdorf, 2005 34
Ryc. 2.28. Jarzębina przy przy placu spotkań, Jettenbach, 2004 34
Ryc. 2.29. Pnącza na specjalnej podporze, Bärweiler, 2004 34
Ryc. 2.30. Drzewa owocowe na skwerze, Elixhausen, 2007 34
Ryc. 2.31. Jabłoń na skwerze, Schleedorf, 2007 34
Ryc. 2.32. Róże we wnętrzu wsi, Schmitshausen, 2004 35
Ryc. 2.33. Róże podkreślające wejście do budynku, Schmitshausen, 2004 35
Ryc. 2.34. i 2.35. „Ogród Róż" odgrodzony od cmentarza niewielkim murem (po prawej), Schmitshausen, 2004 35
Ryc. 3.1. Schemat opisujący metodę współpracy uczelni z aktywem wiejskim i władzami lokalnymi 38
Ryc. 3.2. Lokalizacja wsi objętych badaniami w latach 2002–2007 40
Ryc. 3.3. Schemat opisujący metodę kreowania nowego wizerunku wsi z uwzględnieniem ochrony dziedzictwa kulturowego 41
Ryc. 3.4. Przykładowe plansze zawierające analizy: a) funkcji terenu i zabudowy, b) wieku i stanu budynków, Wiry (gmina Marcinowice), 2003 43
Ryc. 3.5. Przykładowe plansze zawierające analizy: a) kolorów ścian, b) kątów nachylenia dachów, Biała Nyska (gmina Nysa), 2003 44
Ryc. 3.6. Przykładowe plansze zawierające inwentaryzacje i analizy w zakresie: a) dachów, b) zieleni i ogrodzeń, Biała Nyska (gmina Nysa), 2003 45
Ryc. 3.7. Przykładowe plansze zawierające analizy: a) ustawienia budynków i rodzajów dachów, b) zieleni i wody, Wiry (gmina Marcinowice), 2003 46

Ryc. 3.8. Przykładowe plansze zawierające analizy dotyczące: a) komunikacji, b) wnętrz krajobrazowych, Biała Nyska (gmina Nysa), 2003 47
Ryc. 3.9. Plansze przedstawiające: a) mocne i słabe strony miejscowości, b) wizję rozwoju wsi, Wiry (gmina Marcinowice), 2003 48
Ryc. 4.1. Ogólny podział wyróżników wsi 56
Ryc. 4.2. Schemat zależności wpływu sfery niematerialnej życia mieszkańców wsi na jej wizerunek 57
Ryc. 4.3. Szczegółowy podział wyróżników wsi 58
Ryc. 4.4. Lokalizacja miejscowości wybranych do analizy wyróżników wsi 63
Ryc. 4.5. Procentowy udział wyróżników antropogenicznych i naturalnych we wsiach opolskich 63
Ryc. 4.6. Procentowy udział poszczególnych rodzajów wyróżników materialnych według podziału szczegółowego 64
Ryc. 4.7. Graficzna interpretacja wyróżników wiodących i wspomagających wsi dla 45 miejscowości wybranych do analizy z województwa opolskiego 64
Ryc. 4.8. Lokalizacja 82 miejscowości wybranych do badań szczegółowych wyróżników z województwa dolnośląskiego 65
Ryc. 5.1. Fragment mapy z lat 1870–1880 69
Ryc. 5.2. Mapa z wiekiem budynków, 2005 69
Ryc. 5.3. Widok na nawsie (po lewej stronie) z kalenicowo ustawioną zabudową. Szczytowo ustawione budynki mieszkalne należą do zagród zlokalizowanych po drugiej stronie drogi. Widok z wieży kościoła, 2005 69
Ryc. 5.4. Regularna pierzeja ulicy ze szczytowo ustawionymi budynkami mieszkalnymi. Zwraca uwagę jednolitość form i kolorystyki obiektów, 2005 69
Ryc. 5.5. Domy jednorodzinne, powstałe po 1980 r., 2005 69
Ryc. 5.6. Osiedle domów wielorodzinnych wybudowane dla pracowników PGR, 2005 69
Ryc. 5.7. Mapa z 1884 r. 71
Ryc. 5.8. Wnętrze wsi z szeroką przestrzenią pomiędzy dwoma ciągami zabudowy, 2005 71
Ryc. 5.9. Widok z wieży kościoła w kierunku zachodnim na wnętrze wsi, 2005 71
Ryc. 5.10. Porównanie zabudowy wsi Pilszcz w latach 1880 i 2001 74
Ryc. 5.11. Schemat układu przestrzennego zabudowy wsi Pilszcz. Ulicom nadano nazwy czterech, dawnych dzielnic: Pszenicy, Owsa, Jęczmienia i Żyta, 1880 74
Ryc. 5.12. Widok z wieży kościoła na ul. Jęczmienną, początek XX wieku. Zwarta zabudowa z wąskimi działkami zagród frankońskich 75
Ryc. 5.13. Widok z wieży kościoła na ul. Jęczmienną, 2001 75
Ryc. 5.14. Chodnik pomiędzy zwartą pierzeją budynków połączonych bramami, a przedogródkiem, lata międzywojenne 75
Ryc. 5.15. Ulica Jęczmienna, 2001 75
Ryc. 5.16. Budynek mieszkalny w formie sześcianu, typowej dla lat 70. XX w. odbiega od proporcji brył tradycyjnej zabudowy tej części miejscowości, 2001 75
Ryc. 5.17. Lokalizacja placu z kościołem i miejscem spotkań młodzieży 78
Ryc. 5.18. Dawny budynek gospodarczy należący do kościoła. Jedno z pomieszczeń zaadaptowane przez młodzież na salę spotkań z kawiarenką internetową, 2004 78
Ryc. 5.19. Wnętrze młodzieżowej sali spotkań z widokiem na barek, 2004 78
Ryc. 5.20. Widok na plac spotkań – rynek wiejski, 2004 79
Ryc. 5.21. Wizualizacja proponowanych zmian 79
Ryc. 5.22. Widok od strony zamku, 2007 80
Ryc. 5.23. Plac spotkań wiejskich za kościołem, 2005 80
Ryc. 5.24. Usytuowanie omawianych placów 80
Ryc. 5.25. Żyrowa (gmina Zdzieszowice), placyk ze „Studzionką" i dębem posadzonym przez cesarza Niemiec Wilhelma II w 1911 r., 2003 81
Ryc. 5.26. Plac zwany Kozim Rynkiem, Żyrowa (gmina Zdzieszowice), 2003 81
Ryc. 5.27. Kozi Rynek we wsi Łaziska (gmina Jemielnica), 2008 81
Ryc. 5.28. Plac z pomnikiem postawionym dla upamiętnienia powodzi w 1997 r., która zniszczyła wieś, Pietna (gmina Krapkowice), 2005 81
Ryc. 5.29. Plac zabaw w Małkowicach (gmina Kąty Wrocławskie) z wysoką zielenią i ogrodzeniem utrzymanym w charakterze miejscowości, 2005 82
Ryc. 5.30. Plac zabaw na skwerze przed sklepem we wsi Kalno (gmina Żarów), 2008 82

Ryc. 5.31. Teren sportowy wielofunkcyjny. Boisko do piłki plażowej, w tle boisko do piłki nożnej z ziemnymi trybunami we wsi Złotogłowice (gmina Nysa), 2004 83
Ryc. 5.32. Boisko sportowe zlokalizowane poza terenem wsi Kamienica (gmina Paczków): a) widok z budynkiem zaplecza na tle panoramy wsi, 2005, b) lokalizacja 83
Ryc. 5.33. Boiska sportowe we wsi Pilszcz: a) boisko do piłki nożnej przy świetlicy, 2002, b) boisko szkolne, na terenie zalewowym przy rzece, 2006, c) lokalizacja – 1. Szkoła 84
Ryc. 5.34. Zagroda tradycyjna, jedno- lub dwubudynkowa 85
Ryc. 5.35. Zagroda tradycyjna, trzybudynkowa półotwarta 85
Ryc. 5.36. Zagroda tradycyjna, wielobudynkowa półotwarta z dwoma budynkami mieszkalnymi od strony drogi (Opolszczyzna) 85
Ryc. 5.37. Zagroda tradycyjna zmodernizowana 85
Ryc. 5.38. Współczesna działka zagrodowa o formie obiektów nawiązującej do tradycyjnej 85
Ryc. 5.39. Współczesna działka zagrodowa z obiektami, które nie nawiązują do specyfiki badanego regionu 85
Ryc. 5. 40. Części zagrody na tradycyjnej działce zagrodowej: a) część zabudowana, b) część komunikacyjno-gospodarcza, c) część uprawowo-ozdobna 86
Ryc. 5.41. Współczesna działka zagrodowa o formie obiektów nawiązującej do tradycyjnej zabudowy: A) część mieszkalna, B) część gospodarcza, C) część magazynowania nieczystości i odpadów, D) czasem wyróżnia się jeszcze jedną strefę – produkcyjną 86
Ryc. 5.42. Plan wsi z początku XIX wieku 87
Ryc. 5.43. Stan wsi z roku 1996, obecnie nie istnieją zabudowania folwarczne, pozostał pałac i resztki parku. W nawsiu wybudowano drugi, murowany kościół 87
Ryc. 5.44. Tradycyjnie usytuowana stodoła zamyka widok na pola, 2005 88
Ryc. 5.45. Zaburzenie tradycyjnego charakteru zamkniętego wnętrza wsi poprzez utworzenie otwarcia widokowego na pola. W tle widoczna ruina stodoły, 2005 88
Ryc. 5.46. a, b. Regularne pierzeje ulic przy nawsiu, 2004, 2005 88
Ryc. 5.47. Tradycyjna zabudowa, stodoły zamykają podwórza gospodarcze od strony pól 89
Ryc. 5.48. Zabudowa po usunięciu stodół, nowy układ z otwarciem widoku na pola 89
Ryc. 5.49. Zagroda frankońska we wsi Pilszcz 90
Ryc. 5.50. Ulica Żytnia, lata międzywojenne Na pierwszym planie przedogródek z altaną i spichlerzem, początek XX wieku 90
Ryc. 5.51. Elewacja od strony ulicy. Między budynkami widoczny mur z bramą przejazdową oraz jedną lub dwiema furtami 90
Ryc. 5.52. Fragment zachowanej pierzei ulicy Wojska Polskiego, dawniej Żytniej. Zlikwidowany chodnik oddzielający zabudowę od przedogródka ze spichlerzem, 2001 91
Ryc. 5.53. Ulica Wojska Polskiego, dawna Żytnia, 2007 91
Ryc. 5.54. Spichlerze w przedogródkach, początek XX wieku 92
Ryc. 5.55. Szkic typowego spichlerza 92
Ryc. 5.56. Jeden z dwóch zachowanych spichlerzy we wsi, 2001 92
Ryc. 5.57. Jedyny zachowany piec do wypieku chleba i suszenia owoców, 2001 92
Ryc. 5.58. Szkic typowego pieca lokalizowanego w sadzie nad rzeką 92
Ryc. 5.59. Schemat tradycyjnej *zagrody frankońskiej*: 1) budynek mieszkalny, 1a) budynek mieszkalny tzw. *wycużnik*, 2) budynek inwentarski, 3) budynek składowo-gospodarczy, 4) budynki pozostałe, np. spichlerz lub gołębnik 93
Ryc. 5.60. a, b. Reprezentatywne zagrody we wsi Złotogłowice. Dwa budynki mieszkalne o dużych kubaturach, 2005 93
Ryc. 5.61. Ulica z tradycyjną zabudową frankońską 94
Ryc. 5.62. Symulacja etapów degradacji zabudowy frankońskiej prowadzącej do całkowitej przemiany wyglądu wnętrza wsi 94
Ryc. 5.63. Lokalizacja folwarku we wsi 96
Ryc. 5.64. Majdan folwarku, 2005 96
Ryc. 5.65. Zespół folwarczny, wraz ze spichlerzem we wsi, dominanta w miejscowości, 2005 96
Ryc. 5.66. Folwark obecnie – Zespół Turystyczno-Wypoczynkowo-Rehabilitacyjny *Sebastianeum Silesiacum,* 2008 97
Ryc. 5.67. Zabudowania folwarczne, 2001 97
Ryc. 5.68. Kościół widoczny z daleka w panoramie Śmiałowic (gmina Marcinowice), 1996 99
Ryc. 5.69. Pożarzysko (gmina Żarów), kościół widoczny w panoramie wsi, 2006 99

Ryc. 5.70. a) Dominanta wieży kościoła usytuowanego na wzgórzu. Wieś Wysoki Kościół (gmina Wisznia Mała), 2007, b) lokalizacja 99
Ryc. 5.71. a) Zamykający perspektywę ulicy kościół we wsi Solec (gmina Biała). Zwraca uwagę brak zieleni wysokiej w otoczeniu kościoła, charakterystycznej w tradycyjnej wsi, 2006, b) lokalizacja 100
Ryc. 5.72. Wieża remizy strażackiej, panorama wsi Osiek, (gmina Strzelce Opolskie), 2003 101
Ryc. 5.73. a) Wieża remizy strażackiej z roku 1930 we wsi Niezdrowice (gmina Ujazd), 2008, b) lokalizacja 101
Ryc. 5.74. a) Wieża wodna z XVIII w. Wierzbna (gmina Żarów), 2005, b) lokalizacja 101
Ryc. 5.75. Murowany wiatrak, *holender* we wsi Łosiów (gmina Łosiów), 2008 102
Ryc. 5.76. Komin gorzelni w Galowicach (gmina Żórawina), 2005 102
Ryc. 5.77. a) Dawna murowane trafostacja wieżowa, górująca nad okolicą w Kozielnie (gmina Paczków), 2006, b) lokalizacja 102
Ryc. 5.78. a) Wzgórze z cmentarzem, kapliczką i dębami, ekspozycja poprzez przedpole, jakim jest staw. Pietna (gmina Krapkowice), 2006, b) lokalizacja 102
Ryc. 5.79. a) Pałac w Mrowinach (gmina Żarów), 1996, b) lokalizacja 104
Ryc. 5.80. a) Pałac opata w Wierzbnej (gmina Żarów), 2006, b) lokalizacja 104
Ryc. 5.81. Wybudowany w 2000 roku kościół w Paniowicach (gmina Oborniki Śląskie), 2005 105
Ryc. 5.82. a) Nowa udziwniona bryła kościoła, poświęconego w 1996 r., Niezdrowice (gmina Ujazd), 2008, b) lokalizacja 105
Ryc. 5.83. Komin przy szklarniach, Szymanów (gmina Wisznia Mała), 2006 106
Ryc. 5.84. Maszt telefonii komórkowej, Psary (gmina Wisznia Mała), 2008 106
Ryc. 5.85. Metalowy słup z syreną alarmową przy remizie w Piecowicach (gmina Długołęka), 2005 106
Ryc. 5.86. Współczesne stacje transformatorowe na słupach, Szymanów (gmina Wisznia Mała), 2005 106
Ryc. 5.87. Kompleks hurtowni przy wjeździe do wsi Psary (gmina Wisznia Mała), 2008 107
Ryc. 5.88. Agresywny kolor tradycyjnego budynku mieszkalnego w zagrodzie powoduje odczytywanie go jako dominanty krajobrazowej, Wiry, 2004 107
Ryc. 5.89. Nowy budynek mieszkalny we wsi Stare Budkowice (gmina Murów) 107
Ryc. 5.90. Dawna szkoła z przełomu XIX i XX wieku, obecnie budynek mieszkalny, Sulistrowice (gmina Sobótka), 1998 109
Ryc. 5.91. Stara szkoła z wieżyczką, Strzegomiany (gmina Marcinowice), 2005 109
Ryc. 5.92. a) Dawna szkoła z przełomu wieków, obecnie budynek mieszkalny ze świetlicą, Żłobizna (gmina Brzeg), 2006, b) lokalizacja 109
Ryc. 5.93. a) Dawna szkoła, obecnie budynek mieszkalny, Wysoki Kościół (gmina Wisznia Mała), 2007, b) lokalizacja 109
Ryc. 5.94. a) Dawna szkoła. Widoczna charakterystyczna wieżyczka, Kątna (gmina Długołęka), 2005, b) lokalizacja 110
Ryc. 5.95. a) Przysadzista, duża bryła budynku dawnej szkoły, dziś świetlicy w Gąsiorowicach (gmina Jemielnica), 2006,b) lokalizacja 110
Ryc. 5.96. Jemielnica, współczesna szkoła podstawowa i gimnazjum, 2007 111
Ryc. 5.97. Rozbudowana i na jaskrawo pomalowana szkoła, Małkowice (gmina Kąty Wrocławskie), 2007 111
Ryc. 5.98. a) Nowa szkoła, Żerniki Wrocławskie (gmina Św. Katarzyna), 2006, b) lokalizacja 111
Ryc. 5.99. a) Gimnazjum oddane do użytku w 2002 r., Kryniczno (gmina Wisznia Mała), 2008, b) Lokalizacja 111
Ryc. 5.100. Dawny zajazd (tzw. *gasthaus)* jako subdominanta przy kościele w Gajkowie (gmina Czernica). Obecnie w trakcie adaptacji na mieszkania komunalne stan 2008 r. 112
Ryc. 5.101. Dawny zajazd adaptowany na kościół Łaziska (gmina Jemielnica), 2008 112
Ryc. 5.102. Dawny zajazd, obecnie szkoła podstawowa we wsi Psary (gmina Wisznia Mała), 2005 113
Ryc. 5.103. Sala wiejska w Kujakowicach (gmina Kluczbork). Tradycyjna forma obiektu, 2007 114
Ryc. 5.104. Dawna szkoła dziś Centrum Kształcenia, Niezdrowice (gmina Ujazd), 2008 114
Ryc. 5.105. Lokalizacja Centrum Kształcenia we wsi Niezdrowice (gmina Ujazd) 114

Ryc. 5.106. a) Świetlica w dawnym zajeździe – *gasthausie*, Bogdaszowice (gmina Kąty Wrocławskie), 2005, b) lokalizacja 114
Ryc. 5.107. a) Świetlica wiejska w centrum wsi, zbudowana w latach 70. XX wieku, Kryniczno (gmina Wisznia Mała), 1998, b) lokalizacja 115
Ryc. 5.108.a) Świetlica wiejska, nowy budynek odbiegający kolorystyką i formą dachu od otoczenia, Gałów (gmina Miękinia), b) lokalizacja świetlicy w Gałowie obok kościoła, 2005 115
Ryc. 5.109. Lokalizacja świetlicy i dawnego zajazdu, Gajków (gmina Czernica) 115
Ryc. 5.110. a) Dawny budynek zajazdu, obecnie w trakcie adaptacji na mieszkania komunalne, Gajków (gmina Czernica), 2008, b) Nowa świetlica ze sklepem. Bryła obiektu typowa dla pawilonów budowanych we wsiach w latach 70. ubiegłego stulecia, Gajków (gmina Czernica), 2005 116
Ryc. 5.111. Unikatowa zabytkowa odlewnia, młotownia i magazyn huty żelaza z początku XIX wieku w Zagwiździu (gmina Murów), 2005 117
Ryc. 5.112. Ruina dawnego kościoła katolickiego w Podgórkach (gmina Świerzawa), stan przed remontem 2004 117
Ryc. 5.113. Wieża widokowa i lapidarium na bazie dawnego kościoła katolickiego w Podgórkach (gmina Świerzawa), 2006 117
Ryc. 5.114. Budynek z 1902 r. Miejscowa „osobliwość", Rościsławice, ul. Wołowska 43, (gmina Oborniki Śląskie), 2006 118
Ryc. 5.115. Udana adaptacja dawnego bloku mieszkalnego dla PGR na kościół. Obiekt może być również w grupie dominant. Frączków (gmina Pakosławice), 2006 118
Ryc. 5.116. Jednorodny charakter ulicy powstał z budynków mieszkalnych tynkowanych, malowanych na biało, Wierzch (gmina Głogówek), 2005 120
Ryc. 5.117. Jednolita kolorystyka ścian, dachów i identyczne szczyty budynków mieszkalnych, Krzanowice (gmina Dobrzeń Wielki), 2006 120
Ryc. 5.118. W 2005 roku 31% budynków – elewacje licowane czerwoną cegłą, Kątna (gmina Długołęka) 121
Ryc. 5.119. Jednorodna pierzeja ulicy przy stawie we wsi Kątna (gmina Długołęka), 2005 121
Ryc. 5.120. Atutem miejscowości są budynki licowane cegłą, Fałkowice (gmina Pokój), 2005 121
Ryc. 5.121. a) Budynki mieszkalne licowane cegłą, ustawione narożnikiem do ulicy, Bobrowa (gmina Rudniki), b) Dominacja budynków licowanych czerwoną cegłą, Bobrowa (gmina Rudniki), 2004 121
Ryc. 5.122. Budynek gospodarczy z widocznym w elewacji kamieniem wapiennym, Żyrowa, 2004 123
Ryc. 5.123. Kamień wapienny w budynkach i murze we wsi Kamień Śląski, 2007 123
Ryc. 5.124. Kamień wapienny w budynku mieszkalnym i murze we wsi Kamień Śląski, 2007 123
Ryc. 5.125. Kamień w elewacji budynku i w murze, Gąsiorowice (gmina Jemielnica), 2007 123
Ryc. 5.126. Kamień wapienny jako ogrodzenie zespołu pałacowo-parkowego we wsi Żyrowa (gmina Zdzieszowice), 2004 124
Ryc. 5.127. Mur kamienny jako ogrodzenie, Kamień Śląski (gmina Gogolin), 2007 124
Ryc. 5.128. Kapliczka w kamiennym murze, Kamień Śląski (gmina Gogolin), 2008 124
Ryc. 5.129. Otoczenie zbiornika wodnego na centralnym placu we wsi Kamień Śląski, (gmina Gogolin), 2007 124
Ryc. 5.130. Jednorodna kolorystyka i kształty dachów we wsi Kruków (gmina Żarów), 1996 125
Ryc. 5.131. Pierzeja ulicy z budynkami o dachach dwuspadowych z gładkimi szczytami. Wróblin (gmina Głogówek), 2008 125
Ryc. 5.132. Dachy naczółkowe w budynkach mieszkalnych przy ul. Spółdzielczej we wsi Marcinowice (gmina Marcinowice), 2004 125
Ryc. 5.133. Nowe osiedle domów jednorodzinnych o zróżnicowanych formach i kolorystyce dachów, wieś podmiejska Krzyków (gmina Czernica), 2007 126
Ryc. 5.134. Ozdobne zakończenie krokwi w budynku gospodarczym, Kątna (gmina Długołęka), 2005 127
Ryc. 5.135. Ekspozycja drewnianych elementów konstrukcji ryglowej w elewacji, Ostaszów (gmina Przemków), 2008 127
Ryc. 5.136. Ściana szczytowa budynku mieszkalnego ze zdobnictwem nawiązującym do baroku, Brzezinki (gmina Wołczyn), 2007 128

Ryc. 5.137. Zdobnictwo nawiązujace do form klasycystycznych. Ściana szczytowa budynku mieszkalnego, Złotogłowice (gmina Nysa), 2008 128
Ryc. 5.138. Zdobnictwo ściany szczytowej budynku mieszkalnego nawiązujące do neogotyku, Kątna (gmina Długołęka), 2005 128
Ryc. 5,139. Ściana szczytowa w budynku licowanym cegłą, Pracze (gmina Milicz), 2008 128
Ryc. 5.140. Ceglane obramienia otworów okiennych i wrót w stodole, Ślęza (gmina Kobierzyce), 2005 129
Ryc. 5.141. Otwory wentylacyjne w formach geometrycznych i symbolu chrześcijańskiego (krzyż w szczycie budynku), Kozielno (gmina Paczków), 2007 129
Ryc. 5.142. Ozdobny drewniany ganek, Szonów (gmina Głogówek), 2007 129
Ryc. 5.143. Drewniany ganek, Kozielno (gmina Paczków), 2008 129
Ryc. 5.144. Elewacja szczytowa, z potrójnym oknem połączonym wspólnym gzymsem podokiennym, pilastrami i bogatymi obramieniami okien, 2006 130
Ryc. 5.145. Ryzalit budynku mieszkalnego ze sterczynami, boniowanymi pilastrami i figurką patrona we wnęce, 2008 130
Ryc. 5.146.a,b,c,d. Ozdobne obramienia okien w budynkach mieszkalnych zlokalizowanych w różnych częściach wsi, 2008 130
Ryc. 5.147.a,b. Ogrodzenia na kamiennych podmurówkach i murkach oporowych, Kozielno (gmina Paczków), 2006 131
Ryc. 5.148. Kapliczka we wsi Bożanów (gmina Żarów), 2006 132
Ryc. 5.149. Kapliczka, Kozielno (gmina Paczków), 2006 132
Ryc. 5.150. Przystanek autobusowy dopasowany do zabudowy pozostałej części ulicy we wsi Kozielno (gmina Paczków), 2007 133
Ryc. 5.151. Próba nawiązania formy przystanku do otoczenia, Kozielno (gmina Paczków), 2006 133
Ryc. 5.152. Stacja transformatorowa wieżowa we wsi Brzezina (gmina Skarbimierz), 2005 134
Ryc. 5.153. Oczyszczalnia ścieków, Strzeszów (gmina Wisznia Mała), 2008 134
Ryc. 5.154. Zachowana neogotycka brama wjazdowa do założenia pałacowo-parkowego, Biała Nyska, (gmina Nysa), 2005 136
Ryc. 5.155. Strefa spacerowa parku, Biała Nyska, (gmina Nysa), 2005 136
Ryc. 5.156. Strefa wypoczynku aktywnego, w dali boisko i plac zabaw, Psary (gmina Wisznia Mała), 2009 136
Ryc. 5.157. Lokalizacja parku, 2004 137
Ryc. 5.158. Park, stan 2004 r.: 1) pałac, 2) obszar zadrzewiony podwórza pomiędzy pałacem i parkiem, 3) budowle w centralnej części parku: pergola, grota, 4) północna część parku rozciągnięta wzdłuż muru, 5) południowo-wschodnia część parku rozdzielona polanami widokowymi. 137
Ryc. 5.159. Odnowiony mostek, 2008 137
Ryc. 5.160. Zabytkowa pergola, 2008 137
Ryc. 5.161. Boisko sportowe w parku, 2008 137
Ryc. 5.162. Nowa brama wejściowa do parku, 2008 137
Ryc. 5.163. Park Schumana we wsi Pilszcz (gmina Kietrz), 2007 138
Ryc. 5.164. Lokalizacja parku 138
Ryc. 5.165. Słoneczniki we wsi Małkowice (gmina Kąty Wrocławskie), 2005 139
Ryc. 5.166. Przedogródek kwiatowy we wsi Nowa Wieś Wrocławska (gmina Kąty Wrocławskie), 2005 139
Ryc. 5.167. Tradycyjny przedogródek we wsi Kalno (gmina Żarów), 2008 139
Ryc. 5.168. Tradycyjny przedogródek kwiatowy we wsi Kryniczno (gmina Wisznia Mała), 2008 139
Ryc. 5.169. Zagospodarowanie działki siedliskowej utrzymane w tradycyjnym, wiejskim charakterze. W tle jesion wyniosły dominujący nad otoczeniem, Skorochów (gmina Nysa), 2006 140
Ryc. 5.170. Sad przy domu we wsi Buków (gmina Żarów), 2004 141
Ryc. 5.171. Tradycyjny sad z wybiegiem dla drobiu, Wojnowice (gmina Miękinia), 2005 141
Ryc. 5.172.a,b Sady we wsi Zacharzyce (gmina Św. Katarzyna), 2005 141
Ryc. 5.173. Aleja dębowa wewnątrz wsi Sulimów (gmina Św. Katarzyna), 2005 142
Ryc. 5.174. Szpaler dębów na wjeździe do wsi Sulimów (gmina Św. Katarzyna), 2005 142
Ryc. 5.175. a), b) Aleja świerkowo-lipowa w Sadowicach (gmina Kąty Wrocławskie). Widok wewnątrz alei oraz panorama od strony pól, 2005 142

Ryc. 5.176. Podwójna aleja z kasztanowców i lip, Sadowice (gmina Kąty Wrocławskie), 2005 .....
Ryc. 5.177. Zabytkowa aleja lipowa przy parku w Śliwicach (gmina Długołęka), 2005.....143
Ryc. 5.178. Aleja drzew owocowych wzdłuż drogi ze wsi Kątna (gmina Długołęka), 2005.....143
Ryc. 5.179. Lipa przy budynku mieszkalnym, Skorochów (gmina Nysa), 2006 144
Ryc. 5.180. Robinia akacjowa we wsi Skorochów (gmina Nysa), 2006 144
Ryc. 5.181. Dąb przy zagrodzie, Kątna (gmina Długołęka), 2005.....144
Ryc. 5.182. Pięknym pokrojem wyróżnia się sosna czarna stojąca przed budynkiem mieszkalnym w zagrodzie we wsi Buków (gmina Żarów), 2004 144
Ryc. 5.183. Pomnik przyrody, dąb w Kuraszkowie (gmina Oborniki Śląskie), 2005.....144
Ryc. 5.184. Pomnik przyrody, dąb „Wilczek" we wsi Wilczków (gmina Żórawina), 2006 144
Ryc. 5.185. Malowniczy świerk stojący przy wjeździe do wsi Świątniki (gmina Sobótka), 2005.....145
Ryc. 5.186. Drzewo jako dominanta we wsi Paniowice (gmina Oborniki Śląskie), 2005 145
Ryc. 5.187. Brama wjazdowa do wsi Tyniec nad Ślęzą (gmina Kobierzyce), 2006 145
Ryc.5.188. Stary cmentarz z kasztanowcami we wsi Paniowice (gmina Oborniki Śląskie), 2005 145
Ryc. 5.189. Nieistniejące dziś zbiorniki wodne we wsi Kamień (gmina Długołęka), na podstawie mapy z 1832 149
Ryc. 5.190. Zbiorniki wodne we wsi Maniów Wlk. (gmina Mietków), 1825.....149
Ryc. 5.191. Porównanie powierzchni wód powierzchniowych we wsi Zielenice w latach 1819 i 1990 149
Ryc. 5.192. Fosa okalająca pałac w Łażanach (gmina Żarów): a) stan obecny, b) lokalizacja, 2008 150
Ryc. 5.193. Pałac w Mrowinach (gmina Żarów) a) na pierwszym planie staw, b) lokalizacja, 1996 150
Ryc. 5.194. Dawny staw w przypałacowym parku w Białej Nyskiej (gmina Nysa), wiosna 2004 151
Ryc. 5.195. Odtworzony staw w parku, Biała Nyska (gmina Nysa), wiosna 2005.....151
Ryc. 5.196. Dawny staw w parku na mapie z 1884 r., Biała Nyska (gmina Nysa) 151
Ryc. 5.197. Kamień Śląski (gmina Gogolin), 2008 152
Ryc. 5.198. Żyrowa (gmina Zdzieszowice), 2004 152
Ryc. 5.199. Wody powierzchniowe we wsi Strzeszów (gmina Wisznia Mała), 2002.....153
Ryc. 5.200. Fosa wokół pałacu w Strzeszowie (gmina Wisznia Mała), 2002 153
Ryc. 5.201. Widok na skarpę tzw. *Landeck* i rozlewisko rzeki Osobłogi we wsi Pietna (gmina Krapkowice), 2006 153
Ryc. 5.202. Staw przy zabudowie wiejskiej, Pietna (gmina Krapkowice), 2006 153
Ryc. 5.203. Schemat zagospodarowania wsi Pietna (gmina Krapkowice).....154
Ryc. 6.1. Różne możliwości wypełnienia zielenią przestrzeni trójwymiarowej w oparciu o jedną kompozycję na planie.....158
Ryc. 6.2. Przyjęty sposób kadrowania pojedynczego zdjęcia na I etapie opracowań.....159
Ryc. 6.3. Kadrowanie wnętrza krajobrazowego składającego się z trzech następujących po sobie zdjęć 160
Ryc. 6.4. Lokalizacja wsi, w których analizowano wnętrza krajobrazowe w roku 2005.....161
Ryc. 6.5. Podział na strefy do analiz w miejscowości Psary (gmina Wisznia Mała), 2005.....162
Ryc. 6.6. *Sektorowa analiza* 1. Przykładowe wnętrze krajobrazowe tradycyjne we wsi Psary: a) Kadr wyjściowy o proporcji 12/32. 1, 2, 3 – przezroczystość odpowiednio 25%, 50% i 75%, b) wykres szczegółowy, c) wykres ogólny procentowego udziału poszczególnych elementów we wnętrzu, 2005 163
Ryc. 6.7. Procentowy udział poszczególnych elementów składowych we wnętrzach: a) zabudowa współczesna, b) zabudowa tradycyjna, Psary (gmina Wisznia Mała), 2005 164
Ryc. 6.8. Panorama wyjściowa (360^0) wraz z dwoma wybranymi wnętrzami (I, II) o kątach widzenia 120^0 (po 1/3 długości całej panoramy).....165
Ryc. 6.9. Przykładowa *sektorowa analiza* 1 i 2 wnętrza krajobrazowego we wsi Psary (gmina Wisznia Mała), przy proporcji wnętrza 12/32 (kąt 120^0).....166
Ryc. 6.10. Przykładowa *sektorowa analiza* 1 i 2 wnętrza krajobrazowego we wsi Psary (gmina Wisznia Mała), przy proporcji wnętrza 12/32 (kąt 120^0).....167
Ryc. 6.11. Panorama wjazdowa do wsi Psary w 1996 r.....170
Ryc. 6.12. Panorama wjazdowa do wsi Psary w 2008 r.....171
Ryc. 7.1. Tereny z działkami będącymi własnością prywatną.....177

Ryc. 7.2. Tereny z działkami będącymi własnością gminy 177
Ryc. 7.3. Elementy przestrzeni wiejskiej wraz z podziałem na rodzaje przyszłych inwestycji 179
Ryc. 7.4. Poziomy procesu inwestycyjnego i jego uczestnicy Tereny osiedlowe wsi – własność prywatna 179
Ryc. 7.5. Poziomy procesu inwestycyjnego i jego uczestnicy. Tereny osiedlowe wsi – własność gminy 179

LIST OF ILUSTRATIONS

Fig. 1.1. Territorial range of general researches with indication of the villages researched in 2002–2007 11
Fig. 2.1. A barn adaptation into a residential building, Konken, 2004 27
Fig. 2.2. Compound building adaptation into a residential building, Konken, 2004 27
Fig. 2.3. Adaptation of a residential building with a shop in the ground floor, Konken, 2004 27
Fig. 2.4. A house on a culinary route, Konken, 2004 27
Fig. 2.5. A village square with a gazebo, Bärweiler, 2004 27
Fig. 2.6. and 2.7. Stones visible in the elevation of the houses in Ottenschlag village, 2003 28
Fig. 2.8. Elevation of a joint building in Weidingen: a) windows without division before changing, 1980, b) project with traditional division in windows, 1995 29
Fig. 2.9. and 2.10. Residential and service building in the centre of Mehren village before renovation, 1990 29
Fig. 2.11. and 2.12. The same and a service building in the centre of Mehren village after renovation, 1994 29
Fig. 2.13. Uniform colours of roofs in Obermoschel, 2004 30
Fig. 2.14. Detached housing estate in Weyarn, 2007 30
Fig. 2.15. Examples of using colours on elevations connected to earth: a) warm colours on ground floor and first floor, b) and c) too obvious contrast between a cold shade of green on the first floor and white on the ground floor 30
Fig. 2.16. A bus stop in Nothweiler village, 2004 31
Fig. 2.17. A bus stop composed into the surroundings in Bärweiler village, 2004 31
Fig. 2.18. A bus stop shelter in Konken village, 2004 32
Fig. 2.19. A bus stop shelter in Jettenbach village, 2004 32
Fig. 2.20. Power transformer station located in the neighbourhood of the church in Nothweiler village, 2004 32
Fig. 2.21. Power transformer station in Konken village, 2004 32
Fig. 2.22. Former marsh exploited as a swamp patch, Ludwigswinkel village, 2003 33
Fig. 2.23. A little river adjusted for walking, Ludwigswinkel village, 2003 33
Fig. 2.24. One of the 11 cast iron wells in Ludwigswinkel, 2003 33
Fig. 2.25. A pond , place of family leisure, Ludwigswinkel, 2003 33
Fig. 2.26. Greenery in Münshausen panorama, 2003 34
Fig. 2.27. Trees along the river in the center of Obermarkersdorf village, 2005 34
Fig. 2.28. A rowan tree at the meeting square, Jettenbach, 2004 34
Fig. 2.29. Creepers on a special support, Bärweiler, 2004 34
Fig. 2.30. Fruit trees in a square, Elixhausen, 2007 34
Fig. 2.31. Fruit trees in a square, Schleedorf, 2007 34
Fig. 2.32. Roses in the interior of the village, Schmitshausen, 2004 35
Fig. 2.33. Roses underlining building entrance, Schmitshausen, 2004 35
Fig. 2.34. and 2.35. A rose garden separated from a cemetery with a low wall (on the right), Schmitshausen, 2004 35
Fig. 3.1. A scheme describing the method of co-operation of the university with village activists and local authorities 38
Fig. 3.2. Location of the villages included in researches in 2002–2007 40
Fig. 3.3. A scheme describing a method of creating a new village image taking into consideration cultural heritage 41

Fig. 3.4. Exemplary charts including analyses of: a) the terrain and building functions, b) age and state of the buildings, Wiry (Marcinowice commune), 2003 43
Fig. 3.5. Examples of analysis tables of: a) colours of walls, b) roof angles, Biała Nyska (Nysa commune), 2003 44
Fig. 3.6. Exemplary charts including stock taking and analyses within: a) limits of roofs, b) greenery and fences, Biała Nyska (Nysa commune), 2003 45
Fig. 3.7. Examples of analysis tables of: a) location of buildings and types of roofs, b) greenery and water, Wiry (Marcinowice commune), 2003 46
Fig. 3.8. Exemplary charts including analyses of: a) communication, b) landscape interiors, Biała Nyska (Nysa commune), 2003 47
Fig. 3.9. Tables presenting: a) strong and weak sides of a town, b) a vision of development of a village, Wiry, (Marcinowice commune), 2003 48
Fig. 4.1. General division of the village distinguishing marks 56
Fig. 4.2. A scheme of dependence of immaterial influence zone of inhabitants life onto the village image 57
Fig. 4.3. Detailed division of the village distinguishing marks 58
Fig. 4.4. Location of villages chosen for analysis of villages' distinguishing marks 63
Fig. 4.5. A percentage share of antropogenical and natural distinguishing marks in Opole villages 63
Fig. 4.6. A percentage share of individual types of material distinguishing marks, according to detailed division 64
Fig. 4.7. A graphic interpretation of leading and supporting distinguishing marks for 45 villages in Opole voivodeship chosen for analysis 64
Fig. 4.8 Location of 82 villages chosen for analysis of villages' distinguishing marks in Wrocław voivodeship 65
Fig. 5.1. A fragment of a map from 1870–1880 69
Fig. 5.2. An elaboration from 2005, age of buildings 69
Fig. 5.3. A view of “nawsie” (on the left) with a building situated on a ridge way and residential buildings, belonging to farms located on the side of the outer road, situated in a peak way. A view from the church tower, 2005 69
Fig. 5.4. A regular frontage of a street with peak set residential buildings. The uniformity of colours and form of objects and the shape, slope and colour of roofs catches the viewer's attention, 2005 69
Fig. 5.5. A row of one family houses built after 1980, 2005 69
Fig. 5.6. A settlement of blocks of flats built for state farm workers, 2005 69
Fig. 5.7. A map from 1884. 71
Fig. 5.8. A village interior with a wide space between two rows of buildings, 2005 71
Fig. 5.9. A view from a church tower in a westerly direction towards a village interior, 2005 71
Fig. 5.10. A comparison of Pilszcz village buildings in 1880 and 2001 74
Fig. 5.11. A scheme of spatial set of Pilszcz village buildings. The streets are named after four , former districts: Pszenica, Owies, Jęczmień and Żyto (Wheat, Oats, Barley, Rye), 1880 74
Fig. 5.12. A view from a church tower towards Jęczmienna street, beginning of the 20th century. Compact architecture with narrow allotments on *Franconian farms* 75
Fig. 5.13. A view from a church tower towards Jęczmienna street, 2001 75
Fig. 5.14. A pavement between a compound frontage of buildings connected by gateways and front gardens, interwar period 75
Fig. 5.15. Jęczmienna street, 2001 75
Fig. 5.16. A residential building in the shape of a cube, characteristic for the 70s of the previous century , completely differs from the traditional development of this part of the village, 2001 75
Fig. 5.17. Location of a square, a church and a youth meeting place. 78
Fig. 5.18. A former farm building belonging to the church. One of the rooms was adapted for a meeting place with an Internet cafe, 2004 78
Fig. 5.19. An interior of the youth meeting place with a view to a cabinet, 2004 78
Fig. 5.20. A view to a meeting place – a village Market Square, 2004 79
Fig. 5.21. A visualization of proposed changes 79
Fig. 5.22. A view from the castle, 2007 80
Fig. 5.23. A meeting place behind the church, 2005 80

Fig. 5.24. Localization of the discussed squares 80
Fig. 5.25. A square with "Studzionką" and an oak tree planted by the emperor of germany Wilhelm the 2nd in 1911, Żyrowa (Zdzieszowice commune), 2003 81
Fig. 5.26. A square called Kozi Rynek (Goat Market), Żyrowa (Zdzieszowice commune), 2003 81
Fig. 5.27. Kozi Rynek in Łaziska village (Jemielnica commune), 2008 81
Fig. 5.28. A square with a monument which is in rememberace of a flood in 1997 that destroyed the village, Pietna (Krapkowice commune), 2005 81
Fig. 5.29. A playground in Małkowice (Kąty Wrocławskie commune) with high greenery and a fence preserved in the style matching the village climate, 2005 82
Fig. 5.30. A playground in the square in front of the shop in Kalno village (Żarów commune), 2008 82
Fig. 5.31. A beach ball pitch, in the background a football pitch with green ground tribunes in Złotogłowice village (Nysa commune), 2004 83
Fig. 5.32. A sports field located outside the area of Kamienica village (Paczków commune): a) a view with a building of infrastructure with the panorama of the village in the background, 2005, b) location 83
Fig. 5.33. Sports fields in Pilszcz village: a) a football pitch near a youth club, 2002, b) school sports field , on the flooding area of a river, 2006, c) location – 1. The school 84
Fig. 5.34. A traditional farm, composed of one or two buildings 85
Fig. 5.35. A traditional farm, with three buildings, semi opened 85
Fig. 5.36. A traditional farm, multi-building , semi opened with two residential buildings from the road side (Opole district) 85
Fig. 5.37. A traditional farm, modernized 85
Fig. 5.38. A modern farm allotment where the form of the objects refers to a traditional one 85
Fig. 5.39. A modern farm allotment with an object which does not refer to the specific of the researched region 85
Fig. 5.40. Parts of a farm in a traditional farm allotment: a) built part, b) communication and farming part, c) arable and decorative part 86
Fig. 5.41. A modern farm allotment with the form of objects referring to a traditional one: A) residential part, B) farming part, C) waste storage part, D) a production zone can sometimes be distinguished 86
Fig. 5.42. A plan of a village from the beginning of the 19th century 87
Fig. 5.43. An estate dating from 1996, presently farming buildings do not exist, a palace and remains of a park remain. Another, brick church was built in "nawsie" 87
Fig. 5.44. A traditionally situated barn closes a view on fields, 2005 88
Fig. 5.45. A disturbance of the traditional, closed village character through creation of a view opening onto fields. The ruin of a barn is visible in the background, 2005 88
Fig. 5.46. a, b. Regular frontages of the streets at "nawsie", 2004, 2005 88
Fig. 5.47. A traditional development, barns close the view onto fields 89
Fig. 5.48. The development after removing barns, a new set with an opening to an outside view 89
Fig. 5.49. A Franconian farm in Pilszcz village 90
Fig. 5.50. Żytnia street, interwar years. The front garden with a gazebo and a granary in the foreground. 90
Fig. 5.51. A street side elevation. A wall with a vehicular gate and 1 or 2 wickets 90
Fig. 5.52. A fragment of the preserved frontage of Wojska Polskiego street, former Żytnia. A liquidated pavement separating buildings from the front garden with a granary, 2001 91
Fig. 5.53. Wojska Polskiego street, former Żytnia, 2007 91
Fig. 5.54. Granaries in the front garden, state from the beginning of the 20th century. 92
Fig. 5.55. Sketch of a typical granary 92
Fig. 5.56. One of the two preserved granaries in the village, 2001 92
Fig. 5.57. The only preserved stove for baking bread and drying fruit, 2001 92
Fig. 5.58. Sketch of a typical stove located in an orchard near the lake 92
Fig. 5.59. Scheme of a traditional Franconian farm: 1) residential building: 1a) residential building so called "a wycużnik", 2) an inventory building; 3) a stock-farming building; 4) remaining buildings for instance granary or dovecot. 93

Fig. 5.60. Typical farms in Złotogłowice village. Two residential buildings with large cubature, 2005 93
Fig. 5.61. Street with a traditional Franconian development 94
Fig. 5.62. A simulation of stages of Franconian development degradation which leads to a total change of the village interior's look. 94
Fig. 5.63. Localization of a farm in the village. 96
Fig. 5.64. A farm, clearing 2005 96
Fig. 5.65. A farm set together with a granary, a dominant for the whole village, 2005 96
Fig. 5.66. A farm – present state – Touristic-Leisure-Rehabilitation Set *Sebastianeum Silesiacum,* 2008 97
Fig. 5.67. Farm buildings, 2001 97
Fig. 5.68. A church visible from afar in Śmiałowice panorama (Marcinowice commune), 1996 99
Fig. 5.69. Pożarzysko (Żarów commune), a church visible in the village panorama, 2006 99
Fig. 5.70. a) A dominant of a church tower situated on a hill. Wysoki Kościół village (Wisznia Mała commune), 2007, b) location 99
Fig. 5.71. a) A church closing the perspective in Solec village (Biała commune in Opole district). The lack of high greenery, characteristic of a traditional village, in the church neighbourhood draws the viewers attention, 2006, b) location 100
Fig. 5.72. Tower of a fire brigade building, Osiek village panorama (Strzelce Opolskie commune), 2003 101
Fig. 5.73. a) A fire-station in a village, from 1930 in Niezdrowice village (Ujazd commune). Height increase by an aerial installation, 2008, b) location 101
Fig. 5.74. a) A water tower from the 18th century, Wierzbna (Żarów comune), 2005, b) location 101
Fig. 5.75. A brick windmill " Dutchman" in Łosiów village (Łosiów commune). Presently residential function, 2008 102
Fig. 5.76. A distillery tower in Galowice (Żórawina commune), 2005 102
Fig. 5.77. a) Former tower brick power transformer stations, dominating the surroundings in Kozielno (Paczków commune), b) location 102
Fig. 5.78. a) A hill with cemetery, a chapel and oak trees, pre-field exposition – a pond in Pietna (Krapkowice commune), 2006, b) location 102
Fig. 5.79. a) A palace in Mrowiny (Żarów commune), 1996, b) location 104
Fig. 5.80. a) An Abbot's palace in Wierzbna (Żarów commune), 2006, b) location 104
Fig. 5.81. A church in Paniowice built in 2000 (Oborniki Śląskie commune), 2005 105
Fig. 5.82. a) A new, sophisticated mass of a church, consecrated in 1996, Niezdrowice (Ujazd commune), 2008, b) location 105
Fig. 5.83. A chimney , greenhouses, Szymanów (Wisznia Mała commune), 2006 106
Fig. 5.84. A digital telephony pole, Psary (Wisznia Mała commune), 2008 106
Fig. 5.85. A metal pole with an alarm siren at the fire station in Piecowice (Długołęka commune), 2005 106
Fig. 5.86. Modern power transformer stations situated on poles, Szymanów (Wisznia Mała commune), 2005 106
Fig. 5.87. A complex of warehouses at the exit way from Psary village (Wisznia Mała commune), 2008 107
Fig. 5.88. The aggressive colour of a traditional residential building on a farm causes it to be a landscape dominant, Wiry, 2004 107
Fig. 5.89. A new residential building in Stare Budkowice village (Murów commune) 107
Fig. 5.90. A former school from the 19th and 20th century, today a residential building, Sulistrowice (Sobótka commune), 1998 109
Fig. 5.91. An old school with a tower, Strzegomiany (Marcinowice commune), 2005 109
Fig. 5.92. a) A former school from the brink of the century in Żłobizna (Brzeg commune). Today a residential building with a common room, 2006, b) location 109
Fig. 5.93. a) A former school, today a residential building, Wysoki Kościół (Wisznia Mała commune), 2007, b) location 109
Fig. 5.94. A former school in Kątna (Długołęka commune). A characteristic tower is visible, 2005, b) location 110
Fig. 5.95. The dumpy, huge mass of a former school, today a common room in Gąsiorowice (Jemielnica commune), 2006, b) location 110

Fig. 5.96. Jemielnica, a modern primary school and junior high school, 2007 111
Fig. 5.97. Małkowice (Kąty Wrocławskie commune) expanded and brightly painted school, 2007 111
Fig. 5.98. a) A new school, Żerniki Wrocławskie (Św. Katarzyna commune), 2006, b) location 111
Fig. 5.99. a) A junior high school in Kryniczno (Wisznia Mała commune) finished in 2002, 2008, b) location 111
Fig. 5.100. A former inn (so called. *gasthaus*) as sub-dominant at the church in Gajkowo (Czernica commune). Presently during adaptation into communal residence building, state from 2008 112
Fig. 5.101. A former inn adapted into a church, Łaziska (Jemielnica commune), 2008 112
Fig. 5.102. A former inn, today a primary school in Psary village (Wisznia Mała commune), 2005 113
Fig. 5.103. A village hall in Kujakowice (Kluczbork commune). A traditional form of the object, 2007 114
Fig. 5.104. Niezdrowice (Ujazd commune). A former school – today an Education, 2008 114
Fig. 5.105. Location of the Education Centre in Niezdrowice village (Ujazd commune) 114
Fig. 5.106. a) A common room in a former inn – *gasthaus*, Bogdaszowice (Kąty Wrocławskie commune), 2005, b) location 114
Fig. 5.107. a) A village common room located in the centre of Kryniczno village (Wisznia Mała commune), built in 1970s, 1998, b) location 115
Fig. 5.108. a) A village common room, a new building differing by the form and colour of the roof from the surrounding, Gałów (Miękinia commune), b) the location of the common room in Gałów near the church, 2005 115
Fig. 5.109. Gajków village (Czernica commune), The location of the common room and former inn 115
Fig. 5.110. a) A former inn building on the left . b) A new common room with a shop on the right. The mass of pavilions built in villages in 1970s, Gajków 2008 and 2005 116
Fig. 5.111. A unique historic foundry, hammering house and a warehouse of steelworks from the beginning of the 19th century in Zagwiździe (Murów commune), 2005 117
Fig. 5.112. The ruin of a former catholic church in Podgórki (Świerzawa commune), state before alteration, 2004 117
Fig. 5.113. A viewing tower and lapidaries on the base of a former Catholic church in Podgórki (Świerzawa commune), 2006 117
Fig. 5.114. A building at 43 Wołowska street from 1902. A local individual – Rościsławice (Oborniki Śląskie commune), 2006 118
Fig. 5.115. A successful adaptation of a former residential state farm building to a church. The object can also belong into a dominant group, Frączków (Pakosławice commune), 2006 118
Fig. 5.116. The uniform character of the street was created by plastered residential buildings, painted white (a *white village*), Wierzch (Głogówek commune), 2005 120
Fig. 5.117. Uniform colours of walls, roofs and identical tops of residential buildings, Krzanowice (Dobrzeń Wielki commune), 2006 120
Fig. 5.118. In 2005 31% of the buildings have elevations faced stoned with red brick, Kątna (Długołęka commune) 121
Fig. 5.119. A uniformed frontage of a street at a pond in Kątna village (Długołęka commune), 2005 121
Fig. 5.120. The atu of the village is its preserved initial character of buildings faced stoned with red brick, Fałkowice (Pokój commune), 2005 121
Fig. 5.121. a) Residential buildings with brick fronts, located with their corners to the street, Bobrowa (Rudniki commune), b) Domination of buildings with red brick fronts, Bobrowa (Rudniki commune), 2004 121
Fig. 5.122. Limestone as a fence of a palace-park set in Żyrowa village, 2004 123
Fig. 5.123. Limestone in residential buildings and in a wall in Kamień Śląski village 2007 123
Fig. 5.124. Limestone in a building and in a wall in Kamień Śląski village, 2007 123
Fig. 5.125. Stone in elevation of a building and in a wall, Gąsiorowice (Jemielnica commune), 2007 123
Fig. 5.126. Limestone as a fence of a palace-park set in Żyrowa village, 2004 124
Fig. 5.127. A stone wall as a fence, Kamień Śląski, 2007 124

Fig. 5.128. A shrine in a stone wall, Kamień Śląski (Gogolin commune), 2008 124
Fig. 5.129. Surrounding of a water reservoir in a central square of Kamień Śląski village, (Gogolin commune), 2007 124
Fig. 5.130. Uniform colours and shapes in Kruków (Żarów commune), 1996 125
Fig. 5.131. Frontage of a street with buildings with double sliding roofs with flat tops. Wróblin (Głogówek commune), 2008 125
Fig. 5.132. Pediment roofs in residential buildings in Spółdzielcza street in Marcinowice village (Marcinowice commune), 2004 125
Fig. 5.133. A new estate of one family houses with various forms and roof colour, Krzyków (Czernica commune), 2007 126
Fig. 5.134. Decorative finish of rafters in a farming building, Kątna (Długołęka commune), 2005 127
Fig. 5.135. Exposition of wooden elements of interlocking construction in Ostaszów (Przemków commune), 2008 127
Fig. 5.136.A gable wall of a residential building with decorative motifs connected with the Baroque, Brzezinki (Wołczyn commune), 2007 128
Fig. 5.137. Decotative motifs connected to classical forms. A gable wall of a residential building, Złotogłowice (Nysa commune), 2008 128
Fig. 5.138. Decorative elements of a gable wall of a residential building connected to Gothic Revival. Kątna (Długołęka), 2005 128
Figl. 5,139. Gable wall in a building with brick front, Pracze (Milicz commune), 2008 128
Fig. 5.140. Brick framing of window openings and barn doors. Ślęza (Kobierzyce commune), 2005 129
Fig. 5.141. Ventilation openings in geometrical forms and Christian symbol (a cross in the top on a building) Kozielno (Paczków commune), 2007 129
Fig. 5.142. Decorative, wooden porch, Szonów (Głogówek commune), 2007 129
Fig. 5.143. Wooden porch, Kozielno (Paczków commune), 2008 129
Fig. 5.144. A gable elevation, with a triple window connected by a common under-window ledge, pilasters and rich window framing, 2006 130
Fig. 5.145. A projection of a residential building with pinnacles, rustic pilasters and a patron figure in a niche, 2008 130
Fig. 5.146.a,b,c,d. Decorative window framings in the residential buildings, 2008 130
Fig. 5.147. a), b) Fences on stone foundations and retaining walls in Kozielno village (Paczków commune), 2006 131
Fig. 5.148. A chapel in Bożanów village (Żarów commune), 2006 132
Fig. 5.149. A chapel in Kozielno village (Paczków commune), 2006 132
Fig. 5.150. A bus stop adjusted to the development of the rest of the street in Kozielno village (Paczków commune), 2007 133
Fig. 5.151. An attempt at referring of the form of a bus stop to the surrounding, Kozielno (Paczków commune), 2006 133
Fig. 5.152. A transformer tower station in Brzezina village (Skarbimierz commune), 2005 134
Fig. 5.153. A sewage treatment plant. Strzeszów (Wisznia Mała commune), ... 134
Fig. 5.154. A preserved neo-gothic entrance gate to a palace-park set, Biała Nyska (Nysa commune), 2005 136
Fig. 5.155. Walking zone in a park, Biała Nyska (Nysa commune), 2005 136
Fig. 5.156. An active leisure zone, in the background a sports field and playground, Psary (Wisznia Mała commune), 2009 136
Fig. 5.157. Localization of a park in Łażany (Żarów commune), 2004 137
Fig. 5.158. A park in Łażany, Żarów commune, state in 2004: 1) a palace, 2) a zone of bosky courtyard between a palace and park, 3) buildings in a central part of a park: pergola, cave, 4) the northern part of a park situated along the wall, 5) a south-east part of a park separated with viewing clearings. 137
Fig. 5.159. Renovated bridge, 2008 137
Fig. 5.160. A historic pergola, 2008 137
Fig. 5.161. A sports field in a park, 2008 137
Fig. 5.162. A new entrance gate into the park, 2008 137
Fig. 5.163. The Schuman park in Pilszcz village (Kietrz commune) 138
Fig. 5.164. A Pilszcz map with park location 138
Fig. 5.165. Sunflowers in Malkowice village (Kąty Wrocławskie commune), 2005 139

Fig. 5.166. A front garden in Nowa Wieś Wrocławska village (Kąty Wrocławskie commune), 2005 139
Fig. 5.167. A traditional front garden in Kalno village (Żarów commune), 2008 139
Fig. 5.168. A traditional flower front garden in Kryniczno, (Wisznia Mała commune), 2008 139
Fig. 5.169. Management of a settlement plot, preserved in traditional, rural character. An ash-tree dominating its surroundings in the background. Skorochów (Nysa commune), 2006 140
Fig. 5.170. Orchard at a house in Buków village (Żarów commune), 2004 141
Fig. 5.171. A traditional orchard with poultry run. Wojnowice (Miękinia commune), 2005 141
Fig. 5.172. Orchards in Zacharzyce village (Św. Katarzyna commune), 2005 141
Fig. 5.173. An oak lane in Sulimów village (Św. Katarzyna commune), 2005 142
Fig. 5.174. A row of oak trees at the entrance to Sulimów village (Św. Katarzyna commune), 2005 142
Fig. 5.175.a,b. An entrance lane created with spruces and limes in Sadowice (Kąty Wrocławskie commune). A view from the road into the interior of a lane and exterior, 2005 142
Fig. 5.176. Double chestnut and lime trees lane, Sadowice (Kąty Wrocławskie commune), 2005 143
Fig. 5.177. A historic lime tree lane at the park in Śliwice (Długołęka commune), 2005 143
Fig. 5.178. A lane of fruit trees along the road from Kątna village (Długołęka commune), 2005 144
Fig. 5.179. Skorochów (Nysa commune). A lime tree at a residential building , 2006 144
Fig. 5.180. Robinia- acacia in Skorochów village (Nysa commune), 2006 144
Fig. 5.181. An oak tree at the farm, Kątna (Długołęka commune), 2005 144
Fig. 5.182. A black pine tree (Pinus nigra) is distinctive with its beautiful look. It stands in front of a building on a farm in Buków village (commune Żarów), 2004 144
Fig. 5.183. A monument of nature, an oak tree in Kuraszków (Oborniki Śląskie commune), 2005 144
Fig. 5.184. A monument of nature, an oak tree called „Wilczek" in Wilczków village (Żórawina commune), 2006 144
Fig. 5.185. A picturesque spruce at the entrance to Świątniki village (Sobótka commune), 2005 145
Fig. 5.186. A tree as a dominant in Paniowice village (Oborniki Śląskie commune), 2005 145
Fig. 5.187. An entrance gate to Tyniec village upon Ślęza river (Kobierzyce commune), 2006 145
Fig. 5.188. An old cemetery with chestnut trees in Paniowice village (Oborniki Śląskie commune), 2005 145
Fig. 5.189. Presently non-existing water reservoirs in Kamień village (Długołęka commune), based on a map from 1832 149
Fig. 5.190. Water reservoirs in Maniów Wlk. village (Mietków commune), 1825 149
Fig. 5.191. A comparison of the area of surface waters in Zielenice village in 1819 and 1990 149
Fig. 5.192. A moat surrounding a palace in Łażany (Żarów commune): a) present state, b) location, 2008 150
Fig. 5.193. A palace in Mrowiny (Żarów commune): a) a pond in the foreground, b) location, 1996 150
Fig. 5.194. A former pond in palace park in Biała Nyska (Nysa commune), spring 2004 151
Fig. 5.195. A recreated pond in a park, Biała Nyska (Nysa commune), spring 2005 151
Fig. 5.196. Biała Nyska (Nysa commune). A former pond on the map from 1884. 151
Fig. 5.197. Kamień Śląski (Gogolin commune), 2008 152
Fig. 5.198. Żyrowa (Zdzieszowice commune), 2004 152
Fig. 5.199. Surface waters in Strzeszów village (Wisznia Mała commune), 2002 153
Fig. 5.200. A moat around a park in Strzeszów (Wisznia Mała commune), 2002 153
Fig. 5.201. A view to a slope, so called *Landeck* and a pool on the Osobłoga River in Pietna village (Krapkowice commune), 2006 153
Fig. 5.202. A pond at a rural building, Pietna (Krapkowice commune), 2006 153
Fig. 5.203. A scheme of management of Pietna village (Krapkowice commune) 154
Fig. 6.1. Various possibilities of filling three-dimensional spaces with greenery based on one composition in a plan 158

Fig. 6.2. An accepted way of framing a single picture in the first stage of elaboration 159
Fig. 6.3. Framing of a landscape interior including three succeeding pictures 160
Fig. 6.4. Location of villages where the landscape interiors were analyzed in 2005 161
Fig. 6.5. A division into analyses zones in Psary (Wisznia Mała commune), 2005 162
Fig. 6.6. *Zone analisis* 1. An exemplary traditional landscape interior in Psary village: a) exit frame with proportion of 12/32. 1, 2, 3 – opacity adequately 25%, 50% and 75%, b) detailed graph, c) general graph of a percentage share of individual elements in the interior, 2005 163
Fig. 6.7. A percentage share of individual elements in the interior: a) modern buildings, b) traditional buildings, Psary (Wisznia Mała commune), 2005 164
Fig. 6.8. Initial panorama 3600 together with two chosen interiors (I, II) with a viewing angle of 1200, which is 1/3 length of the whole panorama 165
Fig. 6.9. An exemplary *zone analisis* 1 and 2 landscape interior in Psary village (Wisznia Mała commune), with an interior proportion of 12/32 (angle 120^0) 166
Fig. 6.10. An exemplary *zone analisis* 1 and 2 landscape interior in Psary village (Wisznia Mała commune), with an interior proportion of 12/32 (angle 120^0) 167
Fig. 6.11. Entry panorama of Psary village in 1996 170
Fig. 6.12. Entry panorama of Psary village in 2008 171
Fig. 7.1. Terrains with private plots 177
Fig. 7.2. Terrains with plots belonging to the commune 177
Fig. 7.3. Rural spatial elements together with division to types of future investments 179
Fig. 7.4. Terrains of housing estates in the village belonging to private owners 179
Fig. 7.5. Terrains of housing estates in the village belonging to the commune 179

SPIS TABEL

Tab. 2.1. Adaptacja dawnych budynków gospodarczych do nowych funkcji....27
Tab. 2.2. Nowe zagospodarowanie miejsca po dawnym budynku gospodarczym 27
Tab. 2.3. Ekspozycja materiału budowlanego 28
Tab. 2.4. Tradycyjny detal na elewacjach 29
Tab. 2.5. Kolor jako element kształtowania krajobrazu wsi 30
Tab. 2.6. Mała architektura, wiaty przystankowe, trafostacje 31
Tab. 2.6. Mała architektura, wiaty przystankowe, trafostacje c.d. 32
Tab. 2.7. Wykorzystanie wód powierzchniowych do kreowania nowego wizerunku miejscowości 33
Tab. 2.8. Drzewa liściaste i pnącza 34
Tab. 2.9. Zieleń tradycyjna, drzewa owocowe....34
Tab. 2.10. *Wieś różana* 35
Tab. 5.1. Owalnica, Brzezina, gmina Skarbimierz, Opolszczyzna....69
Tab. 5.2. Ulicówka, Złotogłowice, gmina Nysa, Opolszczyzna....71
Tab. 5.3. Schematy położenia wsi względem cieków....72
Tab. 5.4. Rzeka jako oś kompozycyjna układu przestrzennego wsi, Pilszcz, gmina Kietrz, Opolszczyzna, plany 74
Tab. 5.5. Rzeka jako oś kompozycyjna układu przestrzennego wsi, Pilszcz, gmina Kietrz, Opolszczyzna, widoki....75
Tab. 5.6. Rynek wiejski, Wiry, gmina Marcinowice, Dolny Śląsk....78
Tab. 5.6. Rynek wiejski, Wiry, gmina Marcinowice, Dolny Śląsk c.d. 79
Tab. 5.7. Główny plac, Kamień Śląski, gmina Gogolin, Opolszczyzna....80
Tab. 5.8. Miejsca symboliczne 81
Tab. 5.9. Place zabaw 82
Tab. 5.10. Boiska sportowe zlokalizowane na obrzeżu wsi....83
Tab. 5.11. Boiska sportowe wewnątrz terenów osiedlowych wsi 84
Tab. 5.12. Zabudowa zagrodowa, przykładowe schematy zagród występujących w analizowanych miejscowościach 85
Tab. 5.13. Strefy w zagrodzie tradycyjnej i współczesnej 86
Tab. 5.14. Przemiany tradycyjnego charakteru wsi, z regularnie ustawionymi zagrodami i stodołami zamykającymi podwórza gospodarcze od strony pól, Obórki, gmina Skarbimierz, Opolszczyzna 87
Tab. 5.14. Przemiany tradycyjnego charakteru wsi, z regularnie ustawionymi zagrodami i stodołami zamykającymi podwórza gospodarcze od strony pól, Obórki, gmina Skarbimierz, Opolszczyzna c.d. 88
Tab. 5.15. Schemat degradacji zabudowy spowodowanej likwidacją stodół na tradycyjnych działkach zagrodowych trzybudynkowych 89
Tab. 5.16. Zagroda frankońska, Pilszcz, gmina Kietrz, Opolszczyzna....90
Tab. 5.16. Zagroda frankońska, Pilszcz, gmina Kietrz, Opolszczyzna c.d. 91
Tab. 5.17. Spichlerze, piece, Pilszcz, gmina Kietrz, Opolszczyzna....92
Tab. 5.18. Zagroda z obiektami o dużej kubaturze, Złotogłowice, gmina Nysa, Opolszczyzna 93
Tab. 5.18. Zagroda z obiektami o dużej kubaturze, Złotogłowice, gmina Nysa, Opolszczyzna c.d. .94
Tab. 5.19. Folwark, Kątna, gmina Długołęka, Dolny Śląsk....96
Tab. 5.20. Folwark przypałacowy, Kamień Śląski, gmina Gogolin, Opolszczyzna....97
Tab. 5.21. Wieś tradycyjna – dominanty I – wieże kościołów....99
Tab. 5.21. Wieś tradycyjna – dominanty I – wieże kościołów c.d. 100
Tab. 5.22. Wieś tradycyjna dominanty – I – inne wieże....101
Tab. 5.23. Wieś tradycyjna – dominanty I – wiatraki, kominy, trafostacje wieżowe, inne elementy....102
Tab. 5.24. Wieś tradycyjna – dominanty II – pałace, klasztory, folwarki....104
Tab. 5.25. Wieś współczesna – dominanty I – kościoły....105
Tab. 5.26. Wieś współczesna – dominanty I – kominy, maszty, trafostacje....106
Tab. 5.27. Wieś współczesna dominanty II, hurtownie, obiekty o agresywnej formie lub kolorystyce 107

Tab. 5.28. Dawne szkoły ... 109
Tab. 5.28. Dawne szkoły c.d. ... 110
Tab. 5.29. Współczesne szkoły ... 111
Tab. 5.30. Dawne zajazdy ... 112
Tab. 5.30. Dawne zajazdy c.d. ... 113
Tab. 5.31. Sale i świetlice wiejskie ... 114
Tab. 5.31. Sale i świetlice wiejskie c.d. ... 115
Tab. 5.31. Sale i świetlice wiejskie c.d. ... 116
Tab. 5.32. Obiekty zabytkowe ... 117
Tab. 5.33. Inne ... 118
Tab. 5.34. Jednolita kolorystyka i wykończenie budynków murowanych, tynkowanych, malowanych na biało – *biała wieś* ... 120
Tab. 5.35. Budynki murowane, licowane czerwoną cegłą – *czerwona wieś* ... 121
Tab. 5.36. Kamień wapienny jako budulec – ściany budynków ... 123
Tab. 5.37. Kamień wapienny jako budulec – mury ... 124
Tab. 5.38. Dachy ... 125
Tab. 5.38. Dachy c.d ... 126
Tab. 5.39. Ozdobne elementy drewniane w elewacjach budynków ... 127
Tab. 5.40. Zdobnictwo ścian szczytowych w budynkach murowanych mieszkalnych ... 128
Tab. 5.41. Ozdobne elementy drewniane w elewacjach budynków ... 129
Tab. 5.42. Ganki (*lauby)* ... 129
Tab. 5.43. Zdobnictwo w budynkach murowanych, tynkowanych, Złotogłowice (gmina Nysa) ... 130
Tab. 5.44. Ogrodzenia ... 131
Tab. 5.45. Kapliczki ... 132
Tab. 5.46. Komunikacja – wiaty przystankowe ... 133
Tab. 5.47. Obiekty infrastruktury technicznej ... 134
Tab. 5.48. Parki podworskie ... 136
Tab. 5.49. Parki podworskie, Łażany, gmina Żarów ... 137
Tab. 5.50. Nowe parki wiejskie ... 138
Tab. 5.51. Tradycyjne zagospodarowanie otoczenia posesji – przedogródki ... 139
Tab. 5.52. Tradycyjne zagospodarowanie otoczenia posesji – ogród ... 140
Tab. 5.53. Sady ... 141
Tab. 5.54. Aleje i szpalery drzew ... 142
Tab. 5.54. Aleje i szpalery drzew c.d. ... 143
Tab. 5.55. Pojedyncze okazy drzew ... 144
Tab. 5.55. Pojedyncze okazy drzew c.d. ... 145
Tab. 5.56. Malownicze grupy zieleni, stare cmentarze ... 145
Tab. 5. 57. Procentowa zmiana powierzchni wód stojących w wybranych 10 wsiach, od początku XIX wieku do czasów współczesnych ... 148
Tab. 5.58. Wody powierzchniowe we wsiach w XIX wieku ... 149
Tab. 5.59. Woda w założeniach pałacowo-parkowych ... 150
Tab. 5.59. Woda w założeniach pałacowo-parkowych c.d. ... 151
Tab. 5.60. Ozdobne zbiorniki na centralnych placach ... 152
Tab. 5.61. Wody powierzchniowe ... 153
Tab. 5.61. Wody powierzchniowe c.d. ... 154
Tab. 7.1. Zależności pomiędzy elementami terenów osiedlowych wsi a działaniami uczestników procesu inwestycyjnego na różnych jego poziomach ... 177
Tab. 7.2. Schemat procesu inwestycyjnego ... 179

LIST OF TABELS

Tab. 2.1. Adaptation of former farm buildings for new functions 27
Tab. 2.2. New management of the former farm building 27
Tab. 2.3. Exposition of building material....28
Tab. 2.4. Traditional detail on elavations....29
Tab. 2.5. Colour as an element of shaping a village landscape 30
Tab. 2.6. Small architecture, bus stop shelters, trafostations....31
Tab. 2.6. Small architecture, bus stop shelters, trafostations continuation....32
Tab. 2.7. Using surface waters for creating a new image of the place....33
Tab. 2.8. Leaf trees and creepers 34
Tab. 2.9. Traditional greenery, fruit trees....34
Tab. 2.10. *Rose Village* 35
Tab. 5.1. Village built on the plan of an oval, Brzezina, Skarbimierz commune, Opole villages 69
Tab. 5.2. Ribbon development, Złotogłowice, Nysa commune, Opole region....71
Tab. 5.3. Schemes of the village location according to sewers. 72
Tab. 5.4. The river as a spatial set composition axis Pilszcz, Kietrz commune, Opole district, plans 74
Tab. 5.5. The river as a spatial set composition axis Pilszcz, Kietrz commune, Opole district, views 75
Tab. 5.6. A village Market Square, Wiry, Marcinowice commune, Lower Silesia 78
Tab. 5.6. A village Market Square, Wiry, Marcinowice commune, Lower Silesia continuation 79
Tab. 5.7. A main square, Kamień Śląski, Gogolin commune, Opole district 80
Tab. 5.8. Symbolic spots 81
Tab. 5.9. Playgrounds 82
Tab. 5.10. Sports grounds situated at the edge of the village 83
Tab. 5.11. Sports grounds inside settlement areas of the village....84
Tab. 5.12. Farm buildings, exemplary schemes of farms located in the analyzed places 85
Tab. 5.13. Spheres in a traditional and modern farm 86
Tab. 5.14. Transformations of a traditional character of a village according to the located farm grounds and barns which close farm yards from field sides Obórki, Skarbimierz commune, Opole district 87
Tab. 5.14. Transformations of a traditional character of a village according to the located farm grounds and barns which close farm yards from field sides Obórki, Skarbimierz commune, Opole district continuation....88
Tab. 5.15. A scheme of degradation of buildings caused by removing barns on traditional three building farm plots 89
Tab. 5.16. Franconian farm, Pilszcz, Kietrz commune, Opole district 90
Tab. 5.16. Franconian farm, Pilszcz, Kietrz commune, Opole district continuation 91
Tab. 5.17. Granary, stoves, Pilszcz, Kietrz commune, Opole district....92
Tab. 5.18. Farm with big cubature objects, Złotogłowice, Nysa commune, Opole district....93
Tab. 5.18. Farm with big cubature objects, Złotogłowice, Nysa commune, Opole district continuation 94
Tab. 5.19. Grange, Kątna, Długołęka commune, Dolny Śląsk 96
Tab. 5.20. Palace grange, Kamień Śląski, Gogolin commune, Opole district 97
Tab. 5.21. Traditional villages – dominants I – church towers....99
Tab. 5.21. Traditional villages – dominants I – church towers continuation 100
Tab. 5.22. Traditional villages – dominants – I – other towers 101
Tab. 5.23. Traditional villages – dominants I – windmills, chimneys, tower power transformer stations....102
Tab. 5.24. Traditional villages – dominants II – palaces, monasteries, granges 104
Tab. 5.25. Modern villages – dominants I – churches....105
Tab. 5.26. Modern villages – dominants I – chimneys, poles, power transformer stations 106
Tab. 5.27. Modern villages – dominants II; warehouses, objects of an aggressive form or colours 107

Tab. 5.28. Former schools....109
Tab. 5.28. Former schools continuations 110
Tab. 5.29. Modern schools....111
Tab. 5.30. Former inns 112
Tab. 5.30. Former inns continuation....113
Tab. 5.31. Halls and village community centres 114
Tab. 5.31. Halls and village community centres, continuation....115
Tab. 5.31. Halls and village community centres, continuation....116
Tab. 5.32. Relics of the past....117
Tab. 5.33. Others....118
Tab. 5.34. Homogenous colours and finishing of brick buildings, plastered or painted white – *white village*....120
Tab. 5.35. Brick buildings, with red brick fronts – *red village*....121
Tab. 5.36. Limestone as building material – building walls 123
Tab. 5.37. Limestone as building material – walls....124
Tab. 5.38. Roofs 125
Tab. 5.38. Roofs continuation....126
Tab. 5.39. Decorated wooden elements in building elevations 127
Tab. 5.40. Decorations on gable walls in brick buildings....128
Tab. 5.41. Decoration on farm buildings....129
Tab. 5.42. Porches 129
Tab. 5.43. Decorations of brick, plastered buildings, Złotogłowice (Nysa commune) 130
Tab. 5.44. Fences....131
Tab. 5.45. Chapels 132
Tab. 5.46. Communication – bus stops shelters 133
Tab. 5.47. Technical infrastructure objects....134
Tab. 5.48. Palace parks....136
Tab. 5.49. Palace parks, Łażany, Żarów commune 137
Tab. 5.50. New village parks 138
Tab. 5.51. Traditional management of premises surrounding – front gardens....139
Tab. 5.52. Traditional management of premises surrounding – a garden....140
Tab. 5.53. Orchards....141
Tab. 5.54. Alleys and tree lanes 142
Tab. 5.54. Alleys and tree lanes continuation....143
Tab. 5.55. Singular examples of trees....144
Tab. 5.55. Singular examples of trees continuation. 145
Tab. 5.56. Picturesque groups of greenery, old cemeteries....145
Tab. 5. 57. Percentage change of the surface area of slack water in 10 of the chosen villages: from the beginning of the19th century until present....148
Tab. 5.58. Surface waters in villages in the 19th century....149
Tab. 5.59. Water in palace-park sets....150
Tab. 5.59. Water in palace-park sets continuation 151
Tab. 5.60. Decorative water tanks in central squares 152
Tab. 5.61. Surface waters 153
Tab. 5.61. Surface waters continuation....154
Tab. 7.1. Relationships between elements of village residential areas and activities of the participants in the investment process at its different levels 177
Tab. 7.2. A scheme of investment process 179

Distinguishing marks of landscape and architecture in the south-west Poland villages

Summary

The following work is an attempt to define occurances which appear in landscapes of a modern village. And also the implication of methods of protection against negative occurances. In the first part of the work, an attempt at connecting scientifical researches with the actions of local communities and self-government authorities. To achieve this aim, a scheme of connections was determined whereby a village and its inhabitants are the most important link, with participants at every stage and meeting. Thanks to such an approach, local community activises easier and is induced to action and activity of a local commune and rank-and-file initiative is guarantee of success in evey action for development of rural areas. Next the method of advancement was defined which aims at creating a new village image. Thorough analyses of the present stage which is to define weak and strong points of a village within the range of particular subjects are needed. In parallel, characteristic elements of a village are defined. Within limits of landscape protection and appropriate shaping of a village, all those actions are to aim at defining such elements in places which are unique or specific.

In result, a concept of a village distinguishing mark was defined which refers both to the material and immaterial sphere of life of a village commune. The most important assignment is to stipulate distinguishing marks while defining a vision of development and which aid in its formulation. It guarantees minimalization of errors which in future could lead to irretrievable destruction of those specific elements in villages. Even with such actions as thematic villages where it can happen that the idea of the village is not connected with its tradition, but a new idea is formed, we shouldn't forget about those elements which exist already and can with the right attitude correspond with this new vision and not disturb and in result be eliminated.

The meaning of distinguishing marks is vital. Most of all they clarify the space, are dominants or landmarks which are identified not only in the scale of a village but also a region.

Often distinguishing marks are some sorts of elements which crystallize a village plan (an equivalent of elements which crystallize the plan of a city), they have symbolic meaning and enrich the identity of a village commune.

Categorization of distinguishing marks of villages were elaborated in the work and their meaning in a range of material distinguishing marks in the pilot group of villages from Opole Voivodeship were analyzed. The biggest value in leading distinguishing marks were buildings and village sets in all villages. In the analyzed villages, most important was also building material which influences the uniform image of a village.

Experiences from other EU countries confirm the rightfulness of such an approach. Also there, after thorough analysis of the existing state, characteristic elements in villages are appointed, which can become an inspiration for future vision of a village or even a region. Such actions are protected by an appropriate special planning system. In the researched area, Lower Silesia and Opole district, many villages with obvious special sets, buildings and decorations were preserved. Despite the cultural separateness of Opole Land it is possible to introduce such an approach in all analyzed areas.

Only by breaking cultural continuity in the area of Lower Silesia and part of Opole area causes the necessity for arousal of village communes in defining new traditions, customs and the rank-and-file initiative.

In the next part of the work, attention has been paid to the third dimension of analyses run in the area of a village. *Zone* has been proposed for interiors and panoramas whose assignment is to make evaluation and meaning of particular components of landscape elements easier in shaping village space. It is important because often the meaning of fencing or village greenery is belittled. Basing on *zone* of interiors and panoramas in randomly chosen Psary village, relationships among particular component elements of landscape of a village and its interior. From a combination of results the face of our villages change. Buildings and fencing in interiors of modern

villages play a huge part, but in old parts of villages buildings were in balance with greenery through which the whole was more friendly and harmonious. In modern villages most important is the fact that buildings should have defined forms and coherent colours, which is vital for specific order. The order can result from the uniform forms of roofs, a building's situation and/or similar solids. It can also be a result of an appropriate colour palette coherent to the nature of the region.

In the last part of the work, a diagram was created which presents the investment process and its participants, for both private terrains and those belonging to a commune in villages. All intersections of this scheme are the places where errors can occur, consequences of which may be in the area of management or the later created object. It illustrates the number of problems which face a modern village. It is to be a scheme helpful while making decisions at various levels of the investment process.

The present work is an attempt of such an approach to the modern village, which gives inhabitants a chance to develop it with simultaneous preservation of its most valuable, existing values. Simultaneously it was shown that processes occuring in villages are multi-leveled and even the smallest elements incorporated into the village landscape cannot be belittled

Key words: landscape, village, distinguishing mark, spatial development of village, landscape interior

Wyróżniki krajobrazu i architektury wsi południowo-zachodniej Polski

Streszczenie

Niniejsza praca jest próbą określenia zjawisk zachodzących w krajobrazie współczesnej wsi, a także wskazania schematu zapobiegania procesom negatywnym. W pierwszej części pracy podjęto próbę powiązania badań naukowych z działaniami lokalnego społeczeństwa i władz samorządowych. W tym celu wyznaczono model powiązań, w którym wieś i jej mieszkańcy są ogniwem najważniejszym uczestniczącym we wszystkich etapach i spotkaniach. Dzięki takiemu podejściu społeczność lokalna łatwiej się aktywizuje i pobudza do działania, a to właśnie aktywność społeczności lokalnej i inicjatywa oddolna jest gwarancją sukcesu we wszelkich działaniach na rzecz rozwoju obszarów wiejskich. Następnie określono metodę postępowania, która ma na celu wykreowanie nowego wizerunku wsi. Do tego potrzebne są gruntowne analizy stanu istniejącego prowadzące do określenia słabych i mocnych stron miejscowości w zakresie poszczególnych tematów. Równolegle określane są elementy charakterystyczne miejscowości. W zakresie ochrony krajobrazu i odpowiedniego kształtowania wsi wszystkie te działania mają na celu wyznaczenie takich elementów w miejscowościach, które są jedyne, niepowtarzalne lub specyficzne.

W rezultacie określono pojęcie wyróżnika wsi, który dotyczy zarówno sfery materialnej, jak i niematerialnej życia wspólnoty wiejskiej. Zadaniem najważniejszym jest sprecyzowanie wyróżników przy określaniu wizji rozwoju, które pomogą w jej sformułowaniu. Daje to gwarancję zminimalizowania błędów, które w przyszłości mogłyby doprowadzić do bezpowrotnego zniszczenia tych specyficznych elementów we wsiach. Nawet przy takich działaniach jak wsie tematyczne, w których zdarza się, że pomysł na rozwój miejscowości nie jest związany z jej tradycją, tylko tworzy się nową, nie powinno się zapominać o tych elementach, które już istnieją i mogą, przy odpowiednim podejściu, współgrać z tą nową wizją, a nie przeszkadzać i w rezultacie ulegać eliminacji.

Znaczenie wyróżników wsi jest ogromne. Przede wszystkim porządkują przestrzeń, są dominantami lub punktami orientacyjnymi identyfikowalnymi zarówno w skali miejscowości, jak i regionu. Często wyróżniki są pewnego rodzaju elementami krystalizującymi plan wsi (odpowiednik elementów krystalizujących plan miasta), mają znaczenie symboliczne i wzbogacają tożsamość społeczności wiejskiej.

W publikacji opracowano systematykę wyróżników wsi i przeanalizowano ich znaczenie w zakresie wyróżników materialnych w pilotażowej grupie miejscowości z województwa opolskiego. We wszystkich wsiach największe znaczenie w wyróżnikach wiodących miała zabudowa, a także układy wsi. W analizowanych miejscowościach istotny był materiał, budulec, który wpływa na jednolity wizerunek wsi.

Doświadczenia z innych krajów unijnych potwierdzają słuszność takiego podejścia. Tam również, po dokładnych analizach stanu istniejącego, wyznacza się elementy charakterystyczne w miejscowościach, które mogą się stać inspiracją do przyszłej wizji dla wsi, a nawet regionu. Działania takie są zabezpieczone odpowiednim systemem planowania przestrzennego. Na badanym obszarze, czyli terenie Dolnego Śląska i Opolszczyzny, zachowało się jeszcze wiele miejscowości z czytelnymi układami przestrzennymi, zabudową i zdobnictwem. Pomimo odrębności kulturowej Ziemi Opolskiej jest możliwe zastosowanie takiego podejścia na całym analizowanym obszarze. Jedynie przerwanie ciągłości kulturowej na terenie Dolnego Śląska i części Opolszczyzny powoduje konieczność pobudzenia wspólnot wiejskich do określenia nowych tradycji, zwyczajów, a także oddolnych działań.

W kolejnej części pracy zwrócono uwagę na trzeci wymiar analiz prowadzonych na terenie wsi. Zaproponowano *sektorową analizę* wnętrz i panoram, która ma za zadanie ułatwić ocenę i znaczenie poszczególnych elementów składowych krajobrazu w kształtowaniu przestrzeni wsi. Jest to o tyle ważne, że często we wsiach bagatelizowane jest znaczenie ogrodzeń czy zieleni wysokiej. Na podstawie *sektorowej analizy* wnętrz i panoram w losowo wybranej miejscowości Psary określono zależności pomiędzy poszczególnymi elementami składowymi krajobrazu wsi w jej wnętrzach. Z zestawień wynika, że zmienia się oblicze naszej wsi. We wnętrzach współcze-

snych ogromną rolę odgrywają budynki i ogrodzenia, natomiast w starej części wsi zabudowa równoważyła się z zielenią, przez co całość była bardziej przyjazna i harmonijna.

W ostatniej części opracowania zamieszczono diagram przedstawiający proces inwestycyjny i jego uczestników dla terenów prywatnych i należących do gminy we wsiach. Wszystkie przecięcia tego modelu to miejsca, w których mogą powstać błędy, których konsekwencją jest potem powstały obiekt czy zagospodarowanie terenu. Obrazuje on wielość problemów, które stają przed współczesną wsią. Ma on być schematem pomocnym przy podejmowaniu decyzji na różnych poziomach procesu inwestycyjnego.

Niniejsza praca jest próbą takiego podejścia do współczesnej wsi, które daje szansę jej mieszkańcom na rozwój miejscowości z jednoczesnym zachowaniem jej najcenniejszych istniejących już wartości. Jednocześnie wykazano, że procesy zachodzące we wsiach są wielopłaszczyznowe i nie można bagatelizować nawet najmniejszych elementów wchodzących w skład krajobrazu wiejskiego.

Słowa kluczowe: krajobraz, wieś, wyróżnik, zagospodarowanie przestrzenne wsi, wnętrza krajobrazowe

ZAŁĄCZNIK NR I
SZCZEGÓŁOWY PODZIAŁ WYRÓŻNIKÓW WSI

ANTROPOGENICZNE		NATURALNE
NIEMATERIALNE	MATERIALNE	
AKTYWNOŚĆ	UKŁAD PRZESTRZENNY	
aktywny rejon	układ pól	
aktywni mieszkańcy	kształt wsi	
	place	
WYZNANIE		
	ZABUDOWA	
TRADYCJA	zagroda	
zwyczaje lokalne	obiekt	
	materiał	
IMPREZY CYKLICZNE	dachy	
	zdobnictwo	
TURYSTYKA	mała architektura	
	inne	
	INFRASTRUKTURA	
	ZIELEŃ	ZIELEŃ
	lasy	lasy
	pola, zieleń śródpolna	ostańce
	park, skwer	
	zieleń jednorodna	
	solitery	
	inne	
	WODA	WODA
	stawy	wody stojące
	zbiorniki	cieki
	inne	
	UKSZTAŁTOWANIE TERENU	UKSZTAŁTOWANIE TERENU
	kamieniołomy	
	kopalnie	
		INNE

ZAŁĄCZNIK NR II
ZESTAWIENIE WYRÓŻNIKÓW WSI
WOJEWÓDZTWO OPOLSKIE
Wi – wiodące, Ws – wspomagające, U – uzupełniające

			antropogeniczne - materialne																							naturalne					
			układ			zabudowa						infr.	zieleń					woda			ukszt.ter.				zieleń		woda			
	nazwa polska	gmina	układ pól	kształt wsi	place	zagroda	obiekt	materiał	dachy	zdobnictwo	mała architektura	inne	infrastruktura	lasy	pola, zieleń śródpolna	park, skwer	zieleń jednorodna	solitery	inne	stawy	zbiorniki	inne	kamieniołomy	kopalnie	inne	las	zieleń	zbiorniki	rzeka	ukształtowanie terenu	inne
1	Biała Nyska	*Nysa*					Uz					Uz				Wi				Uz	Ws										
2	Bierawa	*Bierawa*					Ws	Wi																							
3	Bobrowa	*Rudniki*		Uz				Wi												Ws											
4	Bodzanowice	*Olesno*		Ws				Wi																					Uz	Uz	
5	Brzezina	*Skarbimierz*		Wi			Ws												Uz	Uz											
6	Chróścina	*Lewin Brzeski*		Wi				Uz	Uz	Ws							Uz														
7	Ciężkowice	*Polska Cerekiew*					Uz		Uz			Uz	Wi			Uz														Ws	
8	Dzbańce	*Branice*		Wi									Ws																		
9	Dziergowice	*Bierawa*					Wi													Uz								Ws			
10	Frączków	*Pakosławice*				Uz	Wi					Ws				Uz															
11	Gąsiorowice	*Jemielnica*		Ws		Uz		Uz				Uz								Wi											
12	Jakubowice	*Wilków*		Ws			Wi									Uz				Uz											
13	Kamienica	*Paczków*		Ws					Uz																				Wi	Uz	
14	Kamień Śląski	*Gogolin*		Uz	Uz	Uz	Ws	Wi				Uz	Uz			Uz				Uz							Uz				
15	Konradów	*Głuchołazy*									Ws																		Uz	Wi	
16	Kozielno	*Paczków*		Uz					Ws		Uz	Uz					Uz											Wi		Uz	
17	Krasiejów	*Ozimek*					Uz			Uz		Ws	Uz																		Wi
18	Krzanowice	*Dobrzeń Wielki*		Wi															Ws												
19	Kujakowice	*Kluczbork*		Wi			Uz	Uz																					Ws		
20	Lubicz	*Lubsza*								Uz			Uz							Ws							Wi		Uz		
21	Łąka Prudnicka	*Prudnik*					Wi									Uz													Ws	Uz	
22	Łosiów	*Lewin Brzeski*		Ws			Wi									Uz															
23	Malerzowice	*Łambinowice*		Uz				Uz	Wi							Uz					Ws	Uz									
24	Obórki	*Olszanka*		Wi		Uz	Ws									Uz															
25	Oldrzyszowice	*Lewin Brzeski*		Uz			Ws									Wi										Uz		Uz			
26	Osiek	*Strzelce Opolskie*						Uz	Wi																	Uz			Ws		
27	Ostrożnica	*Pawłowiczki*					Wi																						Ws		
28	Pawłów	*Skarbimierz*		Uz						Wi									Uz										Ws		
29	Piątkowice	*Łambinowice*							Uz											Ws									Wi		
30	Pietna	*Krapkowice*		Ws	Uz				Uz				Uz						Uz	Wi		Uz							Uz	Uz	
31	Pilszcz	*Zdzieszowice*		Wi		Ws	Uz				Uz					Uz													Uz		
32	Płużnica Wlk	*Skoroszyce*					Uz																			Ws				Wi	
33	Prusinowice	*Pakosławice*		Uz			Ws									Wi													Uz		
34	Przylesie	*Olszanka*		Ws		Wi	Uz					Uz	Uz							Uz						Uz			Uz		
35	Rozmierz	*Strzelce Opolskie*		Uz			Uz	Wi		Uz	Ws																				
36	Różyna	*Lewin Brzeski*		Wi			Uz			Uz		Ws					Uz			Uz						Uz					
37	Skorochów	*Nysa*										Uz	Uz						Ws			Wi								Uz	
38	Solec	*Biała*		Uz		Wi	Uz	Ws			Uz	Uz							Uz												
39	Trzebina	*Lubrza*		Uz			Uz			Uz	Uz					Ws			Uz										Wi	Uz	
40	Wierzch	*Głogówek*		Uz		Ws	Uz	Wi	Uz								Uz													Uz	
41	Winów	*Prószków*					Uz												Ws											Wi	
42	Zębowice	*Zembowice*			Ws			Uz											Uz	Wi									Uz		
43	Złotogłowice	*Nysa*		Wi		Uz		Uz	Uz	Ws									Uz											Uz	
44	Żłobizna	*Skarbimierz*		Ws			Uz						Uz				Uz			Uz									Wi		
45	Żyrowa	*Zdzieszowice*			Uz		Uz	Wi			Uz	Uz	Uz			Ws				Uz										Uz	

ZAŁĄCZNIK NR III
ZESTAWIENIE WYRÓŻNIKÓW WSI
WOJEWÓDZTWO DOLNOŚLĄSKIE (GMINY PODMIEJSKIE)

Wi – wiodące, Ws – wspomagające, U – uzupełniające

			antropogeniczne - materialne																						naturalne					
			układ			zabudowa							infr.	zieleń						woda			ukszt.ter.			zieleń		woda			
			układ pól	kształt wsi	place	zagroda	obiekt	materiał	dachy	zdobnictwo	mała architektura	inne	infrastruktura	lasy	pola, zieleń śródpolna	park, skwer	zieleń jednorodna	solitery	inne	stawy	zbiorniki	inne	kamieniołomy	kopalnie	inne	las	zieleń	zbiorniki	rzeka	ukształtowanie terenu	inne
	nazwa polska	gmina																													
1	Białków	*Miękinia*				Uz	Wi									Uz				Ws											
2	Błonie	*Miękinia*						Uz			Wi		Ws				Uz									Uz					
3	Bogdaszowice	*Kąty wrocł.*		Uz		Ws	Uz				Uz	Wi				Uz															
4	Bukowina	*Długołęka*		Uz			Ws									Wi			Uz	Uz											
5	Dobrzykowice	*Czernica*					Wi					Ws														Uz					
6	Domaszczyn	*Długołęka*					Wi														Ws					Uz			Uz		
7	Gajków	*Czernica*					Uz	Ws	Uz	Uz	Uz	Uz														Uz			Wi		
8	Galowice	*Żórawina*				Uz	Uz			Uz		Uz				Wi				Ws											
9	Gałów	*Miękinia*					Ws		Uz							Uz			Uz	Wi											
10	Gądów	*Kąty wrocł.*					Ws									Wi	Uz			Uz											
11	Głoska	*Miękinia*		Uz			Uz	Ws				Uz	Uz															Wi			
12	Golędzinów	*Oborniki Śląskie*				Uz	Uz									Wi			Ws	Uz											
13	Gosławice	*Miękinia*				Uz	Wi						Uz			Ws				Uz											
14	Iwiny	*Św Katarzyna*				Uz	Uz				Uz		Uz			Uz	Wi		Uz	Ws											
15	Jaksonów	*Żórawina*					Wi									Ws			Uz	Uz											
16	Jaszkotle	*Kąty wrocł.*					Wi				Uz					Uz			Ws								Uz			Uz	
17	Kamień	*Długołęka*				Uz	Wi				Ws					Uz															
18	Kątna	*Długołęka*				Wi	Uz	Ws				Uz				Uz	Uz		Uz							Uz		Uz			
19	Kryniczno	*Wisznia Mała*				Uz	Wi					Ws								Uz										Uz	
20	Krzyków	*Czernica*				Ws						Uz					Wi														
21	Krzyżowice	*Kobierzyce*					Ws						Uz			Wi															
22	Kuraszków	*Oborniki Śląskie*				Uz	Uz												Ws	Uz										Wi	
23	Ligota Piękna	*Wisznia Mała*				Ws										Uz	Uz									Wi					
24	Łany	*Czernica*						Uz				Uz					Ws		Uz	Uz							Uz		Wi		
25	Magnice	*Kobierzyce*				Uz										Ws			Wi	Uz											
26	Malin	*Wisznia Mała*														Wi				Uz						Ws				Uz	
27	Małkowice	*Kąty wrocł.*		Uz		Uz	Wi					Uz					Uz		Uz							Ws			Uz		
28	Michałowice	*Długołęka*		Uz								Wi							Ws												
29	Mienice	*Wisznia Mała*		Uz	Uz	Uz	Uz										Uz										Ws		Wi	Uz	
30	Mirków	*Długołęka*					Uz						Wi						Ws												
31	Nadolice Małe	*Czernica*															Wi			Ws											
32	Now Wieś Kącka	*Kąty wrocł.*					Uz				Wi		Uz						Ws												
33	Nowa Wieś	*Kąty wrocł.*		Uz	Uz	Wi							Uz				Ws		Uz	Uz									Uz		
34	Paniowice	*Oborniki Śląskie*					Uz	Ws									Uz		Wi										Uz		
35	Pełcznica	*Kąty wrocł.*		Ws		Uz	Wi				Uz	Uz	Uz																		
36	Piecowice	*Długołęka*					Wi										Uz			Ws											
37	Pietrzykowice	*Kąty wrocł.*				Uz	Uz		Ws				Wi						Uz	Uz								Uz			
38	Prężyce	*Miękinia*				Uz	Ws		Uz							Uz	Uz			Uz							Uz	Uz	Wi		
39	Psary	*Wisznia Mała*					Uz						Uz			Wi													Ws		
40	Rościsławice	*Oborniki Śląskie*				Uz	Ws									Uz	Uz		Uz	Uz										Wi	
41	Sadowice	*Kąty wrocł.*					Ws									Wi	Uz			Uz											
42	Skałka	*Kąty wrocł.*					Uz			Uz	Uz	Uz					Uz			Uz							Ws		Wi		
43	Smardzów	*Św. Katarzyna*				Ws					Uz		Uz				Uz		Wi												
44	Sośnica	*Kąty wrocł.*		Uz		Uz	Uz	Uz					Uz			Ws	Uz		Uz								Wi		Uz		
45	Strzeszów	*Wisznia Mała*		Uz			Ws									Wi	Uz			Uz							Uz		Uz		
46	Suchy Dwór	*Żórawina*				Wi	Uz			Ws						Uz															
47	Sulimów	*Św. Katarzyna*					Wi									Uz	Uz		Ws												
48	Szymanów	*Wisznia Mała*		Uz							Uz		Uz			Wi	Uz			Uz									Ws		
49	Ślęza	*Kobierzyce*				Uz	Uz				Uz					Wi				Uz						Uz			Ws		
50	Śliwice	*Długołęka*					Wi									Ws	Uz			Uz											
51	Tyniec nad Ślęza	*Kobierzyce*		Uz			Wi									Ws	Uz		Uz								Uz		Uz		
52	Wilczków	*Żórawina*		Ws		Uz	Wi				Uz		Uz			Uz	Uz		Uz	Uz									Uz	Uz	
53	Wojnowice	*Miękinia*				Uz	Wi									Ws				Uz						Uz					
54	Wysoki Kościół	*Wisznia Mała*					Wi		Uz			Uz					Uz		Uz											Ws	
55	Zacharzyce	*Św. Katarzyna*				Uz	Uz						Uz			Wi	Uz			Ws											
56	Zajączków	*Oborniki Śląskie*				Uz	Uz										Ws		Uz	Wi						Uz			Uz		
57	Żerniki	*Św. Katarzyna*				Uz	Ws				Uz					Uz	Uz			Wi											

ZAŁĄCZNIK NR IV
ZESTAWIENIE WYRÓŻNIKÓW WSI
WOJEWÓDZTWO DOLNOŚLĄSKIE (GMINY ROZWOJOWE)
Wi – wiodące, Ws – wspomagające, U – uzupełniające

		antropogeniczne - materialne																							naturalne					
		układ			zabudowa							infr.	zieleń						woda			ukszt.ter.			zieleń		woda			
		układ pól	kształt wsi	place	zagroda	obiekt	materiał	dachy	zdobnictwo	mała architektura	inne	infrastruktura	lasy	pola, zieleń śródpolna	park, skwer	zieleń jednorodna	solitery	inne	stawy	zbiorniki	inne	kamieniołomy	kopalnie	inne	las	zieleń	zbiorniki	rzeka	ukształtowanie terenu	inne
	nazwa polska	gmina																												
1	Będkowice	Sobótka				Uz									Ws	Uz		Uz	Wi							Uz				
2	Biała	Marcinowice		Uz			Uz	Wi	Uz	Uz						Ws										Uz			Uz	Uz
3	Bożanów	Żarów			Ws					Wi					Uz	Uz														
4	Buków	Żarów		Uz		Wi	Uz			Ws																			Uz	
5	Imbramowice	Żarów				Wi		Ws								Uz														
6	Kalno	Żarów		Uz	Wi			Ws								Uz											Uz			
7	Kruków	Żarów				Uz	Uz	Wi										Uz							Ws			Uz	Uz	
8	Łażany	Żarów			Uz	Ws									Wi													Uz	Uz	
9	Maniów Wlk.	Mietków			Ws	Wi	Uz	Uz							Uz											Uz			Uz	
10	Mikoszowa	Żarów			Wi		Uz	Uz		Uz		Ws																		
11	Mrowiny	Żarów		Uz	Uz	Wi									Uz				Ws										Uz	
12	Pożarzysko	Żarów			Uz	Ws													Uz	Uz									Wi	
13	Przyłęgów	Żarów			Ws	Uz		Wi										Uz	Uz											
14	Pyszczyn	Żarów			Ws	Wi		Uz							Uz										Uz					
15	Sady	Marcinowice		Ws														Uz								Uz			Wi	
16	Strzegomiany	Sobótka			Uz	Uz				Ws								Uz								Uz			Wi	
17	Sulistrowice	Sobótka						Uz		Uz								Uz								Ws			Wi	
18	Sulistrowiczki	Sobótka				Uz						Uz			Wi				Uz		Uz					Ws			Uz	
19	Śmiałowice	Marcinowice			Ws	Wi			Uz		Uz				Uz	Uz		Uz										Uz		
20	Świątniki	Sobótka				Wi		Uz							Uz	Uz		Uz	Ws									Uz	Uz	
21	Wierzbna	Żarów		Uz		Uz					Wi				Uz				Uz							Uz			Ws	
22	Wiry	Marcinowice		Wi	Uz	Ws					Uz				Uz			Uz								Uz			Uz	
23	Zastruże	Żarów				Ws		Wi							Uz	Uz														
24	Zebrzydów	Marcinowice			Uz	Uz		Wi								Uz			Uz							Uz			Ws	
25	Żerzuszyce	Sobótka																Ws											Wi	

ZAŁĄCZNIK NR V
PRZYKŁADOWE STRONY Z PODRĘCZNIKA MULTIMEDIALNEGO „KRAJOBRAZ WSI ODNOWIONEJ”

Podręcznik ten ma na celu po pierwsze – pokazanie najwartościowszych elementów dotyczących zagospodarowania opolskiej wsi, po drugie – przy pomocy przykładów wskazanie na rozwiązania wzorcowe, a także niezalecane, jak również pomoc przy podejmowaniu decyzji inwestycyjnych pod kątem aspektów prawnych. Opracowanie to ma służyć społeczności wiejskiej, tak indywidualnym mieszkańcom, jak i grupom zorganizowanym w ramach Programu Odnowy Wsi, podejmującym rozliczne działania związane nie tylko z własną posesją, ale również z przestrzenią publiczną, decydentom, w tym Urzędom Miast i Gmin oraz Starostwom Powiatowym i wszystkim tym, którym bliska jest problematyka wsi.

Podręcznik składa się z pięciu tomów o zróżnicowanej tematyce:

Tom I. Układy przestrzenne i funkcjonalne wsi. Ład architektoniczny;
Tom II. Zagroda wiejska i dom mieszkalny na wsi;
Tom III. Budynki użyteczności publicznej na wsi;
Tom IV. Urządzanie przestrzeni wspólnej na wsi;
Tom V. Obiekty gospodarcze, produkcyjne i usługowe na obszarach wiejskich.

W podręczniku zastosowano schemat, który ułatwia zrozumienie całego procesu inwestycyjnego, a także poruszanie się po różnych jego etapach. Do każdego tomu jest przygotowany osobny diagram, w którym tematyka ujęta jest w **pionowych pasach-kolumnach** z podziałem na 2 główne części: ZABUDOWA I ZAGOSPODAROWANIE TERENU. W zależności od tomu obydwa człony zawierają szczegółowe zagadnienia, które przedstawione są jako oddzielne kolumny.

Poziome pasy schematów odpowiadają za cztery główne etapy procesu inwestycyjnego: pomysł, projekt, wykonawstwo, użytkowanie, co ujęte zostało w lewej części schematów. Do każdego z poziomów przypisano poszczególnych uczestników (środkowa część schematu): POZIOM WŁAŚCICIELA, URZĘDU, PROJEKTANTA, WYKONAWCY I UŻYTKOWNIKA.

Na **przecięciach** powyższych pionowych i poziomych pasów ujęto aspekty prawne oraz zadania i problemy powstające na różnych etapach inwestycyjnych, za które odpowiedzialni są poszczególni uczestnicy procesu inwestycyjnego.

W każdej chwili istnieje możliwość wejścia do dowolnego poziomu procesu inwestycyjnego, np. pomysłu czy realizacji dotyczącego przykładowo: adaptacji, modernizacji wybranego budynku na działce zagrodowej lub budowy nowego obiektu. Z aspektów prawnych można m.in. uzyskać informację, czy dana inwestycja wymaga pozwolenia na budowę, zgłoszenia, czy nie ma potrzeby informowania urzędu o podjętym działaniu, a pokazane przykłady pozytywne i negatywne pomogą dokonać prawidłowego wyboru dotyczącego formy czy zdobnictwa. Załączone są również wstępy do każdego tematu, które umożliwiają zapoznanie się ze specyfiką regionu dotyczącą wybranego zagadnienia

Natomiast pokazane przykłady pozytywne i negatywne pomogą zapoznać się z istniejącymi już rozwiązaniami modernizacyjnymi czy projektowymi i dokonać prawidłowego wyboru dotyczącego formy obiektów czy zdobnictwa i nasadzeń.

Obecnie opracowano Tom II *Zagroda wiejska i dom mieszkalny na wsi*. dostępny w Internecie [krajobrazwsiodnowionej.eu] oraz jego odpowiednik elektroniczny w wersji podstawowej i rozszerzonej.

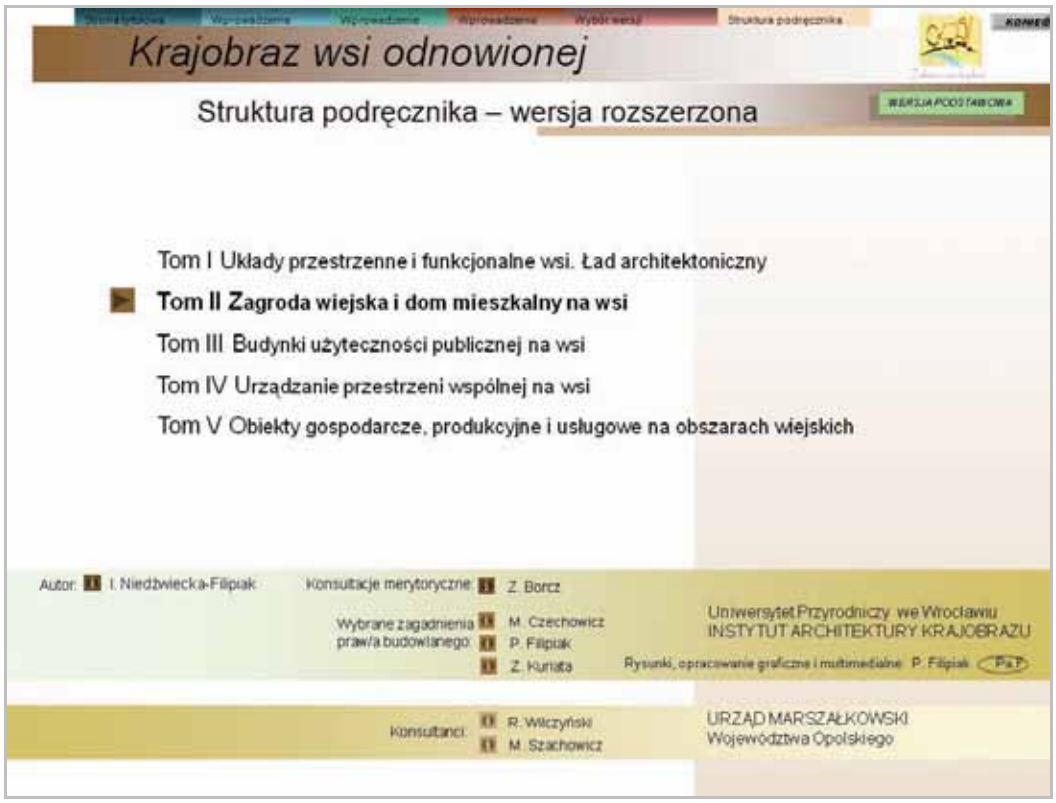

Ryc. V.1. Struktura podręcznika
Draw. V.1. Structure of the handbook

Ryc. V.2. Jedna ze stron wstępu do Tomu II
Draw. V.2. A page from the preface to Volume II

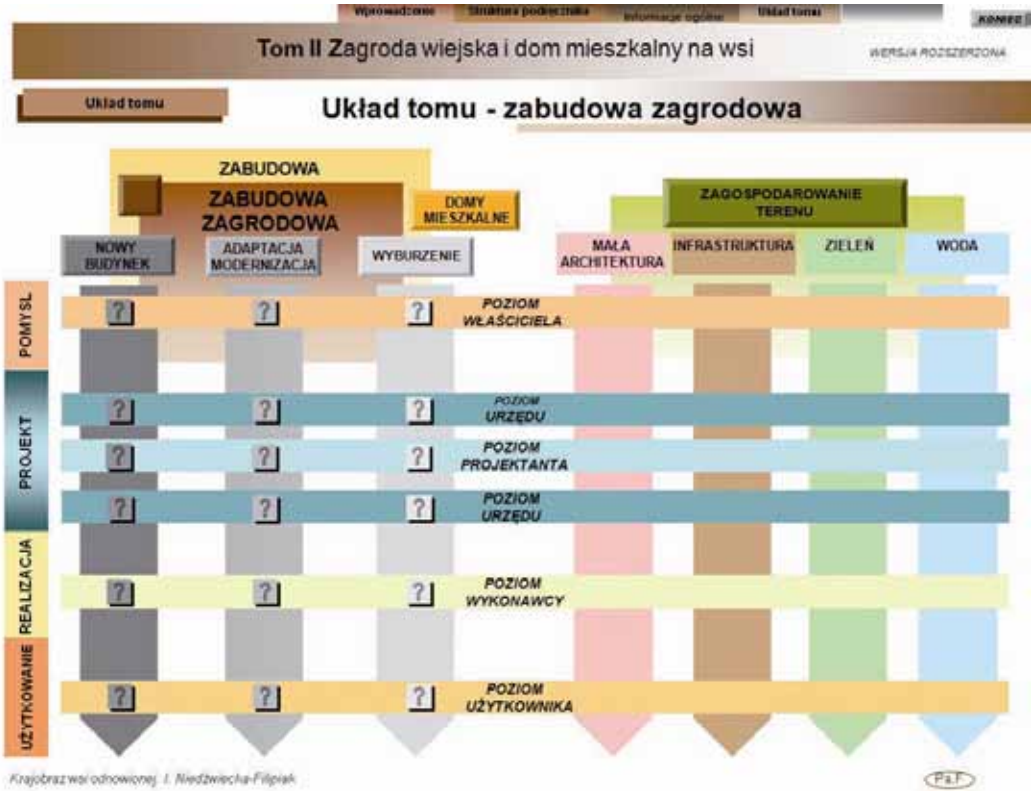

Ryc. V.3. Schemat z uruchomionym wejściem do zabudowy zagrodowej
Draw. V.3. Plan showing an active entrance to the farm building

Ryc. V.4. Jedna ze stron wstępnego opisu do zabudowy zagrodowej
Draw. V.4. A page from the preliminary description of a farm building

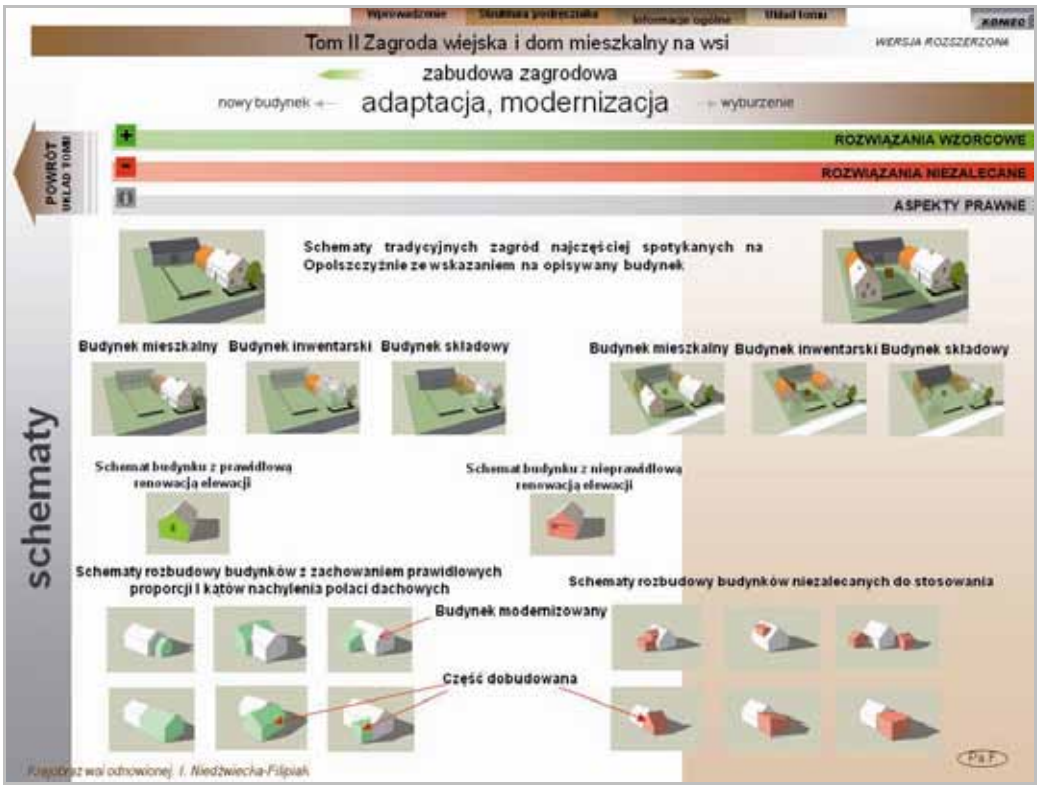

Ryc. V.5. Strona wprowadzająca do adaptacji i modernizacji zabudowy zagrodowej
Draw. V.5. The introductory page for adaptation and modernization of a farm building

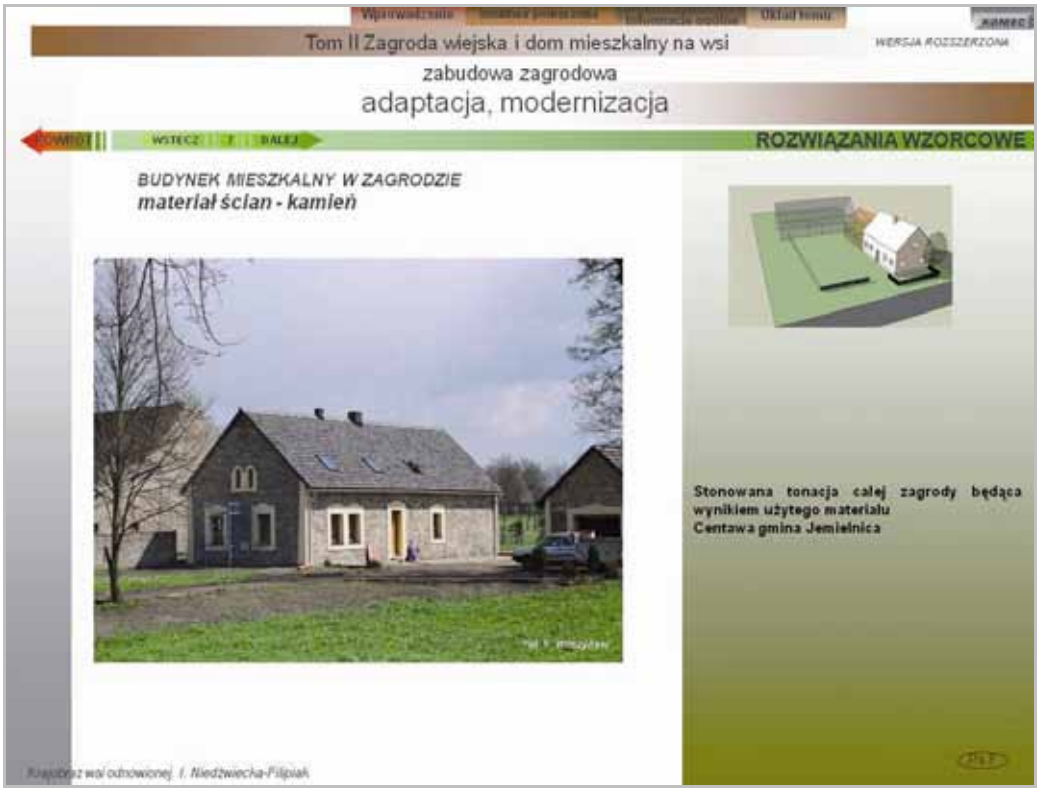

Ryc. V.6. Przykładowe rozwiązanie wzorcowe w zakresie adaptacji i modernizacji zabudowy zagrodowej
Draw. V.6. Exemplary model solution in the range of adaptation and modernization of a farm building

Ryc. V.7. Przykładowe rozwiązanie niezalecane w zakresie adaptacji i modernizacji zabudowy zagrodowej
Draw. V.7. Exemplary, not recommended solution in the range of adaptation and modernization of a farm building

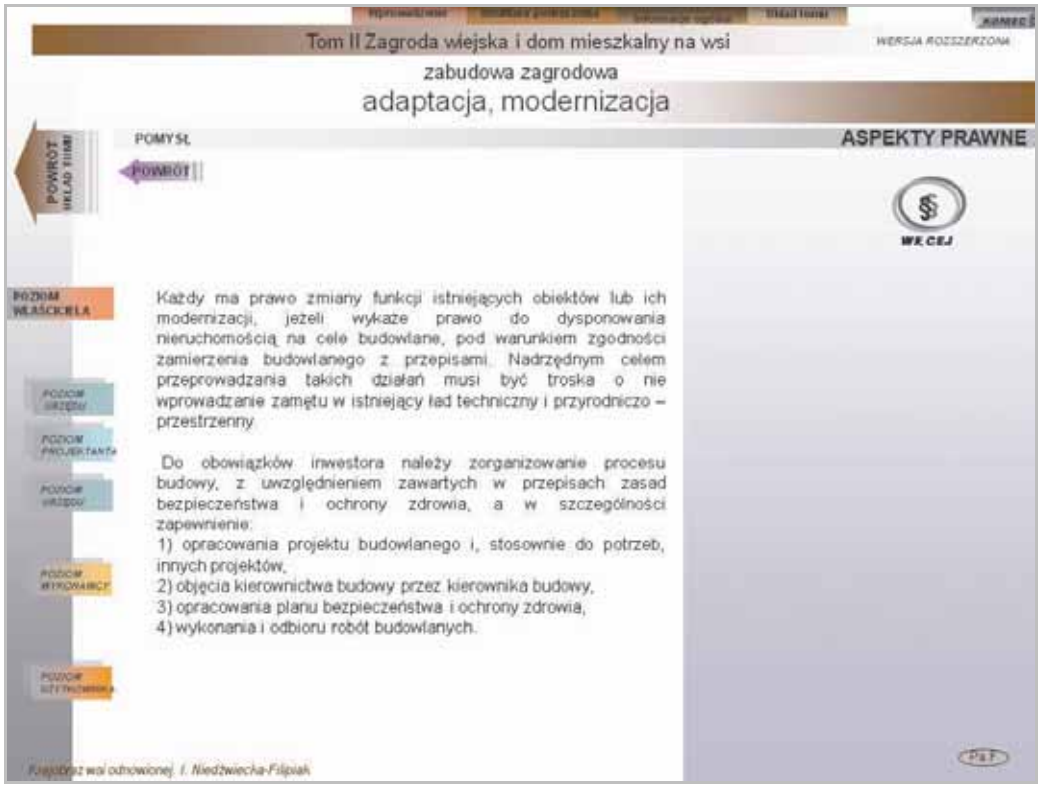

Ryc. V.8. Opis aspektów prawnych związanych z adaptacją i modernizacją zabudowy zagrodowej na poziomie właściciela (*pomysł*)
Draw. V.8. Description of legal aspects connected with adaptation and modernization of a farm building from the point of view of the owner. *(idea)*

ZABUDOWA
ZAGRODOWA adaptacja, modernizacja

POWRÓT 1 DALEJ

USTAWA z dnia 7 lipca 1994 r. **Prawo Budowlane** (Dz.U. z 2006 r. Nr 156, poz.1118)

Art. 3.
Ilekroć w ustawie jest mowa o:
7) robotach budowlanych – należy przez to rozumieć budowę, a także prace polegające na przebudowie, montażu, remoncie lub rozbiórce obiektu budowlanego;
Art. 5.
1. Obiekt budowlany wraz ze związanymi z nim urządzeniami budowlanymi należy, biorąc pod uwagę przewidywany okres użytkowania, projektować i budować w sposób określony w przepisach, w tym techniczno-budowlanych, oraz zgodnie z zasadami wiedzy technicznej, zapewniając:
1) spełnienie wymagań podstawowych dotyczących:
a) bezpieczeństwa konstrukcji,
b) bezpieczeństwa pożarowego,
c) bezpieczeństwa użytkowania,
d) odpowiednich warunków higienicznych i zdrowotnych oraz ochrony środowiska,
e) ochrony przed hałasem i drganiami,
f) oszczędności energii i odpowiedniej izolacyjności cieplnej przegród;
2) warunki użytkowe zgodne z przeznaczeniem obiektu, w szczególności w zakresie:
a) zaopatrzenia w wodę i energię elektryczną oraz, odpowiednio do potrzeb, w energię cieplną i paliwa, przy założeniu efektywnego wykorzystania tych czynników;
b) usuwania ścieków, wody opadowej i odpadów;
3) możliwość utrzymania właściwego stanu technicznego;
2. Obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony środowiska oraz utrzymywać w należytym stanie technicznym i estetycznym, nie dopuszczając do nadmiernego pogorszenia jego właściwości użytkowych i sprawności technicznej, w szczególności w zakresie związanym z wymaganiami, o których mowa w ust. 1 pkt 1-7.

Krajobraz wsi odnowionej / I. Niedźwiecka-Filipiak

Ryc. V.9. Jedna ze stron z aktami prawnymi dotyczącymi adaptacji i modernizacji zabudowy zagrodowej
Draw. V.9. A page showing legal acts concerning adaptation and modernization of a farm building